

216,2

Library of the Museum
OF
COMPARATIVE ZOÖLOGY,

AT HARVARD COLLEGE, CAMBRIDGE, MASS.

Founded by private subscription, in 1861.

~~~~~
Bought.

No. 7272.
Nov. 10. 1879.

VERHANDELINGEN
VAN HET
BATAVIAASCH
GENOOTSCHAP
DER
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.
TWEEDE DEEL.

TE BATAVIA,
Gedrukt in d'E: Compagnies Boek-drukkery,
^{Sm} By EGBERT HEEMEN 1780.

GRAND NATIONAL

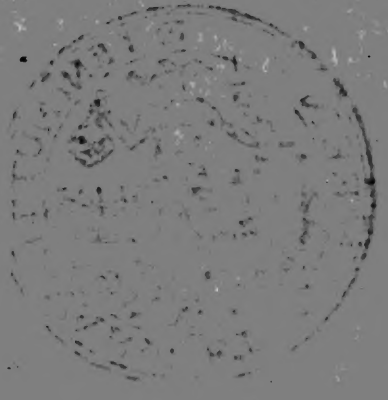
OF THE

REPUBLIC

OF THE UNITED STATES

OF THE UNITED STATES

OF THE UNITED STATES

OF THE UNITED STATES

OF THE UNITED STATES

OF THE UNITED STATES

OF THE UNITED STATES

VOORBERICHT,

WEGENS DEN

TEGENWOORDIGEN STAAT

VAN HET

BATAVIAASCH

GENOOTSCHAP.

VOORBERICHT,

WEGENS DEN

TEGENWOORDIGEN STAAT

VERBOD

BATAVIAASCH

GEENOTSCHAP.

VOORBERICHT.

§. I.

By het *Programma* van dit *Genootschap*, den 30. Juny 1778. en het *Eerste Deel* zyner Verhandelingen, den 15. September 1779 uitgegeven, is het begin en de voortgang van het zelve duidelyk gebleeken: het zal dan by de *Uitgave* van dit *Tweede Deel* noodig zyn, deszelfs lotgevallen te vervolgen.

Uitgave
van het
Eerste
Deel.

§. II.

Geduurende den loop van dit jaar, is het *Genootschap* door aanzienelyke *Geschenken* aangemoedigd.

De Wel Edele Gestrenge Heer ADRIAAN MOENS vereerde aan het *Genootschap* eene *Mummi* die, uit Egvpten op Mallebaar door een Engelsch Heer aangebragt, door Zyn Wel Edele Gestrengen was gekocht, met eenige andere Zeldzaamheden. Ook heeft het *Genootschap*, van Mallebaar, door eene onbekende hand, dit jaar weder een honderd gouden Ducaaten ontvangen.

6 V O O R B E R I C H T.

De Wel Edele Gestrenge Heer DAVID JOAN SMITH vereerde aan het zelve eene zeer uitmuntende verzameling van Oostersche *Manuscripten*, waar voor aan Denzelve, eenige dagen te voren, eene aanzienlyke somma gelds geboden was, dan welken Hy, uit eene Edelmoedige zugt voor Kunsten en Weetenschappen, liever aan het *Genootschap* wilde schenken; en kort daarna eene groote meenigte plans en tekeningen zoo van de Stad Batavia zelve als van derzelve omtrek: 't geen door Dirigeerende Leden met dank aangenomen is.

De Wel Edele Gestrenge Heer JOHANNES ROBERT VAN DER BURGH beschonk het *Genootschap* met een honderd gouden Ducaaten.

De Heer BERNARDUS VAN PLEUREN, Gouverneur van Ambon, vereerde aan het zelve 500 Rds. en de Heer CAREL JAN BOERS, gewezen Sjabandhar alhier, gaf by zyn vertrek een geschenk van de zelfde waerde.

Van den Ternaatschen Gouverneur JACOB ROELAND THOMASSEN ontving het *Genootschap* eene witte Pa-poesche Meid.

En

V O O R B E R I C H T . 7

En van den Heer JOHANNES SI-
BERG, geëligeerd Gouverneur van Ja-
va, eenige fraaie stukken Sumatraas
Goud-Ertz.

Terwyl de Heer Voorzittende Direc-
teur, volgens Zyne voorjaarige belof-
te, aan het *Genootschap* vereerde een
huis staande op de groote Rivier bin-
nen de Stad Batavia, met verscheidene
kassen met Boeken, Naturalien en Ra-
riteiten,

§. III.

Door alle deeze milde giften is het Staat van
Genootschap in staat geraakt, zyne Bi-
bliothek en Naturalien-Kabinet in or-
de te brengen: en hoopt daar van eer-
lang eene gedrukte *Catalogus* uit te gee-
ven.

Ondertuffchen zyn beiden alle
Woensdagen voor een ieder, van 8.
tot 10. uuren, open, terwyl de Leden
de noodige boeken, daar uit ter leen
kunnen krygen onder eene behoorlyke
Recepisse.

8 V O O R B E R I C H T.

§. IV.

Corref-
ponden-
tie met
Genoot-
fchappen
in Europa

De Geleerde Genootfchappen in Ne-
derland, aan de vuurige wenfchen van
dit Genootfchap voldaan hebbende,
door het uitschryven van eenige Vraa-
gen voor rekening van het zelve, wor-
den dezelve alhier ingelafcht als:

*Door de Hollandsche Maat-
fchappye der Weetenfchappen
te Haarlem. Om in den jaare
1785. te beantwoorden.*

„Nademaal een zuivere dampkring
„van zo groot belang is voor de ge-
„zondheid der Ingezetenen, en dezel-
„ve by 't ftaande ofte te langzaam af-
„lopende water in de rivier, (die
„dagelyks in den omtrek van Batavia
„met veele duizende ponden vuilighe-
„den aangevuld wordt,) onmogelyk
„kan verkreegen worden: Welke is
„het beste middel om eene fterkere
„fchuuring en afvoering deezer vuile
„ftoffen te verkrygen en te onderhou-
„den, en aan Batavia een zuiverer en
„gezonder lucht te bezorgen?

Door

*Door het Bataafsch Genoot-
schap der Proefondervindely-
ke Natuurkunde te Rotterdam*
om voor den 1. Maart 1781
te beantwoorden.

„ 1. Door proeven te toonen welke
„ Luchtverhevelingen van de werking
„ der natuurlyke Electriciteit afhangen;
„ hoe dezelve er door worden voort-
„ gebragt, en welke de bekwaamste
„ middelen zyn om onze Huizen, Sche-
„ pen en Perfoonen tegen den schade-
„ lyken invloed derzelve te beveii-
„ ligen?

„ 2. Welken invloed heeft de natuur-
„ lyke Electriciteit en derzelve ver-
„ schillende verdeeling in onzen damp-
„ kring op gezonde en ziekelyke Licha-
„ men? In welke ongesteldheden en
„ ziekten is de konstige Electriciteit
„ dienstig tot genezing of verligting?
„ Op wat wyze werktzy tot dat einde?
„ En welke is de beste manier om 'er zich
„ met dat oogmerk van te bedienen?

Door de Zeeuwfche Maatschappye van Kunften en Wetenfchappen te Vliffingen om in den jaare 1782. in January beantwoord te worden.

„Een *Compendium* te formeeren,
 „waarin alles in 't kort vervat is, 't
 „geen zoo in 't Hollandifch als in vreem-
 „de Talen proefondervindelyk ge-
 „fchreeven is, van het nodige dat de
 „Officieren die in directie zyn op fche-
 „pen, zoo van de zeevaart als Chirur-
 „gie behooren te weten, en dat hun
 „tot een handboek kan verftrekken,

§. V.

Verdere
 Corre-
 fponden-
 tie.

Om de instelling van dit Genootfchap nuttiger te maaken, hebben Dirigeerende Leden goede Correspondentien gezocht met kundige Professoren in de Oosterfche Taalen, byzonder met de Heeren RAU SCHRODER en SCHEIDIUS, te *Utrecht, Groningen* en *Harderwyk*, terwyl zy in den voorleeden jaare aan den Heer VOSMAAR, voor het Cabinet van Zyne DOORLUCHTIGE HOOGHEID, ook eenige Rariteiten hebben toegezonden.

Tot

V O O R B E R I C H T. II

Tot zyne gevolmagtigden in Nederland heeft het Genootschap verzocht de Heeren REINIER ARRENBURG, Secretaris van het *Bataafsch Genootschap*, Courantier en Boekhandelaar te *Rotterdam*, en JOHANNES ALLARD Boekhandelaar te *Amsterdam*, aan welken alle Brieven voor dit Genootschap kunnen overhandigd worden, en het Letternieuws ook jaarlyks wordt toegezonden voor de Boekzaalen.

Buiten de Indische Correspondentie op alle de Comptoiren der Nederlandische Compagnie heeft het Genootschap aan de Missionarissen te *Peking* in *China* geschreeven, als medeaan de Missionarissen der Deenen tot *Tranquebar*: van de eersten heeft men tot heden geen antwoord kunnen bekomen, doch de laatsten hebben ons niet alleen zeer beleefd geschreeven, maar ook alle Boeken toegezonden die door hun in de Oostersche Taalen gedrukt zyn geworden, welk vriendelyk geschenk door het Genootschap, evenredig, vergolden is.

§. VI.

Beant-
woorde
algemeen-
ne Vraa-
gen.

By het Programma Pag. 12—22. en het Voorbericht van het eerste Deel Pag. 9—19. hadt het Genootschap verscheidene algemeene vraagen voorgesteld, zonder de minste voorkeur of bepaaling van tyd; waar op verscheidene antwoorden ingekomen zyn, en Dirigeerende Leden hebben daar over, ook uitspraak gedaan, als

1. Op de 34. vraage by het Voorbericht I. Deel.

Voor die een bespomp uitvindt, om een water Colom loodregt uit de Rivier op te voeren.

Wierdt het antwoord onder de Zinspreuk *Aqua alimentum terræ* op den 4. October bekroond met eene zilveren Medaille, zynde de Schryver daar van de Lieutenant Ingenieur J. B. PILON, en het *Model* voor een ieder aan het huis van het Genootschap te zien.

2. Op de 35. vraage „voor die aantoot hoedaanig door een „ *Werk-tug het groote Timmerhout uit de Binnen-landen kan worden afgevoerd* wierdt

wierdt het antwoord onder de Zinspreuk *Industria Juvat*: door Dirigeerende Leden niet voldoende geoordeeld.

3. Ontving men een geschrift tot titul voerende *korte aantekeningen over de algemeene grassseerende Zinkings Ziekte in 1779*. 't welk Dirigeerende Leden waardig oordeelden in het tweede Deel der Verhandelingen gedrukt te worden: zynde de Schryver de stads Chirurgyn DAVID BYLON.

4. Doch eene andere verhandeling over dezelve Stoffe en onder de Zinspreuke *Door yver bloeit de Kunst* werdt ter zelve tyd afgekeurd.

5. Onder de Zinspreuk *Concordia res parvæ Crescunt*: was eene verhandeling ingekomen over de Welvaart van *Batavia* door eene handelende bank over Zee.

6. Onder de Zinspreuk *Est optimum semper quod tutissimum*, *Bataviasch Welvaart door het stichten van Colonien*.

Beiden deeze verhandelingen wierden voor onvoldoende aangezien.

Over het volgende antwoord hebben

ben Dirigeerende Leden nog geene uitspraak kunnen doen, maar hetzelve alvorens, ter onderzoek, in Commissie gesteld.

Een werktuig om de Moker-vaart op *Calidras* en *Batoe-Tjepet* te verwyderen, zonder derzelve navigatie te beletten, onder de Zinspreuk *Labor improbus vincit omnia.*

Het zal het genootschap byzonder aangenaam zyn, antwoorden te ontvangen op de vraagen by het Programma pag. 12. en by het Voorbericht van het I. Deel pag. 9. bekend gesteld, ten getale van 46.

Egter zal het niet minder aangenaam zyn, berichten te ontvangen over Volken, Taalen, Zeden, Oudheden, Natuurlyke Historien en Geschiedenissen deezer Gewesten, die onder die vraagen niet begreepen zyn, en Dirigeerende Leden zullen, na een ryp en onpartydig onderzoek, daar over uitspraak doen, en volgens belofte, de bekroonde antwoorden met eene zilveren Medaille of één honderd Ryksdaalders beloonen.

§. VII.

De algemeene Vergadering, die op den 8. Maart 1780. hadt moeten gehouden worden, is op verzoek van Zyn' Hoog-Edelheid, en om de wille van Hoogst deszelfs aanhoudende indispositie, tot bekwaamer gelegenheid uitgesteld: zoo dat Dirigeerende Leden op den 5. February beslooten, hier van niet alleen kennis te geven aan Heeren Directeuren, maar ook aan Hun Edelen die poincten voor te draagen, die anders door dezelve, in de algemeene Vergadering, hadden moeten beslist worden: Deze Resolutie van Dirigeerende Leden door den Hoog-Edelen Heer Opper Directeur en de Wel-Edele Groot-Agtbaare en Gestrenge Heeren Directeuren geleezen zynde, hebben Hunne Hoog-Edelheden goedgevonden te approbeerden de gedaane voorstellen der Dirigeerende Leden, die op die goedkeuringe, in hunne gehoudene Vergaderinge op den 8. Maart 1780. hebben beslooten.

Algemeene Vergaderinge.

§. VIII.

Dat aangaande de ingekomene Antwoorden op de Prys-vraagen voor Ultimo Prysvragen.

timo Juny 1779 en wel op de eerste vraag, gemeld by het Programma pag. 48.

*Welke zyn de bekwaamste plaatzen, de onkostbaarste wyze, en de gevoeglykste middelen, om de Lijken, in plaats van in de Kerken en op de Kerkhoven deezer Stad, op eenen genoegzaamen afstand van Batavia ter aarde te bestellen: het antwoord ingekomen onder de Zinspreuk *De vooroordeelen moeten voor de ondervinding zwigten*: onvoldoende geoordeeld wierdt.*

Dat op de tweede Vraag, gemeld in het Programma, *Dewyl men meent dat het herstellen der Sluizen het eenige middel zoude zyn, om de Stad van water te voorzien, welk is daar toe het beste en voordeeligste ontwerp?* het antwoord ingekomen onder de Zinspreuk, *Ubi bene, ibi Patria*; in het algemeen wel niet voldoende was aan de opgegeevene vraag, dan dewyl de bekende Schryver van het zelve, de Lieutenant Ingenieur PILON, by ondervinding hadt getoond, dat de draagbaare Sluis of liever draagbaare Dam, zeer dienstig was; om het water in de goede Mousson, met weinig moeite en kosten, op te stoppen, daar men wilde; zoo oordeelde de Vergadering
de

de præmie van een Hondert gekartelde Ducatons of eene gouden Medaille, van die waarde, hem toe te leggen.

Dat op de derde vraag by het Programma, *welke is het beste en onkostbaarste middel, om de Stad Batavia by nacht te verlichten, en by dag te begieten, en welk convenabel fonds kan daar toe worden uitgedacht?* de twee ingekomene Antwoorden, het eene onder de Zinspreuk **VOORBEELD TREKKEN**, haar onvoldoende toescheen, doch het andere, in 't Fransch zonder Zinspreuk, oordeelde de Vergadering, hoe wel gebrekkig in het aangewezen fonds, echter het accessit te verdienen, en dus dat aan den Auteur eene zilveren Medaille kon worden toegelegd, indien hy zich wilde bekend maken.

§. XIX.

De Heer Voorzittende Directeur gaf aan de Vergadering in overweeging, of het niet noodzaakelyk zoude zyn, de Prys-vraagen, ten minsten voor drie Jaaren, uit te Schryven, en Jaarlyks drie vraagen op te geeven, om een ieder, zo wel hier als in Nederland, tyd te geeven

Uitschryving van Prys-vraagen.

**

zy-

zyne antwoorden aan het Genootschap te doen toekomen: En is beflouten die propositie te amplecteren, en, behalven de Algemeene vraagen by het Programma van pag. 12—22. gesteld, de Prys-vraagen uit te schryven aldus.

Ter beantwoording Ultimo December 1780. Stelt het Genootschap vóór de drie volgende vraagen; met belofte van eene gouden Medaille ofte een honderd zilveren Ducatons, zie I. Deel pag. 27.

1. *Welke zyn de oorzaaken der meeste, voor al der Epidemique Ziektens van Batavia, inzonderheid der Rotkoortzen, en welke zyn de geschikste middelen, die tot voorkoming en geneezing derzelven voortaan moeten worden aangewend?*
2. *Welke zyn de Spys wortelen, die de Inlanders, in onze Oosterfche Coloniën, inzonderheid de Favaanen, tot hun gewoon voedsel gebruiken? en welke is de beste wyze, om die voort te teelen en tot spyze te bereiden?*
3. *Voor den geenen, die een honderd potten Wit-kalk, in het district van Batavia gemaakt, levert, in deugd en prys gelyk met de Bantamsche?*

4. Extra-vraag, door Zyne Edelheid
REINIER DE KLERK, met
 eene belofte van een præmie van
 500. Ryksdaalders I. Deel pag. 27.

*Welke zyn de oorzaken der aanspoe-
 linge van de modder aan de zee stranden
 van Batavia, daar de zelve voormaals
 zuiver, zandig, en schoon waren?*

*Zou de uitlegging van het zee-hoofd
 daar ook eenige aanleiding toe geeven?*

*Welke zyn de beste middelen om die mod-
 der weg te krygen, zou dit mogelyk kun-
 nen worden te weeg gebragt door het indy-
 ken der stranden, of door het maaken
 van doorsnydingen in de uitsteekende boe-
 ken van **CRAWANG** en **ONIONG-
 JAVA**, of wel door openingen aan het
 zee-hoofd, of op eenige andere geschikte
 wyze?*

Ter beantwoording voor Ultimo De-
 cember 1781. Stelt het Genootschap
 een præmie van een honderd zilve-
 ren Ducatons op ieder der drie volgen-
 de vraagen.

1. *Die het beste middel opgeeft, om de
 Buffel-dieverye en de menigvuldige
 moorden in de Boven landen, te be-
 letten door bekwaame en mogelyke mid-
 delen, na 'slands gesteldheid geschikt.*

2. *Hoe zoude men het best kunnen voorkomen, dat de waartuigen der kleine vorstjes, aan de overwal van JA-VA woonende, hunne zee-roveryen (waar door zoo veele Javafche ingezetenen in slaavernye vervallen, en van tyd tot tyd verscheidene Europeezen, op eene allerwreedste wyze, worden afgemaakt) langs de kusten van Java niet meer zouden kunnen oeffenen?*
3. *Voor den geenem, die, op eene gevoeglyke wyze, het meerder gebruik van Rundvleesch onder den Inlander weet in te voeren, en dies gebruik hun smaakelyk te maken, zoo dat het zelve op de Passers geslagt en verkocht wordt, ten einde daar door den verkoop van het Rundvleesch te bevorderen, en de zoo hoog noodige Buffels te bespaaren?*
4. *Extravraag, door het mede Dirigeerend Lid Mr. WILLEM VAN HOGENDORP voorgesteld, met belofte van een hondert gouden Ducaten, voor die de zelve best beantwoordt. Zie Programma Pag. 49. wordende deeze tyd thans geprolongeed tot Ultimo December 1781.*

Wel-

Welke redenen zyn 'er om te mogen vast stellen, dat de Inënting der kinderziekte in de Oostersche volkplantingen van onzen Staat, met even zoo goeden uitslag zoude kunnen werden aangewend, als in de Noordelyke gewesten van Europa; alwaar deeze kunst reeds zoo verre gevorderd is, dat men op duizend ingeënte personen naauwlyks eenen dooden tellen kan; daar in tegendeel, volgens de gemaatigdste uitrekening, de natuurlyke kinderziekte, van duizend personen, welke zy aantast, een honderd en dertig ten grave sleept.

Dan vermits de schriften over de Inënting in deeze colonie weinig voor handen zyn, welke zou in deeze heete gewesten de beste en eenvoudigste manier van inënten weezen? welke maat regelen moet de geneesbeer, geduurende den loop der ziekte, in acht neemen, en welke dieet of levenswyze moet by den ingeënten voorschryven?

Ter beantwoording voor Ultimo December 1782. stelt het Genootschap voor de volgende drie vraagen, met belofte als hier vooren gezegd is.

I. *Welke zyn de beste middelen om, geduurende de tegenwoordige ontvolking*

van Europa, de Europeezen in onze Oosterfche colonien te vermenigvuldigen?

2. Hoedanig kan men met vrucht onderneemen, het zedelyk character aer Javaanen te verbeteren, zoo dat zy voor hun zelven gelukkiger en voor de algemeene 't zamenleving nuttiger worden.

By welke laatste het belang der Maatschappye, zoo veel mogelyk, in het oog moet gehouden worden.

3. Waarom is het zitten in het fchynzel der maan bier gevaarlyker dan in Europa?

Welke zyn de eigenlyke kwaalen, die er uit ontstaan, en welke zyn de beste middelen om die te geneezen?

4. Extra, voor reekening van den Voorzittenden Directeur, volgens voorbericht van het I. Deel pag. 29. een honderd gouden Ducaaten.

Welke middelen van vernuft hebben Mubamed, de Imans, en de verdere Leeraars en zendelingen der Muselmannen, ook by latere tyden, met voordeel gebruikt, om de beidenen alomme, voor al in de verscbillende gewesten en eilanden van Oost-Indiën, by

by wyze van een zedelyke overtuiging, tot het geloof van den C O R A N te bekeeren, en in dat geloof te bevestigen?

5. Extra, voor rekening van het Dirigeerend Lid JANHOOYMAN, volgens Voorbericht I. Deel Pag. 48. twee honderd zilveren Ducatons.

Voor den geenen, welke in de Ommelanden deezer Stad van h t Jaar 1780. tot 1782. het grootste aantal Buffels, niet minder dan twee hondert stuks zal hebben aangeteeld en opgekweekt, zodanig dat die overwinst, ten genoeg van het Genootschap, blyken zal.

En voor Ultimo December 1783. Stelt het Genootschap drie vraagen, op de zelve conditien, voor.

1. *Welke middelen zyn het meest geschikt ter verbetering zoo van de natuurlyke als zedelyke opvoeding der kinderen in deeze colome, en welke is het beste middel om, onder alle beletzelen, de kinderen hier te lande, de Nederduitsche taal van hunne eerste jaaren af, als hunne moeder-taal, eigen te maaken?*

2. *Welk is het beste middel om bekwaame Opper-en-Ondermeesters tot Compag-*

nies dienst aan te moedigen en de gebrekkigen bekwaam te maaken?

3. *Welke zyn de beste middelen, om de huis-diensten te Batavia, ten heele of gedeeltelyk, in stede van slaaven, door vrye Christen-Inlanderen te doen verrichten?*

4. Extra, voor rekening van eenen onbekenden, een honderd gouden Ducaaten voor die best deeze vraagge beantwoordt.

Uit het beredeneerd plan van alle geleerde Genootschappen in Europa, en de opgave van alle letter-kundige en periodique werken, op te geeven het beste plan voor een geleerd Genootschap en voor een letter-kundig-nieuws-papier.

5. Eindelyk belooft de Edele Heer, Voorzittende Directeur, twee honderd zilveren Ducatons voor den geenen die de volgende vraagge best beantwoordt.

De voortgang der Nederlanderen in alle kunsten en weetenschappen, 't zedert de opkomst der Republyk tot beden: vergeleeken met de Engelschen, Franschen en Duitschers.

By

By het beantwoorden deezer Vraag vordert men vooral eene naauwkeurige opgave der groote mannen in alle takken, op dezelve wyze als de Graaf van BIELFELD omtrent de Duitschers heeft trachten te doen in zyne *Progrès des Allemans* in 2. Deelen in 8vo. 1767. te Leiden gedrukt.

In de Hoofd-Wetenschappen, noemen de Duitschers LEIBNITS en WOLFF.

In de Philosophie, daar en tegen de Nederlanders 's GRAVEZANDE, LEEUWENHOEK en HARTZOEKER.

Roemen zy op CARPZOVIVS, COCCEUS HEINECCIUS in de Rechtsgeleerdheid, wy hebben GROTIUS, BORT en anderen.

In de Genees-Kunde kan men BOERHAVE en ALBINUS geruft tegen STAHL en HOFFMAN stellen.

En in de Theologie zyn de vermaarde naamen, by beide Natiën, oneindig.

In de Historische wetenschappen behoeven de Nederlanders ook niet onder te doen.

Zy hebben zich, gelyk PUFFENDORFF en anderen, juist niet toegelegd om de Historie van andere Landen te beschryven, maar die van hun eigen Land, en hier in is WAGENAAR meesterlyk geslaagd

De Geographie en Reizen zyn, door de groote Scheepvaart der Nederlanders, by hen ook voort gekweekt.

In de fraaie Kunsten, Wellpreekenheid en Dichtkonst, wenschen wy dat de beantwoording van onze Vraage, voor al met voorbeelden, worde opgehelderd, en de tegenwoordige staat van het *Schowburg* aangewezen.

Ook zal men voor al dienen te letten op de uitvindingen der Nederlanders, by voorbeeld, op de Drukkunst, en het vervaerdigen van gekleurde tekeningen en anderen: zoo mede op den voortgang in de Mathematische Wetenschappen,

Vestingbouw-kunde.

Bouw-kunde

Schilder

Beeldhouw-kunsten.

De Musiek. En voorts op alles wat tot eer der Natie in deeze verscheide-
ne Classen kan strekken, door de oprichting van Hooge Schoolen, geleerde Genootschappen, teken Academies, maandelyksche Journaalen, en de overzetting van alle goede boeken, die, in de verscheidene taalen, in andere landen, gedrukt worden.

De

De Liefhebbers, die in Europa naar den prys willen dingen, kunnen hunne antwoorden beschryven aan den Voorzittenden Directeur, en dezelve overhandigen aan den Heer JOHANNES ALLARD Boekhandelaar tot *Amsterdam*, of den Heer REINIER ARRENBURG, Secretaris van het *Bataafsch Genootschap* en Boekhandelaar te *Rotterdam*, welken dezelve, onder Recepisse, zullen ontvangen en herwaards zenden, en de Præmie, indien dezelve bekroond worden, aan den Schryver ter hand stellen.

§. X.

En alzo by het Programma niet bepaald was hoedanig men by aflyvigheid van eenen Voorzittenden Directeur, of ook wel van eenen der Dirigeerende Leden, tot de verkiezing zoude overgaan; zoo hebben Heeren Directeuren goedgevonden, Dirigeerende Leden te qualificeeren, in het eerste geval, een der Heeren Directeuren tot Voorzittenden Directeur aan Hunne EDELHEDEN voor te draagen. Doch in het laatste aan Dirigeerende Leden over te laten van uit de Leden eene verkiezing te doen.

Beraaming omtrent het verkiezen van eenen Voorzittenden Directeur, of Dirigeerend Lid.

§. XI.

§. XI.

Voort-
gang der
Inënting.

Het *Genootſchap* heeft in het *Eerſte Deel* zyner Verhandelingen, reeds getoond, hoe zeer het de inënting der Kinderziekte ter harte nam. Het mede Dirigeerend Lid JACOBUS VANDER STEEGE, gaf dies wegens twee berichten op p. 71. en 333. te vinden: Omtrend dien zelfden tyd ſchreef de Heer VAN HOOGENDORP zyne *Sophonisba*, of de GELUKKIGE MOEDER DOOR DE INENTING VAN HAARE DOGTERS met zulk een gelukkig gevolg, dat er veelen tot de Inëntinge overgingen.

Doch, na meer dan honderd gelukkig uitgevallene Inëntingen, gebeurde het dat een kind, onder de kunstbewerking, aan eenen zwaaren ſtoelgang en persing overleedt. De Inwooners deezer Stad wierden door dit ſterfgeval, dat waarfchynlyk aan eene vreemde oorzaak toetefchryven was, zoo afgeſchrikt, dat meest allen de Inënting, die in en om Batavia reeds zoo voorſpoedig was geweest, afkeurden. Uit dien hoofde gaf de Heer VAN HOOGENDORP, in de maand February deezes jaars, een nieuw Stukje, onder den Titul van REDEVOERING DER INENTING TOT DE INGEZETENEN VAN BATAVIA aan het Ge-

Genootschap over. Men oordeelde dat het best zoude zyn, het zelve terstond, afzonderlyk, te laten drukken, en vervolgens in het *Tweede Deel* der Verhandelingen te plaatzen.

Omtrend dien zelfden tyd ontving het Genootschap verscheidene berichten over de Inënting; namelyk van de Heeren VAN DER STEEGE omtrent Batavia; BONNEKE omtrent Java, en J. H. SCHUURMAN omtrent Mallebaar, waar in aan het zelve gebleeken is.

Dat 't zedert de laatste berichten, in het *Eerste Deel* onzer Verhandelingen gedrukt, door den Heer VAN DER STEEGE zyn Ingeënt 2. Christen en 17. Slaven-kinderen, die allen gelukkig hersteld zyn.

Dat de Heer BONNEKE op Samarang 35. zoo Christen-als Slaven-kinderen heeft ingeënt, waar onder het zoontje van den Heer Raad Extra ordinair van India en Javas Gouverneur VAN DER BURGH geweest is, die ook allen gelukkig hersteld zyn, terwyl de *Epidemie* byna allen en vooral de Chineezzen, die de Pokjes natuurlyk kreegen, weg sleepte. (*)

Dat (*) Het Genootschap was van voorneemen deeze berichten, en vooral dat van den Heer BONNEKE, in dit Deel der Verhandelingen te laten drukken, maar om de veelheid der ingekomene Stukken heeft het zelve 'er van moeten afzien.

Dat op Mallebaar, daar de natuurlyke Pokjes als de pest gevreesd worden, om dat zy meest altyd den dood na zich sleepen, een en dertig Perfoonen waren ingeënt, die alle geneezen zyn.

Ook heeft men ryding van de Kust Cormandel, dat de Pokjes op Nagapatnam met den gelukkigsten uitflag worden ingeënt.

Dus dringt het Genootschap de Inënting aan ieder menschlievenden huisvader op het harte, wil hy in zyn ouderdom niet in droefheid gedompeld worden, door de woede der natuurlyke Kinderziekte.

§. XII.

Dirige-
rende Le-
den   teuren   is geen Sterfgeval voorgevallen.   Onder de Edele Heeren Directeuren

§. XIII.

Dirige-
rende Le-
den   Maaren het Genootschap heeft eenen zwaaren slag ondergaan door den dood van den Heer JOSUA VAN IPEREN, op den 10. February deezes jaars.

En volgens Qualificatie van de Edele Heeren Directeuren, is op den 26. February tot Dirigeerend Lid verzocht de Predikant in de Gereformeerde Neder-

derduitsche Gemeente alhier J. C. METZLAR, en tegelyk aan zyn Eerw. opgedraagen, als Secretaris, de Resolutien en Brieven te Concipieeren en de proeven der druk pers na te zien.

§. XIV.

Onder de Leden zyn, 't zedert de Uitgave van het eerste Deel, overleeden.

Den Majoor der Burgery.

MELCHIOR BLOKKERT,

Leden.

De Onderkooplieden.

GEORGE CLIFFORD,

JACOB ANTONY DE JONG,

EGBERT HULZEBOS,

PIETER LEONARDUS VAN EYS, en

HERMANUS THEODORUS

TERKAMP, en

Den Koopman

PIETER DUVELAAR VAN

CITTERS,

Daar en tegen zyn weder tot Leeden aangenomen.

ARNOLDUS CONSTANTYN

MOM, *Opperkoopman en Opperhoofd van het Generale Soldy Comptoir en Curator ad Lites.*

JACOBUS MACOR, *Binnen Regent*

van het Moorsche Hospitaal.

DANIEL FREDRIK VAN RIEMSDYK,

SCIPIO CORNELIS VAN RIEMSDYK, en

RUDOLPH SAMUEL TAVEL.

Onderkooplieden alhier.

JO.

32 V O O R B E R I C H T.

JOHANNES FREDERICUS BODE,

Predikant aan Cabo de'goede Hoop.

JOHAN ADAM CELLARIUS,

Onderkoopman en Opperhoofd te Cranganoor.

CHRISTIAN GODFRIED BAUM-

GARTEN, *Eerste-Klerk van Politie en
Secretaris van Justitie op Malacca.*

WALTER MARCUS STUART,

Boekhouder en eerste te Puntlana.

JACOB VAN GÉERLEN, *Boekhou-*

der te Griffè.

ANDRIES HARTSINCK, *Onderkoop-*

man en Administrateur.

WOUTER HENDRIK VAN YSSEL-

DYK, *Onderkoopman Soldy Boekhouder en
gezworeen Scriba, beiden op Sourabaya.*

DANIEL KRYSMAN, *Baas ten*

Eilandè Onrust.

JACOB WITTEVRONGEL, *Schip-*

per in dienst der E. Compagnie.

HERMANUS SIEDENBURG, *Schipper.*

EZECHIEL LOMBARD, *Oppermeeester*

tot Cberibon. en

FREDERICUS MONTANUS,

Predikant te Samarang

Tot Slot dezès betuigt het Genootschap, dat het zeer verlangende is, zoo door de Genootschappen als door geleerde Lieden in Europa, te mogen onderricht worden, waar in en hoedanig zyne Verhandelingen zouden kunnen worden verbeterd en verder ingericht, om zoo voor Europa als deeze Colonie ten beste aan zyne Zinspreuke te voldoen: *Ten Nutte van 't Gemeen.*

BATAVIA Ult. Juny 1780.

NAAM-

NAAM-LYST
DER
HEEREN
DIRECTEUREN,
EN
LEDEN

VAN HET
BATAVIAASCH GENOOTSCHAP
DER KUNSTEN EN WEETEN-
SCHAPPEN &c.

OPPER DIRECTEUR.

*Zyn' Edelheid, de Hoog-Edele Groot Achtbaare
Heer*

REYNIER DE KLERK,
GOUVERNEUR GENERAAL VAN NEDERLANDS
INDIË.

DIRECTEUREN.

De Wel Edele Groot-Achtbaare Heer
Mr. WILLEM ARNOLD ALTING, *Eer-
ste Raad en Directeur Generaal van Neder-
lands Indië.*

***

De

De Wel Edele Gestrenge Heeren
HENDRIK BRETON, Raad Ordinair van Ne-
 derlands Indië, en President van 't Collegie
 van Heemraaden der Bataviasche Omme-
 landen.

Mr. **IMAN WILLEM FALCK**, Raad Ordi-
 nair van Nederlands Indië, mitsgaders Gou-
 verneur en Directeur van Ceilon

JOHANNES VOS, Raad Ordinair van Ne-
 derlands Indië, Ontfanger Generaal.

Mr. **THOMAS SCHIPPERS**, Raad Ordinair
 van Nederlands Indië, President van den
 Achtbaaren Raad van Justitie.

JACOBUS JOHANNES CRAAN, Raad Ex-
 tra Ordinair van Nederlands Indië, Com-
 missaris Politicus, Buiten Regent van de
 Hospitaalen, Directeur van de Amphioen-
 Societeit en Commissaris over de Bovenlanden.

ADRIAAN MOENS, Raad Extra Ordinair
 van Nederlands Indië, Gouverneur en Di-
 recteur van Mallabaar.

DAVID JOAN SMITH, Raad Extra-Ordi-
 nair van Nederlands Indië, President van 't
 Collegie van Weesmeesteren, mitsgaders Com-
 missaris van de Verstrekkingen der Soldyën.

Mr. **JACOB CORNELIS MATTHEUS RA-
 DERMACHER**. Raad Extra-Ordinair
 van Nederlands Indië, President van de
 Collegien van Heeren Schepenen, mitsgaders
 van Curatoren en Scholarchen over Stads
 Schoolen, Colonel der Bataviasche Burgerye,
 en Commissaris over de Bovenlanden.

JACOB PELTERS, Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Gouverneur en Directeur van Banda

HENDRIK VAN STOCKUM, Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Directeur van de Bank Courant en Bank van Leening,

JAN HENDRIK POOCK, Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Commissaris van 't klein Zegel.

WILLEM JACOB VAN DE GRAAF, Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, en Directeur van Souratte.

JOHANNES ROBBERT VAN DER BURGH, Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, mitsgaders afgaand Gouverneur en Directeur van Javas Noord Oostkust.

Mr. JOACHIM VAN PLETTENBERG, Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, titulair, mitsgaders Gouverneur en Directeur van Cabo de Goede Hoop.

VOORZITTEND
DIRECTEUR.

De Wel Edele Gestrenge Heer

Mr. JACOB CORNELIS MATTHEUS RADERMACHER, Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië.

***

DI-

DIRIGEERENDE
LEEDEN.

JOHANNES HOOYMAN, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Lutersche Gemeente.*

SIRARDUS BARTLO, *Scheepen der Stad Batavia*

Mr. WILLEM VAN HOGENDORP, *Koopman en Eerste Administrateur op Onrust.*

HENDRIK NICOLAAS LA CLE, *Koopman en Secretaris van Weesmeesteren.*

JACOBUS VAN DER STEEGE, *Medicinæ Doctor, Regent van het buiten Hospitaal.*

Mr. EGBERT BLOMHERT, *Drofsaart der Bataviasche Ommelanden, Vice-President van Heemraden.*

Mr. PAULUS GEVERS, *Onderkoopman en Tweede Administrateur in het Zuikerpakhuys.*

FREDRIK BARON VAN WURMB, *Onderkoopman en Tweede Administrateur in de Waterpoort (Secretaris.)*

JACOB CASPER METZLAR, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Gereformeerde Gemeente alhier. (Secretaris.)*

ORDINAIRE LEDEEN.

De E: Heer DIRK GOETBLOED, *Eerste Secretaris van de Hooge Indiasche Regeering.*

De

- De E: Heer ADRIAAN DE BOCK, *Tweede Secretaris van de Hooge Indiasche Regeering.*
- De Achtb. Heer Mr JOHANNES GABRIEL VAN GEHREN, *Ordinair Lid in den Achtb. Raad van Justitie.*
- De Achtb. Heer Mr. PIERRE POELMAN, *Oud Ordinair Lid van Justitie en gewezen Water-Fiscaal.*
- De Manh: Heer CHARLES LOUIS COLMOND, *Colorel titulaire en Hoofd over Comp: Militie in Indië, Buiten-Regent van de Hospitaalen en Lid van Heemraaden.*
- De Heer Mr. PIETER RAS, *Water Fiscaal, mitsgaders Scholarch en Curator over Stads Scholen en Cenfor der Drukkerye.*
- De Heer DAVID JULIUS VAN AITSMA, *Baljuw, Kerkmeester, en Kassier van de Amphoen Societeit.*
- De Heer Mr. JAN HENDRIK TREVYN, *Oud Droffgaard.*
- De Heer GEORGE THEOHEEREN, *Eerste Opperkoopman des Casteels Batavia.*
- De Heer GERRIT VAN GROL, *Tweede Opperkoopman des Casteels Batavia.*
- De Manh: Heer JAN DIEDERIK SCHRYVER, *Commandeur en Opper-Equipagie-meester, Buiten Regent van de Hospitaalen, en Postmeester.*

- De Heer JAN VERMEULEN, *Boekhouder-Generaal,*
- De Heer CAREL FREDRIK SEVERIN, *Visitateur Generaal.*
- De Heer ARNOLDUS CONSTANTYN MOM, *Opperkoopman en Opperhoofd van het Generaale Soldy-comptoir en Curator ad Lites.*
- De Manh: Heer JAN ANDRIES DUURKOOP, *Oud Majoor titulair van de Infanterie en Lid van Heemraaden.*
- De Manh: Heer JOHANNES RACH, *Majoor der Artillery en Buiten-Regent van de Hospitaalen.*
- De Manh: Heer FRANCOIS VAN ARDENNE, *Ritmeeſter van de Dragonder Lyfwagt van den Heer Gouverneur Generaal.*
- De Heer JAN HENDRIK WIEGERMAN, *Vice President van Schepenen*
- De Eerw: Heer THEODORUS VERMEER, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Nederduitsche Gemeente te Batavia, mitsgaders Lid van Curatoren en Scholarchen over Staas Schoolen.*
- De Eerw: Heer HERMANUS WACHTER, *Bedienaar des Goddelyken Woords in de Nederduitsche Gemeente te Batavia.*

De

- De Eerw: Heer ERICUS JOHANNES WIL-
 TENAAR, *Bedienaar des Goddelyken*
Woords in de Maleysche en Portugeesche Ge-
meente te Batavia, mitsgaders Lid van Cu-
rratoren en Scholarchen over Stads Scholen.
- De Eerw: Heer JAN NUROORT, *Bedienaar*
des Goddelyken Woords in de Nederduitfche
Gemeente te Batavia.
- De Heer WILLEM VINCENT HELVE-
 TIUS VAN RIEMSDYK, *Opperkoopman*
en Gecommitteerde tot en over de Zaaken van
den Inlander, Buiten-Regent van de Hofpi-
taalen, en Heemraad.
- De Heer CAREL VAN BOERS, *gewezene*
Opperkoopman en Sabandbaar, (getepa-
rtreerd in Ao. 1779.)
- De Heer ADRIAAN BOESSES, *Opperkoopman*
Sabandbaar en President van Boedelmeesteren
- De Heer PIETER JOSEPH DE VIENNE,
Oud Opperkoopman en Heemraad.
- De Man: Heer WILLBOORT PEUSENS,
Onder-Equipagiemester.
- De Heer FREDRIK JACOB ALBRECHT
 STEENWEG, *Opperkoopman en Geheim-*
fchryver van den Heer Gouverneur Generaal.
- De Heer JOHANNES THEMANS, *Hoofd*
van de Chirurgie, Buiten-Regent van de
Hospitaalen,
- De Heer LAMBERTUS DANIEL KREBS,
Opperkoopman en Hoofd-Participant van de
Amphien-Societeit.

- De Heer CORNELIS DE KEYZER, *Fabryk en Keurmeester van Kalk en Steen, Buiten Regent van de Hospitaalen, en Lid van Hleemraaden.*
- De Heer Mr. FLORIS VAN STYRUM, *Koopman en Eerste Administrateur in de Suikerpakhuizen, en Scheepen van Batavia.*
- De Heer CASPARUS HARTMAN, *Koopman en Eerste Administrateur in 't Yzen Magazyn, mitsgaders Scheepen van Batavia.*
- De Heer JOHANNES THEODORUS VISCHEER VAN GAASBEEK, *Koopman en Eerste Administrateur in 't nieuwe Kleedenpakhuis, mitsgaders Oud Scheepen van Batavia.*
- De Heer Mr. JOHANNES CHRISTOFFEL SCHULTZ, *Oud Scheepen van Batavia, consuleerend Advocaat en Eerste Vendu-meester.*
- De Manh: CHRISTIAAN MARTIN PROHN, *Capitain der Granadiers van 't eerste Batallion Infantery.*
- De Manh: JOHAN ZACHARIAS ENGELHARD, *Capitain in het eerste Batallion Infantery.*
- De Manh: SWEN JOHAN WIMMERCRANZ, *Capitain Luitenant-Ingenieur, Eerste Landmeeter, Opziender over de Rivieren en Slokkan en Taxateur der vaste Goederen.*

De

- De E: DANIEL DIEDERIK VAN HAAK,
Koopman en Eerste Gezworen Klerk ter Secretarjye van Hunne Hoog-Edelbeden.
- De E: FREDRIK HENDRIK BEYNON,
Koopman en Negotie boekhouder.
- De E: WILLEM KRAANE, *Koopman en groot Winkelier.*
- De E: STEVEN POELMAN, *Koopman en Eerste Administrateur in de Pakhuizen aan de Westzyde.*
- De E: JAN REYNIER COORTSEN, *Koopman en Eerste Administrateur in het Graan Maguazyn.*
- De E: HENDRIK PIETER BANGEMAN,
Koopman en Tweede Administrateur in de Pakhuizen op Onrust.
- De E: FRANS HENDRIK VROOM, *Koopman en Eerste Administrateur in de Medicinale Winkel.*
- De E: DANIEL ADRIAAN BEEKMAN,
Koopman en Secretaris van Scheepenen.
- De E: HENDRIK AUGUST ROSSEL, *Koopman en Eerste Confrontist der Bataviasche Administratie-boeken.*
- De E: PETRUS ALBERTUS VAN DER PAR-
RA, *Koopman en Boekhouder in het Ambagts Quartier.*
- De E: JOSEPHUS GORDYN, *Koopman en Tradateur in de Javaansche Taal en Waagmeester.*

- De E: LEENDERT GOOSSEN, *Koophandelaar en
Transloteur in de Maleidsche Taal en Waag-
meester.*
- De E: DANIEL KRYGSMAN, *Paas ten
Eilande Onrust.*
- De E: HERMANUS SIEDENBURG,
Schipper.
- De E: JACOB WITTEVRONGEL, *Schipper.*
- De E: GEORGE JACOB MEYER, *Schipper.*
- De E: PLEUN VAN DER KUIL, *Schipper.*
- De E: JOSUA DE WOLF VAN IPEREN,
Schipper.
- De E: PIETER HAMMINK, *Schipper.*
- De E: JAN SMITH, *Schipper.*
- De E: EWALDUS RVNVAAN, *Weesmees-
ter en Opziender van de Rystmarkt.*
- De E: DAVID DU FAU DE LA LONGUE,
Oud Weesmeester.
- De E: JAN VAN DE POLDER, *Regent van
het Wees-en-Armen-Huis, Heemraad, en
administreerend Hoofd-participant van de
Amphioen Sociteit.*
- De E: THOMAS VAN SON, *Tweede Vendu-
meester.*
- De E: JOHANNES MACOR, *Regent van het
Moorsche Hospitaal.*
- De E: DAVID BYLON, *Stads Chirurgyn.*
- De E: LEENDERT ROLFF, *Notaris.*
- De E: JAN BAPT ST PILON, *Ordinair-Lui-
tenant der Artillery en Ingenieur.*

- De E: PHILIPPUS DE ELWYK, *Onderkoopman en Adjunct Eerste Gezworen Klerk ter Secretarje van Hunne Hoog-Edelbeden, mitsgaders Collecteur van het klein Zegel.*
- De E: GOSE THEODORE VERMEER, *Onderkoopman, Tweede van de Grootte Geld Cas.*
- De E: GERARD JOHAN RUNSTORFF, *Onderkoopman en Marginalist.*
- De E: JAN DANIEL BEYNON, *Onderkoopman op het Comptoir van den Heere Gouverneur Generaal*
- De E: ARY HUYZERS, *Onderkoopman en tweede Administrateur in het Graan Magazyn.*
- De E: JOHAN FREDRIK BARON VAN RHEDE TOT DE PARKELER, *Onderkoopman en tweede Administrateur in de Pakhuizen bezyden de Water-poort*
- De E: WILLEN ADRIAAN WILLEMS, *Onderkoopman en tweede Administrateur in het nieuwe Kleeden-pakhuis en Secretaris van het Collegie van Couratoren en Schoolarchen over Stads Schoolen, mitsgaders Buiten-Regent van het Wees en-Armen-Huis.*
- De E: CORNELIS POTMANS, *Onderkoopman en tweede Administrateur, in de Medic: Winkel.*
- De E: MARTEN CORNELIS WEYERMAN, *Onderkoopman en Secretaris van Heemraden*
- De

De E: WILLEM CHRISTOFFEL ENGERT, *Onderkoopman en Boekhouder van de Artillery.*

De E: GEORGIUS EVERHARDUS MUNNIK, *Onderkoopman en Overdrager op 't Equipage Comptoir, mitsgaders Regent van het Vrouwen-Tugtbuis.*

De E: CHRISTIAAN HENDRIK VON ERATH, *Onderkoopman en Kassier op 't Kostgeld Comptoir.*

De E: HERMANUS DE ROO, *Onderkoopman en tweede Landmeeter.*

De E: ELBERT ELIAS, *Onderkoopman en Secretaris van Commissarissen van Huwelyksche en kleine Gerichts zaaken.*

De L: Mr. WYBRAND DE JONG, *Onderkoopman en Secretaris van Boedelmeesteren.*

De E: DANIEL FREDRIK VAN RIEMSDYK, *Onderkoopman.*

De E: SCHIPIO CORNELIS VAN RIEMSDYK *Onderkoopman.*

De E: RUDOLPH SAMUEL TAVEL, *Onderkoopman.*

De E: JOHANNES NICOLAAS BESTBIER, *Procureur en Adjunct gezworen Klerk van Scheepenen.*

De E: WILLEM POPKENS, *Procureur*

De E: JACOBUS HENDRIK PARINGAUW *Onderkoopman en Gecommitteerde in het Provise Maguazyn.*

De

De E: CHRISTIANUS HOLLENHAGEN,
*Onderkoopman , Gezwooren Klerk en Boek-
houder van Weesmeesteren*

De E: FRANS HAKKER , *Gezwooren Klerk
van het Collegie van Heeren Scheepenen.*

De Eerzaame PIETER JOHAN VAN RHE-
DE, *Opperstuurman.*

EXTRAORDINAIRE LEEDEN.

In Ambon.

De E: Heer BERNARDUS VAN PLEUREN,
Gouverneur en Directeur.

De Heer JOSIAS ALEXANDER DE VIL-
LENEUVE , *Opperkoopman , Secunde en
Hoofd-Administrateur.*

Banda.

De Heer JOHAN LEBREGT SEIDEL-
MAN, *aankomend Gouverneur*

De Heer Mr. LEONARD VERSPYK, *Op-
perkoopman en Secunde.*

Ternaten.

De E: Heer Mr. JACOB ROELAND THO-
MASZEN, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer ALEXANDER CORNABE, *Op-
perkoopman , Secunde en Hoofd-Administra-
teur.*

Ma-

Macaffer.

De E: Heer PAULUS GODOFREDUS VAN
DER VOORT, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer BAREND RYEKE, *Opperkoopman,
Secunde en Hoofd-Administrateur.*

De Heer CLAASKRAANE, *Koopman en F. scaal.*

De Heer JACOBUS LEONARDUS DE VOS,
Onderkoopman en Licentmeester.

Malacca.

De E: Heer PIETER GERARDUS DE
BRUYN, *Gouverneur en Directeur.*

De Heer ANTHONY ABRAHAM
WERNDLEY; *Opperkoopman, Secun-
de en Hoofd-Administrateur.*

De Heer CHRISTIAAN GODFRIED BAUM-
GARTEN, *Eerste Clerk van Politie.*

Cormandel.

De E: Heer REYNIER VAN VLISSINGEN,
Gouverneur en Directeur.

De Heer PHILIPPUS JACOBUS DOR-
MIEUX, *Opperkoopman, Secunde en
Hoofd-Administrateur.*

De Heer GEORGE FRANCOIS JACQUES
DE RAVALET, *Onderkoopman en Secun-
de in Sagerapatnam.*

Ceilon.

De Wel Edele Gestr. Heer Mr. IMAN WIL-
LEM FALK enz. *Directeur.*

L E E D E N.

De Heer BARTHOLOMEUS JACOBUS
RAKET, *Commandeur van Saffenapatnam*

De

De Heer JOHAN GERARD VAN ANGEL-
BEEK, *Opperhoofd te Tutucoryn.*

De Heer Mr. JOHAN WILLEM SCHO-
RER, *Opperhoofd te Trinconomale.*

De E: ADRIANUS JOHANNES FRAN-
KEN, *Koopman en Opperhoofd te Batticaloa.*

De E: JOHANNES REINTOUTS, *Onder-
koopman en Cassier.*

Cabo de Goede Hoop.

De Wel Edele Gestr. Heer Mr. IOACHIM
VAN PLETTENBERG, *Directeur.*

L E E D E N.

De Heer PIETER HACKER, *Opperkoopman
Secunde en Hoofd Administrateur.*

De Heer Mr. WILLEM CORNELIS
BOERS, *Opperkoopman Independent Fiscaal.*

De Eerw. Heer JOHANNES FREDERICUS
BODE, *Bedienaar des Goddelyken Woords.*

De Heer JACOBUS JOHANNES LE SUEUR,
Koopman en Cassier.

Java's Noord-Oost Kust.

De E: Heer JOHANNES SIBERG, *Geëli-
ligeert Gouverneur en Directeur,*

De Eerw: Heer FREDERICUS MONTANUS,
*Bedienaar des Goddelyken Woords te Sa-
marang.*

De Heer JOHAN MICHEL VAN PAN-
HUYS, *Opperkoopman en Resident te Ja-
para.*

De

- De Heer RUDOLPH FLORENTIUS VAN DER NIEPOORT, *Opperkoopman en Gezaghebber in den Oostboek.*
- De Heer JACOB VAN SANTEN, *Opperkoopman en Hoofd-Administrateur te Samarang.*
- De Heer JAN MATTHYS VAN RHYN *Opperkoopman in rang en Resident in de mat-tarm.*
- De Manh: FREDRIK LODEWYK VAN STRALENDORFF, *Capitein van de Cavallery en Eerste Resident te Souracarta.*
- De Manh: LEENDERT HENDRIK VERMHER, *Capitain van de Infanterie en Commandant der Militie.*
- De E: ISAAC CORNELIS DOMIS, *Koopman en Resident te Tagal.*
- De E: Mr. NICOLAAS ALEXANDER, LELYVELD, *Koopman, Pakhuismees-ter en Negotie Boekhouaer te Samarang.*
- De E: BEREND WILLEM FOCKENS, *Koopman en Resident te Griffée.*
- De E: RHYNIER HOUCQUE, *Koopman en Fiscaal te Samarang.*
- De E: ABRAHAM VAN HEMERT, *Koopman in rang, Tweede Resident, Scriba en Soldy-Boekhouder te Souracarta.*
- De E: JAN FREDERIK AUGUST BONNEKEN *Opperchirurgyn te Samarang.*
- De Manh: FREDRIK SOESTMAN, *Luitenant Ingenieur te Samarang.*

De

- De E: WILLEM ADRIAAN PALM, *Onderkoopman en Resident te Rembang.*
- De E: ANTHONY BARKEY, *Onderkoopman en Secretaris van Politie te Samarang.*
- De E: AMBROSIUS PIETERS TULLEKE VAN HOGENHOEK, *Onderkoopman en Resident te Pasccalongang.*
- De E: CAREL PHILIP BOLTZE, *Onderkoopman titulair en gezworen Translateur.*
- De Manh: CAREL FREDRIK VON BOOZE, *Cornet van de Cavallery te Samarang.*
- De Manh: PAUL PAULSEN, *Vaandrig te Salatiga.*
- De E: GERARDUS ROGHE, *Boekhouder en eerste Klerk van Politie te Samarang.*
- De E: WILLEM KERKMAN, *Boekhouder en Secretaris van Justitie te Samarang.*
- De E: ANDRIES HARTSING, *Onderkoopman en Administrateur te Sourabaja.*
- De E: WOUTER HENDRIK VAN YSSELDYK, *Onderkoopman en Scriba te Sourabaja.*
- De E: JACOB VAN GEERLE, *Boekhouder te Griffée.*

Bengale,

- De Heer JOHANNES MATTHEUS ROSS, *Directeur.*
- De Heer GREGORIUS HERKLOTS, *Opperkoopman en Secunde, mitsgaders Opperhoofd en Pakhuismeeſter te Caſſimbazaar.*

****

De

- De E: JAN PIETER HUMBERT, *Koopman en Eerste in de Kledezaal te Hougly.*
- De E: ANTONY BOGAARD ANTHONYSZ, *Koopman en Negotieboekhouder aldaar.*
- De E: WILLEM BARON VAN DANKELMAN, *Koopman, Fiscaal en Dorpmeeſter te Hougly.*
- De E: SAMUEL RADERMACHER, *Koopman, Opperhoofd te Pattena.*
- De E: JACOB EILBRECHT, *Onderkoopman, Secretaris van Politie en Kaffier te Hougly.*
- De E: GOSEWYN WILLEM HENDRIK DE VRIESE, *Onderkoopman en Tweede te Pattena.*
- De E: CASPARUS LEONARDUS EILBRACHT, *Boekhouder en Translateur in de Perſiaanſche en Moorſche Taalen.*

Souratte.

De Wel Edele Geſtr: Heer WILLEM JACOB VAN DE GRAAF, *Directeur.*

L E E D E N.

- De Heer Mr. ABRAHAM JOSIAS SLUYSEN, *Opperkoopman en Hoofd-Adminiſtrateur.*
- De E: WILLEM HENDRIK VAN BYLAND, *Onderkoopman en Soldy-boekhouder.*

Sumatras - Weſtkuſt.

De E: JACOB VAN HEEMSKERK, *Opperkoopman en Gezaghebber.*

Do

- De E: JOSEPH CHALLIER, *Koopman en Eerste Administrateur te Padang.*
- De E: JESAIAS EHRENTROUT, *Onderkoopman Fiscaal, Kassier en Soldy-boekhouder aldaar.*
- De E: THOMAS VAN KEMPEN JANSZ, *Onderkoopman en Opperhoofd te Poulo Chinco.*
- De E: JACOBUS SAMUEL DERAFF, *Onderkoopman en Secretaris van Politie te Padang.*
- De Manh: JAN MARTINSCHEFFER, *Vaandrig en Cammandant te Padang.*
- De Manh: LUDEWICH KAYZEL, *Vaandrig en Commandant te Priamang.*
- De E: ANTHONY JOHANNES LEUF-TINK, *Boekhouder en Eerste Klerk van Politie en Secretaris van Justitie te Padang.*
- De E: HENDRIK RAZUX, *Boekhouder Negotie-Overdrager en Dispensier te Padang.*
- De E: JOHAN FREDRIK ZUGEL, *Boekhouder en Resident te Adjerbadja.*

Mallabaar.

- De Wel Edele Gestrenge Heer ADRIAAN MOENS, *Directeur.*

L E E D E N.

- De Heer REINIER VAN HARN, *Opperkoopman Secunde en Hoofd-Administrateur.*

De E: JOHAN ADAM CELLARIUS, *On-
derkoopman Opperhoofd te Cranganoor.*

Bantam.

De Heer LIEVE NICOLAAS MEYBAUM,
Commandeur.

De E: NICOLAAS WENDELIN BEITS,
Koopman en Administrateur.

Japan.

De E: AREND WILLEM FEITH, *Opper-
koopman en Opperhoofd.*

De Heer Mr: ISAAC TITSING; *Opper-
koopman en Opperhoofd.*

De E: DIRK VINKEMULDER, *Koopman
en Pakbuismeester.*

Cheribon.

De Heer Mr. WILLEM VANDER BEEKE,
Opperkoopman en Resident.

De E: EZECHIEL LOMBART, *Oppermees-
ter.*

Timor.

De E: WILLEM ADRIAAN VAN ESTE,
Onderkoopman en Opperboofd.

Banjermassing.

De E: PIETER WALBEEK, *Onderkoopman
en Eerste Resident.*

Palembang.

De Heer Mr: GYSBERTUS HEMMY, *Eer-
ste Resident.*

De E: Mr. PHILIPPUS JOHANNES VAN
DER STENG, *Onderkoopman en Tweede
Resident.*

Puntiana.

De E: WALTER MARCUS STUART, *Re-
sident.*

S A M E N T R E K K I N G.

Opperdirecteur.	— — — —	1.
Directeuren.	— — — — —	15.
Dirigeerende Leden.	— — — —	9.
Ordinaire Leden te Batavia.	— —	90.
Extra-Ordinaire		
— in Amboina.	— —	2.
— Banda.	— —	2.
— Ternaten.	— —	2.
— Maccaffer.	— —	4.
— Malacca.	— —	3.
— Chormandel.	— —	3.
— Ceilon.	— —	5.
— Caab de Goede Hoop.	— —	4.
— Java's NoordOostkust	— —	26.
— Bengale.	— —	9.
— Souratte.	— —	2.
— Sumatra's Westkust.	— —	10.
— Mallabaar.	— —	2.
— Bantam.	— —	2.
— Japan.	— —	3.
— Cheribon.	— —	2.
— Timor.	— —	1.
— Banjermassing.	— —	1.
— Pa'embang.	— —	2.
— Puntiana.	— —	1.
Extraordinaire Leden	— — — —	86.
te Zamen.	= = = = =	201.

VERHANDELINGEN,
VAN HET
BATAVIAASCH
GENOOTSCHAP.
II. DEEL.

De Boekbinder moet dit Alpha-
beth het eerst binden.

VERHANDELINGE

over de

HISTORIE-KENNIS,

DOOR

JOSUA VAN IPEREN. (*)

Om de Historien, die alleen eenige byzondere gevallen verhaalen, van een algemeen nut te doen zyn, en 'er eene gemakkelyke handleidinge, by het leezen van alle historische boeken, door te verkrygen, moet men er de lotgevallen van het menschelyk hart altyd in zoeken; en het bedrog eener verradersche, en, voor de menschelyke Maatschappy, zeer verderfelyke en pestdragende, zoogenaamde *Politie*, en staatkundige verradery, in zoeken te ontdekken.

Beschry-
ving der
ware His-
toriekun-
de.

A a Ik

(*) Deze Verhandeling behelst den voornamen inhoud van twee openbare Lessen, welke de Schryver, op den 21. Augustus en 11. September, 1779, voor een aanzienelyk aantal van Toehoorders, gaf.

Ik laat de Heeren FLECHIER, THOMAS en anderen gaerne Lofreedenen en Lykpredikationen houden, in welke men de handelingen van Engelen en Halve Goden invlecht, zonder de menschelyke zwakheden, ongeblanket, teffens ten tooneele te voeren Ik laate JUVENALIS, APULEJUS, BOILEAU, VONDEL, LANGENDYK, HOLBERG en ander Schimpfchryvers, de schadelyke en ongerymde hertstogten der stervelingen alleen afschilderen; die zelfs de menschen, om zoo te spreken, levendig villen, en dan het vleesch, met zout en spaansche peper, bestrooyen. Maar het is hooggelyk te verdoemen; in eenen Historieschryver, dat hy den zwadder zyner opbruifschende galle, op zynen evenmensch, uitbraake.

Het moet hem alleen, om onpartydige getuigenissen, te doen zyn: en hy is verplicht, alle de vermogens van zynen geest in te spannen, om, zonder naar loftuitingen, of flaster, te luisteren, de geschiedkundige waarheid uit te vorschen; en de menschen te schilderen, niet gelyk zy zyn moesten, of gelyk de
boo-

booze nyd en haat hen toetakelen, om hen, dus toegetakeld en gehavend, te doen beschouwen door een vergroot glas; maar gelyk zy waarlyk zyn, dat is, als redelyke schepzelen, die hun eigen belang, eenigen op de rechte wyze, maar de meesten, ongelukkiglyk, op eene verkeerde wyze, behertigen.

Wanneer alle de historische verhalen dermaten zyn ingericht, moeten zy ongelyk meer voordeel aanbrenge, dan alle de Fabelen en Romans, van den vroegeren en lateren tyd, te zamen: hoe veel nut ook dezelve, ter verbeteringe der zeden, en ter onderwyzinge in de pligten der beschaafde zamenlevinge, hebben kunnen aanbrenge. Het Heldendicht, de Ridderboeken, en de Panegyren of Lofredenen bedwelmen ons verstand; en, om dat zy, doorgaans ten minsten, de menschen schilderen, niet gelyk zy zyn, maar gelyk zy behoorden te zyn, krygt men er eenen bedorven smaak door, in het beoordeelen der ware gebeurtenissen. De Historien, de ware gebeurtenissen smaaken niet langer: men krygt, van de waarheid, eenen walg, indien zy

Uitmuntenheid der eenvoudige Historie, bovende opgesmukte.

niet met duizenden verzinſelen is opgeſchikt. Om deze reden, zyn de eerſte Jaarboeken van meeft alle de oude Volkeren in gedicht gebragt en opgezongen, om die aangenaamer te maaken, en gemakkelyker in het geheugen te prenten.

Daarenboven hebben ook veele Hiftorieschryvers, als TITUS LIVIUS, HERODOTUS, en anderen, de gevallen, welke zy verhaalden, een weinig op willen tooyen en levendig maaken. En, hier door, is het drooge van de Chronykschriften eenigzins verbeterd geworden, hoe wel 'er de waarheid merkelyk door geleeden heeft.

Eerſte
Hiftoriſche
gedenk-
ſtukken.

Men vraagt doorgaans, by eene andere gelegenheid, waarom klimt de Griekſche Hiftorie niet hooger op, dan tot aan de verbrandinge van Trojé? Geene vrage is gemakkelyker op te loſſchen. Voor HOMERUS, die den Trojaanſchen oorlog zoo uitvoerig en fraai, ja beter, dan DICTYS CRETENSIS, beſchreeven heeft, hadden de Grieken byna geene Poëten, of Hiftorieschryvers gehad.

By gebrek van Hiftoriſche Geſchriften,

ten, zyn de meeste lotgevallen der vroegste tyden onbekend gebleeven.

De opschriften van Putten en Pyramiden, de stukken en brokken van oude Liederer, mitsgaders de overleveringen van langlevende menschen, en vervolgens de *Inscriptien* en Penningen hebben ons, in sommige byzonderheden, den weg gebaad, om meerdere en zekere berichten van het voorgevallene te verzorgen. En, als men zyn oordeel gebruiken wil, kan men tamelyk wel, door de nevelen der versieringe, in de fabelachtige Geschiedverhalen der Goden en Helden voorkomende, doordringen: en er eenen zin aangeeven, die met de denkbeelden en gewoonten der aloude Volkeren overeenstemt.

Hoe nader de Historieboeken ons de waarheid opleveren, en hoe uitvoeriger en omstandiger die waarheid in dezelfde wordt voorgesteld, hoe meer nut zy voor de menschelyke Maatschappy zullen aanbrengeu.

Nuttigheid van de gedenkschriften der ongewyde, en vooral der gewyde Aloudeheid.

Eer men de gebeurtenissen in schrift

Aa 3

stelde,

stelde, eer men schryven of leezen kon, eer KADMUS en anderen de Letterkennis, in Griekenland, en vervolgens in Europa, overbragten, vond men reeds de gedachtenisse der aloudheid zoo noodzaakelyk en voordeelig, dat men die in versen bragt; en 'er openbare, schoon gebrekkige, schouwspelen van toestelde: hoedanige nog, in de Chi-neesche Afgoden, en in de Wajangs onzer Oosterlingen, zich voordoen.

In de eerste eeuwen, voor al der Patriarchen, werd de Godsdienst en Zedenleer, in historische verhalen van den ouden tyd, levendig opgegeeven. Zoodanig eene vorm van onderwyzen openbaarde zich naderhand nog geduriglyk, in de Psalmen en Leerredenen der aloude Zienders, ook zelfs in de Redenvoeringen van STEPHANUS, PETRUS, PAULUS en van andere Apostelen.

En men mag vryelyk staande houden, dat het groot oogmerk der Bibelsche Historien en gewyde Historieschryvers was, om, door middel van doorluchtige en beruchte voorbeelden, de Deugd en Godsvrucht, hunnen tydgenooten, in
te

te boezemen: en daar en tegen, de On-
deugd en Ongodsdienstigheid van Ko-
ningen, Overheden en Onderdanen,
in het helderste daglicht te stellen.

Men kan den inhoud van alle de
historieboeken der verscheidene Staa-
ten en Volkeren, zeer gevoegelyk,
onderscheiden in de lotgevallen van
het Menschelyk Verstand, en van het
menschelyk Onverstand: ten ware men
de Natuurlyke en Letterlyke Historie,
onder dezelve, begrypen wilde; al wil-
den wy dan ook de Historie der Anato-
mie, Chymie, Genees-en Heelkunde,
Philosophie, Wiskunst, en van alle an-
dere Kunsten en Wetenschappen, daar-
toe brengen.

Staatkun-
dige Histo-
rie; on-
derschei-
den van de
Natuur-en
Letter-
kundige.

Edoch als wy opzettelyk van de
Historien spreekten, zonder 'er iets by
te voegen: dan bedoelen wy den won-
derlyken samenloop van gevallen en
gevalletjes, waar in het Menschelyk
Verstand en het menschelyk Onver-
stand, in de gewoone Samenlevinge en
Burgerstand, zich hebben doen gel-
den, betrekkelyk tot de samenlevinge.
Trouwens de Staatkunde bestiert 'er

het menschelyk Verstand; en het Onverstand onderwerpt zich zeer gretig; om dat het zelve vooronderstelt, dat 'er, in de Staatkunde alleen, beleid en dapperheid moeten doorstralen; zonder juist op de ware Deugd en zuivere Godsvrucht te letten.

Allervroegste Regeringsvormen.

Ook is het noodig, dat het Onverstand zich aan het Verstand onderwerpe. Een Kind, 't geen aan den leiband begint te loopen, maakt geene voordeelingen, indien het aan den leiband niet gehouden en voortgestuwd wordt.

Maar laten wy by de eerste Regeringsvormen een weinig stilstaan. De Patriarchale Huishoudinge was de eerste Regeringsvorm: het vaderlyk bestuur was de eerste Staatkunde, en het eerste Hoogleeraarsamt; en het kinderlyk vertrouwen de vroegste onderwerpinge, de nuttigste leerzaamheid. De Kinderen werden groot, teelden kinderen; en ziet! zy werden ondergeschikte Patriarchen en Leermeeesters over dezelve, en onder hunnen Grootvader; die dus allengskens het Opperhoofd werd van een klein Gemeenebest:

best, 't geen zich rondom zyne woning nederfloeg: hoedanige Opperhoofden van talryke huisgezinnen wy nog, hier in de Javafche Bovenlanden, aantreffen.

Doorgaans was 'er eene verkiezinge, by uitersten wille, ten opzichte van den oudsten, of den bekwaamsten der Gebroederen, die, na 's ouden Vaders dood, met het algemeen gezag bekleed, en over zulks, met een aanzienelyk landgoed, boven zyne broederen, begiftigd werd.

Deze is de eenvoudige, de letterlyke beteekenisse der Testamenten van ISA AK en van JACOB, en zelfs reeds van NOACH, kort na den Zundvloed. Ja het Boek *Genesis* geeft ons geene andere namen op, in de korte beschryvinge van de vroegere historie der eerste waereld, dan alleen van de elkanderen opvolgende Patriarchen, in de nederdalende linie van Adams nakomelingschap. En dit zelfde moet men zeggen van de latere Leidlieden der Volkplantingen, na den Babylonischen Torenbouw, inzonderheid van de

Ifraëlitén , Edomiten en Ismaëlitén , en de byzondere geslagten , welke , uit deze , naderhand , van tyd tot tyd , zyn voortgesprooten. Zoo gaat het zelfs nog toe , onder de zwervende Arabieren , Tartaren en Indianen , zoo van de oude , als vande nieuwe wereld: indien de hedendaagsche Reizigers eenig geloof verdienen.

Ware Aristocratie.

Zoo lang de Eendragt en de Broederlyke Liefde bleeven volharden , ging die broederlyke overheeringe goed: hoewel het geene overheeringe was , maar alleen eene *Aristocratie* of Regeeringe der Edelen , die een hoofd en eersten Edelen , of Stadhouder hadden; nergens anders om , dan om alle verwarringen , in de allergewichtigste omstandigheden , voor te komen.

Verkiezbare opvolginge in het opperbewind.

Indien een Patriarch , uit het gedrag zyner zonen , gedurende zyn leven , ontwaarde , dat hy , aan welken hy het Eerstgeboorterecht , en dus ook de voorkeuze tot de opvolginge in zyn Patriarchaat , verschuldigd was , verwarringen stond te veroorzaaken , en zyne naneven ongelukkig te maaken ,
sloot

stoot hy wel eens den eerstgeborenen en oudsten uit; gelyk ons, uit de vervloeking van *Cham* en *Canaan*, en het voorbygaan van *Ruben*, *Simeon* en *Levi*, en het voortrekken van *Ephraim* boven *Manasse*, ten overvloed, kan blyken.

En, om de zelfde reden, scheidden de huisgezinnen van elkanderen, gelyk die van *Loth* en van *Abraham*, in de valleije van *Sodom*: om die zelfde reden, werd *Ismaël* en *Hagar*, deszelfs moeder, weggezonden; de zegen van *Ezau* op *Jacob*, door eene Goddelyke bestellinge, overgebracht; en alle de verschillende kinderen van *Abraham*, by *Ketura*, tot hoofden van onderscheidene volkplantingen aangesteld.

Oorzaaken der eenhoofdige overheeringe.

Zoo dra het menschelyk Onverstand van geheele stammen en geslagten dermaten toenam, dat het geene vryheid en Aardsvaderlyke Regeringe meer dulden kon, zonder in verwarringe te geraaken, en zich onderling te bederven, kwam 'er een volstreker gezag en geweldiger bedwang, om dat Onverstand te beteugelen, en voor het

Al-

Algemeen Belang zorge te draagen : zoo dat zelfs eenigzins , ten minsten , by het instellen der Tijrannij , gelyk de *Grieken* de onafhankelyke Eenhoofdige Regeringe noemden , de Goddelyke goedheid der aanbiddelyke Voorzienigheid scheen door te straalen. Dit is aan *Israël* ten klaarsten gebleeken , toen dat ondankbaar en wispelturig volk , op het voorbeeld hunner ongeloovige naburen , eenen Koning begeerde. Zy waren misnoegd over de slappe Regeringe van *Heli* , en over de oude Gods - Regeringe , welke , onder het bestel van *Samuël* , begon te herleeven. 't Ging hun eveneens , als de Kikvorschen van de Fabel : zy waren niet te vreden met een blokje houts , dat hun voor Koning dienen moest : hun Koning moest meer leven , meer heerlykheid vertoonen ; en ziet ! *Jupiter* zond hun eenen Ooijevaar , die , hen , één voor één , begon inteslokken. *Saul* had zyne rol nog niet uitgespeeld , toen hem de Koninglyke Heerschappy , voor hem zelve en voor zyne nakomelingen , werd ontzegd , en eenne Koninglyke Godsregeringe onder

DAVID en SALOMO, tot het hoogste toppunt van luister en van heerlijkheid, wierd verheeven. De Goddelyke Voorzienigheid had een innig medelyden met het Onverstand van zyn volk : en hy bewees hun, wat men van eenen dapperen en wyzen Koning te vorderen had ; en hoedanig de Koningen zich behoorden te gedraagen, indien zy den eerbied, de liefde en de hoogachtinge hunner onderzaten verdienen zullen.

Alle de Geschiedenissen van alle tyden leveren ons de treffendste voorbeelden van Verstandige en Onverstandige Vorsten , van verstandige en onverstandige Natiën : en even daarom is de Historie-kennisse van eene wyd uitgestrekte nuttigheid, in alle de omstandigheden der Menschelyke Maatschappy. Want zoo het waar is, gelyk het is, dat lessen wekken, maar voorbeelden trekken ; en dat de mensch, zyns ondanks , door eenen ongevoeligen stroom van naarvolginge wordt weggesleept : en dat, in dezen, de menschen, meer den naam van apen, doorgaans , dan die van vernuiftige stervelingen

Nuttigheid der geschied verhalen.

lingen , verdienen : hoe zal men dan , met eenige mogelykheid , de Historiën kunnen derven , welke ons de rampzalige gevolgen eener blinde en aapachtige naarvolginge , en alle de bittere vruchten van het Onverstand en van de Ongerechtigheid , allerlevendigst , voor oogen stellen ? De aloude Historien , Heldendichten en Fabelen zyn , met geen ander oogmerk , geschreeven , dan om het Gemeen te vermaaken en te onderwyzen.

De Wajangs , de Toneelspelen van allerhanden aart hebben , by hunne eerste instelling , geen ander doelwit gehad , dan om achtinge en eerbied voor de Overheden , en eene verstandige en vrywillige onderwerpinge , in te blaazen.

Het ergerlyke der Poëzy , en het nuttige derzelve , in de menschelyke Staatkunde.

Men behoeft juist niet te ontveinzen , dat de Poëeten en Aloude Historie-Schryvers daaromtrent , eenen grooten misslag begaan hebben , wanneer zy hunne Koningen en Helden zo schilderden , dat 'er de nakomelingschap iets meer , dan menschelyks , in meende te ontdekken ; hen voor Halve Goden dedden houden , en zoo , even gelyk de heden-

dendaagſche Chineezen, en de Roomſch, gezinde Chriſtenen, aan hunne afgezonderde ſchimmen, goddelyke eere, gebeden en offerhanden toebragten.

Dan dit kwaad, zoo verderfelyk voor den zuiveren en redelyken Godsdienſt, als de bronader en baarmoeder van de Afgodery en den Beeldendienſt, had nogthans deze groote nuttigheid, dat de Vorſten zig benaerſtigden, om wel te doen, om de Kunſten en Wetenschappen te beloonen, om bewonderaars te vinden en veel vermogende pennen, die hunne gedachteniſe vereeuwigen, en hen onder de Goden plaatzen zouden. Miſſchien zou men zelfs kunnen betogen, dat geene Helden en weldoenders van hun Vaderland den naam en rang van Onſterfelyke Goden, na hunnen dood, verworven hebben; dan die hunnen naam onder de Volkeren, beroemd en onſterfelyk gemaakt hadden: gelyk zy ook, zonder dat, geene plaats onder de Onſterfelyke Goden, welker woning by het vleefch niet is, dat is by de zalige Hemelingen, konden verwerven.

Het

De ver-
godinge
der doo-
den zelfs
by het, le-
ven ge-
kraft.

Het Onverstand der Vorsten ging verder. Zy waren niet te vreden met de vergodinge na hunnen dood, zy wilden, ook in dit leven voor meer dan menschen worden aangezien, en als dusdanige aanbedden. Tot dat onverstand, tot dien hemelergenden hoogmoed vervielen vooral de Prinzen, welke de priesterlyke waardigheid teffens bekleedden. Het belachelyke van zulke ongerymde en Godonteerende pogingen wordt, in de Historien, ten toon gesteld, om de Waereldgrooten van lateren tyd voorzichtiger en verstandiger te maaken.

De gewyde Historien vooral openbaarden het schadelyke, het onbetamelijke van de misdaden, en de lafherigheid en dwaasheid van alle Volkeren, die, met hunne Koningen en Opperheeren, Afgodery bedreeven, gedurende derzelver leven: of by opvolginge van de vleijende en huichelende laagheden hunner voorouders, Aartstirannen, zoo wel als weldadige en zachtmoedige Vorsten, in beeldtenis gebragt, of ten minsten in hunne schimmen, aanbaden, en, met Offerhanden en Godsdienst-

ftige plegtigheden vereerden; even gelyk hier de Chineezen doen. De gewyde Historien van alle volkeren, zoo als die, by de Propheten, voorspeld en naderhand gebeurd zyn, toonen de Goddelyke verontwaardiging jegens zulke snoodheden, ten klaarsten; by het afschilderen van de gestrengte straffen en verschrikkelyke oordeelen, welke, niet alleen de aloude inwooners van Palestina, maar ook naderhand de voornaamste, rykste en geduchtste natien, de Tyriers, by voorbeeld, de Babiloniers en Egyptenaren, troffen, en menig Koningryk, dat van Israël, en dat van Juda zelfs, over hoop wierpen, de steden vernielden, en de schoonste landsdouwen in eenzame woestenyen verkeerden.

Uit de aloude geschiedenissen van Griekenland en van Roome, leert men zonneklaar, welk eene overmagt de beschaafde Zeden, Wysgeerte, Wetenschappen en Kunsten hebben over andere en vreemde Natien, welke die voorrechten misschen. 'T was waarlyk niet zonder reden, dat men, te *Athene* en te *Sparte*, en ver-

Invloed
der kun-
sten en we-
tenschap-
pen op de
welvaart
der natie,

volgens ook, in de guldene Eeuwe van AUGUSTUS, te Roome, alle de vreemde volkeren van *Asië*, *Europa* en *Africa*, die geene bondgenooten waren, of die maar even bondgenooten geworden waren, met den naam van *Barbaren* en Ongemanierden betitelde. Men leest by XENOPHON, by DIODORUS, by HERODOTUS, by TACITUS, by SALUSTIUS en andere Geschiedschryvers, de sterkste trekken van overmeesterende schranderheid, menschkunde en Heldendeugden. En men besluit 'er uit, door eene natuurlijke en ongedwongene gevolgtrekkinge, dat waarlyk de Wetenschappen, de Kunsten, de beschaafde Zeden eenen onbedenkelyken invloed hebben, op de allergewichtigste gevallen van Vrede en van Oorlog. En hier door weet men redenen te geeven, van den voorspoed der Europeanen, by het onderwerpen van vele Indische Natien, met een handje vol volks; en tefens ook van de magt, de overmagt onzer Oost-Indische Maatschappy, over eenige millioenen van Oostersche Vreemdelingen.

Wanneer men de Kerkhistorie van het Christendom, vooral die van de zoogenaamde Middel-eeuwe, onder het oog krygt, vindt men 'er een Tafereel der hatelykste vruchten van het menschelyk Onverstand, van de zotste bygeloovigheid, van de domste dwingelandy der Kerkvoogden, van de onverdragelykste slaverny der Burgers en Landlieden: kortom een allerakeligst tooneel van de allernaarste ellenden, waar in het Christendom, door de onkunde, en daar uit voortspruitende lafhertigheid, gedompeld lag: uit welken jammerpoel men eerst het hoofd begon op te steeken, toen de Kunsten en Wetenschappen, wederom, als uit eenen diepen slaap opgewekt, den weg begonnen te baanen tot de hervorminge der Burgerlyke en Godsdienstige voorrechten en pligten, door het Evangelium voorgeschreeven.

Rampzalige gevolgen van het Onverstand der Christenen, in de Middel-eeuwe.

Uit de Oorlogen, Veldslagen, Belegeringen van steden, ontrooningen der Vorsten, en de inlandsche onlusten, waar mede alle Historien vervuld en doorspekt zyn, leert men den nyd, den toorn, de wreedheid, de onbezonnenheid, Men leert de dieptens van het menschelyk hart, uit de Historien, kennen.

heid, de loosheid, de boosheid, de dapperheid, de edelmoedigheid, de standvastigheid, de lydzaamheid, met een woord, alle de driften en onderscheidene hoedanigheden, gronden, bedoelingen, ongeregeldheden en bekwaamheden van het menschlyk hart, duidelyker kennen, dan uit alle de samenstellen der Zedenleer en Staatskunde te zamen. Men leert 'er uit, hoe verderfelyk de heerschezucht, hoogmoed en wreedheid, voor het menschelyk geslacht, voor millioenen onnoozele Soldaten, Burgers, Vrouwen en Kinderen, ten allen tyde, geweest zyn; en dat op eene wyze, die, in kracht, alle wysgeerige redeneringen te boven streeft. Hier om raadde DEMETRIUS, PHALEREUS aan PTOLOMÆUS PHILADELPHUS, den Koning van Egypte, dat hy zich, zoo veel Historie-schryvers zou anschaffen, als maar doenlyk was, om, by dezelve, te vinden het bedrog der hovelingen, en de schadelyke gevolgen hunner vleyery. AHASUERUS leerde, uit het boek der gedachtenissen, de trouw van MORDACHAI kennen, en de vergetene deugd beloonen. En is dit zoo, gelyk het is, dat de Historie-

rie-

riekennisse, in dezen, alle de drooge zetregelen der Staat-en Zedenkunde, als wetenschappen behandeld, verre weg overtreft: en dat de Staat-en Zedenkunde, zo niet alle hare bewyzen, ten minsten alle haare voorbeelden, die meer klemmen, dan eenige bewyzen kunnen doen, uit de beschryvingen der lotgevallen van Koningryken en Gemeenebesten ontleenen moet; dan spreekt het immers van zelfs, dat de Historiekennisse ruim zoo nuttig is, zoo niet nuttiger en voordeeliger, ter bevordering van vrede, heil, welvaart en voorspoed, dan alle andere dierbaare en hoognuttige wetenschappen. ALEXANDER droeg HOMERUS altyd by zich. SCIPIO, THEMISTOCLES, JULIUS CÆSAR en andere Helden waren nimmer Helden geworden, zoo zy niet, door den prikkel eener onsterfelyke eere van vroegere Helden, waren aangespoord. En wat hebben de roem der geleerdheid van ERASMUS, MELANCHTON, LEIBNITZ, VOLTAIRE, niet veel te weeg gebragt, in het voortbrengen van de edelste vernuften, in deze en in de voorgaande Eeuwe? Er is derhalven, tot nut van

het Menschdom, zeer veel aan gelegen, dat getrouwe en voorzichtige Historiefchryvers hoogelyk gewaardeerd en deftig beloond worden. Want, behalven dat zy voordeel en winst aanbrenge, verschaffen zy, daarenboven, aangenaamheden en vermaak: want niets is 'er, 't geen gretiger geleezen en duurder betaald wordt, dan goede Historieboeken.

Groote
moeite van
eene ge-
trouwen
Historie
Schryver.

Een Historie te schryven is niet alleen zeer lastig en moeielyk; maar, in zekeren zin, ook zeer verdrietig. Het eerste, 't geen elk Historie Schryver bedoe- len moet, is de waarheid, en het levendig voorstellen van die waarheid. Hy mag niet veinzen, niet vleyen, geen schadelyke en het menschelyk vernuft onteerende byzonderheden verzwigen, niet lasteren, en geene verdraayinge aan gevallen geeven, om aartig te zyn, en de schertzeryen van het vernuft te laten uitblinken, gelyk *Hume*, *Voltaire*, *Raynalt* die hebben laten uitblinken. Deze is de ware reden, waarom de Schryvers van Jaarboeken, Letteroeffeningen, Bibliotheken, doorgaans gehaat zyn: en waarom men meest de

Historie van zyn Vaderland niet verder vervolgt, dan tot aan het tydperk zynet geboorte, of, nog voorzigtiger zynde, tot eene eeuw voor de zyne, om dat men anders de ouders en voorouders mogt schynen beledigd te hebben van zulke, die ons onaangenaamheden of voordeelen kunnen toebrengen. Men moet een THUANUS zyn, om eene Historie van zynen tyd, zoo uitvoerig, te schryven, als de beroemde Fransche Autheur, met voorbyzien van alle gevaren en hatelyke gevolgen, gedaan heeft. Kortom men moet een held zyn onder de Letterhelden, wil men eene goede Hedendaagsche Historie beschryven, en dezelve, voor zynen dood, uitgeeven, om er eere by in te leggen, en zyn geschryf van een wezentlyk nut te doen zyn: niet alleen voor zyne tydgenooten, en voor het nageslagt, maar ook voor zich zelve en voor zyne eigene kinderen en nakomelingen.

: Daar en boven is het byna onmogelyk, eene hedendaagsche Historie behoorlyk toe te stellen, zonder gewichtige en beflissende byzonderheden over

Men kan bezwaarlyk eene goede hedendaag-

sche Histo-
rie schry-
ven.

het hoofd te zien ; indien , men geen eerste Staatsdienaar is, gelyk de Præfident *Du Thou* , of *Tbuanus* was : of indien men ten minsten niet met hun kalf ploegen kan , en toegang hebben tot de geheimen van het Kabinet ; om al het wetenswaardige te vinden , uit te trekken , en in eene behoorlyke orde te plaatzen ; gelyk zulks , te Amsterdam , aan den beroemden *Wagenaar* , vergund werd. En even dat zelfde heeft plaats , als men eenige onuitgegeevene merkwaardigheden der vroegere tyden zal aan het daglicht brengen ; gelyk de Heeren *Van der Spiegel* , *Te Water* , *Paulus* , betrekkelijk tot de verbetering onzer Vaderlandsche Historie , niet lang geleeden , en ik zelfs , by het opstellen myner Kerkelyke Historie van het Psalmgezag , (*) en van andere werjes , ondervonden hebben.

Het be-
schryven
eener Al-
oude His-
torie , niet
minder las-
tig en ver-
drictig.

Niet minder hoofdbreekers kost het samenstellen eener Aloude Historie , het zy dezelve reeds van velen , of ook maar van weinigen , beschreeven is : in

(*) Zie de Voorr. voor het Tweede Deel.

in beide gevallen heeft het zyne verdrietelykheden. Want hoe menigmaalen gebeurdt het niet, dat de Historie-Schryvers elkanderen uitschryven: of ook wel de een den anderen bekort, of, met onnoodige en verzonnene byvoegzelen en omftandigheden, uitbreidt? In alle die gevallen staat een nieuw Historie-Schryver verlegen: en weet niet, wat hy kiezen zal. De Franschen springen 'er luchtjes mede om; maar de Engelschen hebben 'er dit op gevonden, dat zy hunnen Schryver aanhaalen; en niets anders te berde brengen, dan uittrekzels, uit de Schriften en Boeken, welke zy gebruiken; teffens de bladzyden aanwyzende, waar men de oorspronkelyke vertellingen vinden kan: gelyk *Marsham* en *Simson* hebben begonnen te doen. Dit is ongemeen lastig, om dat men dan somwylen eene menigte van Schryveren telkens moet opslaan, dezelve met elkanderen vergelyken, en 'er het waarschynelykste uit afzonderen, om geene ongerymdheden op elkanderen te stapelen. Spreeken zy elkanderen tegen, dan valt de arbeid nog verdrietiger. De eerste vrage is dan, wie

is de geloofwaardigste van die Schryveren: welke elkanderen zo taftbaar te genspreken? Wil men dan te recht geraaken, moet men de *Logica* der waarschynelykheden, van welke wy, misschien, by eene andere gelegenheid, met opzet, zullen spreken, te baat neemen: en een Philosophisch Geschichtschryver worden; die de inborsten der Vorsten en Staatsdienaars, de onderscheidene belangen der Regenten en Overheden, de vastgaande gewoonten der natien, de ingekankerde vooroordeelen van het gemeen, de kunstgrepen der Priesters, de gesteldheid van den grond, de omstandigheden van den tyd, en duizend andere dingen, onpartydig moet raadpleegen, eer hy bykans eene letter op het papier mag zetten.

Vermeende Letterdievery der Historie-Schryvers.

Daar en boven kan hy van zyne lezers niet vergen, dat zy alle die oorsprongkelyke Schryvers geleezen hebben. Gesteld zynde, zy hebben 'er een of twee geleezen, met welke de tegenwoordige Schryver, in een zeker geval, volstrekt overeenstemt; dan heeft dees, huns erachtens, zich
aan

aan letterdievery schuldig gemaakt, en discht verwarmde kool op. Maar wykt hy juist van die Schryvers af, welke zy gevaldig geleezen hebben, en nu raadpleegen; dan is hy een leugenstoffeerder, in hunne oogen; en vertelt hy de voorvallen wat fierlyk en aangenaam, dan is hy, op zyn best, een Fabel- en Romanschryver, die geen geloof verdient, als geduurende die weinige uren, die men, onder het leezen zyner verdichtzelen, verspilt.

Dat kwaad evenwel is nog zo erg niet, als een ander kwaad, waar mede men, vooral in deeze eeuwe, te worstelen heeft, wanneer men eene Historie zal opstellen. Vele aanzienelyke en geleerde Leezers zyn, in hunne jeugd, door het leezen vnn Romans, of van schertzende Historieschryvers, bedorven; van zulke namentlyk, die meer bedoelden te schertzen, dan de waarheid aan den dag te brengen. In de waarheid der gebeurtenissen ontdekt zich altyd iets eenvoudigs; en dat eenvoudige, 't geen het kenmerk van de waarheid draagt, mishaaft hun.

Verbasterde smaak der Lezers, met welke een Historie-Schryver te worstelen heeft.

Van

Van METEREN en AITSMA verveelen, om dat zy te eenvoudig en te uitvoerig schryven: BRAND, HOOFD, MEZERAI, NANI, LETI smaaken beter: maar wat is dat alles, in vergelykinge met BAYLE, HUME, VOLTAIRE en diergelyken? Zelfs mag men niet onpartydig schryven, of zulke Historische boeken loopen gevaar, om verketterd te worden, of tot peperhuizen te worden misbruikt. 'T kooft 'er juist niet op aan, of de Schryver tegen het huis van Orange, tegen de Synode van Dord, tegen den Godsdienst zelfs, zich aankant: dit zal hem misschien te meer doen leezen. Maar als een Historieschryver, uit echte gedenkstukken, iets ten voordeele en ter verantwoordinge van dat alles, op het tapyt brengt: dan wordt hy voor bygeloovig, of ook wel voor een oudwyf, dat koldert, aangezien; en zyne *Memories* blyven ongelezen. Iets waarlyk, dat eenen deitigen en waarheidminnenden Man byna moet afschrikken, van immer de gedachtenisse van voormalige bedryven te boeken, en dezelve in eene betere order te schikken, met aanvulginge van
al

al het heftaanbaare, het geen hy, by de onderscheidene Schryvers, in de onuitgegeevene handfchriften, op de gedenkpenningen en elders, aantreft.

'T is waar! de meeste Historie schryvers zyn Chronykschryvers, of faamensflansers van allerhande verhalen, waarschynelyke en onwaarschynelyke: ook maaken zy zich wel eens schuldig aan andere misdryven, die hunne trouw en welmeenendheid verdacht maaken. Genoegzaam alle de Romeinsche Historie-schryvers, welke men, in het laatst der voorgaande eeuwe, *in usum Delphini*, dat is tot gebruik van den Dauphyn of Kroonprins van Frankryk, uitgaf, waren verminkt. De uitgaven der Engelschen en Hollanders waren, voor het grootste gedeelte, Lettervitteryen; en de overzettingen der *Franschen* en *Duitschers* zeer gebrekkig, windrig en oppervlakkig. LETI, BURNET, LEIBNITZ, SIMSON, PETAVIUS, de Engelsche Schryvers, en meer anderen hebben die misbruiken zorgvuldiglyk gemeeden, in de Burgelyke Historie: en JACOBUS BRUCKER heeft de

Gebrek der Staatkundige Historie-Schryvers verholpen.

de Philosophifche Historie tot eene volmaaktheid gebragt, welke alle verwachtinge te boven gaat. Zoo dat 'er niets meer overschoot, dan ook eene vastgaande kunstgreep uit te denken, welke de algemeene en byzondere geschiedeniffen, tot een oordeelkundig famenstel, verhief: om, met het vernuft, te kunnen naargaan, hoe het eene geval uit het andere, de eene omstandigheid uit de andere, natuurlyk waren voortgesprooten.

Verbete-
ringe der
Kerk- en
Waereld
Historie,
door Mos-
HEIM en
ROBERT-
SON.

THUCYDIDES, THEOPOMPUS, XENOPHON, HERODOTUS, POLYBIUS, en menige anderen verstonden die nuttige kunstgreep niet, al zomin, als DIOGENES LAERTIUS, PLINIUS, de oude, STRABO, en soortgelyken: hoewel deeze nog hebben uitgemunt, boven onze eerste Kerkgeschicht-schryvers, EUSEBIUS, SOCRATES, SOZOMENUS en EUAGRIUS. JUSTINUS, LIVIUS, TACITUS, SÜETONIUS en DIO CASSIUS schynen de eerste geweest te zyn, die, om zodanig een oordeelkundig en aaneengeschalkeld Historie schryven, hebben beginnen te denken.

Ramp-

Rampzalig zag 'er de styl en schikkinge der Geschicht-schryvers uit, voor al der Kerkelyken, voor de algemeene hervorminge der letteren. Men vergenoegde zich, meest al, met de Ridderboeken, welke, aan de Kruis-togten naar het Heilige Land en andere uitsporigheden, hunnen oorsprong verschuldigd waren. 'T was ook zeer gevaarlyk, de staatkunde en overheeringe van den Pauselyken Zetel, de dwingelandy der Baronnen, de kunstgreepen der Koningen en Vorsten, ten toon te stellen. De Martelaarsboeken, EMANUEL VAN METEREN, FAMIANUS STRADA en anderen begonnen zeer partydig te schryven, door eene Godsdienstige jaloufy en kwaad-aardigheden, gedreeven. De Kerkvergaderinge van *Trente*, van *Dord*, en andere bedryven der Geestelykheid en der Monniken, werden of uitgescholden en gelasterd, of tot aan den hemel opgevyzeld: twee uitersten voorwaar! welke de waarheid der Historie bederven. Maar eindelyk hebben de voortreffelyke MOSHEIM de lotgevallen der Christen Kerke, en de alomberoemde ROBBERTSON, de Staats-

ver-

verwisselingen van Europa, in zyne Historie van Keizer CAREL DEN Vden, niet alleen onpartydig, maar teffens ook, op de vernuftigste wyze, aaneengeschaakeld, en tot eenen trap van volmaakteheid gebragt, welke denkelyk, in de volgende eeuwen, weinig meer zal kunnen verbeterd worden.

Licht uit
de Reisbe-
schryvin-
gen.

De Reisbeschryvingen, inzonderheid de beste hedendaagsche, verspreiden een groot en helder licht over de Historien, inzonderheid der Asiatische volkeren. Onze meeste Reisen-Plaatsbeschryvingen, gelyk die van KOLBE, VALENTYN, TAVERNIER, TOURNEFORT, PAUL LUCAS, en eene menigte van andere, door van der AA uitgegeeven; of door den abt DE LA PORTE uitgetrokken, worden, by veelen, van onnaauwkeurigheid, of eene snipperende en weinig beteekenende uitvoerigheid, beschuldigd: behalven dat men er, hier en daar, eene menigte van bygeloovigheden en verdichtzelen meent aan te treffen. De Heer VOLTAIRE plagt te zeggen, dat niemand der Reizigers zich behoorlyk van zynen

nen plicht gekweeten had, als de beroemde KÆMPFER, die ons Perfië en Japan heeft leeren kennen; waar by wy gaerne, betrekkelijk ten minsten tot de natuurlyke Historie van Ambon, Java en andere Eilanden, gevoegd zagen den beroemden RUMPHIUS: betrekkelijk tot Barbarye en Egypten, den geleerden SHAW, en betrekkelijk tot Arabie, den vermaarden NIEBUHR: om van de nieuwe Reizigers DON JAN en ULLOA, BRYDONE, PILATI, BARRETTI, ANSON, BOUGAINVILLE, DE LA CAILLE, COOK, en soortgelijken thans niets te melden: voor zoo ver zy ten minsten ons nette Land-en Zeekaarten van ettelyke Gewesten bezorgen, en de zeden der volkeren, op eene verstaanbare en aanneemelyke wyze, uitleggen.

De hedendaagsche Land-en Reisbeschryvingen van Asia en Africa hebben evenwel, tot nut der Historiekennis, zeer veel voor uit, boven die van Europa en van de Europische Volkplantingen in Amerika, alwaar alles genoegzaam verbasterd is. In Asia en Africa zyn de gebruiken, de landaart

Inzonderheid in het Oosten.

en de landgesteltenisse meest al gebleeven, gelyk zy ten tyde van *Alexander den Grooten*, *Nebucadnezar* en vroeger, geweest zyn. Gelyk ons onlangs ook de Heer *G U Y S*, wegens de Grieken in Turkye, ter ophelderinge van *HOMERUS*, *PINDARUS*, *ANAKREON* en *SAPHO*, heeft willen doen gelooven. De Afiatische Historieschryvers en Poëeten houden, nog heden, den zelfden schryftrant, welke hunne voorzaaten en kunstgenooten bezigden, ten tyde van *Mofes* en de *Propheten*; gelyk, onder anderen, blyken kan uit de Historie van *Nader Chab*, onlangs uit de Perfi-aansche taal, door *WILLIAM JONES*, in de Fransche spraak overgebragt: in de onze uitgegeeven, en uit andere werken van dien zelfden schryver. Evenwel hoe minder de beschavinge is, gelyk die, vooral in Perfië plaats heeft, hoe nader men uit de gebruiken, tot de waarheid der aloude Historie, en den aart der Volkeren, geraaken kan.

Onkunde
in de Oof-
terse Histo-
rie.

Ondertusschen blyft het zeker, dat 'er nog geene Historie, van eenig volk, minder bekend is voor onze Europeanen, dan de Afiatische en Africaansche geschie-

schiedenissen. De Engelsche Algemeene Historie-schryvers gaan wel van land tot land, en van volk tot volk; maar 'tgeen zy verhaalen, van de Vorsten en Volkeren van het Oosten, vertoont, meest eene opvolginge van barbaarsche namen, en algemeene verrichtingen, die meest altyd op het zelfde uitkoomen, zonder dat men de vernuftige schakeling der menschelyke bedryven, door dezelve, behoorlyk beschreeven vindt; om de Historie leerzaam en aangenaam te maaken voor den Leezer. Ook worden de nieuwste, beste, en meest besliffende beschryvingen van den Regeringsvorm der Oosterlingen, en inzonderheid ook der Chineezen, van de Heeren MONTESQUIEU en de PAAUW, thans opzettelyk door den Heer ANTEQUIL DU PERRON en de Jesuitische Missionarissen te *Pekin*, tegengesproken en wederlegd: zoodat we, en van wegens onze onkunde in den Oosterschen schryfstyl en de Oostersche gebruiken, en van wegens het gebrek van goede Oostersche Historie-schryvers, naauwelyks weeten, wat wy bepaaldelyk, omtrend de lotgevallen der Oostersche Natien, moeten gelooven: om dat wy nog geene Land-en

Reisbeschryvingen hebben, duidelyk, getrouw, en uitvoerig genoeg, om ons, daar omtrend, eenigzins te recht te helpen.

Gebrekki-
ge taalken-
nis van de
Reizigers.

Er is geen Reiziger in de waereld immer geweest, en denkelyk zal 'er nooit een komen, of hy heeft min of meer gebrek aan taalkennisse, vooral in het Oosten, daar de tongvallen, gelyk overal in Europa, niet alleen verschillen; maar zo verschillen, dat menige naburige Volkeren, en vooral Eilanders, elkanderen niet kunnen verstaan. 't Zou nog welaangaan en eenigzins mogelyk zyn, dat de Reizigers in het Oosten zouden kunnen te recht geraaken; indien het waar was, gelyk sommigen vooronderstellen, dat alleen de Arabische, Persiaansche, Turksche en Chineseche Spraaken moeten worden angeleerd, om in de historishe geheimen door te dringen. Maar neen! men heeft ook Historieboeken, in het Javaansch beschreeven, gelyk *Sadja Radja Jawa*, het boek der Koningen van Java, en soortgelyke, in andere eigenaartige tongvallen, die men niet wel aanleeren kan, zonder, eenen geruimen tyd, onder de Natie, by welke zoo eene byzondere

tong-

tongval gesproken wordt, gemeenzaam te hebben verkeerdt. Zoo is het zelfs geleege, gelyk myne Leezers beter weten, dan ik, met de Maleidsche spraake, die anders, vry algemeen, in onzen Oosterfchen Archipel gesproken wordt. Want men zou zich deerlyk bedriegen, indien men hier meende te recht te geraaken, by het volk, om zich, van deze of geene gewoonten, te laten onderichten, in het zuiver, of gelyk men het noemt, in het hoog Maleitsch, 't geen op Ambon en elders gesproken wordt, en de Heer WERNDLEY ons, in zyne Spraakkunst, aanpryft. Het laag Maleitsch van Java en Batavia wordt geheel anders uitgesproken: en zoo is het alomme, niet alleen in onzen Oosterfchen Archipel, maar ook in Mallabaar, Cormandel, Bengalen, en vooral ook op Ceylon, met de verschillende, taalen en tong vallen, gesteld. Waar wil men dan te *Leide*, te *Utrecht*, te *Oxford*, te *Parys*, te *Koppenbage*, of elders, iemand die taalkennis en andere bekwaamheden aanleeren, om, door eenige Oosterfche landen trekkende, of eenige Indische kusten bezoekende, aanstonds de gebruiken

en gebeurtenissen dier volkeren te leeren kennen, om 'er, in zyne Reisbeschryvinge, genoegzaam bericht van te geven; en dus eenig merkelyk voordeel aan de verbetering der Asiatische en Africaansche Historien toe te brengen? Dit is even zoo ongerymd, als dat men, in het Vaderland, Predikanten wil ordenen, die aanstonds bekwaam moeten zyn, ten minsten zeer spoedig, om het Evangelium, in deze Gewesten, onder de Inlanders, met een goed gevolg, te prediken en voort te planten.

Bibliotheque Orientale en andere Historische boeken.

De *Bibliothèque Orientale*, dat is de *Oosterfche Boekzaal*, van den Heer D' HERBELOT, die overlang in Folio was uitverkocht en zeer schaars te krygen, werd, nu onlangs in den jare 1778. in drie Deelen in groot Quarto, te 's Gravenhage, uitgegeeven; en ook in Folio, te Maastricht: en men maakt 'er het zelfde gebruik van, 't geen men van de Historische Woordenboeken van HOFFMAN, MORERI, BAYLE, HOOGSTRAATEN, CHAUFÉPIE en soortgelyke, gewoon is te maken: te weeten, dat men 'er de eigene namen der Vorsten en Geleerden in opslaat, om 'er eene korte Levensbeschryvinge van te vinden,

den, die 'er, buiten de schakel der Historie, in wordt opgegeeven. Als men zulke werken gebruiken zal, om 'er het Historisch verhaal van andere schryvers door aan te vullen, dan verzamelt men de namen der voornaamste personen, welke in die geschiedenisse voorkomen, en zoekt die, in zulke Woordenboeken, op: wanneer men wel haast gewaar zal worden, of 'er zich eenige onbekende merkwaardigheden in voordoen: welke men dan, naar zyn welgevallen, te pas kan brengen. Even eens is het gesteld met de *Memoires des Inscriptions & Belles Lettres* van Parys, en met alle de Bibliotheken, en Journalen, voor zo verre die eenige historische Gedenkstukken, of uittreksels van historische Boeken bevatten en beoordeelen. De Bladwyzers doen aldaar het zelfde voordeel, 't geen de Alphabetische order, in de geschiedkundige Woordenboeken, doet: behalven dat men de aangehaalde schryvers en zulke geleerde schriften zelfs verplicht is op te slaan, en er mede te vergelyken, 't geen men zelfs daarover op de hooge School, of naderhand, in zyne *Atversaria*, heeft aangeteekend.

Want, op zoortgelyke wyze, kan men, ook de uitsteekenste merkwaardigheden uitkippen, en *Apophtbegmata*, schoone gezegdens, en wonderlyke byzonderheden aantekenen, gelyk ÆLIANUS, VALERIUS MAXIMUS, AULUS GELLIUS, PLINIUS, ALEXANDER AB ALEXANDRO, ERASMUS en zoortgelyke Schryvers gedaan hebben. Welke uitstekende merkwaardigheden vooral kunnen te pas koomen, by het opstellen van Lofredenen, Heldendichten en Romans; gelyk wy, denkelyk, by eene nadere gelegenheid, breedvoeriger zullen zeggen.

Nuttigheid
van het op-
stellen ee-
ner Histo-
rie.

Mogelyk zal iemand der Leezers ders my stilzwygende te gemoete voeren, waarom de kunst van het opstellen eener Historie zoo omstandig opgegeeven, daar 'er zo weinige menschen die kunst beoefenen? Maar ik antwoorde, dat alles wat ik hier te berde bringe, zoo zeer niet daar toe strekt, om te vermaaken; als wel om te onderwyzen. Dan myne vooruitzichten gaan verder. My is wel eens verhaald, in myne jeugd, en ik heb het naderhand wel geleezen, dat zommige beroemde mannen hunnen geleerden

ar-

arbeid ontgonnen hadden, met het opstellen van een Toneelstuk, of van een Roman. Dit wil ik wel toegeeven; dan ik meene, dat geleerde Jongelingen, die bekwaam willen worden, om, t'eeniger tyd, zelve wat op te stellen, beter zullen doen, van, op de voorverhaalde wyze, eene Historie te vervaardigen. Hier door zullen zy in de Menschkunde ervaren worden: hier door zullen zy de waarheid leeren uitvorschen, en wat 'er in de zamenlevinge verdrietig en aangenaam is, ontdekken; en zich dus, voor het vervolg, in hunne verwachtinge, niet vinden te leur gesteld: gelyk zy dat, na het schryven en lezen van Romans en Heldendichten, zekerlyk zullen onder vinden.

Ondertusschen is 'er teffens, voor de levendigheid van den Historischen Schryffstyl, niets nuttiger, dan de *Leonidas* van GLOVER, den *Telemachus* van FENELON, de *Argenis* van BARCLAY, den *Belisarius* van MARMONTEL, den *Joseph* van BITAUBÉ en VONDEL te leezen: of Comediën en Tragediën

Nuttigheid der Romans en toneelstukken voor een Historischryver.

diën by te wonen , in welke vooral de Historie , welke men meent te fchryven , naar het leven wordt afgebeeld. Maar van dat alles mag men niets dan de levendigheid , en geenzins de verfieringe , of vergrootinge , ontleenen. Men moet echter eenig onderscheid maaken , tuffchen Romans , die , geheel en al , en zulke , die maar ten halven , of voor een gedeelte , verdicht zyn : want deeze laatste , gelyk de *Æneis* van VIRGILIUS , de *Odyffea* en *Ilias* van HOMERUS de gevallen van *Amadis* en *Pelion* van *Gaulen* , *Primalion* van *Grieken* en andere *Ridderboeken* , *Lofdichten* en *Lofredenen* , en alle die werken , welken wy zoo éven opnoemden , moeten , wel degelyk , in de Historiekenniffe worden te pas gebragt : zoo wel voor het beloop der gebeurteniffen , als voor de levendigheid der verhalen. Waar in men echter voorzigtelyk moet te werk gaan , om dat de Poëeten en Roman-fchryvers , en ook de opstellers der Toneelftukken meermaalen zich , aan misrekeningen van den tyd , aan vergrootingen , en aan famenflanffingen van onware en wære omftandigheden , fchuldig maaken. Daar en tegen kan

kan een Historie - fchryver zeer wel de eerstgenoemde foort van verdichte vertellingen voorbygaan , als die van de *Don Quichots* , *Robinsons* , *Pamelas* , *SWIFTS Vertelzel van de Ton* , *KLIMS onderaardsche Ryze* , *Pater DANIELS Reize naar de Waereld van Cartesius* , *Luy-Lekkerland* , de *Nothanker* van *NICOLAI* en diergelyke Satyrische Fabelen : hoewel eene vernuftige leezinge derzelve de Menschkunde vermeerderen , en ook eenige levendigheid aan den Schryfstyl geeven kan.

Wat de Oosterfche Romans betreft , als by voorbeeld de *Arabifche en Persiaansche Nachtvertellingen* , deze komen , in de Oosterfche Historie , daarom zeer te pas , om dat zy alle hunne waarschynelykheid ontleenen , uit de omftandigheden van tyd , plaats en gebruiken , welke 'er vry uitvoerig in worden uitgebreid. Deze gebruiken en omftandigheden in het oog houdende , zal een Historieschryver de Asiafische gebeurtenisse , welke hy vervaardigen wil , op die wyze inrichten , dat zy waarlyk Oostersch blyft. Men leert 'er ook andere Oosterfche Boeken

Nuttig-
heid der
Oosterfche
Romans.

ken en gedichten, zelfs van den ouden tyd, ten klaarsten, door verstaan; gelijk wy, in onze Brieven over het *Hooglied*, hier en daar, genoegzaam bewezen hebben.

Vorderingen in de Oosterfche Historie en Letterkunde.

Evenwel is het zeer te beklagen, dat 'er, in de Koninglyke Bibliotheek te *Parys*, in die van *Leide*, van *Oxford*, en van het *Vaticaan* en *Escuriaal*, nog zoo veele Oosterfche Handschriften, waar onder ettelyke Historien voorkomen, die nimmer nog zyn uitgegeeven, verdonkerd blyven, en aan den tyd, die alles vernielt, ten besten gegeeven worden. Middelerwyl geeft het ons een zeer goed vooruitzicht, voor de bevordering der Oosterfche Historie-en Letterkunde, dat de Heeren *NEAULME* en *VAN DAALEN*, by de uitgaave der drie eerste Deelen van *D'Herbelot*, eerstdaags belooven eene menigte van byvoegzels, zo ter ophelderinge der Artikelen, in de *Bibliothèque Orientale* voorkomende, als ter vermeerdering dier Artikelen, in een of meer volgende Deelen, aan de geleerde Waereld te zullen mede deelen: waar naar wy, aan wie de bevordering

ge-

ge der kundigheden, in deze Gewesten, ter harte gaat, met recht, grootelyks mogen verlangen. Wy kunnen ons ondertuffchen ook verblyden met de *Zendavesta*, of het uitgebreide Wetboek der Magi, en ook met de *Oofterfche Wetgevinge*, beide onlangs, door den beroemden Heer ANTEQUIL DU PERRON, koninglyken Tolk der Oofterfche taalen te Parys, te Amsterdam uitgegeeven, waar mede hy ons den Godsdienst, de Zedenkunde en de Regeringsvorm der Oofterlingen, uit een gansch ander oogpunt, doet beschouwen, dan wy die tot heden toe beschouwden: maakende dees veel gebruik van den Heer DOW, die eene *Historie van Hindostan*, niet lang geleden, in Engeland en in de Engelsche tale, heeft gemeen gemaakt; en teffens ook eene verhandeling over den aart en den oorsprong der eenhoofdige overheeringe, voor al der Mogols, in dat waerelddeel: welke de Heer ANTEQUIL DU PERRON, woordenlyk heeft ingelast: en die er ook, uit de *Akbar Namak* van ABOUL JAZEL, eenige byvoegzelen by doet, welke ons de eerste Staatsbedieningen en andere byzonderheden van het burgerlyk

en

en krygskundig bestuur, duidelyker doen kennen, dan wy die ooit gekend

Pag. 246. hebben.

Heuchely-
ke beloften
van den
Heer Du
PERRON.

Denkelyk zullen myne Leezers eenigzins opgetogen zyn en verge- noegd, over dien voortgang der Ooster- sche Historie-kennisse, in onze dagen. Maar om Ulieden myne Heeren en vrienden, nog eenige oogenblikken in dien goeden luim te houden, moet ik hier eene belofte van den Heer Du PERRON, uit het Fransch overgezet, woordelyk laten volgen.

Pag. 244-
245.

„ Ik eindige dit eerste werk van
„ de Oostersche wetgevinge niet, zoo
„ schryft hy, dan om voor een ander
„ belet te vragen, 't geen reeds verre
„ gevorderd is; en daar ik my mede
„ bezig houde, federt de uitgave van de
„ *Zendavesta*. Myn oogmerk is, om,
„ in zekeren zin, de poorte van Indië
„ voor de Europeezen te openen. De
„ wetenschappen, kunsten, gevoe-
„ lens, Godgeleerdheid, aloude His-
„ torie, de Geographie van *Indostan*,
„ kennen wy niet verder, als van hooren
„ zeggen: om dat de opgave der Rei-
„ zigers, en op zyn best, eenige
„ wei-

„ weinige Persiaansche boeken , de
„ eenige bronnen zyn , uit welke men
„ tot hier aan toe , heeft kunnen put-
„ ten. Wel is waar , dat de Persiaan-
„ sche taal zeer noodzaakelyk is , om ,
„ daar omtrend , verder te recht te ge-
„ raaken : en dat ik het aanleeren van
„ die spraake niet genoeg kan aanpry-
„ zen. Maar moeten daarom die ta-
„ len en tongvallen , welke aan het
„ Land eigen zyn , voor ons altyd ee-
„ ne ontoegangkelyke verborgendheid
„ blyven ? De Reizigers leeren ons ,
„ dat de Pagoden van Indië vervuld
„ zyn met boeken , geschreeven , in
„ het *Malabaarsch* , *Telongoes* en *Sams-*
„ *kretams* ; en moeten wy dan niet
„ branden van verlangen , om te we-
„ ten , wat dezelve behelzen ? Aller-
„ veiligst , 't is waar , zou het zyn , ge-
„ letterde mannen , die de vereischte
„ bekwaamheden hadden , derwaards
„ henen te zenden. Maar dit zal men
„ niet doen ; om dat de onkosten te
„ hoog zouden loopen , en men die
„ beter aan koopwaren verspillen kan.
„ Om ons eenigzins op den weg te
„ helpen , en den geheimzinnen bol-
„ ster der Indische Letterkunde te
„ kraa-

„ kraaken , en dus toegang tot de ge-
„ heimen te krygen , zal ik , in de
„ Schryfletteren van het land , met de
„ Lezinge , in Europifche letters , daar
„ tegen over , drie Woordenboeken
„ uitgeeven ; één *Malabaarsch* en
„ *Fransch* , het tweede *Telongous* , en
„ het derde *Samskretams* , insgelyks
„ met de Franfche vertaalinge daar te-
„ gen over. Elk dezer talen zal hare
„ onderscheiden *Grammatica* by zich
„ hebben : vervolgens zal ik ten voor-
„ fchyn brengen eene vertolkinge van
„ de *Oupnekbât* , zynde een verhoog
„ van Indiaanfche Godgeleerdheid ,
„ 't geen ik reeds , in het eerfte deel
„ van dit werk ; heb doen kennen. Ook
„ zal ik 'er byvoegen , 't geen myn
„ leezen van boeken en papieren ,
„ over de Oudheden en Geographie
„ van Indouftan , 'er zal kunnen byvoe-
„ gen. Laaten de nieuwe Reizigers , die
„ het Indifch , Guzaratsch , Moorfch ,
„ Bengaalfch en Tibetaanfch verftaan ,
„ hunnen arbeid by den mynen voe-
„ gen : en gansch Indië , dat is , de
„ wiegen bakermat van alle de weten-
„ fchappen van *Afië* , zal zich voor
„ onze oogen opdoen. Die moeds ge-
„ noeg

„ noeg heeft , om zekere onderne-
 „ mingen te beginnen , heeft reeds
 „ ten halven geslaagd.” Dus verre de
 Heer ANTEQUIL DU PERRON.

Wy kunnen 'er nog wel byvoegen, Hope op
 dat de Persiaansche Spraakkunst, of de Over-
Grammatica, van den Heer WILLIAM zettingen
 JONES, door den Heer C. L. EIL- der Oos-
 BRACHT, te Hougly in Bengalen, ten terfche
 voorleden jaare, in het Hollandsch over- Historien
 gebragt, en herwaards overgezonden, en Woor-
 verdiende, door den druk, alhier of in den boe-
 het Vaderland, te worden gemeen ge- ken.
 maakt; om dus onze Natie, op Cor-
 mandel en de Malabaar, in de hand te
 werken, ter verkryginge van Histori-
 sche en Oudheidkundige kundigheden;
 gelyk wy ook hopen, dat de Mala-
 baarsche, Telongousche en Samkres-
 tamsche Woorden-boeken, zo dra zy
 uitkomen, uit het Fransch, in het
 Hollandsch, Engelsch en Portugeesch,
 zullen worden vertolkt; om alle de Eu-
 ropeezen, ter bereikinge van het groot
 doeleinde, de handen in elkanderen te
 doen slaan: en dus in staat gesteld te
 worden, om alle de Historieboeken,
II. Deel. Dd in

in de Pagoden bewaard, te kunnen leez-
zen en uittrekken. Vooral diende men
de taal van Thibet aan te leeren; om
dat ik vermoede, dat de meeste ge-
denkstukken der aloudheid onder de
LAMAS beruften: om dat de groote LAMA
nog nimmer is uitgeplunderd; en om dat
hy, met bykans het geheel Oosten,
van onheugchelyke tyden af, in on-
derhandeling was. En 't geen de Heer
DU PERRON opgeeft, wegens de ver-
schillende talen van Indostan, is ook
waar, betrekkelijk tot alle de talen en
tongvallen, van Ceilon, Sumatra, Bor-
neo, Celebes, Java, Siam, Ternate
en andere strecken: voor zo ver die,
even gelyk Java, hunne eigene gewy-
de Historieboeken mogten bezitten.
En hier omtrend zullen de Opperhoof-
den en Gouverneurs der Buitenkantoren,
voor eerst en voor al, zoo wy
hopen, ten nutte van het Bataviafch
Genootfchap, alle mogelyke berichten
zoeken in te winnen. Eer-

(*) Men zal, achter de *Befchryving van Timor*, en ook
in die *van Borneo*, in dit Tweede Deel, reeds by voor-
raad, treffende voorbeelden, ter bevestiginge van deze
waarheid, ontmoeten. En die voorbeelden zyn van
groot belang, voor de Oosterfche Letterkunde.

Eer ik deze stoffe geheel glippen laate, valt 'er nog het een en ander te zeggen, van de Eenzelvigheid, of *Monotonie* der Historien, en van de droogheid en onverstaanbaarheid der korte Chronyken; en dus ook van de maatregelen, welke men zou moeten nemen, om die beide onaangename gebreeken te verhelpen, welke men, voor al by de Geschiedschryvers van de Middeleeuw, en ook veelal, by de Turksche, Arabische, en Persiaansche Historieschryvers, aantreft: hoe zeer ook deze laatste de droogheid en eenzelvigheid hunner verhalen, met poëtisch loofwerk zoeken op te schikken: gelyk MOHAMED MOHADI, in zyne Historie van *Nadir Chah*, dat is van *Thomas Kuli Khan*, meesterlyk heeft uitgevoerd. Dagregisters en Jaarboeken kunnen de eenzelvigheid van morgen en avond, welke dagelyks wederom komen, onmogelyk myden: en de Chronyken komen altyd, met het Jaargetal, ten voorschyn: eveneens gelyk de Waarnemingen van het Weder, met de Graden der Thermometers van *Fahrenheit* en *Reaumur*.

Eenzelvigheid der Historien en droogheid der Chronyken.

Wat de Eenzelvigheid, of *Monotonie* Hulpmid-

Dd 2

aan-

delen tegen
de Eenzel-
vigheid.

aanbetroft, niets kan meer verveelen, dan, by gedurige herhalingen, te moeten leezen van veldslagen, belegeringen van steden, en 't vermoorden van menige duizenden van menschen, als de slagtofers der eigenzinnigheid hunner Vorsten en Overheden. Trouwens de vleizucht heeft gewild, dat men de overwinningen, alleen aan den Generaal, zou toeschryven, die 'er dikwyls het minste toe gedaan heeft; en dat men de gevechten doorgaans woedender en heftiger maakt, dan dezelve zyn voorgevallen: om, daar door, den heldenmoed ende onverfchrokkenheid van den Aanvoerder, des te sterker, te doen uitblinken. De Fransche Historie-schryvers zyn, allereerst, in onze dagen, daar van afgegaan, en begonnen te verhaalen, zoo wel, wat men in het middelpunt, als in de beide vleugels, zoo wel wat in de voorhoede, als wat in de achterhoede, gebeurde: kortom alles wat tot het levendig vertegenwoordigen der Batailje dienstig was. HOMERUS, als een der oudste Historieschryveren aange-merkt, en TITUS LIVIUS hebben eene menigte van personen ten tooneele gevoerd, en dezelve doen spreek en tegen

gen elkanderen twisten; 't geen gewisselyk geene verkeerde handgreep was, om de verveelende eenzelvigheid te doen ophouden. SÜETONIUS heeft 'er de Romeinsch Oudheden tusschen in gevoegd; STRABO de Plaatsbeschryvingen; en TACITUS de Staatkundige beginzelen, waarop men, genoegzaam altyd, zyne belangen bouwde. Byzondere omstandigheden, zelf van een enkelen soldaat, een fraai gezegde onder het stryden, de gevallige tweevechten, de gesteldheid van den grond, de krygsliften, gelyk die by FRONTINUS te vinden zyn, de toebeleidzelen tot, en de gevolgen van den oorlog, de Menschkunde, vooral de aanmerkingen over het wonderdadig Albestuur, de gesteldheid van het weder, met kunstgeschikt, en uitvoerig genoeg opgegeeven, doen den Leezer vermaak, en neemen de eenzelvigheid weg, die hem het boek zoude doen toeslaan, om het misschien naderhand nog eens en voor het laatste, geeuwende en droommende, in te zien; zonder de leezinge behoorlyk te kunnen doorzetten.

Over de droogheid der Tydrekeningen Oordeel,

Dd 3

gen

over het gen en Opvolgingslysten klaagt men
 drooge der dikwyls ten onrechte; als, by voorbeeld,
 Chronolo- over eenige eerste Hoofdstukken van
 gie en Ge- het eerste Boek der Chronyken, onder
 nealogie. ons heilige Schriften voorkomende; 't
 geen dezen schralen aanvang neemt.

Adam, Seth, Enos.

Kenan, Mebaleël, Jered.

*Noach, Sem, Cham en Ja-
 phet.*

Zulke *Genealogische* Tafelen moesten
 aldaar tot eene inleidinge verftrekken,
 om de eerste Waereld, voor den Zund-
 vloed, alleen aan te stippen, en op de
 Volkplantingen van Noachs nakomelin-
 gen vervolgens naauwkeuriger te letten.
 De Schryver zou anders den schakel der
 vorige afstammingen verzweegen, en dus
 een onvolkomen werk gegeven heb-
 ben. En meest alle de Volkshistorien der
 Oosterlingen beginnen met eene Ge-
 slagtlyst van Adam af, gelyk de *Genealo-
 gische Historie der Tartars* van ABUGAL-
 SIEBAYARDUN-CHAN en onze *Historie der
 Koningen van Java*, welke het Batavi-
 aasch Genootschap eerlang verder staat
 uit te geeven.

De

De beknopte famenstellen van Historien, als die van PETAVIUS, TURSELINUS, en OFFERHAUS, betrekkelyk tot de Algemeene Geschiedenissen, hebben ook iets van het *Genealogische*, en van de opvolgingslysten der Koningen en Mogendheden: houdende zy teffens de Tydrekenkunde in het oog, om de gelyktydigheid, zoo wel, als de voorledene en volgende gebeurtenissen, als uit een oogpunt, te doen beschouwen: 't geen, in uitvoerige geschiedverhalen, zoo gemakkelyk niet in het oog kan loopen. En dit is zeer nuttig, om het geheugen te hulp te koomen, en het beloop van alle de Historien te kunnen by een trekken. Ook zyn die beknopte zamenstellen alleen daar toe ingericht, om ze tot leggers, by het onderwyzen der Historien, te gebruiken; wanneer een Hooglearar dezelve uitbreidt en aange naam maakt voor zyne leerlingen. Anderzins zyn zy aangenaam genoeg voor Geleerden, die veel geleezen hebben, en, op het leezen van eene naam, of het aanstippen van een geval, zich, aanstonds, eene menigte van omstandigheden weeten te herinneren: en dus, in

Beknopte
Historie-
sche sa-
menstellen.

weinige oogenblikken, zich eene zeer groote gebeurtenisse, levendig genoeg, voorstellen.

Noodzakelykheid der Tyd-rekening.

De *Chronologie*, voor zoo ver die tot de gemengde Wiskunde behoort, hoe droog en schraal zy ook schyne, is zeer noodzaakelyk, om alle verwarringen in de Historiekennis voor te koomen; de verscheidene tydperken, van de Juliaansche Periode, van de Scheppinge, van den Zundvloed, van den Uittogt der kinderen Israëls uit Egypte, van Trojes brand, van de Olympiaden, van de Stichtinge van Rome, van Christus Geboorte, van de Vlucht van Mahometh, of de *Hegira*, en diergelyke, komen telkens te pas, om regelmatig eene Historie te schryven, die, zonder zulk eene bepalinge, zou samen-vloeien, en een bayert van gelykzortige gevallen, onder elkanderen, klutzen. Voor kundigen zyn die aanhalingen van het een of ander tydperk juist zoo on-aangenaam niet, om dat deeze 'er de nuttigheid van weten, en om dat de uitstee-kende gevallen, van welke die rekeningen beginnen, telkens voor hunne aandacht koomen. Voor een leerlingjen min-

dikun-

digen is er derhalven niets anders op, dan zich die gevallen aan te leeren; en dan zal ook, voor hem, het drooge en onaangename uit, de Tydrekeningen, wegvallen: en dat allengskens meer, naar mate hy meer tusscheninschietende heldendaden en uitsteekende gevallen aanleert, en zich vertegenwoordigt. Even het zelfde moet men zeggen, omtrend de *Geographie*, die, zonder het inzien van Landkaarten, nooit kan worden aangeleerd. De eerste van *PTOLOMÆUS CLAUDIUS*, eenen Egyptischen Sterrekundigen, die onder Keizer *MARCUS AURELIUS ANTONINUS*, omtrend het jaar 140 na Christus, bloeide, waren vry gebrekking: maar zy kunnen echter worden aangemerkt, als het voorbeeld, 't geen anderen naderhand gevolgd zyn. *CELLARIUS*, *BOCHART* en andere ophelderaars der aloude *Geographie*, hebben *PTOLOMÆUS* met *STRABO* moeten vergelyken, om *PLINIUS*, *DIODORUS*, *HERODOTUS*, *CURTIVS JUSTINUS* en andere *Geschiedschryvers* op te helderen. Sedert eenigen tyd, zyn de Landen en Steden netter, voor al door de Heeren *DE L' ISLE* en *BUACHE*, op hare lengte en breedte ge-

zet, Sterrekundige waarnemingen, voor al op de Manen van den planeet Jupiter. Ook kan ons de oude Geographie weinig meer te pas komen, om dat alomme, in die landen, welke P T O L O M Æ U S en S T R A B O beschryven, de namen der Gewesten, Rivieren en Steden zo veranderd zyn, door middel der Volkplantingen en overstromingen der Noordfche Volkeren, dat er byna geene schaduwe van de vroegere Landbeschryvinge kan worden te pas gebragt. De Landkaarten en Hemelklooten worden, nog dagelyks, verbeterd en aangevuld, met nieuwe Kusten en Eilanden. Het afzetten met koleuren geeft eenige duidelykheid voor de inbeeldingskracht, en tot behulp van het geheugen: voor al de Perspectiefprenten, met welke men, de jeugd, de Landgezichten en Steden van binnen, eenigzins, leert kennen. Maar dit alles neemt niet weg, dat de Geographische onderwysboeken voor de jeugd, die van R O B B E, van H U B N E R, van B A C H I E N E en van O S T E R V A L T, altyd eenigzins droog en onaangenaam, moeten blyven. Ik, voor my, hebbe nimmer, op die wyze, de Geographie

kun-

kunnen, of willen aanleeren. Zoo dra ik iets van de Globe wist, en van de Lengte en Breedte der Luchstreeken, vond ik my best, met den omloop der voornaamste Kusten van de vier Waerelddeelen, door behulp der inbeeldingskracht, my in het geheugen te prenten. Dit deed my de grootere en natuurlyke grenzen der menschelyke woonplaatzen kennen. Wyders vestigde ik myne aandacht op de groote Rivieren en op de Gebergten, gelyk de Alpen, de Pyrenæen, de Andes en soortgelyken: en dit breidde myne Geographische kundigheden eenigzins uit. Vervolgens nam ik de ligginge der groote Steden waar, en vertegenwoordigde my die, als by voorbeeld, *London, Parys, Amsterdam, Hamburg, Koppenbage, Stokholm, Petersburg*: en ik vroeg my zelve, waarom liggen die Steden daar, en niet elders? Zoodanige vrage vond ik beantwoord, in de *Chorographien*, of Plaatsbeschryvingen, en in de Historien der byzondere Steden, uit derzelver Papieren en Archiven opgesteld. De Archiven, Privilegien en Oudheden der Steden maakten my dezelve nog aanmerkenswaardiger, vooral,

al, wanneer 'er Vredensonderhandelingen geslooten, roemruchtige mannen geboren of gestorven waren; of wanneer er, in de nabuurschap, een zwaar gevecht, 't geen, op ettelyke Landkaarten, met een kruislings zwaard wordt afgebakend, was voorgevallen: of eenig ander geval, 't geen tot een spreekwoord geworden was. *Jerusalem, Babel, Constantinopole, Roome, Aleppo, Ispahan, Peking, Batavia* en soortgelyke laten zich dus, van minder befaamde steden en dorpen, onderscheiden. Want waarom zou ik myn geheugen vermoeyen, met eene opeenstapeling van ydele benamingen van steden en gehuchten, die niets aanmerkenswaardigs hebben uitgeleverd; en aldus mynen kostelyken tyd verkwisten?

De Algemeene Historie nuttig voor het aanleeren der Geographie.

Om derhalven de Geographie behoorlyk aan te leeren, zou het noodig zyn, de Historie, inzonderheid de Algemeene, te baat te neemen; en de beste Landkaarten en fraaiste Gezichten, onder het behandelen der Historien, voor zich te hebben, en raad te pleegen; ten einde de Gewesten en Steden levendig te

te doen kennen; als of men er zelf aanwezig ware. Want het komt, allen jongelingen niet, gelegen, om te reizen: 't geen anders de beste manier zou zyn, om de Geographie te beoeffenen, en in het hoofd te prenten. Er zal meer, in het geheugen en de verbeeldingskracht, blyven hangen, als men, by het behandelen der Historie, telkens, ten minsten nu en dan, de tyden en de plaatzen, levendig en treffende, doe kennen, en daar door bewyzen, dat de Landbeschryvinge en de Tydrekening de twee oogen der Historie zyn; en dat de Historie blind blyft, wanneer men haar niet teffens die beide oogen doet openen.

V E R.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

VERVOLG
DER
BESCHRYVING
VAN HET
EILAND

TIMOR,

voor zoo verre het tot nog toe bekend is, waar by gevoegd is de beschryving van eenige nabygelegene Eilanden,

DOOR

Mr. W. VAN HOGENDORP.

Volken, die geene vaste en beschreevene grondwetten hebben, en welkers rechtspleegingen meest, op gewoontens en oude gebruiken, worden uitgevoerd, kunnen niet wel onder eenige Regeerings-vorm geplaatst worden. Het gezag

Regeeringsvorm.

zag der Koningen op dit Eiland is niet willekeurig, maar bepaald; en geen hunner kan aan het leeven, de vryheid of de goederen van zyne onderdaanen raaken, zonder eerst eene beschuldiging, waar op een vonnis der Grooten gevolgd zy, tegen hun te hebben ingebragt. Echter is hunne magt zoo groot, dat zy slechts zoodanige beschuldiging hebben in te brengen, om den beschuldigten, zonder eenig verhoor, te doen veroordeelen. Het lot van deezen ongelukkigen is dan gemeenlyk, dat alle zyne goederen worden verbeurd verklaard, en hy zelve tot slaaf gemaakt, ten voordeele van den Koning, die hem meest altoos aan vreemde handelaaren verkoopt, en dus van zyn gebied verwydert. Zomwylen gebeurt het, dat hy, door zyne nabestaanden, voor eenig goud of vee van groote waarde gelofcht wordt.

Rechtspleeginge. Zy hebben geene vaste wetten, volgens welken zy recht pleegen. Zy straffen een diefstal, met den daader te doen wederom geeven de waarde van het gestoolen goed, en hem eene boete

te op te leggen, of hem, zoode diefstal van aanbelang is, tot slaaf te verklaren; gelyk zy ook den overspeler doen. Maar schoon zy wel zeggen, dat die een anders bloed vergiet, den dood verdient, komen zy zeer zeldzaam tot dat uiterste; en met het geeven van eenige buffels, of van goud, raaken er veele misdaadigers vry.

Maar, wanneer, inde nabuurschap der Hollanders, een der koningen iemand wil te recht gesteld hebben, geeft hy denzelven over aan het Opperhoofd van Timor, die eene algemeene vergadering van de Koningen en van den Raad laat beleggen. Zoo hy den dood verdiend heeft, toont het Opperhoofd de gronden aan, waarop hy sterven moet. Dit gedaan zynde, wordt hy ter dood veroordeeld, en het vonnis uitgevoerd op naam der Koningen; want het Opperhoofd, noch zyn Raad hebben geen magt over leeven en dood.

De onderdaanen van ieder Ryk zyn verplicht voor den koning te verschynen, als deeze hen laat roepen, 't zy, om voor hem te werken, of in den kryg

te gaan; en by aldien het is, om een verschil dat door den koning moet beslifcht worden, dan is het de gewoonte, van een gouden of zilveren plaat te geeven. Zy moeten 's jaarlyks eenige ryst, Turfschkoorn of vee geeven, de rystvelden van hunne Hoofden beploegen, hunne huizen opbouwen of vernieuwen, enz.: Die onder het gezag van de Hollanders en Portugeezen staan, leggen hunnen onderhoorigen niets op, zonder voorkennis van het Opperhoofd.

Wanneer twee nabuurige koningen in verschil zyn, verzoeken zy eenen derden koning, het zelve te willen besliffchen. Deeze draagt altoos zorg, dat hy, voor zyne genomene moeite, wel betaald worde; maar die onder het bestier van de Maatschappye zyn, laten de uitspraak over aan het Opperhoofd, en het gebeurt dikwerf, wanneer zy het, door zyne bemiddeling, niet eens kunnen worden, dat zy liever het onderwerp, waar over zy twisten, aan de Maatschappye afstaan, dan één van beiden daar mede bevoordeeld te worden. Deze nayver onder de Vorsten, die hen altoos verdeeld houdt, is niet

nadeelig voor de zekerheid van onze bezittingen op dit Eiland.

In zommige Ryken; by voorbeeld, in dat van Amacono, kunnen de vrouwen den throon beklimmen, by middel van mannelyke erfgenaamen; 't geen echter zeldzaam gebeurt, om dat de menigte van 's konings vrouwen hem altoos veele kinderen van beide kunnen geeft.

De meeste Grooten van het Ryk zyn van koninglyken bloede. Volgens de wetten moet de oudste zoon van den koning zynen vader opvolgen: maar de voogden der jonge vorsten maaken zich dikwerf zoo een grooten aanhang, dat zy eenen van hunne kinderen den throon doen beklimmen. Hier aan zyn de koningen, die onder de Hollanders en blanke Portugeezen staan, minder bloot gesteld, om dat de hooge Regeering, zoo te *Batavia*, als te *Macao*, de aanstelling van den nieuwen koning moet goedkeuren, en Deeze zich niet alvorens kan bedienen van de voorrechten, die aan het opperste gezag verknocht zyn.

De Grooten.

De Ryks-
Schatten. Elk Ryk heeft ook zyne byzondere kostbaarheden, die in gouden en zilveren plaaten, en aan elkanderen gereegen koraalsteenen bestaan. Deze rykdommen zyn in hooge achting, en worden by alle groote gelegenheden voor het gemeen ten toon gesteld; by voorbeeld: wanneer een koning den thron beklimt; of wanneer de onderdaanen de tienden van hunnen ingezamelden Oogst betalen; in welken tyd ook veele offerhanden van groot vee geschieden.

De Ryks-grooten, zoo wel als het volk, zyn in het denkbeeld, dat hun de grootste ongelukken zouden overkomen, indien er éénig stuk van deeze kostbaarheden gemischt wierdt. Zy meenen, dat het den koning, of iemand van zyn huis, alleen geoorloofd is, dezelve aanteraaken, en dat die geene, wiende lust bekroop, om er iets van te steelen of te verdonkeren, op staanden voet zoude dood vallen; daarom worden de zelve ook nooit opgeslooten; maar alleenlyk ingroote mandens, midden in 's Koning huis, opgehangen, en het 's jaarlyks aangebragte wordt er, na eene plegtige inwyding, bygevoegd.

De

De koningen van *Coupang* hebben Wreede eene wreede gewoonte, wanneer zy gewoonte den thron beklimmen. Zy verbeel- van de Kon- den zich, van de Kaaimannen of Kro- ningen van kodillen afkomstig te zyn; en, uit dien Coupang. hoofde, offeren zy hun dikwerf, en geven hun spyze aan den oever der zee. Deezen, aan eers zeker geluit gewoon zynde, en weetende, dat zy op eene bepaalde plaats hun voedzel zullen vinden, komen ten voorschyn, wanneer men hen roept. Om de andere regeering, by voorbeeld, als de kleenzoon, wiens vader en grootvader ook koning geweest zyn, die waardigheid staat te aanvaarden, is 'er een voornaam feest. De grooten en het volk komen allen aan strand op die plaatze, die daartoe plechtig is ingewyd, en *Klaiba* genaamd wordt, en offeren aan eenen van die Kaaimannen eene jonge maagd op, die zy fraai uitgedoscht, en met bloemen en andere vercierzelen opgetooid, op het uiterste van den oever vast binden, van waar zy, door een van die dieren wordt weg gehaald. Hunne bygeloovigheid gaat zoo verre, van zich te verbeelden, dat de Kaaiman haar tot zyne vrouwe maakt,

en wel kan onderscheiden, of zy nog maagd zy, dan niet; hebbende, in voorige tyden, eenhunner zoodanige offerhande wederom, leevendig en ongeschonden, op strand te rug gebragt, om dat hy ondervonden hadt, dat zy de bovengemelde vereifchtens niet meer bezat.

Zy voegen er nog een varken by, wiens borstels rood moeten zyn, en ook ryft, klappers, en firie-bladeren. Wanneer men den koning van *Cou-pang* naar de rede van deeze onmenschelyke daad vraagt, weet hy er geene andere te geeven, dan dat het zedert onheuglyke tyden de gewoonte is. Meer van hunne bygeloovigheden, omtrent de Kaaimannen, hier by te brengen, zoude een misbruik der aandagt van mynen leezer zyn.

Oorlogen. Alvorens zy elkanderen den oorlog aandoen, offeren zy altoos eenig groot vee, om uit deszelfs ingewanden te zien, of zy gelukkig zullen oorlogen. Wanneer hunne waarzeggers niets goeds voorspellen, wachten zy eenige dagen; dan offeren zy op nieuws, en dat

dat geschiedt zoo lang , tot dat hun voorfpeeld wordt, dat hun de geesten zullen gunftig zyn.

Dit gedaan zynde trekken zy te velde, onder een groot gefchreeuw, en geblaas op een uitgeholden buffelshoorn; zy beginnengemeenlyk met alles te vernielen, wat in de omliggende landen onder hun bereik komt. Ongelukkig zyn de vrouwen, kinderen, en weerlooze oude lieden, die in hunne handen vallen, want zy dooden alles, en kappen hunne hoofden van den romp.

Na deeze verrichtingen, bedryven zy groote vreugde, danffende rondom de koppen, die zy veroverd hebben; hun teffens in een zoort van rouwklagte afvraagende, waarom zy hunne vyanden geworden waren. Deeze vreugde-bedryven duuren veele nachten achter één, in welken tyd zy buffels en varkens flagten, om zich te zuiveren van het vergooten bloed, en de kwaade geesten te vergenoegen; waarna zy de koppen laten droogen in den rook, en in het midden van het Raad-huis

der Negerye ophangen als gedenktekenen van hunne overwinning.

Orang-
braani.

Zeldzaam gebeurt het, dat zy een vyand, die zich verschanst heeft, aanranden; maar, in hunne schermutzelingen, hebben zy van wêerskanten voorvechters, die zy, in de *Maleidsche* taal, *Orang-braani* noemen, en die bekend zyn aan hunne byzondere kleeding. Zoo veele koppen, als zy hebben afgekapt, zoo veele pronkvaantjes hebben zy op hun hoofd, of hunnen rugge vast gemaakt. Ook hebben zy hunne armen en beenen ombonden met zwart en langhairig bokken-vel, en met kleine schelletjes; alles om te bewyzen, dat zy in de voorige oorlogen veele koppen hebben t' huis gebragt. Deeze voorvechters daagen elkanderen uit; maar als één of twee van een party komen te vallen, gaan de overigen op den loop.

Godsdienst Men kan te regt zeggen, dat de Timoreezen geenen anderen Godsdienst hebben, dan eenige gewoontens en plegtigheden, die op hunne feesten in gebruik zyn. Zy hebben echter, in hun-

hunne taal, het woord *Oeffiménoe*, 't welk Heer der Zonne betekend; maar zy brengen denzelfven geene de minste eere toe.

In de nabyheid van de Hollandfche volkplantinge, woonen eenige Timoreezen, die den naam van Christenen draagen, om dat zy gedoopt zyn. De Koningen en Hoofden laaten hunne kinderen niet doopen, dan na eene volledige offerhande, en een nauwkeurig onderzoek van de ingewanden der geofferde dieren, om te weeten, of het geen nadeel zal doen aan hun koninglyk huis, of aan het ryk. Gemeenlyk blyven de oudste zoonen, of erfgenaamen vande kroon ongedoopt.

Wanneer zy willen bepaalen, op welken tyd iets voorgevallen zy, kunnen zy geene andere uitrekening maaken, dan door het noemen van het Opperhoofd dat toen geregeerd heeft, of van deezen of geenen van hunne voorouderen. Is het iets, dat binnen kort geschied is, dan neemen zy den tyd van het planten der ryft, of van het Turksch koorn, of van den oogst, en

Wyze om den tyd te rekenen.

van het bloeien van den Tamarindeboom of andere boomen, ook wel van den tyd, dat zy hebben begonnen, met vrouwen te verkeeren.

Alsiemand hun geld schuldig is, leggen zy zoo veele knopen in een snaar, als 'er posten van die schuld zyn, en het is ongelooflyk, hoe sterk hun geheugen zy, om die allen te onthouden. Wanneer zy groote getallen moeten uitrekenen, gebruiken zy de korrels van Turksch-koorn, en leggen die vyf aan vyf naast elkanderen, en doen er geduurig zog veelen by en af, als zy noodig hebben, om de rekening op te maaken.

Huwelyks
plechtig-
heden.

Hunne huwelyken zyn verzelde van weinige plegtigheden. Iemand, die zin in eene vryster heeft, laat haar ten huwelyk vraagen aan haar vader of voogd, die eene zekere hoeveelheid van goud of van buffels eischt, naar maatę van zynen rang. Als de partyen het eenszyn, slagtmen eenige dieren, om de ingewanden te beproeven. Wanneer dezelve voordeelig zyn, wordt het huwelyk voltrokken. Het is aan een

een gemeenen Timorees niet geoorloofd, zich te verbinden met eene vrouw van koninglyken bloede; en die roekeloos genoeg is, om verkeering met dezelve te hebben, wordt op de allerstrengste wyze gestraft.

Het is hun, en vooral den vorsten geoorloofd, veele vrouwen te hebben, en het strekt ook tot een bewys van hunnen rykdom. Een koning, jazelfs een gemeene wordt geschat ryk te zyn, wanneer hy, onder zyne kinderen, veele dochters heeft, want, by het uithuwelyken der zelve, ontvangt hy er eene goede betaaling van goud en buffels voor; en zoo lang deeze schuld niet volkomen afbetaald is, heeft hy het recht, van zyne dochter weder te nemen, zonder het reeds betaalde op de schuld te rug te geeven. Zelfs mag hy de kinderen, die intusschen gebooren zyn, eigenen, want het goud en de buffels, die men aan den vader voor zyne dochter geeft, worden aangemerkt, als eene betaaling van de kinderen, die uit dat huwelyk zullen spruiten.

Wan-

Ziektens
van den
vorst.

Wanneer een koning of iemand van zyn huis ziek wordt, is het altoos de schuld van den eenen of anderen ongelukkigen, die van tovery beschuldigd en terstond tot slaaf verweezen, of in het blok geslooten wordt. Dit gedaan zynde, wordt er eene groote menigte van vee geslagt, om aan de booze geesten te offeren, en hunnen kwaaden invloed te overwinnen. 'T is echter aanmerkelyk, dat zy in alle hunne offerhanden niets opofferen, dan 't geen zy niet kunnen eeten, als by voorbeeld. de hoornen, de ooren, de staert, de pooten. Het overige verdeelen zy aan de tegenwoordig zynde vrienden en nabuuren.

In dien tusschentyd, neemt de zieke inlandsche geneesmiddelen in. Zoo dezelve niet geneest, hervatten zy zoo dikwerf de offerhande, tot dat hy of geneeze, of sterve. In het laatste geval is alles in de grootste verslagenheid, en alle Ingezetenen zyn verplicht, op de eerste tyding, hunne hoofden kaal te laten scheeren. De vrouwen en byzitten van den overledenen koning, trekken zich de hairen uit het zelve, en

en wringen zich in allerhande bogten, om haare droefheid te kennen te geven; eindelyk gaat men wederom over tot het slagten van buffels en varkens; waarna men het lyk, op een tafel, midden in het huis legt, in zyne allerkostelykste kleeding, de oogen, neus, mond, ooren, en borst bedekt met gouden platen, en den hals verciert met snoeren van koraalen, en gouden kettingen. In deezen staat moet het twee dagen blyven liggen, onder het gehuil en geweën van zyne vrienden, die van tyd tot tyd eenige snaphaanschoten doen. Dan wordt 'er een groote Kapok-of Jager-boom om verre gehouwen, en uitgehold tot de noodige lengte, om er het lyk, met alle die vercierzelen en kostbaarheden, in te leggen. Het zelve daar ingelegt, en de opening met gom wel toegemaakt zynde, wordt deeze boom in een nabuurig huis overgebracht, waar, een of twee maanden lang, de nabestaanden en alle de nabuurige koningen (zoo de doode een koning geweest is) verpligt zyn eenige vrouwen te zenden, om te weenen. Zomtyds blyft het lyk een, twee, ja zelfs drie jaaren liggen, eer het

be-

begraaven wordt; het geen meest afhangt van den tyd, dien de throonsopvolger noodig heeft, om eene genoegzaame hoeveelheid buffels, ryft en andere benodigdheden, by één te verzaamen. Deeze hoeveelheid hangt af van de grootte van het ryk, om dat ieder der onderdaanen verplicht is, zyn aandeel in geld of waaren op te brengen. Wanneer alles gereed is, verzoeken zy de nabuurige koningen en goede vrienden, en beginnen de plegtigheid, met op nieuws te weenen. Als men het lyk uit het huis wil draagen, is er als een soort van ftryd tusschen de vrouwen, en de draagers; de eersten om het in het huis te houden, de laatsten om het weg te neemen; eindelyk laaten de vrouwen het slippen, en het wordt in het koninglyk graf gelegd, het aangezicht gedraaid naar het Oosten. Zomtyds ook wordt het staande geplaatst in het graf, dat dan op de wyze van een put gemaakt is.

Naast het graf zetten zy ryft, klappers en pinang, en, na dit alles, slagten zy het vee, dat in honden, paarden, buffels en varkens bestaat. Na het doen der offerhande
gee-

geeven zy aan allen die tegenwoordig zyn, ryft, Tursch-koorn, en het vleesch der geslagte buffels en varkens, en dus vieren zy den derden, negenden, en zommigen ook den zeventwintigsten dag na de begraavenis, waarmede alle plegtigheden een einde neemen. In voorige tyden, was men gewoon, in het ryk van *Sonnebaya*, twee leevendige slaaven met eenige mondbehoeftens in het graf van den overledenen koning te sluiten; maar deeze wreede gewoonte, en veele anderen van gelyken aart, zyn, na de komst van de Hollanders op het Eiland, vernietigd.

De Throons-Opvolger is verplicht, alle de vrouwen van den voorigen koning te onderhouden. Die hun behaagen, plaatzen eenigen onder hunne byzitten; want de bloedschande is, in dit geval, by zommige Timoreesche koningen geoorloofd.

Wanneer iemand van het gemeen sterft, wordt hy eenvoudig in een wit stuk grof lywaad gedaan, zonder enige andere plegtigheid, dan het slagten van een hoen, of een dier van weinig waarde.

Hun-

**Vreugde-
bedryven.** Hunne vreugdebedryven zyn zonder eenigen smaak ; zy vermaaken zich zomtyds gansche nachten met het dansen van eenen ronden dans. Als zy zingen, herhaalen zy alle oogenblikken het woordje *Tona, Tona*, en eindigen eensklaps door een algemeenen schreeuw. Hunne koningen hebben ook *Gambelans* of *Gong-spellen* gelyk de Javaanen. Als zy hunnen buuren willen bekend maaken, dat zy zich den toekomenden nacht zullen vermaaken, blaazen zy op een uitgehouden buffelshoorn, waar van zy zich ook op zee bedienen, om elkanderen te kennen.

**Vaartui-
gen.** Hunne vaartuigen of *Canoots* zyn gemaakt van een uitgehouden boom, aan welken zy aan weerskanten twee stukken hout, die vyf a zes voeten uitstaan, vast hechten; aan het einde van deeze houten maaken zy er twee anderen vast, van lighthout, dat niet zinkt, om het vaartuig te beletten van om te slaan. Hunne zeilen zyn lang vierkantig gesneden. Deeze vaartuigen zyn goed om langs de kusten te vaaren, van welken zy zich ook nooit verwyderen.

Zy

Zy zyn groote liefhebbers van het reizen te land. De gemeenen gaan meest te voet, en neemen den tyd, by den nacht en den vroegen morgenstond, waar, rustende, by de hitte van den dag, onder het lommer van den eenen of anderen boom. Elk neemt met zich zoo veel voorraad van Turfschkoorn, dat hy te vooren laat braaden en stampen, en in bollen kneeden, als hy noodig denkt, tot het volbrengen van zyne reize. Met een zoo weinig krachtgeevend voedzel, houden zy het, veele dagen, uit, zonder ooit over honger of dorst te klaagen, mits zy slechts hunnen gewoonen pinang niet ontbeeren. Hunne paerden en buffels, die in groote menigte op Timor zyn, graazen vry in de bosschen en velden; maar zy gebruiken de laatsten alleenlyk, tot het bereiden der ryft-velden, op order van hunne vorsten, ende eersten, tot het vervoeren van sandelhout, wasch of andere koopwaaren naar de kusten, daar de vreemdelingen den handel komen dryven. Een ieder kent de zynen aan zekere tekenen, die hy, met een heet yzer, op derzelver rug brandt.

De wyze, op welke zy de wilde buffels tam maaken, is merkwaardig. Deze

Tam maaken der wilde buffels.

II. Deel.

Ff

die-

82 *Beschryving van het Eiland Timor*

dieren zyn boven maate wild, en ongemakkelyk, om te bejaagen, vermits zy zich meest op de steilste bergen, die bedekt zyn met bamboezen, ophouden; maar de Timoreezen weeten dezelve echter zoo lang te vervolgen, dat zy genoodzaakt worden, den weg te kiezen naar eene bestemde plaats, alwaar zy zich ingeslooten vinden, en eenige dagen in rust gelaaten worden. Naderhand komen hunne zoogenaamde toveraars daarin, zonder eenige vreeze; zy verschuilen zich achter tamme buffels, die zy onder de wilden brengen; waarna zy de staert en pooten der laatste bestryken met zekere gestampte wortels, en leiden hen eindelyk, waar heenen zy willen; even eens, als of zy reeds lang waren tam geweest. Deeze jagt is alleen voor de koningen en grooten; want men moet in groote menigte zyn, om ze te doen gelukken.

De gemeenen gaan echter veelyds op de buffels-jagt, gewapend met snaphaanen en pieken, en eene groote menigte van honden, om hunnen voorraad van gedroogd vleesch te maaken. Ook hebben zy meest altoos eenen goeden buit, om dat zy zeer ervaaren in
het

het fchieten zyn, en zeldzaam losbranden, zonder verzekerd te zyn, van iets neder te vellen.

De Timoreezen, die in de streeken wonen, daar niet dan wilde varkens zyn, richten hunne honden toe op deeze jagt, en maaken er zoo wel gedroogd vleesch van, als de anderen van de buffels. Die van *Coupang* alleen jaagen veel op de hartebeesten, die in dat gedeelte van het Eiland zeer menigvuldig zyn.

NABYGELEGENE

EILANDEN.

De Eilanden *Poeloe-Smauw*, *Poeloe-Kambing*, *Rotty*, *Savo*, *Solor* en *Sumba*, die onder de bestiering zyn van het Hollandsch Opperhoofd, dat op Timor ligt, zyn (uitgezonderd het laatste) op Timor genoeg bekend, om er eene beschrijving van te geeven; maar de zeden en gewoontens der inwooners komen, ten meesten deele, zoo over één met die der Timoreezen, dat ik, om in geene herhaalingen te vervallen, niets dan eenige byzonderheden van dezelve melden zal.

84 Beschryving van het Eiland Timor,

**Poeloe-
smauw.** *Poeloe-smauw*, dat het digste by ligt, is, door eene zee-engte van omtrent twee mylen breed, afgescheiden van de vaste wal van Timor. Dit Eiland heeft ses mylen in de lengte, en drie in de breedte. Men vindt er meest bosfschaadjen, en de grond is er zeer onvruchtbaar. Het éénigste, dat er geplant wordt, is turksch koorn. De inwooners zyn onderdaanen van den koning van *Cou-pang*, die er zyn verblyf houdt.

**Zonderlin-
ge bron.** Op eene plaats, die *Uiyassa* genaamd wordt, is er een bron, wiens water eenen scherpen yzer-en vitrioolachtigen smaak heeft. Het heeft dezelfde eigenschap, als het zeepwater; wanneer men er linnen in wascht, schuimt het, en maakt het zelve boven maate wit. De boorden, van waar het afloopt, zyn zwart en stinkende. Digt by deezen bron, staat een boom, die *Noe-noek* genaamd wordt, en zeer vermaard is om zyne grootte; want meer dan duizend menschen zouden, des noods, onder denzelven, kunnen huisvesten. Het is dezelfde, dien wy hier den *Waringen* of *Wonderboom* noemen.

Midden in de bovengemelde zee-
 engte, ligt het kleene Eiland *Poeloe-*
Kambing of het *Harten-Eiland*, dus ge-
 naamd, om de menigte, die er van die
 dieren zyn. Het zelve heeft eene by-
 zonderheid, die wel waerdig is, van
 opgemerkt te worden. Zyn omtrek is
 omtrent drie-vierde van eene myl, en
 het heeft de gedaante van eene ronde
 spitze, wier bovenste top is afgesnee-
 den; waar door het naar eene sterkte
 gelykt, die van binnen vlak is, doch
 wier buitenste kanten, even als eene
 muur van vier en twintig voeten, verhe-
 ven zyn. Deeze vlakke is vierhonderd
 schreden breed, en men vindt in de-
 zelve veele wellen, waaruit een zwa-
 velachtig water, fonteins-wyze, op-
 springt. Dit water heeft in zich een
 soort van slyk, of leenige klei, welke
 zich boven de wel, daar het uitkomt,
 piramidaals-wyze, en even als de pyp
 van een fontein, vyftien à twintig voe-
 ten hoog, ja zomtyds nog hooger, op-
 werpt. De Harten drinken geen ander
 water, en graaven kleene kuilen in den
 grond, waarin het zelve, eenigen tyd
 gestaan hebbende, helder wordt. Het
 is te denken, dat dit Eiland, door ee-

Het Eiland
 Poeloe-
 kambing.

wellen

ne aardbeevinge, of eenig ander toeval zy ingezakt, en deeze gedaante gekreegen hebbe: ook hoort men, wanneer men zich, digt, by eene van deeze wellen begeeft, een zoort van dof gedruifch, dat uit den grond opkomt. Op *Poeloe-Smauw* zyn ook diergelyke wellen, en als men, in derzelve omtrek, wat diep graaft, vindt men er laagen van zwavel.

Merkwaer-
dige plant. Er groeit op dit Eiland eene plant, wier naam onbekend is, doch, waar van men groote voordeelen, in de Geneeskunde, zoude kunnen behaalen, indien men dezelve wel onderzocht; zy verwekt eene sterke braaking en afgang, Zy groeit aan den oever der zee, op plaatzen, die het meest aan de zon bloot gesteld zyn. Haare gedaante is die van eene distelachtige struik, omzet met veele groote doornen, van haar stam af tot aan de struiken toe, aan welken eenige bladeren komen, als die van het *Klimop*. De plant zelve is rond met eenige knoesten; van onder is zy twee of drie duimen dik, en loopt spits toe tot den kruin, die zeer dun is. Wanneer ze jong is, is zy van eene donker-
groe.

groene kleur; maar als zy rypgeworden is, wordt zy geelachtiger. Zy is zeer sponsachtig en gemakkelyk te snyden; haare smaak is zeer bitter. De inlanders leggen een stuk van de grootte en dikte van een dukaton in wat brandewyn, die zy opdrinken, en haare uitwerking mist nooit.

Het Eiland *Rotty* ligt, omtrent tien mylen ten Zuid-westen van *Coupang*, en is negen mylen lang, en twee en een halve breed. Men telt er vyftien Rykjes, waar van *Termano*, daar de Tolker der Hollanders woont, het voornaamste is. Dit Eiland is boven alle de anderen zeer vruchtbaar, en geeft veel ryft, gierft, en ook veele zoorten van wild, en hoornvee. De inwooners zyn beter gemaakt, en derzelver vrouwen schooner, dan de Timoreezen, en hunne taal is veel aangenaamer, dan die der nabuurige Eilanden.

Schoon de Hollandsche Geestelyken er, van tyd tot tyd, komen doopen, hebben deeze Eilanders geen het minste begrip van den Christelyken Godsdienst; zy laten zelfs ongaerne hunne

kinderen doopen, en zy krygen zoo weinige onderrichtinge, dat het mooglyk beter ware, hen te laten in eene volkomene onweetenheid: te meer, daar zy zich dagelyks bezoedelen met de allervuilste wellustigheden, en daarin van haare tederste jeugd, als 't ware, worden opgebracht.

Dit Eiland is, door de Natuur zelve, zoo wel versterkt, dat men het met moeite zoude overmeesteren. De meeste Negeryen zyn gelegen op de hoogste bergen, en van eenen zeer ongemakelyken toegang. De inwooners worden gehouden voor veel moediger en onderneemender, dan die van Timor; en de Hollanders hebben reeds, meer dan eens, de droevige bewyzen van hunne wraakzucht en bloeddorstigheid ondervonden.

Daar zyn, op de kust van *Termano*, twee groote klippen, 350 roeden van elckanderen afgescheiden; zy verbeelden zich, dat deeze twee rotzen man en vrouw zyn, en dat het waarneemen van der zelve huwelyks-plichten, in den omtrek van *Termano*, sterke stormen of zwaare aardbeevingen verwekt; Een klee-

Merkwaa-
dige klip-
ped.

kleene rots aan den voet van die zy voor de vrouw aanzien, is zelfs volgens hun gedachten, uit dat zoogenaamde huwlyk, voortgesprooten.

Wanneer een Kaaiman een nabestaanden van den koning, of van eenen der grooten van het Ryk, heeft weggehaald, kondigen zy den Kaaimannen den oorlog aan, en maaken wederom met hun den vrede, met even zoo veele plegtigheden, als of zy met een der nabuurige volken te doen hadden.

Schoon zy een overvloed van ryf en gierst hebben, gebruiken zy dezelve niet voor hun dagelyks voedsel; zy kookten een soort van stroop, met sap, dat zy drukken uit de bloem van den Jager-boom (*), deeze stroop, met water gemengd, strekt hun te gelyk tot spyze en drank; zoo ras een kind ter waereld komt, wordt hem dezelve reeds gegeven, om er hem aan te gewennen.

De Jager-boom is zeer gemeen op dit Eiland, dus kan een ieder zich van

Ff 5   dee-

---

* De Jager-boom is een soort van Palm-boom.

deezen drank voorzien, die, in tyden van hongersnood of belegering, zeer dienstig is. Men heeft meer dan eens eene Negery een beleg, een maand lang, zien uithouden, zonder eenig ander voedsel dan te hebben.

De Vreemdelingen, die hem niet gewoon zyn te drinken, raaken er van aan den afgang. Zy weeten er ook een soort van brandewyn van te stooken, die, veel van arak heeft: en laten ze ook uitgisten in ledige doppen van kallebassen, waar in zy zekeren wortel doen, die hunne geile lusten sterk opwekt. Deezen drank noemen zy *Laaro*. Mannen en vrouwen gebruiken dien tweemaal daags; hy zweemt veel naar den Cyder, die in Europa van appelen gemaakt wordt.

Zy zyn groote liefhebbers van het drinken van bloed; want, als zy een buffel of een varken slagten, mengen zy van het bloed onder dien drank, en eeten verders het beest, op eene flordige wyze; snydende een ieder zoodanig een stuk, als hy noodig acht, om zyn honger te boeten, van den doo-
den

den romp , het welk hy , op een weinig vuur, gaar braadt.

Ten Westen van *Rotty* liggen verscheidene kleene Eilanden, onder welken, dat van *Dao* het voornaamste is. Het Eiland *Dao*. De anderen zyn van te weinig aanbelang, om er van te spreken. De inwooners van *Dao* zyn de goudsmeden van alle de nabuurige Eilanden, en schoon zy byna geen der noodige gereedschappen bezitten, zyn zy vermaard, om de netheid, met welke zy het goud bewerken. De geringste ingezeten draagt ten minsten een gouden ketting om zynen hals.

Het Eiland *Savo*, dat ten West-Zuidwesten en vier en-twintig mylen van *Coupang* afligt, word gerekend agt mylen groot, en drie en een halve breedte zyn. Het zelve is verdeeld in vyf Rykjes, waarvan *Timo* het voornaamste is, en welkers Koningen onder het bestier van onze Maatschappye staan. Zy kunnen te zamen ongeveer vier duizend gewapende mannen op de been brengen. Het land is er niet bergachtig, en weinig met hout bewasschen; de Inwooners

ners, die veel naar die van *Rotty* gelyken, behalven, dat hunne vermaaken en wellustigheden zoo onbeschaamd niet geoeffend worden, zyn welgemaakt, en worden ook voor vernuftiger en dapperder gehouden, dan hunne nabuuren.

Het land brengt veel-ryst, gierst, buffels en paerden voort; met deeze laatste dryven zy sterken koophandel op *Coupang*. Hunne huizen zyn allen gebouwd van jager-hout; en zy maaken dezelfde stroop van dien boom, als die van *Rotty*; doch zy gebruiken die, met meer maatigheid, en niet als hun voornaam voedzel. Wanneer zy eene wonde hebben, leggen zy op dezelve niets anders, dan een stuk versch spek, dat zy dagelyksch verwisselen, tot dat de wonde geneezen zy.

Wyze van hunne Koningen of Grooten in de grafstede te leggen. Zy leggen zommigen hunner dooden zittende in derzelve grafstede, op eene wyze, dat de kin aan de knien raake, echter is deeze gewoonte een eerbewys onder hen; en wordt niet in acht genomen, dan voor eenen overleedenen koning, of eenen onderdaan, die, in zyn leeven, groote bewyzen van dapperheid gegeven hebbe.

In

In de negery van *Seba* is een zwaare steen, dien zy voor heilig houden. Byzondere steen.

Wanneer zy iets met eede moeten bevestigen, gaan zy naar die plaats, en doen den eed onder het aanraaken van dien steen. Zy verhaalen, dat verscheidene, onder het zweeren, zyn dood gebleeven; en dat hy in tweën gebarsten is, op zekeren dag, dat iemand, die van overspel beschuldigd wierdt, zich wilde zuiveren, door eenen eed, op den zelve te doen. Dit is zeker, dat hy gespleeten is.

Hunne liefste spyze is hondenvleesch; ook is het het dier, dat zy het meest offeren, in gewigtige voorvallen. Men moet echter uitzonderen die van 't Rykje *Liaè*, die, van de vrouwelyke zyde, afkomstig zyn van de Koningen van *Timo*, en geen hondenvleesch eeten, om dat zy zich verbeelden, dat wie hunner van het zelve at, ziek zoude worden. Spyze.

De Koning van *Timo*, van de mannelijke zyde afkomstig, heeft veele voorrechten, en ontvangt byzondere eere, als zynde de voornaamste van het Eiland,

land, de jegenswoordige, *Siehe* genaamd, is een man van 75 jaaren, die, er reeds vyftig heeft geregeerd, en altoos getrouw aan de Maatschappy is geweest.

Ieder Ryk heeft een persoon, die te gelyk priester en uitvoerer van de Rechts-vonnissen is. Hy is het ook, die de ingewanden der dieren, wanneer zy geofferd worden, bezichtigd. Hy draagt altoos, in alle groote plechtigheden, eenen grooten sabber, en wanneer iemand ter dood verweezen wordt, is het zyn plicht, om de straf-oeffening te verrichten. Uit hoofde van hunne bekende dapperheid, onderneemt het Hollandsch Opperhoofd van *Timor* niets van gewigt, of hy heeft twee à driehonderd *Savoneezen* in zynen dienst. Zy dienen hem vrywillig, om dat zy genoeg belooning vinden in den buit, dien zy maaken; want natuurlyk zyn zy tot roof en plundering genegen.

Zy zyn even sterk gezet op hunne gouden vercierzelen, als die van *Rotzy* en *Timor*; de Grooten draagen Elpenbeenen arm-ringen, en gouden
hals.

hals-kettingen. De gemeenen gaan eenvoudig gekleed, en maaken hun meeste werk van eenen fynen neusdoek, dien zy om hun hoofd slaan.

Zy bestryken zich het lighaam met oliën van welriekend hout, en vooral van den noot-muscaad, waar van zy veel werks maaken, en laten, reeds op hun achtste of tiende jaar, hunne tanden veilen, om die vangelyke grootte hebben. De vrouwen draagen eenen gordel, om het lyf, van zwarte of geele koraalen, twaalf of veertien vaëmen lang.

Hunne woningen zyn gemaakt, als die van *Rotty*; maar zy onderhouden dezelveu beter en zindelyker, gelyk zy ook minder haveloos, in hunne gansche levenswyze, zyn.

Men plant, op dit Eiland, veel tabak, die er zeer wel voortteelt, en voor den besten van dien streek gehouden wordt.

Twintig mylen van *Coupang* ligt het bergachtig en onvrugtbaar Eiland *Solor*.
Solor,

lor, dat agt mylen lengte heeft. Op *Lawaijang*, dat de voornaamste Negerij is, hebben de Hollanders het Fort *Fredrik Hendrik*. De meeste Inwooners, die langs de kusten wonen, zyn van den Mahumedaanschen Godsdienst, schoon zy weinig van denzelven weeten; landwaards in, hebben zy er in't geheel geenen. Hunne huizen zyn gemaakt van bamboezen, die zeer menigvuldig op dat Eiland zyn.

Daar is op *Solor* een groot vertier van yzer, oliphants tanden, zyden patholen, en andere stoffen, welken de inwooners verruilen tegen slaaven, wasch, amber, vogelnestjes, oly en traan van visch, en andere producten.

Zy zyn goede Zeelieden, ook moet de Koning van *Lamakeira* honderdvystig van zyne onderdaanen, ten dienste van de Maatschappy, te *Coupang*, onderhouden: En op de kust van dit, en eenige nabuurige Eilanden, is de visschery der Noord-kapers, die byna, op dezelve wyze, geschiedt, als de Walvisch-visschery. Behalven dat zy er veel oly van kooken, hebben zy zomtyds het geluk, van een stuk amber in de blaas van

van den noordkaper te vinden, die thans op eenen zeer hoogen prys is, om dat er de Soloreezen, 't zedert eenige jaaren, de waerde van hebben leeren kennen. In vorige tyden, lieten zy dezelve opkookten, en gebruikten het afkookzel, tot het imeeren van hunne vaartuigen. Zommigen echter werpen dezelve wederom in zee, uit hoofde van hunne bygeloovigheid.

Zy maaken vooral veel weiks van oliphants-tanden, en in dezelve bestaat hunne voornaamste rykdom. Zy laten zich die nadraagen, als hun grootste cieraad, wanneer zy een bezoek gaan afleggen.

Zy gaan ook handig om met den fabel, het schild, de pyl en den boog. Velen van hun kunnen het Arabisch leezen en schryven.

Aan de punt van het groote Eiland van *Floris*, ten noord westen van *Solor*, ligt de negery *Larentoeka*, die van de zwarte Portugeezen op *Timor* afhankelijk is. De Portugeesche zendelingen,
II. Deel. Gg heb-

hebben er veele Christenen gemaakt. Daar is dicht by deeze negery, boven op een berg, een wel van warm water, die van eenen zwavel- en salpeterachtigen grond omringd, en waarschynlyk oorzaak is van de aardbeevingen, die men er, van tyd tot tyd, gewaar wordt.

Die van *Solor* bedienen zich van het salpeter en den zwavel, die in hun Eiland gevonden worden, tot het maaken van buskruid; maar vermits zy dezelven niet wel weeten te zuiveren, noch te mengen, heeft hun kruid de kracht niet van het onze, en wordt altoos vochtig, wanneer er slechts licht bykomt.

Daar liggen nog veele kleene Eilandjes, dicht by *Solor*, als *Adenara*, *Lomben*, *Panter*, *Ombaije* en meer anderen, die niet onder het gebied of de bestiering van het Opperhoofd van *Timor* staan, en niet bezocht worden, dan door eenige weinigen, die er handel op dryven.

Het Eiland Sumba.

Het laatste Eiland, dat onder het gebied der Hollanders ligt, is dat van *Sumba*, dat 55 mylen lang en 12 breed is;

is; hebbende het Eiland *Floris* ten Noorden, dat van *Savo* ten Zuid-Oosten, en ten Noord-westen dat van *Bima*. De meesten van deszelfs Koningjes waren voorhenen onder de bestiering, of ten minsten leenmannen, van de Maatschappye; maar behalven die van *Mannielly*, hebben zy zich allen aan die gehoorzaamheid onttrokken; en men heeft hen meermaalen, doch vruchteloos, wederom onder dezelve zoeken te brengen. Dit Eiland wordt ook het *Sandelbosch-Eiland* genaamd, doch zonder rede; want, schoon er dit hout wel groeit, is het er echter minder gemeen, dan op *Timor*, en met het zelve wordt geen de minste handel gedreeven. Men zal ook veele moeite hebben, om de Inwooners tot het kappen der boomen, over te haalen; om dat zy stellen, dat de zielen der overleedenen zich, in den eenen of anderen boom, herbergen; en hen daar toe te dwingen, zoude noch minder raadzaam zyn, om dat hun Eiland, uit de natuur zelve, zeer sterk, en het land bergachtig is.

De *Capas* groeit er zoo overvloedig, dat men ze byna voor niet heeft.

Kattoen.

Visch, die
naar China
gevoerd
wordt.

De *Endeneezen*, *Boutoneezen* en *Maccas-
saaren* ruienze tegen blauw linnen,
neusdoeken en geweeren. Daar is ook
een zandbank, ten westen van het
zelve, waar de laatgenoemden jaar-
lyks *Tripan* komen visschen. Men
vindt er *Caret* langs de kusten, en zy
dryven ook handel in slaaven.

Er groeit op dit Eiland een boom,
welks bast geslaagen en gedraaid, gelyk
men de hennip doet, een allersterkste
soort van touw geeft.

De Landäart is er wreed, en zeer
genegen, om tot wanhoop te vervallen.
Zy neemen dikwerf het besluit, om zich
te verhangen, wanneer zy de minste
rede van misnoegen hebben. Voor het
overige zyn zy hoog van gestalte, maar
kwaalyk gemaakt; lafhartig in den
kryg, en nooit staande voor schietge-
weer; ten zy zy sterk verschanst lig-
gen. Zy hebben geene andere wape-
nen, dan hunne pieken, schilden en
sabels, waar mede zy handig zyn; ook
zyn zy goede Ruiters. Zy hebben ee-
ne menigte van paerden, buffels, var-
kens, en wild. Men heeft er, onder
het

het gevogelte, Faifanten, en de *Maléou*, die op *Ambon* zeer bekend is; en een vogel met eenen dikken bek, die de Hollanders *Jaar-vogel* noemen, om dat men zyne jaaren kent aan het getal der knobbels, die boven op zynen bek wasschen. (*)

De zuid-kusten van dit Eiland zyn zeer steil, en de zee zeer diep; het geen de aanlanding van dien kant gevaarlyk maakt. Aan den noordkant, vindt men, tusschen de bergen, en wat diep landwaards in, groote vlakten van fyn zand, waar in noch boom noch struik groeien.

(*) Men zal meer dan eene soort van zulke Grootbekkige Vogels, uit de verhandelingen van dit Genootschap, by vervolg van tyd, leeren kennen.

VERZAMELING

van eenige

TIMOREESCHE WOORDEN.

Eén	<i>Essa.</i>
Twée	<i>Noua.</i>
Drie	<i>Fenou.</i>
Vier	<i>Haa.</i>
Vyf	<i>Nima.</i>
Zes	<i>Ney.</i>
Zeven	<i>Itou.</i>
Acht	<i>Fanou.</i>
Negen	<i>Senauu</i>
Tien	<i>Boua essa.</i>
Elf	<i>Boua essa messa.</i>
Twaalf	<i>Boua essa noua &c.</i>
Twintig	<i>Boua noua.</i>
Dertig	<i>Boua Fenou.</i>
Honderd	<i>Natou messa.</i>
Duizend	<i>Niffou.</i>
God, ...	<i>Oussi nenou.</i>
De Zon, ...	<i>Nenou.</i>
De Maan, ...	<i>Founan.</i>
De Sterren, ...	<i>Fioun.</i>
De Aarde, ...	<i>Neyn.</i>
Het Vuur, ...	<i>Ayi.</i>
De Donder, ...	<i>Nalotto.</i>

De

De Regen, . . .	<i>Onlan.</i>
Warm, . . .	<i>Manas.</i>
Koud, . . .	<i>Maniki.</i>
De Zee, . . .	<i>Tassi.</i>
Een Rivier, . . .	<i>Noé.</i>
Een Eiland, . . .	<i>Nouffa.</i>
Vifch, . . .	<i>Ikan.</i>
Een Kaaiman, . . .	<i>Ney beffy.</i>
Een Koning, . . .	<i>Nay Suffa.</i>
Een Bestierder, . . .	<i>Sifi maka toua.</i>
Een Heer, . . .	<i>Oeffi.</i>
Een Gem: man, . . .	<i>Atoni.</i>
Een Slaaf, . . .	<i>Ate.</i>
Eene Vrouw, . . .	<i>Bifein.</i>
Een Kind, . . .	<i>Liakalyko.</i>
Een oud Man, . . .	<i>Atony mnaffi.</i>
Een Europeefch, . . .	<i>Kaffe mouty.</i>
Een Vyand, . . .	<i>Méo ouff.</i>
Een Vriend, . . .	<i>Auk bekenou.</i>
De Dood, . . .	<i>Maté.</i>
Ziek, . . .	<i>Naméen.</i>
Een Toveraar, . . .	<i>Mnaani.</i>
Een Wortel, . . .	<i>Baaf.</i>
Een Boom, . . .	<i>Au ouf.</i>
Een Blad, . . .	<i>Haunau.</i>
Fruit, . . .	<i>Au fona.</i>
Een Bosch, . . .	<i>Naffi.</i>
Betel, . . .	<i>Poua.</i>
Sirie, . . .	<i>Manous.</i>

Coco, ...	<i>Noa.</i>
Mangas-boom,	<i>Oupon.</i>
Limoen boom,	<i>Mouké.</i>
Aardappelen, .	<i>Lakou.</i>
Tabak, ...	<i>Sbaut.</i>
Lange Peper, .	<i>Onnors.</i>
Zout, ...	<i>Majé.</i>
Brandewyn, . .	<i>Touak k ffi.</i>
Siroop van touak,	<i>Oony.</i>
Honing, ...	<i>Ooni au.</i>
Een Vaartuig, .	<i>Pnauw oust.</i>
Een Caroot, . .	<i>Pnauw kalyko.</i>
Een Huis, ...	<i>Ouny.</i>
Een Rystveid, .	<i>Ana euy.</i>
Water, ...	<i>Euy.</i>
Hout, ...	<i>Au.</i>
Een Paard, . . .	<i>Bekasi.</i>
Een Buffel, . . .	<i>Byjaé.</i>
Een Varken, . .	<i>Fafi.</i>
Een Hond, ...	<i>Affou.</i>
Eene Kat, ...	<i>Meouk.</i>
Eene Vogel, . . .	<i>Kolok.</i>
Eene Geit, . . .	<i>Bibi.</i>
Ryft, ...	<i>Any.</i>
Turksch koorn,	<i>Pena.</i>
Wasch, ...	<i>Liling.</i>
Sandelhout, . . .	<i>Aumeni.</i>
Eene Munt, . . .	<i>Lapea.</i>
Goud, ...	<i>Tanoni manatou.</i>

Zilver, . . .		<i>Tanoni Pouti.</i>
Koper, ...		<i>Netimera.</i>
Yzer, ...		<i>Bessi.</i>
Lood, ...		<i>Noopens.</i>
Oly, ...		<i>Mina.</i>
Een Snaphaan, .		<i>Kenak.</i>
Kruid, ...		<i>Oupak.</i>
Een Sabel, . . .		<i>Sonmi.</i>
Eene Piek, . . .		<i>Aoni.</i>
Eene Boog, . . .		<i>Anit.</i>
Eene Pyl, ...		<i>Betas.</i>
Een Snoemes, .		<i>Fena.</i>
Een Byl, ...		<i>Faany.</i>
Een Mes, ...		<i>Bessi.</i>
Eeten, ...		<i>Taa.</i>
Drinken, ...		<i>Minum ewy.</i>
Slaapen, ...		<i>Toupa.</i>
Kwaad, ...		<i>Kana leko.</i>
Groot, ...		<i>Naaek.</i>
Kleen, ...		<i>Kalyko.</i>
Wit, ...		<i>Mouti.</i>
Zwart, ...		<i>Metom.</i>
Rood, ...		<i>Tassa.</i>
Geel, ...		<i>Ouki.</i>
Groen, ...		<i>Mate.</i>
Blaauw, ...		<i>Itam.</i>

The first part of the document
 discusses the general principles
 of the system and its
 objectives. It also outlines
 the scope of the project
 and the roles of the
 various participants.

23

24

The second part of the document
 provides a detailed description
 of the system's architecture
 and its components. It also
 discusses the implementation
 details and the testing process.

BESCHRYVING

VAN HET

EILAND

BORNEO,

voor zo verre het zelve, tot nu
toe, bekend is,

DOOR

Mr. J. C. M. RADERMACHER.

§. I.

Myn oogmerk is niet te herhaalen, ^{Inleiding.}
't geen VALENTYN (a) in zyne Beschryving van India, of SALMON, (b) in den *Tegenwoordigen Staat van alle Volken*, over *Borneo*, en vele anderen (c) gezegd hebben; maar aan den Leezer mede te deelen de nieuwe ontdekkingen, welke ik gelegenheid gehad heb, te krygen, over dit Eiland, en die
ik

(a) Zie het III. Deel van den Druk 1726.

(b) Zie het II. Deel van den Druk 1739.

(c) By voorbeeld de Heer PREVOT, in zyne *Historische Beschryvinge der Reizen*, 18. Deel pag. 150. De Abt DE LA PORTE, in den *Nieuwe Reiziger*, 4. Deel. pag. 86. enz.

ik meest verschuldigd ben aan den Heer
WILLEM ADRIAAN PALM, Koopman
 en Resident te *Rembang*.

§. II.

Gelegen-
heid.

Het Eiland *Borneo* strekt zich, van de vier Graden Zuider- tot de acht Graden Noorder-breedte, en van 150. tot 158. Lengte: en is dus lang 187, en breed 127 mylen. Door deszelfs ligginge, verschilt het weinig van de luchtstreek van *Java*, als alleen daar in, dat het weinig bergen heeft, en doorgaans een modderachtig strand, 't geen zich, tot 12. en 15. mylen, en, op sommige plaatzen, meer landwaards in, uittrekt. Edoch 't geen verder landwaards in gelegen is, zou vruchtbaar zyn, indien de Inlander, door luiheid, niet liever zich ophield, met wat Goud en Diamanten te zoeken; om daar voor, van *Java*, het noodig voedsel te krygen. Het middelste gedeelte van het Eiland bestaat in een zeer hoog en en wyd uitstrekkenen *Kristalyn-berg*; alzoo genaamd, om dat er een meenigte *Kristal* aan deszelfs omtrek gevonden wordt. Aan den voet van dat gebergte, vindt men de groote
 bin.

binnen-zee: en uit die zee komen alle rivieren, die het Eiland alomme besproeyen. De ware Inboorlingen zyn de *Biajos*, (d) ook *Dajakkers* genaamd, die de binnelanden bewoonen: terwyl de Stranden bezeeten worden, door een mengelmoes van *Maloyers*, *Javanen* en *Maccaffaaren*.

§. III.

De Nederlanders zyn, in den jaare 1608. reeds gezeeten geweest, te *Lan-* Ontde-
king der
Europce-
zen.
dac en *Succadana*: daar een zeker **BLOEMERT**, als Resident, zich toen onthield. De Portugeezen, zegt de Abt **RAYNALD**, in zyne *Histoire Philosophique et Politique*, I. D. p. 177. hebben er zich reeds, omtrent het jaar 1526, willen nestelen; vereerende aan den Vorst eenige stukken fraay tapyt. Maar dees, zoo hy voorgaf, vreezende, dat de man-

---

(d) **JACOB JANZE DE ROY**, in zyne Reis van A. 1601, gedrukt in de *Aanmerkingswaerdige Voyagen* in folio, by *P. van der Aa* te Leiden, noemt dezelve *Viadjes*. Deszelfs Reis'ogt behelst meest, het geene hem dage yks is voorgekomen: en geeft weinig licht aan de Landbeschryving.

mannen, in het tapyt geweeven, hem verworgen zouden, wilde de vereering niet aanneemen. Deze Landen, die, van oude tyden af, den Koning van Bantam toebehoord hebben, zyn, door dien Vorst, in den jare 1778, aan de Nederlandsche Oostindische Maatschappye in eigendom geschonken: die, hare Loge op *Pontiana*, tusschen *Landac* en *Succadana* gelegen, heeft opgericht. In 1706. hebben de Nederlanders reeds handel op *Banjermassing* gedreeven, en denzelven, tot vyfmalen toe, hervat. Doch, in den jare 1747. is 'er, de laatste reize, post gevat: en het uitsluitend verbond met den Vorst gemaakt, 't geen, zonder afbreeking, tot heden toe in stand blyft; zynde de Vesting der Compagnie aldaar, *Tatas* genaamd. De Engelschen zyn, eenige jaren, gezeeten geweest, op *Succadana*, tot in het jaar 1694; toen zy het in 't geheel verlaaten hebben. Op *Banjermassing* zyn zy, van het jaar 1700. tot 1706, op verscheide reizen, gezeeten geweest; doch, in het laatstgenoemd jaar, is hare Loge afgeloopen: en zedert hebben zy *Borneo* geheel verlaaten.

§. IV. Het Ryk van *Banjermassing* Strand:
volkeren.
is wel het grootste van dit Eiland, en ook het voornaamste; door het verbond van den Vorst met de Ed. Compagnie, en door deszelfs schoone Rivier, in welke Vaartuigen van 100. voeten kunnen vloten, die 12. tot 13. voeten diep gaan: moetende, die grooter zyn, by *Tabaniauwe*, aan den mond der Rivier, blyven liggen. De thans regeerende Vorst noemt zich *Soesoeboenan Natabalam*; doch heeft de Regeering aan zynen oudsten Zoon, onder zyn toezicht, opgedraagen, met den naam van *Sulthan Sleeman Schabidullach*. Het Hof, dat, voorheen, te *Cayoe-tangie*, zyn verblyf hield, is, zedert het jaar 1771, naar *Martapoera* opgebrooken: alwaar de *Soesoeboenan* eene groote Stad heeft aangelegd, en eene zeer breede rivier laten graaven, in twee deelen, verdeeld: en teffens den naam van *Martapoera*, in *Boemie Kintjana*, veranderd.

De Inwooners van die Stad worden begroot op . 1800 kopp.

De verdere Steden en Dorpen, in dit Ryk, gelegen, zyn de volgende:

Ca-

Deze zyn de plaat- zen, land- waard in gelegen, en het Ma- homedan- nendom toegedaan.	}	Cajoetangie, wier inwo- ners men begroot	op	200 kopp.	
		Tatas, of Banjer- massing	2000=	s	
		Cobien, of oud Banjer	100=	s	
		Lekrompy en Lulong	500=	s	
		Pamankée	100=	s	
		Brambang	80=	s	
		Moirā Baban	50=	s	
		Songie Benmar	40=	s	
		Labouang Amaas	60=	s	
		Taping, ...	100=	s	
		Nagara, ...	550=	s	
		Benois Ampat	90=	s	
		Caljong Campang	200=	s	
		Amontey	520=	s	
Calona	120=	s			
Manapang	120=	s			

En deze langs het strand, om de Zuid van de Ri- vier, en mede door	}	Molucque	200 kopp.
		Tabenjourw	140= s
		Blanang	90= s
		Tombangen	80= s

Ma.

Mahomedanen be-
woond. { *Takiesong* . . . 50 kopp.

Verder westwaards van de Rivier vindt men de volgende:

Sibangoe heeft 1000 Tjattjas.

Byadjo, of *Dajak katjiel* heeft 50. Negeryen: en ieder derzelve een onnoemelyk getal Inwooners.

Byadjoe, of *Dajak Bezaar*, heeft 734. Dorpen, welker menigte van Inwooners al even onmogelyk zyn te bepaalen.

Mandawee word bepaald op . . . 200 kopp.

Buiten duizenden van *Dajakkers*.

De Regent wordt genaamd *Kjey Ingebaij Soeradi Radja*.

Sampit wordt begroot op 400 kopp.

Behalven de *Dajackers*, onder den Regent *Kjey Ingebay Soedi Ratta*.

Pamboang word gereekend, als *Sampit* 1500 s

En de *Dajackers* als boven, staande dezelve onder *Radeen Jaya*.

Cota Ringin begroot men op 600 s

Buiten de *Dajackers*, welker getal onmogelyk is naar te gaan. De Regent noemt zich *Ratoe Cotta Ringin*.

Dus dit Ryk van *Banjer* 8540 Mahomedanen zoude uitleveren: ongeagt de *Dajackers*, die alleen vele duizenden uitmaaken.

De

De
gemeenste Woorden,

IN HET

BANJAREES,

zyn de volgende:

's Morgen'svroeg		<i>Esoeg Esoeg.</i>
's Avonds - - -		<i>Bagi Hita.</i>
's Nachts - - -		<i>Malang.</i>
Donker - - -		<i>Cadap.</i>
Water - - - -		<i>Banjoe.</i>
Zout - - - -		<i>Hoedja.</i>
Peper - - - -		<i>Saban.</i>
Padie, Ryft - -		<i>Pannée.</i>
Ik - - - -		<i>Cola.</i>
Gy - - - -		<i>Indieka.</i>
Gezegd - - - -		<i>Oijour.</i>
Hy - - - -		<i>Siedien.</i>
Hy heeft gezegd		<i>Oijour Siedin.</i>
Digte by - - -		<i>Parab Parab.</i>
Een graf - - -		<i>Pasir atban.</i>
Een Jongetje -		<i>Sie Boetoe.</i>
Een Meisje -		<i>Sie Diang.</i>

En hunne levenswys en plegtigheden zyn, omtrend, gelyk aan die der andere Mahomedanen.

De Loge der Maatschappye ligt aan het uiteinde van de Negery *Tatas* of *Banjermassing*, aan de west-zyde van de Chineesche spruit (doorden Inlander *Claijang* genaamd) even beneden de spruit, die naar oud *Banjer* (ook wel *Banjermassing* genaamd) loopt: en bestaat in een vyfhoekig gepalissadeerd Fort: aan de Rivier, of de oost-kant, met drie, en, achter aan de land- of west-zyde, met twee bolwerken voorzien.

De Handelwaren, in het Banjareesche vallende, bestaan uit peper, goud, doch gemeen van alloij, en meest stofgoud, diamanten, hand- en bindrottings, vogelnestjes, eerste soort, wasch, stroomatten, *Toedongs*, *Pedra del Porco*, *Bezoar*, drakenbloed, yzer en kaymatten.

Daar en tegen trekt dit Land weder sterk langwerpige agaatsteen, in soorten, roode agaate ringen, korallen in soorten, Chineesche waren, als, onder andere, grof porcelein, ruwe en andere zyde &c. amphioen, doch ter sluik; alzoo de Keizer 't gebruik

bruik daar van zeer sterk verbiedt; lywaaten en kleedjes van allerhande soorten: en verder al wat Java uitlevert.

't Gewicht is aldaar eene *Matta bou-rong*, doende drie derzelve een *Ula*, 6. *Ulas* een *Maas*, en 16. *Maas* een *Tikal*, of once.

Van *Cotta Ringin*, verder noordwaards aan, komt men aan het Ryk *Mattan*, op 1. gr. 15. min. Zuider Breedte: vervolgens aan *Succadana*, op 0. gr. 50. min. Zuider Breedte.

Verder noordwaards vindt men de rivier van *Pontiana*, die, met vele monden, onder de Linie, in zee valt.

Deze rivier verdeelt zich, 7. à 8. mylen boven den mond, in twee spruiten. De zuidelykste tak behoort onder *Pangerang Josef*, door de Nederlandsche Compagnie, in 1778. tot Sulthan van *Sasango* en *Pontiana* verheeven, onder den naam van *Sarief Abdulla Rachman*. Hy is een zoon van den *Panebaban* van *Mampawa*, en is

getrouwd met, doch nu gescheiden, van de Zuster des Konings van *Banjermassing*, *Ratoe Sarib Anom*, bezittende hy *Pontiana*, gelegen op NB^e. o. gr. 20. min. en *Sangauw* of *Sagango*, op de zuider arm der rivier, gelegen op o. gr. 10. min. NB^{te}. Zyn Ryk strekt zich verre binnen lands uit. By 't aanweezen van den Heer PALM, kwam 'er een zyner onderhoorigen, de Koning van *Gascaro*, wel honderd mylen landswaards gelegen: in welk land eenige Pilaren gevonden worden, drie voet hoog en drie voet breed, met Europeesche Karacters beschreeven, waar van men de figuren nog verwacht. De rivier heeft, aan den mond, 12. voeten; by spring, 16. voeten waters, zoo dat de Barquen en Chialoupen gemakkelyk, voor Compagnies Loge, kunnen aankomen.

By *Pontiana*, heeft men 12 uuren tyds noodig, van den mond der rivier tot aan de Loge.

Pontiana en *Safango* geeven goud, tot 20. ropyen 't reaal, wasch tot 20. Rds. 't Picol; vogelnestjes, paarlen, sago, diamanten, tin en yzer. Daar en

en tegen zyn 'er allerlei levensmid-
delen en lynwaten getrokken, doch
voornamentlyk ryft, waar van de
Cooijang van 4500. fl . voor 4. Realen
gewichts aangoud verkocht wordt. En
het zout, tot 25. Spaansche Realen, de
Coijang. De Thermometer blyft 'er
van 82. tot 94. graden: en de regens
en nevels zyn 'er, in de regen mousson,
menigvuldig.

Landak is gelegen op den noorder
tak der rivier van *Pontiana*, omtrend
17. mylen opwaards, op o. gr. 35.
min. NB^{te}.

In den jaare 1608, heeft hier, reeds,
een Resident van de Maatschappye ge-
legen. Nu onlangs, in 1778, is het
weder onder derzelver gehoorzaam-
heid gekomen. Zy heeft 'er, tot Re-
gent, benoemd den *Pangerang Saidja
Nata*.

De koopman PALM, had gelegenheid,
op zyne reize naar *Landak*, in de maand
July 1779, de *Biajoos* of *Dajakkers* vol-
komen naar te speuren, en zelfs de goud
en diamant mynen te bezichtigen: heb-
bende hy ook het geluk gehad, op zyne

te rug reize , de zoo verlangde groote soort van Orang Oetang te vangen. Ik laat hier zyn Journaal gedeeltelyk volgen.

Ap. 1779. **RELAAS** van het voorgevallene , geduurende de Reize van den Heer **PALM** , naar *Landak*.

Den 7. July des namiddags om 5. uuren vertrokken wy , nevens de Tommongongs , *Mankoe Boemie* en *Boesoe* , die , als zendelingen van den Prins van *Landak* , herwaards waaren gezonden , met agt lange Praauwen of Jukons , naar *Landak* ; neemende tot gezelschap mede den Zoon van Sulthan *Sarief* , met naame *Pangerang Cassim* : en , na dat wy , om 6. uuren , de Rivier *Panbawan* , en , kort daarna , *Poelo Anjoet* (zynde een Eiland in 't midden der Rivier liggende , en omtrend een quart myl in zyn omtrek groot) beide ter rechter zyde , voor by waaren , maakten wy , ten 9. uuren , onze vaar-

vaartuigjes in 't bosch vast, om aldaar den dag aftewachten.

Den 8. = Met den dag onze reize vorderende, passeerden wy, om 7. uuren *Qualla Tambanga* (zynde een Rivier, die, voor by *Trap*, naar *Mampauwa* loopt) ter linker zyde. Voorts zagen wy, dien dag, niets anders, dan ontoegangkelyke bosschen en wildernissen, zoo wel als

Den 9. = Wanneer wy, op den middag, *Salat Madure*, en, kort daarna, *Qualla Feloe*, ter rechter zyde, voor by trokken.

Den 10. = Niets dan wildernissen nog ziende, passeerden wy, om 9. uuren *Qualla Fanouang*, en, een uur daar na, *Qualla Sanga*, beiden ter linker zyde.

Den 11. = Nog niets anders, dan wildernissen voor by varende, kwamen wy echter op

Den 12. = met het aanbreeken van
H h 5 den

den dageraad, aan de zoogenaamde *Ladangs*, of Tuinen, waar, hier en daar, een huisje van de wilde *Biadjoos* stond. Wy gingen in eenige derzelven, alwaar, zoo wel de Mannen als Vrouwen, enkel met een kleedje, van omtrend een hand breed, voor haar schaamelheid, liepen, zynde voor het overige geheel naakt: zelfs de Vrouwen niet eens haren boezem bedekkende. Zy booden ons meest alle een handje vol ryst aan, waar voor wy hun bedankten, en, met eenigen sterken drank en hollandsche tabak, beschonken; zy ongemeene liefhebbers daar van scheenen te zyn. Om 7. uuren 's avonds kwamen wy aan de oude Negery, genaamd *Jeryie* (van waar de *Pangerang* zedert twee jaaren is verhuisd) en wy verbleeven aldaar, dien nacht.

Den 13. = = 's Morgens om 7. uuren vertrokken wy, van de oude Negery: voeren, om 9. uuren, de zoo genaamde *Chineesche Cam.*

Campong voor by, en kwamen, om half tien uuren, by een steenen rif, dat over de gansche Rivier zich uitstrekt, en voor niemand, zelfs niet met kleine Jonkens, bevaarbaar is, door de zwaare watervallen en klippen, welke men hier bejagent.

Hier werden, aan alle de vaartuigen, drie en vier touwen, van wilde rottings gevlochten, gebonden, waar mede men ons, door de klippen, naar boven haalde. Om 12. uuren kwamen wy aan de woning van den Prins, alwaar wy, onder 't Salut van eenige Kanonschooten, en 't speelen op *Gambelans*, wierden ontvangen: en, na het nuttigen van een kopje Thee, wierd ons, allernaast zyn huis, een verblyfplaats aangewezen; werwaards ons de Prins zelf begeleide.

De woning van den Prins is gelegen op eenen berg, 118. trappen hoog, op een uitsteeken.

kenden hoek, waar, ter rechter zyde, een rivier, die naar *Mampauwa* loopt, en ter linker zyde mede eene rivier, die in 't *Klakkatte* uitkomt, voorby stroomen: zynde beide deze rivieren mede vol van groote klippen, welke dezelve, voor groote Jonkens, onbevaarbaar maaken. Aan den overkant van deze rivier ligt, op iederen hoek, een berg; zoo dat geene Mogendheid in de Waereld in staat is, hem hier uit te haalen. Ook bevinden zich, op 's Prinzen Battery, buiten eenige kleine metalen Stukjes, twee achtponders yzeren Canons: zynde 't eene, met het Amsterdamsch Compagnies Wapen, en 't andere, met het Deensche, voorzien. Doch hoe zy die boven op de berg hebben gekreegen, kunnen wy onmogelyk begrypen, van wegens, de aanmerkenswaerdige steilte.

De Kleeding der *Landakkers* is even gelyk, met die der *Malley*.

leyers. Dan hunne Vrouwen, ja zelfs die van den Pangerang *Sitja Nata*, gaan alle, tot onder den navel toe; bloot draagende echter een ordentelyk Kleedje, om hun midden.

Den 14. = gingen wy, verzeld van den Prins van *Landak*, de Goud-en Diamant-mynen bezichtigen: en lieten, in onze tegenwoordigheid, het Goud uit den aardbodem haalen.

Dus verre het verhaal van den Heer PALM.

Verder Noordwaards, het Strand volgende, vindt men *Mampauwa*, staande onder den Panombahan *Moefanoel Madrie*. Edoch die heeft de Regeering overgegeeven aan zynen Zoon *Gusty Maas*, die nog vier Broeders heeft. En de Onderdaanen van elk dezer, maaken tusschen de 1000. a 2000. Tjattjars uit.

Sam-

Sambas, onder een Sulthan, wiens naam my onbekend is.

Klakka, onder *Pangerang Kaya*.

Mokka, onder *Pangerang Diepa*.

De menigte van Inwooners dezer drie laatste plaatzen is nog niet gebleeken. Men zegt, in het algemeen, dat derzelve getal niet groot zoude zyn, buiten de Dajakkers of Bergvolkeren. In dit Ryk vallen Goud en Diamanten; maar in zoo eene menigte niet, als in dat van *Banjer*: ook Rottings, Wasch &c. De Waren, aldaar getrokken, zyn allerhande Javaansche Producten en Lywaten, in soort. Doch het is thans niet raadzaam, op die plaatzen, te handelen; alzoo verscheidene onvergenoegde Vorsten, als *Radjie Hadjie*, een Riouwsch Prins, *Pangerang Oesoep*, een Palembangsch Prins, en anderen meer, zich aldaar onthouden; en meest van den Zeeroof leeven.

Van *Mokka* tot *Borneo* zyn nog eene menigte van Negeryen, waar van de namen onbekend zyn: en die door Heidenen bewoond worden.

Bor-

Borneo is het Noordelykste Koningryk van dit Eiland; en het staat onder eenen Sulthan, die 'er zyn Hof houdt; en, onder wien, nog staan de kleine Vorsten van *Mokka*, *Seribas*, *Klakka*, en *Palo*.

Op deze plaats wordt een voordeeli-
ger Handel gedreeven. De Producten
zyn Paerlen, Vogelnestjes, Wasch,
Slaaven, Ryst en Kampher. De Bor-
neosche Kampher is de allerbeste, en
daarop volgt de Sumatrasche van Baros,
welke beide, als een zuivere Gom, uit
eenen, tot noch toe onbekenden, boom
tyfert. Van de Borneosche wordt, jaar-
lyks, omtrent 35. Picols van 125. pon-
den, tot 3200. Ryksdaalders, verkocht:
en, van de Sumatrasche, 20. Picols tot
2200. Ryksdaalders. Doch de Japan-
sche, die uit de Bladen van een soort
van Laurierboom gekookt wordt, geldt
niet meer, dan 50. Rds. het Picol. (e)

De

-
- e) De Heer R A Y N A, reeds aangehaad, vergift
zich omtrent de Kampher: want hy zegt, in het
I. Deel p. 236. dat dezelve uit hout gekookt
wordt, en dat het pond acht honderd Livres
kost; dat zoude zyn 166. Rds. en dus het Pi-
col Rds. 20750; 't geen ongerymd is.

De koopwaaren , aldaar getrokken , zyn Tin , Lywaten in zoort , en Javaan- sche Producten , uitgezonderd Ryft.

De Sulthan van *Borneo* is vry prach- tiger , en meer gevreesd , onder zyn Volk , dan die van *Banjer* ; maar ook ge- trouwer aan zyn woord en zyne vrind- schap , volgens het getuigenis van ee- nige Engelschen , die er , met kleene Scheepen ; weinige Lywaten , voor Pe- per , verruilen.

Tuffchen *Borneo* en *Tidor* liggen

Balangan , dat onder eenen Prins van dien naam staat ; en wat verder ,

Barouw , alwaar een Sulthan regeert.

De hier vallende Waren zyn Vo- gelnesjes , Tripangs , Wasch en Karret. Die hier getrokken worden , zyn Ja- vaasche Producten in zoort , en grove Lywaten. Hier na volgt

Dannuar , tgeen onder een *Dato* staat , die *Beginda* genaamd is ; en verder

Sa-

Samoeantee, onder *Dato Tommongong*:
van daar komt men op

Cotee, daar een Sulthan regeert,
onder den naam van *Adjie Oemoet*.

Ook liggen 'er, tusschen deze twee
laatste plaatzen, nog veele dorpen,
waar van de namen onbekend zyn.
De waren, zoo wel die hier vallen,
als die er getrokken zyn, zyn de
zelfde, als die van *Borneo*. Hier van
dan komt men op

Apparkarrang, staande onder Sulthan
Thoea; en van daar eindelyk op

Passier, 'tgeen het laatste Koningryk
is: en thans onder de regeering staat
van Sulthan *Annom*.

De Handelwaren, die hier vallen,
bestaan in Goud, Vogelnestjes, Wasch
en Bindrottings. Daar en tegen zyn
hier getrokken allerhande Javaansche
Producten, in soorten.

De inwooners van *Passier* zyn zeer
weinig in getal; dewyl ze niet in staat
zyn, de *Boegineezen*, (die zich meester
van de rivier, en dus van den handel
gemaakt hebben) uit hun land te wee-
ren. Deze *Boegineezen* zyn thans zon-
der Hoofd: zynde het zelve, met na-

me, *Adoe*, naar *Poelo Laut* vertrokken, met zynen aanhang, daar hy zich schynt te nestelen. Van hier komt men, verder Zuid-Westwaards aan, op

Simpanaban, onder *Pangerang Prabo* staande. Hier valt niets, dan weinige Vogelnestjes en Stroomatjes: en hier is niets getrokken, dan levens-middelen. De inwooners zyn weinige. Van hier tot den hoek van *Salatang*, behoort alles onder den Koning van *Banjermsing*, zoo wel als de groote en kleine *Poelo-Lauts*.

§. V.

Biadjoos. Het Land van *Borneo* heeft, inwendig, zoo 't schynt, geene ryken; maar de Bergvolkeren komen, met hunn producten of negotie, naar de naastbygelegen stranden, ter markt.

BIADJOOS,

of

Dajakken.

1. Deze *Biadjoos*, die eene groote streek lands, bewesten de Banjersche rivier, en binnen lands bewoonen, zyn

zeer

zeer ryzig van gestalte en welgemaakt. Hunne vrouwen, welke zy nooit naar *Banjer* medevoeren, zegt men, dat schoon en blank zyn. De mannen beschilderen zich met allerhande figuren, by de heidensche natien van dien oord, en om den Oost van Indië, gebruikelyk. Zy komen, te *Banjer*, Goud, Bindrottings en Ryst verkoopen; waar tegen zy weder medeneemen eenige Chineesche grove kommen en pierings, koperen en aarden waterpotten, of *tampayangs*, waar op de figuren, by hun in achtig, als Draaken, Slangen, &c. van buiten te zien zyn. De lywaten, by hun in sleet, zyn *Karrikams*, groote roode *Sourats*, *Moeris* bruin en blaauw, katoene *Patholen*, Balyfche kleedjes, Chineesch en Javaansch linnen, en wat glazen koralen.

2. By het verlossen hunner vrouwen, Gebortc. speelt de man voor vroedvrouw, zonder dat men 'er andere ceremonien waarneemt, dan dat een zeker bezweerder, genaamd *Balian*, onder het zingen en het slaan op een *Gindang*, der kraamvrouw eenige medicyn toereikt.

3. Als een Jongman eenige neiginge voelt voor een meisje, zend hy een Trouwen.

vrouwspersoon derwaards, om de dochter, van hare ouders, te verzoeken. Edoch geene vrouw of jonge dochter zal hem toegang vergunnen, indien hy niet eerst iemand den kop afgeslaagen, en daar door blyken van dapperheid gegeven hebbe. Als de toestemming verleend is, brengt de vryer, in persoon, een slaaf of flavin, twee kleedjes en een waterpot, op welken de figuren, by hun in achtung, geteekend staan, tot een geschenk aan zyne aanstaande bruid. De bruiloftsdag verscheenen zynde, richten beide, bruid en bruidegom, ieder afzonderlyk, een feestmaal, ten hunnen huize, aan: na welk feest de bruidegom, in statie, naar het huis van de bruid, wordt wedergebracht; alwaar hy, aan de deur, een der vrienden vindt, die hem, met het bloed van een geslagt haan, bestrykt: zynde de bruid met dat van een geslagt hoen bestreeken. Zy geven malkanderen, daar op, de bebloede handen: maar wanneer zich het bloed, te verre, verspreidt, houden zy het voor een kwaad voortteeken. Waar na de nieuwgetrouwen by den anderen blyven; en deze plegtigheid, met een ander feestmaal, beslooten wordt.

4. Als

4. Als een man zyne vrouw, door den dood, verlooren heeft, kan hy ook niet hertrouwen, of hy moet, vooraf, iemand van eene andere natie het hoofd hebben afgeslaagen; om daar mede te kennen te geven, dat hy den dood van zyn overledene vrouw gewrooken heeft.

Sterfgevallen.

Het lyk wordt in eene kist gelegd, en zoo lang in huis bewaard, tot dat de zoon, vader, man of naaste bloedverwant eenen slaaf gekocht heeft; (het welk menigmaalen wel een jaar aanloopt) welke slaaf dan, op den dag, wanneer het dood lighaam verbrand zal worden, moet onthoofd worden, om den overledenen, als een slaaf, in de andere waereld, te dienen: gelyk dat ook, aan dien ongelukkigen diensteling, zeer scherp wordt aanbevoolen, eer men hem slagt. De asche van het verbrand lyk wordt vervolgens in een waterpot (hier voren beschreeven) bewaard: en die pot wordt dan, nevens het hoofd van den omgebragten slaaf, in een klein opzettelyk daar toe vervaardigd huisje, of eene tombe, als in eene begraafplaatze, bygezet.

Begravenissen.

Huizen.

5. Zy woonen, gansche familien met hunne slaaven, zomtyds tot 100. personen, in een huis. Hunne woningen, die van planken zyn, hebben geene vensters, noch vertrekken; niets anders, dan een klein hokje, 't geen, tot eene slaapplaats, afgeschooten is. Zy branden weinig of geen licht, zich vergeoegende met eenen Dammer te ontfteeken; die hun, niet langer dan tot 8. uren, 'savonds verlicht.

Gods-
dienst.

6. Zy zyn gansch niet ontbloot van de kennisse van een Opperwezen, 't geen zy, onder den naam van *Dewatta*, aanbidden: en die, naar hunne gedachten, niet alleen, hier boven woont; maar van wien zy ook gelooven, dat hy de waereld heeft geschaa- pen, en de zelve nog bestiert en onderhoudt. Waarom zy, van dezen *De- watta*, ook hun geluk en voorspoed af- smeeken.

Jagt op
Menschen-
koppen.

7. Als iemand op de jagt wil gaan, om een kop of koppen te zoeken, geeft hy daar van kennis aan zyne vrienden en magen, die zich met hem daar over beraadslaagen, en hem, in persoon, met hun-

hunne verpandingen en slaven, vergezelschappen, en dus naar de rivier van *Banjer*, in stilte, afzakken. Daar gekomen zynde, loeren zy gemeenlyk op een klein visschers bootje; het geen zy dan, by nachte, overvallen, of, ook wel by dag, weeten te verrassen: wanneer doorgaans een of twee van die ongelukkige Banjareezen het slagtoffer hunner moordlust worden. Als een *Dajakker* een kop geveld heeft, en dien thuis brengt, verheugt zich de gansche negery daar over; en elk toont, het zy man of vrouw, oud of jong, zyne vreugde, voor dien gevelden kop. Aan het huis gekomen zynde, wordt hy, die den kop heeft veroverd, van een ieder beschonken. Dan wordt 'er gedanst, doch, alvorens, worden 'er Gommen (*), in eene lange rye, voor het huis, op den weg, geplaatst; daar de overwinnaar, met den kop in zyne hand, langs voort moet gaan: wordende hy, door alle de daar zich bevindende vrouwen, al danssende, ingewacht. Aan de deur genaaderd zynde, vindt hy, aan het einde van de gommen, een kus-

Li 4   sen

(*) Gom is een koper speeltuig

sen geplaatst, daar hy op gaat zitten; wanneer hem de kop, door de vrouwen, wordt afgenoomen. En dan wordt 'er gegeten, en de afgeslaagen kop, met eeten, in den mond gewreven, en drank daar in gegooten; en dus boven aan den zolder opgehangen.

Bygeloo-
vige voor-
bereidze-
len tot
hunne
togten.

8. Wanneer zy zich op reize zullen begeeven, of een togt onderneemen, om de Banjersche koppen te gaan zoeken: roepen zy vooraf de kuikendieven, met gezangen en het strooien van ryft, op den grond; zoo lang, tot dat 'er een voor den dag komt: het welk veeltyds 2. of 3. dagen aanloopt, eer zy er een zien opdagen. Als deze vogel nu rondom hen heenen zweeft, en zich, in de lucht opvliegende, verliest; of wel naar dien kant heenen trekt, daar zy naar toe willen; dan is het een gelukkig voortteeken; en de reis wordt, met eengoede hoop, ondernoomen. Doch als deze vogel, een anderen weg, henen vliegt, staaken zy hun voorneemen, en zien van de reize af, tot op eene andere gelegenheid.

Regee-
rings-
vorm.

9. De *Biadjoos* hebben byna geen Regeeringsvorm; veel minder eenige
ge-

geschreevene wetten: maar het wraak-oeffenen wordt, by hen, zeer stiptelyk waargenoomen. Iemand van dieffstal beschuldigd zynde, zonder dat het, met genoegzaame getuigen, kan bewezen worden, wordt geroepen, voor de Oudsten: die den beschuldigten dan, zoo wel als den aanklager, onder handen neemen: zettende een pot, waar in zy water en asch doen; en waar op zy dan een stukje hout, en op dat hout twee koperen pitjes liggen, dwars over den pot henen. Dit gedaan zynde, doen zy de beide partyen zweeren: waar na zy het stukje omkeeren, zoo dat de pitjes in 't water vallen. Vervolgens doen zy den aanklaager en beklaagden, ieder naar een van die pitjes, zoeken, tot dat zy 'er ieder een gevonden hebben. Wiens pitje dan, door de asch, wat geschuurd of blank geworden is, die wordt geoordeeld, eene rechtvaardige zaak te hebben, en hy wint het Proces.

10. Als een getrouwde vrouw over-^{Overfpeel} spel begaat, en de man daar achter komt, zal hy den echtbreker niet aanranden: neen! hy zoekt een, twee of drie van deszelfs flaaven te vermoorden: en dan is daar mede die schande geboet. Doch

de vrouw wordt, meest met woorden, en ook wel eens met slagen, gekastyd. Maar wanneer de man zich van zyne vrouw wil laten scheiden, behoudt hy hare klederen en sieraden: en hy doet haar nog, daar en boven, eene boete van 20, 25. of 30. Spaansche Realen aan hem betaalen: en dan mogen zy beide weder trouwen: zynde de veelwyvery by hun onbekend.

Zyn den
Sulthan
van Ban-
jer onder-
danig.

11. Aan den Sulthan van *Banjer*, dien zy voor hunnen vorst erkennen, betaalen zy jaarlyks eene geringe schatting, van 20. Realen zwaarte, aan stofgoud.

Eenige
Woorden
in 't Biad-
joos.

12. Om eenig denkbeeld van hunne byzondere taale te geeven, laten wy hier deze woorden volgen.

<i>Koeman</i> , . . .	Eeten.
<i>Betiro</i> , . . .	Slaapen.
<i>Bangoen</i> , . . .	Waaken.
<i>Mananjong</i> , . . .	Gaan.
<i>Mambisse</i> , . . .	Vaaren.
<i>Apun</i> , . . .	Vader.
<i>Judo</i> , . . .	Moeder.
<i>Tattong</i> , . . .	Overgrootvader.
<i>Baadjang</i> , . . .	Een Hartebeest.

Ba-

<i>Baboey</i> , ...	Een Varken.
<i>Krewou</i> , ...	Een Buffel.
<i>Laauk</i> , ...	Een Vis.
<i>Dannom</i> , ...	Water.
<i>Apoey</i> , ...	Vuur.
<i>Bebas</i> , ...	Ryft.
<i>Paroy</i> , ...	Padie (*).
<i>Horay</i> , ...	Goeden dag.
<i>Horangkoot</i> , ...	Morgen ochtend.
<i>Havilo</i> , ...	Goeden avond.
<i>Hiro</i> , ...	's middags.
<i>Matee</i> , ...	Dood.

13. De Heer PALM zegt, dat hy, in zyne reize na *Landak*, aan eene wooning der Biadjoos kwam, waar wel honderd te zamen, in een huis, logeerden. Deze menschen stonden alle rondom, om hem te bezichtigen, als hebbende nooit blanken gezien. Hunne woning was met kleine vertrekken voorzien, hangende, meest voor alle de deurtjes, een menschenhoofd: ja zy vonden 'er zelfs onder, die nog geen vier dagen oud waren, en waar de zappen nog aanhoudendlyk uitliepen: 't geen zulken onverdraagelyken stank en ake-
lig

Hunne
morfig-
heid.

(*) Padie is Ryft in de bolste

lig gezicht uitleverde, dat onze reizigers schielyk weder te rug keerden. In een der huizen van de *Bladjoos*, aan den wal stappende, zagen zy de stukken van een kaaiman, op de *lanteezen*, of latten, te droogen liggen, het geen die menschen voor eene groote lekkerny houden; gelyk ook het vet van dit dier, 't geen zy, in bamboezen, zonder eenig zout, bewaaren. Het gaf zulken walgelyken stank, dat zy meenden flauw te worden, en daarom, ten eersten, vertrokken.

§. VI.

Dieren.
Orang
Oetang.

In de beschryving der dieren, komt de *Orang Oetang* voor alle anderen. In Oost-Indie valt dezelve, alleen op het Eiland *Borneo*: de kleine soort is, door den Heer *VOSMAER*, volmaakt beschreeven en afgebeeld in 1778. zynde volgens hem de *Satyrus* van *LINNÆUS*, en (a) de *Orang*

(a) De eerste van die soort, die bekend is, kwam uit *Congo*; dezelve was zoo groot als een kind van drie jaren. Hy is door *TULP* beschreeven, nadat hy aan den Prins van Orange *FREDERIK HENDRIK*; was preent gedaan. Zie *Historische Beschryving der Reizen*, in 4to. VII, de Deel. pag. 168. alwaar de
zeve

Orang Oetang van EDWARDS. Deze kleine soort vindt men, op *Banjermaſing*, zomtyds, dog meer op *Manpauwa* en *Landak*. Ik heb 'er, geduurende myn verblyf in India, wel vyftig gezien, maar nooit boven de $2\frac{1}{2}$ voet langs. Die in het Kabinet van het *Bataviaaſch Genootſchap*, ingeraamte, ſtaat opgezet, is lang 2 voet en 4 duimen. De groote-
re soort, die door den Heer DE BUFFON, naar verſcheide auteurs, van de grootte van een Mensch, beſchreeven is, heeft men, zedert langen tyd, voor eene harſſenſchim gehouden. En miſſchien was dit nog lang een raadzegelbleeven, indien de Koopman en Resident van *Rembang* PALM, in zyne te rug reize van *Landak* naar *Pontiana*, dezelve niet
han

---

zelve ook *Quojon Morro*, *Mandrel*, en ook *Boggo* genaamd is. Even bevorens ſpreekt de Auteur van twee dieren, die in *Congo* vallen, en alleen in grootte verſchillen. Het kleinſte word *Enjokko*, ook *Pigmeë*, en *Pongo dooder* genaamd. Het grootſte, dat *Chiampanzee* en *Pongo* genaamd wordt, was twee voeten vier duimen hoog, en werd, in 1738. te *Congo* gevangen. De figuur daar van is als van een mensch: en dus is het niet onwaarſchynlyk, dat het de *Chiampanzee* is, die in 1744. te Parys te zien was: en die door den Heer *Voltaire*, in zyne *Melanges de Literature*, beſchreeven is, onder den naam van le *Mauve Blanc* of *Albino* van *Loango*, een witte Neger was.

had geschooten, en, in *liquor*, naar *Batavia* overgevoerd, van waar dezelve, door het *Bataviaasch Genootschap*, aanstonds aan den Heer A. VOSMAER, voor het kabinet van zyne Doorluchtige Hoogheid, naar Nederland is gezonden. De Heer PALM schreef my, in dezer voegen:

„ Hier mede bekoomt Uw Edele,
 „ tegen alle verwachtinge, (alzo ik,
 „ voor lang, meer dan honderd du-
 „ katen aan de Borneoërs en Banja-
 „ reezen geboden had, voor een O-
 „ rang *Oetang* van 4 à 5 voeten) ee-
 „ nen, dien ik, des morgens omtrend
 „ 8 uuren in 't visier kreeg. Lang heb-
 „ ben wy bezig geweest, met aller-
 „ hande middelen uit te denken, om,
 „ in de diepste wildernis, omtrend
 „ halver wegen *Landak*, dit verschrik-
 „ kelyk gedierte levendig te vangen.
 „ Zelfs hebben wy, dien dag, om
 „ geen' eeten gedacht, om hem maar
 „ bezet te houden: teffens zorge draa-
 „ gende, dat wy, van hem niet, geraakt
 „ wierden; terwyl hy, onophoudelyk,
 „ zwaare stukken hout en groene
 „ takken afbrak, en ons daar mede
 „ smeet.

„ smeed. Dit spel duurde tot in den
„ achtermiddag, om 4 uuren; wanneer
„ wy beslooten, om hem den kogel te
„ geeven: 't geen ook my, zoo wel
„ gelukte, en beter, dan ik nog im-
„ mer naar een schyf geschooten heb:
„ want de kogel ging juist in de zyde
„ en in het bovenlyf, en dus is het
„ dier weinig geschonden. Wy brag-
„ ten hem nog levendig in de praauw,
„ bonden hem, aan de stylen van de
„ kaaimatten, die ons tot eene tent
„ dienden: alwaar hy, in den morgen-
„ stond, aan zyne bekomene wonde,
„ overleed. Geheel *Pontiana* liep
„ myne barcq af, toen wy, met dit ge-
„ drogt, aankwaamen, om het zelve
„ te zien. Dan ik heb my genood-
„ zaakt gevonden, hem te openen, en
„ het ingewand er uit te neemen. Hy
„ is, van den hiel tot de heupe,
„ lang 21, van de heuptot de schouder
„ 21, en van de schouder tot de kruin
„ van het hoofd 7. of samen 49. dui-
„ men. De dikte van den buik is $49\frac{1}{2}$
„ duim, en die der armen, boven den
„ elleboog, $15\frac{1}{2}$ duim.”

Op *Batavia* was dezelve wat inge-
krompen, door de sterkte van den
Arak:

Arak : de Heer van WURMB, zal 'er in dit Deel iets nader van beschryven. Men vindt ook, op *Borneo*, veele zoorten Vreemde van Apen; waar onder een, *Cabau* ge-
Apen. naamd, rood van kleur, met eene lange lel, als een kalkoen, aan de neus, dien hy vast houdt, als hy, van den eenen boom naar den anderen, springen zal.

§. VII.

Planten. Men heeft er, tot heden toe, geene zonderlinge planten ontdekt.

§. VIII.

Diamant- By het bearbeiten der Diamant-
mynen. mynen, is veele oplettenheid van nooden, om de plaats eerst uit te zoeken, daar men graaven wil. Men kan die kennen, aan zekere keiselfteentjes, die, op de oppervlakte van den grond, gevonden worden, en gewoonlyk zwart zyn: en verder aan de geele steenachtigheid van de aarde. Doch, om noch zekerer, hier in, te werk te gaan, gebruikt men de Bergvolkeren, daar om streeks woonachtig, welke zy *Malem* noemen;
en

en verzoeken die, hun eene goede plaatze aan te wyzen: voorgeevende, dat die menſchen de weerſchyn, of de ſtralen der Diamanten, op zekere tyden, kunnen zien uit den grond opgaan; als om vier uren des morgens, om twaalf uren des middags, en om vier uren des namiddags: die hun dan, zonder de minſte voorbetalinge, zulke eene plaats aanwyzen; wanneer zy aldaar een gat graaven, van omtrend eene roede in het vierkant, met yzeren vierkantige pennen. Want een ſchop, of houweel kan, in dien ſteenachtigen grond, niet gebruikt worden. De aarde daar mede losgemaakt zynde, nemen zy die, met *Tangoks* of manden daar uit, en ſtapelen die op eenen hoop; wanneer weer anderen, in een gemaakte waterpoel zittende, den uitgegraavenen grond, eerſt met grove, en dan weder met fyner zeeften doorziften, en het overgeblevene zand, in eene houten wan, met dat water, waar in zy zitten, zuiveren, en voor het laaſt nazien: en, niets vindende, worden de grond en de ſteenen op zyde geworpen. Doch vinden zy wat, zoo zyn er, die, van des *Soeſoehoenangs* wegen, of van hem, die

zoo een stuk lands gepacht heeft, oppassen, om die steenen te verzamelen. Straks worden die by een geworpen, en de mynwerkers worden, tegen eenen middelmatigen prys, betaald, met uitsluiting van die steenen, welke boven de vyf carraat weegen; dewelke onmiddelyk aan den Keizer moeten overgeleverd worden. Edoch die order is voor de onnoozelen, alzooy gemakelyk kunnen ingeslikt, en dus zeer veilig bewaard worden.

De Mynen gaan, in de loodlyn, naar beneden, zomtyds wel tot 10. vademmen diepte; wanneer de kanten, met takkebosschen en dwarshouten, gestut worden, voor het instorten: 't geen echter, in weerwil van deze voorzorg, wel gebeurt, voor al by zwaar onweer; zoo dat het hun aan kundigheid, ter uitvinding van de noodige middelen, om deze en andere zwaarigheden voor te komen, ontbreekt: gelyk ze ook niet in staat zyn, wanneer het zwaar regent, in de mynen te arbeiden, door den grooten toevloed van water, het welk zy, in den droogen tyd, wederom uitloozende, door eene fyne zeef laten

ten

ten loopen: alzoo, daar in, ook stofgoud gevonden wordt. Behalven deze Mynen, die in het gebergte gevonden worden, en door den Heer PALM dikwerf beoogt zyn, vindt men er nog, aan den kant van zommige rivieren, daar men den grond van ophaalt en zuivert, en dus dat Edelgesteente zoekt. Doch die het gezien heeft, zal zich niet verwonderen, dat hetzelfde zoo duur is, alzoo tien of twaalf mannen wel eene maand lang kunnen graaven, eer ze voor 20. spaansche realen, aan gesteente, vinden.

De voornaamste Diamant-mynen vindt men op *Ambauwaug* boven *Molucco*, in het *Banjermassingsche*, en by *Landak*, en *Pontiana*.

In het *Banjermassingsche* vindt men het Goud, op de diepte van drie vademmen; en, te *Kirfan* op *Doekoe*, is de ader van eenen rooden mergel. Doch, op *Landak*, is de Myn omtrent tien vademmen diep: en men moet zoo lang graaven, totdat men eene korst vindt, veel gelykenis hebbende met eenen Rotten boom: want zoo lang zy dezen ader, het Dekzel der Myne genoemd, niet vinden, kunnen zy geen Goud krygen.

Goud-
Mynen,

Deze korst loopt door de gansche myn heen: en onder dezelve vindt men het Goud, in een roode aarde; welke, door het water, gescheiden en gezuiverd wordt, tot dat alleen het Stof-goud zuiver overblyft.

Hier by vindt men ook *Maas Ourong*, zynde een soort van metaal, hier Staal- of ook wel Starre-steenen genaamd, die tot knoopjes gesleepen worden. Ook vindt men er Kristal, doch zeer weinig.

Eindelyk vindt men, op het Eiland *Crimata*, by *Succadana*, Yzer, zoo wel als Tin-ertz; doch het welk niet ryk genoeg is, om het arbeidsloon goed te maaken.

L Y S T

L Y S T

D E R

GEESTELYKE EN WAERELDLYKE

K E I Z E R S

— V A N

J A P A N:

zynde een vervolg op de Beschry-
ving van den Heer

E. KÆMPHER,

uitgegeeven ten Jare 1733.

De *Geestelyke Keizers*, onder den Titel van *Dario*, *Tenno* of *Mikado*. De laatste, daar KÆMPHER van spreekt, bladz. 141. was

De	Japansche Jaren.	Jaren na Christus.
114 VIGASI-TAMANO-IN	Reg: 2347	1687.
115 NAKANO-MIKADONO-IN	— 2369	1709.
116 SAKOERA-MATINO-IN	— 2395	1735.
117 MOMO-ZOMO-IN	— 2407	1747.
118 ZINTO-JOZIO,	— 2422	1762.
119 KINSEO-QUOTEY,	— 2430	1770.

Deeze honderd- en negentiende is nog in leven, volgens de laatste berichten.

De *Waereldlyke Keizers. Cubo Sama* is de laatste, daar KÆMPHER van gewaagt, p. 147.

36	TSAINA-JOSI-KOO,	regeerde	2340	1680.
37	JENOB-KOO,	— —	2369	1709.
38	JET-SOEKOE-KOO,	— —	2373	1713.
39	JOSI MOENE-KOO,	— —	2376	1716.
40	JESI-GOE-KOO,	— —	2405	1745.
41	JEVAL-KOO,	— —	2422	1762.

Deze een-en-veertigste leeft nog, volgens de jongste tydingen.

De Engelsche Algemeene Historie, waar van het IX. Deels Eerste Stuk, in de Hollandsche spraak, ten jaare 1777. het licht zag, heeft ook de Opvolgings-lyst niet verder kunnen brengen, dan de Heer KÆMPHER die gebragt had: noemende zy den laatste, of 114den Geestelyken Keizer KINSIN, of KINSEOKWO, welke benaming magtig veel verschilt van VIGASI-TAMANO-IN, bladz: 221.

Met de Waereldlyke Keizers eindigen ook de Engelsche Historieschryvers, volgens hunnen Auteur, in *Tsinajos* of *Tsina Josiko*, bladz: 236. Dit kort Bericht is derhalven van eenig aanbelang, om dat men geene uitvoerigere berichten bekomen kan. Mogelyk zal echter het Genootschap nog wel het een en ander ontdekken, 't geen, in die bekrompenheid, nochtans iets meer zal opleveren; dan eene enkele lyst van Geestelyke en Waereldlyke Keizers: om dus, min of meer, de afgebrokene Historie van Japan, Chronykgewyze, aantevullen.

De

DE

BELEMMERINGEN, TREURGEZANG,

DOOR

JOSUA VAN IPEREN.

*W*aar ik my keer, belaaſ ! waar ik myne oogen wende,
 'T is alles nare ellende :
Vernuft en Kunſt, ja zelf de ſchoone Poëſy,
 'T raakt alles in de ly.
De Vryheid bukt en kruipt voor duizend aartſtyrannen :
Het Recht wordt uitgebannen :
Men ſleept de Deugd, geboeid aan de edle Wetenschap,
En zweept haar, ſtap by ſtap.
Die twee Gezusters, zoo verknocht in haar belangen,
Gaan met bekreeten wangen :
Zy gaan, beangſtigd, en in aklig rouwgewaad,
Belaën met hoon en ſmaad.
Wat deert u, Schoone ? 'k ben ontzet door uwe traanen,
Ik zie die oogen taanen,
Die heldre zonnen, zoo vol vuurs, zoo ſterk van licht,
In 't goddlyk aangezicht !
Wat deert u, Schoone ? wat ? wie zou benaauwde klagten
Van u, Volmaakte, wachten ?

*Van u, myn lust, myn troost? lydt gy, dan smelt myn hart;
Dan slikt het in zyn smart!*

*Uw dienstknecht, Godheên, smeekt om kennis van die
rampen,*

Daar gy, gy meê moet kampen:

*Gy Wysheid en gy Deugd, wie is 't, die u bestrydt?
Ik wedde, 't is de Nyd! —*

*„ Neen! riep de Wysheid, neen! myn Priester! ons
bespringen*

„ Een drom Belemmeringen,

„ Vloekmonsters, uit het zaad der Onkunde opgegroeid;

„ Die hebben ons geboeid.

„ Wy stapten rustig toe, om, in de diepste boeken,

„ De Schyndeugd op te zoeken,

„ En die geveinsde, zonder gryns, te laten zien,

„ By eerelyke lien.

„ Wy vonden haar verslonsd, en, met ont snoerde vlegten,

„ Zich oeffnen in de rechten:

„ Gewoonte zat by haar, en Eigenzinnigheid,

„ En vittend Onbescheid.

„ Dat viertal blokte sterk aan een ontwerp van wetten,

„ Die palen zouden zetten

„ Aan alle nieuwigheên, daar 't menschelyk vernuft

„ Zich beden stomp op suft.

*„ Naauw werden ze ons gewaar, of ziet! die toover-
kollen*

„ Geraakten aan het hollen,

„ Als wynpapinnen, die, met leeuwen aan de hand,

„ Omwoelen door het land.

„ Zy builden, gilden, en een leger zwarte dwergen

„ Stoof op, om ons te tergen:

„ Wy raakten in den kring verward, en door't getal,

„ Omringeld, in de val.

„ Eer-

„ Eerwaarde Ervarenis, die ons op weg verzelde,
 „ En wonderen vertelde,
 „ Lonkte ons noch vriendelyk toe; als eene groote schaar,
 „ Met yffelyk misbaar,
 „ De wapenkreet verhief, en driest kwam aangevloogen,
 „ En, met verwilderde oogen,
 „ Fluks toegeschooten, ons in harde kluijsters sloeg,
 „ En heltschen schrik aanjoeg.
 Zoo sprak de Wysheid: en de Deugd herhaalde 't zuchten,
 Om all' die ongenuchten,
 Om all' die letzels, die haar stuytten, op het pad,
 Naar Salems glorie-stad.
 Ik beefde: -- en myn gemoed zwol op van mymeringen,
 Die 'k waagen zal te zingen,
 Van mymeringen, die de gryze Ervarenheid
 My inblaast, nu zy schreit.
 Want iedre snik, voorwaar! die afbreekt onder 't weenen,
 En elke zucht in 't steenen,
 Verschaft my nieuwe stof voor 't sleepend Treurgezang.
 En rekt myn' toonen lang.
 Neen! 'k heb geen' Hippokreen, noch liefdedrank, van
 nooden,

Hoe gul my aangeboden,
 Geen schuimend druivenbloed: een enkele tranendrop
 Beurt mynen luim in top!
 Te schreyen met de Deugd, u, Wysheid, te beklaagen,
 O! dat 's myn grootst behagen!
 Dat geeft verrukking, dat geeft aandrang aan myn stem,
 En aan myn jammren klem!
 Geen Attila, omstuw'd met millioenen Hunnen,
 Zou my dit kermen gunnen;
 Daar by het Roomsche ryk verdelgt, te vuur, te zwaard;
 En Deugd, noch Wysheid, spaart.

Maar nu, nu elk om 't zeerst de Wetenschap wil vleyen,
Nu durve ik luidkeels schreyen:

Nu durve ik kirren, als een tortel om zyn gaël,
Ach! alles lydt hier schaê!

Verwyfde Grieken en getulbande Arabieren,
Europa zag u zwieren;

Daar 't leeg liep, onder 't kruis; met kunst en letterschat,
Die 't eertyds zelf bezat;

Helaas! het krygsgeweld verkrachtte, in 't eerst, de
kennis,

Door heltsche heiligschennis:

Tot dat het Bygeloof, noch wreeder dan 't Geweld,
Zyn speeren had geveld,

En met een woede, die geen penne kan beschryven,
De Godsvrucht deed verstyven,

Van killen angst, en haar wanhopig slyden deed:
Ja zelfs de wapenkreet

Uitbuldren door Savoyë, en Frankryk en Germanje,
Door Neerland en Brittanje:

Tot dat Geleerdheid, Deugd en Godsvrucht, rein
van hart,

Vergaaten leed en smart;

Om nu, och arm! op nieuw, belemmerd en bekneepen,
Het rouwfloers naar te sleeppen,

En, ieder oogenblik, te smelten van verdriet!

Wien treft die droefheid niet?

Ween al wat weenen kan, uit innig mededogen:

Bedilzucht, List en Logen,

Partyschap, Hoogmoed en gefronste Karigheid,

Vertrekt! - - De Wysheid schreit!

Vertrekt, gedochten uit den afgrond losgebrooken:

Myn bloed begint te koken.

*Vertrekt, verdoemden, of - - Myn Zangster gloeit
van spyt:*

De Hemelwysheid lydt.

*'K stampvoette, en stak myn vuist, verbolgen, naar de
wolken,*

Voor 't oog van all' de volken:

*Maar Deugd en Lydzaamheid bevaalen my, gedwee,
Te draagen al dat wee!*

*'k Verbeet me, en zag helaas! al't leven, all' de trekken
Der goede Smaak bevelken;*

*Met woorden zonder zin, naar regels zonder kracht,
Gewrongen uitgebragt.*

*Een Lier-gedicht, waar in de Taalzwier, saamgedrongen,
Als Flaccus, had gezongen,*

*En, rollende van maat, den besten volzin trof,
Was al te ryk van stof,*

Te duister. 't Heldenstuk der Vormveranderingen,

'T geen Naso's geest deed zingen

*Werd, toen 't door Vondel pas in Nederlandsch gewaad
Gestooken was, versmaad.*

*Och arm! hoe gaat men veel, in't huivrig letterzisten,
Te raê met heete driften!*

*Waarom moet Maro juist, in alles, met Lukaan,
Gelyke toonen slaan?*

*Naaraping krenkt den zwier van geestige gedachten:
Ontzenuwt brein en krachten.*

Moet elk dan denken, als een ander? Is 't begrip

De zin, de sneê, het stip,

*Van Wysneus neêrgezê, de vraagbaak, om te dwingen,
Hoe elk zal moeten zingen?*

*Elk denkt op zyne wys: Rampzalig is 't verstand,
'T geen Eigenvinding bant!*

Schrey al wat schreyen kan: 'k moet ook van de eng-
kringen

Der Wysbegeerte zingen,
 Der Wysbegeerte, die geprangd, gekneld, gedrukt,
 Zit onder 't jok gebukt.
 Die Hemeldochter zit gekneveld, naauw gevangen;
 Zy kan geen troost erlangen:
 Men schryft haar wetten voor, daar zy geen wetten kent;
 Zy wordt aan dwang gewend,
 Eerst moest zy onderdoen voor schoolgeleerde vonden,
 Die de Engelen niet verstonden:
 Nu zet de passer haar en 't cyffergriffie perk,
 En stoort haar in haar werk.
 Men last haar, dat zy 't oog niet verder uit zal strekken,
 Dan 't Kunstglas zich kan rekken:
 Als of 't gezicht der ziel zich bond aan stofflykheid,
 En niets zag door beleid:
 Als of een schrandre geest, door all' de onzichtbaarheden,
 Niet heen keek, met zyn' reden.
 Helaas! wat valt er, als het oog 't orakel is,
 Mist, nevel, duisternis!
 Dan moet de Godsdienst, die, alom, de zichtbre waereld,
 Hoe heerlyk ook, bepaerelt,
 Van mindre waarde schat, dan 't geen men immer zag,
 In aanzien daalen. Ach!
 Wat wordt het Ongeloof baldadig, in zyn spreken,
 Door all' die looze streken!
 Die niets, dan 't geen hy ziet, dan 't geen hy hoort en
 smaakt,
 Dan 't geen hy rickt en raakt,
 Gelooven mag, kan ook geen heilgeheim gelooven,
 Geopenbaard van boven.

Stygt dapper Overleg; in 't kennen der Natuur,
Niet, met een Goddlyk vuur,
Tot boven ons bereik? Moet niet de Godsvrucht minnen,
En, met de Hoop, beginnen,
Te klimmen naar den troon van 't ongenaakbaar Licht?
Is dit niet de eerste plicht?
Bedremmeling durft het vrye Wysbegeeren
Zelfs kwellen, stremmen, keeren!
O wee! de Denkskracht, wordt wreedlyk uitgedoofd,
En van haar vuur beroofd!
De Godstrouw, ryk gehuld, met hemel-diamanten,
Glansvol van alle kanten,
Daalt nu zoo laag niet, langs de leer van Bethel, neêr,
Op 't aardryk, als weleer.
Wat wist men toenmaals van een warneft ketteryen,
Die steeds elkaêr bestryen,
Elkaêr verpesten, en, met opgestooken dolk,
Betoovren 't dweepend volk?
Die vlugt Harpyen, uit den helpoel opgevloogen,
Heeft duizenden bedroogen.
Meeft all' de priesters van het gansche waereldrond
Staan met haar in verbond,
Om zuivre zielen, die des Heilands zalvinge eeren,
En zyne spreuken leeren,
Zich baakren in de zon der Godsgerechtigheid
En Hemel-majesteit,
Bedremmeling op den bals te schuiven, wreed te dringen
Om, binnen paal en kringen,
Van 't geen een steiloor dacht, of statig werd bestemd,
Te blyven styf geklemd.
Ai! schimmen, schimmen van die onverschrokken helden,
Die voormaals 't leven stelden

Voor de edle Vryheid, wien Alvarez moord-schavot
Opzond, om wraak, tot God:

Ai luistert, luistert naar myn' kwynende gezangen,
Die troost van u erlangen:

Leert ons, leert al het volk van 't moedig Nederland;
Te stryden, hand aan hand.

Leert ons 't Orakelboek waardeeren en gebruiken,
Maar alle dwangleer fnuiken,

By overtuiging van een mannelyk gemoed,
Gedoopt in Jesus bloed.

Helaas! wat stremt de waan't begonnen Kerkhervormen!
Wat moest de Wysheid wormen,

Om't knarsend Psalmgezang te weeren, 't geen nu zwich
Voor schooner Kerkgedicht.

Wel hoe! zou nu, daar 't al Geleerdheid schynt te
worden,

Tot zelfs Tartaarsche horden,

Daar't wild Kamschatka zelf van Pallas wordt bezocht;
Die algemeene tocht,

Die wind van wetenschap geen vruchtbre luchten waayen,
Om 't Godsryk te verfraayen?

Helaas! op deze vraag, verliest de blanke Deugd
Haar moed en lust en vreugd:

Zy slaat de wenkbraauw, met verzuchting, naar bene-
den:

Zy kermt, met schietgebeden:

Wy luistren, wat zy klaagt, daar 't zilte tranennat
Ons, heet, uit de oogen spat,

En biggelt langs de wang, en rolt, met kille stroomen,
Tot op de kleederzooien.

„ Ach! roept zy, ach! o wee! myn septer werd gekust:
„ Elk offerde, met lust,

„ Gintsch

- „ Gintsch op myn altaar ; eer Europa 's koopman-
schappen,
„ Myn' wetten durfden trappen,
„ Met voeten, en de schrik voor Christus Leer en Naam
„ Verspreid werd door de Faam.
„ In Chili, Peru en in andre waereldstreeken,
„ Is 't, overal, gebleeken,
„ Dat al de zoetigheid der Evangelie-leer
„ Veraljemt in 't verkeer.
„ Rampzalig Mexiko, wat broeidde 't kruis urampen,
„ Toen Spanje u aan kwam klampen:
„ Toen de Ongerechtigheid, uit priesters, tygers schiep,
„ En u tot weêrwraak riep.
„ Het woedend Bygeloof der Inquisitie-beulen
„ Ligt nog in de asch te smeulen;
„ 'T Geen voormaals telkens, in een lichte laye vlam,
„ Vernielde stam by stam.
„ Maar zou't verzachten van de Christenleer ietsbaaten,
„ 'T geen Roome nog blyft haaten;
„ Nu Ricci, Loyola en al wat maar Jesuyt
„ Mogt heeten, barst van spyt?
„ Zou nu, in Paraguay, een' zachter' volksregeering,
„ Door oorlogsoverheering,
„ Haast worden ingevoerd: nu dat gelukkig land
„ Op nieuw wordt overmand?
„ Ik kan, daar Mavors woelt, en daar Merkuur
wil rooven,
„ My luttel heils belooven,
„ Of zou de Batavier en 't scheepryk Albion,
„ In 't land der Morgenzon,
„ Zoo immer Indostan en China, voor haar' kielen,
„ Eens mogten nederknielen,
„ Myn heilbanier, bekleed met eeuwighblank Jatyn,
„ Wel planten, dan in schyn?

„ Zou ergens dan een Bonze , of Mandaryn be-
merken

„ Sneeuwzuivere liefdewerken ,

„ Daar 't menschedom vree by wint , en troost en reins
smaak

„ Van paradysvermaak?

„ Ik zweer , zoo sprak de Schoone , in 't ryzen van die
vlagen ,

„ Die sombren schroom aanjaagen ,

„ Ik zweer , dat nimmer Jood , dat nimmer Musulman

„ Dien Godsdienst kiezen kan :

„ Ten zy de volken , die Immanuel belyden ,

„ Zich my ten dienste wyden ,

„ En , aan het heidendom , betoonen , met de daad ,

„ Dat niemand my versmaadt.

„ Elk die my hindert , die my stoort , dien zal ik vloeken ,

„ In alle waereldhoeken :

„ Want geen bedremmeling brengt grooter nadeel aan ,

„ Dan goddelooze daên. ”

Volmaakte Hemelnymf ; u danke ik , onder 't schreyen ;

Voor 't oor der Englenreyen ;

Die 'k nu bespeure , dat u dienen , in het zwerk ,

U eeren met hun werk.

Koomt Seraphs voert my weg , uit deze jammerdalen :

Hier is geen rust te haalen :

't Bedremmelt mond en borst , al wat de Deugd hier ziet :

Hier woont de Vryheid niet !

T O E

T O E Z A N G ,

A A N H E T

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP.

Kunstmæenen, Kunstgenooten,
 Neen! dez' droeve jammerklagt
 Mag BATAVIA niet stooten:
 Pallas heeft hier grooter magt.
 Zy beveiligt hier den yver
 Voor de deugd en wetenschap:
 Klio spant de snaren styver:
 Alles vordert, stap by stap.
 Laat stantvaste trouw ons binden,
 Om, in weerwil van den Nyd,
 Nuttigheden uit te vinden,
 Die braveeren dood en tyd.
 Laat Europa eens ontwaaren,
 Dat men, hier in dezen oord,
 Deugd en Wysheid weet te paaren,
 Weet te zingen ongestoord.

VERVOLG
der
VERHANDELING
over den tegenwoordigen staat
van den
LANDBOUW
in de
OMMELANDEN
van
BATAVIA,
DOOR
JAN HOOYMAN.

ARAK.

Het gunstig denkbeeld van den
Land-bouw, het welk by de Ingezee-
tenen deezer Hooftplaats dagelyks toe-
neemt,

neemt, door het gezigt der voordeelige gevolgen, die deeze oorspronkelyke verpligting aller reedelyke weezens heeft, op het algemeen belang en de byzondere welvaart van veelen hunner Meedeburgers; Het loffelyk voorbeeld veeler vermogende deel genooten deezer Volkplanting, en de overheerschende geneegendheid, die ik, by my zelf, voor den Akkerman en zyn bedryf gevoel, doen my met vermaak, myn aangevangen taak vervolgen, dat my verpligt, naast de verhandeling over den Suiker teelt, een verhaal te plaatzen, hoedanig dat gedeelte van dit rietgewas, het welk in zyne eigene zelf standigheid, voor het grootste deel, onbruikbaar is, nogtans door de yverige en vernuftige Chineezen, in de Branderyen voordelig word gebeezeit.

De Arak, dus in het Maleirs, maar in het Chinees *Tsieww* genaamt, is een zeer klaar en geestig vogt, aangenaam en zoetagtig van smaak, in Indië zoo wel als in Europa zeer gewilt, vooral by de liefhebbers van punch en soortgelyke dranken. Alleen de Chineezen, stookten deezen drank, in ruime hier

toe gefchikte gebouwen, Branderyen genaamt, op de navolgende wyze:

Men kookt in een Brandery van twee keetels dagelyks tien *Gantang* (a) of ruim 130. ponden Ryft, die gaar zynde, op groote wannen word uitgespreid en over ftrooyt met 10. of 12. ftuks kleine, platte, witte koekjes, in het Maleyts *Ragie*, maar door de Chineezen *Pe-ka* geheeten, bereid uit Chinaas Zoethout, Anyszaad, Knoflook en ryftmeel, het welk alles onder malkander gemengt en fyn gestampt zynde, enigen tyd moet ftaan te gisten, wanneer het tot de boven genoemde gedaante gekneed, of gewreeven word, en zonder bederf, langen tyd kan duuren.

De *Ragie*, is tot het eerfte mengfel ten eenemaal onontbeerlyk, zoo wel om het geestig vogt, de regte fmaak en waare hoedanigheyd mede te deelen, als het bederf der gekookte ryft voor

te

(a) My is een Brandery voor gekoomen, alwaar men tot dezelve hoeveelheid vogt, 12. *Gantangs* bezigt; maar doorgaans gefchied dit als in den Text gezegt.

te koomen; die zonder dit, ondienstig word, tot eene verderé bereiding.

Dit mængfel word gestort in een groote mand of *Kranjang*, om aldaar gedurende 24. uren te gisten en uit te lekken, naa welk tyd verloop het uitgelekte vogt, tezamen met de gistende ryft, in een Tobbe of Baly, vermeerderd met 8. picol of 16. emmers rivierwaater, word overgedaan, om daarin, ter voortzetting der gifting, weder 24. uren te verblyven.

Als dan word dit alles weder overgestort in twee groote kuipen, met byvoeging van 20. dragten of 40. emmers waater en 2, dragten Syroop, ten ten einde op nieuw, een etmaal te fermenteeren.

Deeze tyd verstreekenzynde, draagt men dit geheele mengzel over, in twee zeer groote kuipen, die ter bevordering der gifting, tot de helft zyn in de grond gezet. Boven deeze twee, dusdanig naast elkander staande kuipen, is in het midden een derde, even groot, geplaaft, in wiens bodem twee lange dik-

ke pennen steeken, ten einde het vogt zonder moeite in de ondersten, te ontlaffen en te verdeelen. Deeze boovenste is gevult met eenige potten *Toak* of getyfert vogt van den *Kalappa-boom*, 120, dragten waater en 40, emmers Syroop, welke hoeveelheyd verdeeld word in de beide onderste kuipen, ten einde aldaar weeder 24, uuren te fermenteeren.

Hier na word het overgeschept in ronde aarde potten, *Tampayangs* genaamt, houdende ider groote kuip honderd zulke potten, waarin het vogt, nogmaals 48. uuren moet staan gisten. Alles dus verre gepræpareert zynde, worden telkens 50. potten gegooten in de groote stookkeetel, waar uit deeze binnen 6. uuren zyn overgehaalt, zoo dat men in 24. uuren, 200. potten verstoekt, die tezamen uitleeveren 18. pikols *Tsieww*, of ider reize $4\frac{1}{2}$. pikol.

Deeze *Tsieww*, het eerste gezuiverde en geestige, maar in lang nog niet volmaakte vogt, word over gestort in groote, kort by de stook keetel staande, kuipen en verzamelt, tot dat de,
hoe-

hoeveelheid , tot eene tweede stooking , toereikende is.

Vyftien pikols *Tfieww* in de tweede brouwkeetel gestort en weeder overgehaalt , leveren in 6 uuren $4\frac{1}{2}$ pikol Arak eerste soort , door de Chineezen *Kè-dji* maar in het Maleids *Arak Apie Kapalla* , geheeten , die by de vuurproef twee-derde verliest.

Deeze word aan de Edele Maatschappy geleevert ter verzending naar Nederland , maar anders zonder uitdrukkelijke order , in eene aanmerkelijke hoeveelheid , niet vervaardigd.

De tweede soort in het Chinees *Kè-si* , door de Maleijers *Arak Apie* genaamt , bestaat uit $5\frac{1}{2}$ pikol als het product van 15 picols *Tfieww* , by de vuurproef drie-vyfde verliezende en , zoo wel als de volgende soort , gebruikt ter verzending in Indië.

Deeze derde soort in het Chinees *Toey-sio Tfieww* , maar door ons *Compagnies* Arak genoemd , word gemaakt zonder stooken , door het mengen van

L1 4

Arak

$\frac{2}{3}$ Arak Apie of tweede foort met $\frac{1}{3}$ Tſiew, die men alhier, onder den gemeenen man, verbruikt in de dagelykſche huishouding en by de vuurproef de helit verliest.

Om het werk hier boven beſchreeven, in goede order te volvoeren, word zeer noodzakelyk gevorderd een bekwaame meesterknecht, van wiens kundigheid en yver, de deugd van het product, beneffens het voordeel van den eigenaar voornamelyk afhankelyk is. Deeze meesterknecht of eerſte ſtooker is altoos een Chinees, die by het werk veele jaaren heeft doorgebracht en volkomen ervaren is, in het mengen der onderscheidene ingredienten, waar door de gifting, een wezentlyk ſtuk ter volmaking van dit vogt, zeer bevorderd word.

Behalven deeze meesterknecht, is 'er ook een tweede ſtooker, beneffens 4 Chineezen, wiens werk is de *Tſiew* te bereiden. Nog worden 'er gevonden 4 mansflaven, tot het kookken van Ryſt, het ſcheppen en dragen van water en verdere nandreikingen tot den

arbeid nodig. Behalven alle deeze, is 'er nog een schryver, zo dat het getal menschen, binnen de Arak-Brandery beezig, in 11 koppen bestaat.

Nu zal ik de winsten en onkosten met elkander vergelyken, om dus den invloed deezer konst, op de byzondere belangens der Eigenaars en het algemeene belang deezer hoofdplaats, duidelyk aan te toonen.

Eene goede Brandery, leevert alle maanden 55 leggers, welkers bedraagen niet wel te bepaalen is, alzo de Maatschappy, als een vaste prys voor de legger eerste soort, betaalt 50 Rds. met een nieuwe legger die op $9\frac{1}{2}$ of 10 Rds. kan gerekent worden. De tweede soort, die in den handel sterk door Indië vervoert word, moet, volgens de hier na te meldene middelmatige prys der ingredienten, nooit minder dan 30 Rds. kosten, en de derde naar evenredigheid.

Deeze bereekenng door malkander geslaagen op 32 Rds. de legger, geeft voor 55 leggers in een maand, 1760

L1 5

Ryx-

Ryxdaalders, of in een jaar stookens,
dat thans op 9. maanden is gestelt
Rds. 15840.

Tot het stookken van 55. leggers word
gevorderd $1\frac{1}{3}$ last Ryft kostende,
middelmatig gestelt, Rds. 48. =

550 Baly's Syroop ieder baly van 48
kan à 1 Rds. = = 550. =

18 Vadem Brandhout van het bes-
te foort, 15 voeten lang en 5. voeten
hoog á 8 Rds. = = 144. =

Tot een legger eerste foort, wor-
den gevorderd 18 potten *Toak*, dierhal-
ven stelle ik de drie foorten door mal-
kander, op 16 potten de legger, of voor
55 leggers 880. potten, dat is 44
praauwen. Ider praauw kost 7 Rds. of
de 44. = = 308. =

De twee eerste stookers 12 Rds. ider
in de maand of met hun beiden
= = 24. =

4 Chineezen Tsfieuw bereiders à
10 Rds. ider = = 40. =

Een Schryver = = 10. =

De kost voor deeze 7 in een maand
= = 20. =

4 Manflaven met de kost = = 20. =

De huur der Branderyen is zeer onder-
scheiden en hangt af van den slaauwen
of

of sterken aftrek der Arak, de byzondere geleegheid en gereedschappen der werkplaats, waar by het aanzien en vermoogen van den verhuurder, by de Chineezen, meede in aanmerking komt. Het verschil is thans meest van 13 tot 1800. Rds. zoo dat ik die middelmatig bepaal op Rds. 1550. in het jaar of in de maand ruym = = 120. =

Voor het benodigde vaatwerk
= = 300. =

Eindelyk voor het onderhoud aller gereedschappen, zonder onderscheid in een jaar Rds. 200. of in de maand byna = = 17. =

Zoo dat de gezamentlyke maandelijke onkosten belooopen (b) = = 1601. =

Ongereekent de Ragie en eenige andere kleinigheden, welkers bedraagen ik stel tegen het inkomen uit de houtskoolen, dat maandelyks op 6 - 24. of in een jaar op 78. Rds. begroot kan worden.

Men ziet ligt uit deeze kleine schets, dat de Arak-Branderyen van eenen aanmerkelyken omslag zyn, en dat

---

(b) Door eene goede toezigt, kunnen deeze uitgaven, een weinig vermindert werden.

dat hunne aanhoudende werkfaamheid, op den welvaart deezer hoofdplaats van veel invloed weezen moet, want by eenen middelmatigen vertier der Arak, die ik over alle 20 Branderyen, op 8 maanden stookens stellen zal, beloopt het jaarlyks inkoomen, van een, na de hier booven bepaalde rekening, op 14080. of van alle 20. te saamen, op 281600. Ryxdaalders en de jaarlykse uitgaave van eene Brandery, in dienzelven tyd op 12808. of van de 20. op 256160. Ryxdaalders, waar aan een groot aantal lieden, hun brood verdienen, want behalven den vertier der Syroop, zo noodzakelyk voor een Suiker-moolen, leeven van een Arak-Brandery, veele houthakkers, Toak tyferaars, steen en pottebakkers, Timmerlieden, kuipers, praauwvoerders, smids, ragiemaakers, en meer andere geringe werklieden, zoo dat de stilstand der Branderyen, de levendigheid van Batavia aanmerkelyk verminderd.

Het Arak-stooken is eene uitvinding der Chineezen. By alle hunne maaltijden en vrolykheeden, gebruiken zy de Tfiuw, of het eerste overgehaalde
gees.

geestige vogt , warm gemaakt , uit kleene porseleine kommen ; maar de sterke of twee maal overgehaalde Arak , word door die natie , zeer zelden gedronken.

Niettegenstaande alle aangewende moeite , heb ik den eersten aanleg der Branderyen alhier , niet naaukeurig genoeg , kunnen ontdekken. Dat zy al voor de komst der Nederlanders te *Jaccatra* gevonden wierden , is hier boven reets gezegt , (c) en volgens het Chinees boek *Te-ong-Tauw* , het welk de voornaamste bedryven der Keizers , (naar hun zeggen ,) sederd byna 4000 jaaren , by wyze eener tydrekening , bevat , zoude de eerste vaart dier natie , naar *Bantam* , geschied zyn , in het jaar 1440. onder den Keizer *Suan-Tik* , sederd wien tot thans 16. regeeringen verlopen zyn , te weeten van gemelde *Suan-Tik* , tot de overheering door de *Manchew-Tartaaren* twaalf , en van dien tyd tot *Kien-li-ong* , thans den thron

---

(c) I. Deel pag. 184.

thron bekleedende , vier.

Volgens het gemelde boek was 'er toen reets tusschen *Bantam* , in die daagen een magtige handelstad , en *Jacatra* , de hoofdplaats van dit Koninkryk , eene menigvuldige verkeerung. De Chineezzen , zогten hier en ginter , de door hun gewilde handel waaren , en naar den werksamen aart dier natie , sloegen zy hun ook terstont in dit land , onder de bescherming der vorsten , met der woon ter neer.

Ik laat dit berigt in zyn geheel , maar ben zeer geneegen te gelooven , dat hun verblyf alhier , van eenen vroegen datum is , zoo als hier boven (*d*) , in het voorbygaan , reets is gezegt en in onze volgende verhandelingen , mogelyk duidelyker , zal worden aangewezen.

Het nut der Branderyen in het byzonder , enden yver van dat werkzaam volk in het algemeen , verdiende reets in den eersten opkomst deezer volkplanting ,

planting, de aandagt der Regeering.

Den Gouverneur Generaal *Hendrik Brouwer* en Raaden, ordineerden by placaat den 4. July 1634 (e) Dat voortaan geene Arak-Branderyen, in ftraaten, maar alleen op burgwallen, of zulke plaatfen, alwaar men ftoomend waater had, zouden moogen geplaatft worden, ten einde niemand overlaft door dezelve wierd aangedaan, en de Arak-ftokers, hun zonder moeite konden voorzien, van het nodige waater.

De welvaart der Chineezen in dien tyd, door het oeffenen deezer konft, blykt uit een befluit der Hooge Regeering, den 2. Auguftus 1641, waar by den

---

(e) Dit placaat geeft een duidelyke fchets, der byzondere geleegedheid deezer Hooftplaats in zyn eerfte opkomst. Men ziet aldaar dat de Branderyen beneffens de meefte gebouwen van bamboes en atap waren, dat men toen eerft was begonnen, met het graaven der grachten, ophoogen der laage gronden, het planten van boomen enz, alles, volgens de eigen uitdrukking aldaar gebeezyt; *zoo veel mogelyk ter verbetering der lucht*, waar in ik meen een bewys te vinden, dat de invloed der lucht voor vreemdelingen, toen reets, niet voordeelig was.

den prys der Arak eerste foort van 50. tot 45. en die der laatste van 25 tot 20. Reaalen van agten, wierd vermindert; steunende dit besluit op de aanzienlyke voorraad en gematigde prys der Ryft, die toen 25 of 30. Reaalen het laft gold.

De noodfakelyke ingredienten tot het stookken, door de onlusten in deeeboovenlanden, in het jaar 1656, zeer in prys gesteigert zynde, wierd de legger eerste foort, op verzoek der Branders, verhoogt tot 55. en de tweedé tot 25. reaalen Courant, voor alles het welk ten dienst der Edele Maatschappy zoude geleevert worden.

Ieder Brandery was toen onderworpen, aan eene maandelykse recognitie van 60. Reaalen, zo als uit een verzoekschrift der eigenaars 1657 blykt, ter welker tyd zy ook gestelt zyn op eene regelmatige levering aan de Maatschappy, van tien leggers ieder op zyn beurt, met uitzondering egter der zodanige, die aan de Maatschappy ten agteren waaren, aan wiens eens zoo veel, of 20. leggers wierden toegeftaan.

In het jaar 1690. wierd het stookken van Arak, ter weering aller vuiligheid en andere ongemakken, binnen de muuren deezer stad, ten éénemaal verboden, egter, gelyk uit een volgend besluit is afteleiden, met deeze gematigde bepaling, dat zulks alleen zoude gelden, by verkoop of vertrek der Eigenaars naar *China*. Als een gevolg deezer order, was het getal binnen de stad in het jaar 1713. reets verminderd tot 3, maar buiten aangegroeit tot 15. of te samen tot 18. Branderyen.

Naar de gesteltenis van den handel in die tyden, schein dit getal de Hoo-ge Regeering te overvloedig toe, waarom wierd goedgevonden, het zelve op de bovengenoemde wyze, langzamerhand tot 10. of 12. te verminderen. Teffens wierd ook in dat jaar vast gestelt, dat het stookken van Arak, niet alleen een personeel voorregt was, maar ook dat niemand, buiten speciaal consent der wetgeevende magt, dien verkreegen gunst, aan andere mogt overdraagen, gelyk toen door sommige Chineezen schynt gepraactiseert te zyn, die hunne permissie-briefjes, aan

andere , voor groote sommen verkogten , zo als uit een berigt van Heeren Heemraaden , van het jaar 1714. blykt.

Dit besluit ter vermindering , schynt niet te zyn uitgevoerd , alzo men in het jaar 1752 , nog 17. Branderyen vond , die neegen jaaren laater , met verlof des Hooge Overigheid , tot 20. vermeerderd wierden , alzo den aftrek toen , zo sterk was toegenomen , dat de particuliere vervoer , enigen tyd , moest werden verboden.

De bloeiende welvaart deezer hoofdplaats in die daagen , is by veelen , hier nog aanwezig , in een vers geheugen , maar teffens zyn de zodanige , door de ondervinding federd dien , genoodsaakt met my toe te staan : dat de voorspoed of het kwynen , der Branderyen en Suiker - moolens , voor alle ingezeetenen van *Batavia* , van de gevoeligste gevolgen is.

Immers kan het tydperk , onzer vermindering gebragt worden , op het jaar 1765. en in dat zelve jaar , vinden wy dat

dat de restanten der Arak, by de Maatschappy, zo wel als by byzondere personen, zoo aanzienlyk waaren, dat men niet meer wist, waar die, zonder verlies te zullen slyten.

Om dezelve reeden, wierd in het jaar 1768. bepaalt, dat elk Brandery, maar neegen maanden in een jaar, met een keetel, zoude moogen stookten, onder een boete van 500. Ryxdaalders, voor den overtreeder.

Dog om teffens de Branderyen alhier te gemoedt te koomen, vond de Hooge Regeering goed, het stookten van Arak en Tsfieuw, in deeze boovenlanden, scherp te verbieden, en teffens te gelaften, dat geen Syroop, van hier, naar Java mogt werden uitgevoert, of in de Brandery te *Samarang*, meerder Arak of Tsfieuw vervaardigt worden, als tot de dagelykfe verteering aldaar nodig is.

By de inleiding van een gedrukt plaacaat, van den 9. April 1776, word gezegt: dat de eigenaars of huurders der Arak-branderyen, niet alleen sleg-

te of ondeugende Arak hadden laten stookten , maar dezelve ook leeverden in fusten , een agtste kleinder als de bepaalde maat.

De Arak alhier gestookt , door diergelyke bedriegelyke practyquen , zeer in discrediet vervallen zynde , vond de Hooge Overigheid goed , onder eene geldboete te bepaalen : dat een geheele legger , zoude moeten inhouden 388. en eene halve 194. kannen van 10. mutsjes ieder , ter welkers verzekering , alle leggers door den Ykmeester , behoorlyk moesten onderzocht en gebrand worden , mitsgaders dat ter weering van den ingesloopen dwang , omtrent den verkoop van Suiker en Arak , het voortaan , een ieglyk wie hy zy , zoude veroorlooft weezen , deeze producten te koopen en te vervoeren , zonder dat iemand hun hier in , op eenigerlei wyze , zoude moogen verhinderen.

Een order die toen ten hoogsten nodig was , vermits by de vaststelling van dat placaat , byna 1800. leggers van de valse maat gevonden wierden.

Niet-

Niettegenstaande alle deeze heilzame schikkingen, continueerden de Branderyen in een groot verval, en bleeven, met eene aanzienlyke voorraad, zodanig overlaaden, dat zy, door de uiterste nood gedwongen waren, de Hooge Overigheid den 24 Juny 1777, by een smeekfschrift te verzoeken: dat het stookken van Arak op Java, ten enemaal mogt werden verbooden, alzoo zy dit, voor eene der voornaamste reedenen van den slappen aftrek hielden. Zy slaagden naar wensch in dit verzoek, alzoo op dien zelve dag, het stookken van Arak, zoo wel te *Samarangh*, als in dat geheele Gouvernement, onder eene boete van 1000. Rds. wierd verbooden, maar teffens aan de eigenaars der Branderyen alhier opgelegd, met elkander 3000 Rds. te samen te brengen, ten einde de eigenaars op Java in hun verlies, enigfints te gemoed te treden. Ook wierd toen afgeschaft, de belasting van 2 Ryxdaalders op ieder legger, die wierd uitgevoerd, alles met een oogmerk, om deeze kwynende handeltak, was het mogelyk, in eene bloeiende toestand, te herstellen.

Mm 3

Dat

Dat de voordeelige gevolgen, van den welvaart der Branderyen, op de algemeene voorspoed van Batavia, ook niet onbekent waaren in ons Vaderland, bleek uit het schryven, der Hoog Edele Heeren zeventienen in het jaar 1776, wanneer, door Hoogst-dezelve ten enemaal wierd afgekeurt, dat elk Brandery, niet meer dan neegen maanden in een jaar, zoude moogen stookten.

Maar of schoon deeze bepaling terstont wierd ingetrokken en elk vryheid gelaaten, met één keetel en één *Gotang* te arbeiden naar zyn genoeg, bleek wel dra dat deeze vryheid tot het regte oogmerk niet konde strekken, alzo de gezamentlyke Branderyen, op het nadrukkelyk verzoek der eigenaars, door de Hooge Overigheid, binnen de bovengemelde bepaling van 9 maanden, weeder zyn te rug gebracht.

Ik zal my niet inlaaten, in een breed onderzoek der reedenen, waarom de Branderyen, niet tegenstaande zoo veele goede schikkingen, federd weinig jaaren, zoo aanmerkelyk zyn in
het

het verval geraakt. De voornaamsten derzelven, zyn zeer zichtbaar, maar teffens, ook zodanig buiten het bereik der wetgeevende magt alhier, dat wy, zoo lang die stand grypen, op geene gunstige verandering mogen hooopen.

Indien ik uwe opmerkzaamheid, bescheiden leezer! by dit verhaal, te lang heb opgehouden, vertrouw ik, dat gy my, diesweegen niet ongunstig zult ontmoeten, terwyl ik meen te hebben aangewezen, hoe naauw de welvaart van *Batavia*, met den Suiker bouw en Arak-stookeryen, is verbonden. Ik zeg de welvaart van *Batavia*, die meerder invloed heeft, op de welvaart van ons Vaderland, als menig Staats en Koopman denkt, indien men het begrip van veelen, naar den uitkomst moet waardeeren.

Hoe veele duizend handen houd de vaart naar herwaards niet in beezigheid? Hoe veele verarmde Ingezeeten onzer vrye staat, vinden hier een ruim bestaan? Hoe veele aanzienlyke geslagten, door het wisselvallig geluk, beroofd van hun vermoogen, herstel-

len binnen onze muuren , hunne gevaarlyke behoefteigheid? Hoe edelmoe-dig word de gaff vryheid , als het ge-volg van eenen ruimen overvloed , door onze medeburgers (*f*) niet geoeffent? Dit alles en nog veele andere voorreg-ten , die ik thans niet noeme , kunt gy Geägte Stadgenooten , alleen van uwen handel niet verwagten. Het is de Land-bouw , die thans , meer dan ooit, uwen welvaart ondersteunt: Die hier

---

(*f*) Voor ruim 14. jaaren , by myn aankomft in deze Gewesten , vond men alleen langs de weg *Jac-satra* , alwaar 20. Buitenplaatzen zyn , negen , by welkers vermogende Bezitters , ordentel ke lieden in den dienst der Ed. Maatschappy , de middagmaalyd konden houden , zonder dat hier toe , meer wierd ge-vorderd , dan eene eerste kennismaking en een goed gedrag. Behalven deeze , waren er veele lieden , bui-ten en binnen de Stad , die dagelyks met genoeg , eenige Vrienden onthaalden aan hunnen tafel.

Ik staa zeer gaarn toe , dat deeze gaffvryheid federd dien , door het verval der handel , aanmerkelyk ver-minderd is , maar nogthans niet zodanig , of dat aan-zienlyk aantal jonge lieden , die men by aanhoudend-heid , uyt Nederland hierwaards overzend om by voorkomende gelegenheden , in den dienst der Ed. Maatschappy gebruikt te worden , vinden altoos by gulhertige vrienden de maalyt vaardig , zonder welke bystand , de meeste hunner eene elendige armoede zou-den moeten lyden. Verdiend derhalven een plaats , alwaar zo wel de aanzienlyke als mindere Ingezetenen een zo menschlievend gebruik van hun vermogen ma-ken , niet de aanmoedigefte bescherming?

hier aan twyfelt, volge my, naar de Bovenlanden, om den akkerbouw der Chineezen aldaar, verder te beschouwen.

KATJANG - THUINEN.

De *Katjang Tannab*; door de Chineezen *Tq-thau*, of aardboonen geheeten, is, naast het Suikerriet het aanmerkelykste voorwerp, van den yverdier natie in onzen Akker-bouw. RUMPHIUS heeft dit gewas, in zyn *Ambons Kruidboek* (g) zoo naaukeurig

Mm 5 rig

(g) Ik voege deeze Beschryving hier by, ten dienst dier geenen, dewelke dit kostbaar werk, zo als het door den Hoog geleerden Heer *Joannes Burmannus*, met veele nuttige byvoegselen, voor omtrent 30. jaaren, is uitgegeeven, nog niet gezien of niet by handen hebben.

Hy zegt Lib. IX. Cap. LIV. deeze vreemde plant is een zoorte van *Chamabalanus* of *Japanse Aardakers*, een kruipend Gewas, dat zig niet van de aarde verheft, en overal vast wortelt; het geeft lange, taaye en ronde ranken, omtrent een stroohalm dik, en een vadem lang, beneden wat houtagtig, en veele, uyt eene wortel voortkoomende, die zig op de aarde verspreiden, en in veele andere verdeelen, een groote plaats beslaande, en door malkanderen lopende. Hier en daar aan de ranken, staan korte en enkele steelen, zonder order, schaars een vinger lang en boven uitgeholt, en daar aan vier enkelen, of twee paaren bla-

rig beschreeven, dat ik niets weet daar by te voegen, dan dat de Bloemen, tweebladig en onregelmatig zyn, en de geheele plant, grooter en sterker is als die, dewelke deeze opmerksame schryver, op *Amboina*, heeft waargenomen, het welk ongetwyfelt aan de meerdere vrugtbaarheid, van den *Favafen* bodem is toe te schryven. Eene voordeelige eigenschap, die dit Eiland, boven de meeste plaatsen in Indien bezit, en vooral, boven de Ooster-

---

bladeren, regt tegens malkanderen, klein, uit den ronden langagtig, ruim een duim lang, en een vinger breed, boven hoog groen en zonder glans, beneeden, blaauw groen, of grysagtig, vooren rond, en zonder merkelyke aderen. By yder steels oorsprong staan twee kleine spitse blaadjes of vellekens, en uyt derzelve schoot, komt een enkel dun steeltje voort, dragende een enkele bloeme, de Errete bloemen gelyk, of hier te lande, de Catjang bloeme gelyker, dog grooter, goud geel, behalven de twee onderste blaadjes die bleeker zyn. Daar volgen geene Vruchten op, maar somtyds de tweede, en derde bloeme, uyt denzelve schoot, na malkander, en duren niet boven een dag. Maar na de bloeme, komt uit denzelve schoot een andere witte draad, of ader voort, die haar nederwaards buigt, en in de aardé dringt, omtrent vier dwers vingeren diep, daar ze dan eerst, aan haar uiterste, de Vrucht formeert, die daar aan enkel hangt, als een Eikkel, schaars een halve vinger lang en dik, in twee a drie builen verdeelt, vooren met een omgeboge spitse.

Van buiten is zy ruig, en rimpeling wegens de veel

terse of specery-kusten, zoo als uit de vergelyking der boomen en gewassen, in het bovengemelde werk beschreeven, met het gezigt derzelve alhier, onwederस्प्रेkelyk kan blyken.

De *Katjang Tannab*, is een uitheems gewas; waarschyndlyk uit China herwaards over gebragt, alzo die plant, in dat uitgestrekte Keizerryk, menigvuldig word voortgekweekt, en in allen opsigt, op dezelve wyze als hier, behandelt. Het groote nut van dit gewas,

---

le uitstekende aderen, dwers in de lengte lopende en de gedaante van een Byenhuisje makende, van verwe graauw of aardagtig.

Onder de brooze schaal, liggen twee a drie heesten als kernen van Hazenoten, dog kleinder, platagtig en met de hoofden teegens malkanderen gedrongen, met een dun ros hùideken bekleed, en daar onder een droog wit pit, in tweek deelbaar, raauw zynde, van smaak boonagtig, maar gebraden of gerooft, als Hazenoten, dog slegter en de hierlandse Soccum-korrels, nader komende.

De randen der bladeren en alle steelen, zyn met digte dog weeke hairtjens bekleed, die het Gewas grys van aanzien maaken: na Zonnen ondergang sluiten haar de bladeren, opwaards te zamen, en blyven zoo den geheelen nagt over, met Zonnen op gang haar weder uitbreidende.

De wortel is regt wit, vast en met weinig vazelingen, dog wratten bezet, niet te min is zy aan de aarde vast, door de voornoemde witte steelen, die de Vruchten voortbrengen, en in de aarde wortelen.

was, is de vermoedelyke reden, waarom het door de Chineezen tot ons is overgebracht; maar het is ten allermeest 25. Jaar geleeden, dat dit gedeelte van den Akker-bouw, in onze Bovenlanden in een algemeen gebruik gekomen is, zoo als hier onder nader blyken zal.

Tot d' eerste bearbeiding dezer plant, zoekt de Landman altoos een nieuwe grond, dies mogelyk, na by een poel of *rawa*, of indien zy hier in niet kunnen slagen, dan naby een spruije, of stroomend water gelegen. Hy omtuint denzelfen, op die uitgestrektheid als hy denkt te bearbeiden, doorgaans ter groote van twee tot vyf *Laxa* (*b*) met *Kondondong* (*i*) of het welk

---

(*b*) Een *Laxa* grond is een vierkant van veertig Rhylandse roeden, aan ider zyde, en word dus genoemd, om dat er 10000. Suyker-rieten, opgeplant kunnen worden.

(*i*) De *Kondondong*, door RUMPHIUS in het 50 Hooftdeel van zyn eerste Boek, vergeleeken, by den Kerffe-boom, groeit by ons veel hooger en fleuriger, en is, als hy met snoeien, Jaarlyks word onderhouden, schaduwryk en van geen onaangenaam aanzien, zoo als men denzelfen hier en daar, enkel, in de ryen, langs den boord der gragten ziet.

De Javanen gebruiken het jonge loof nu en dan tot groente, in Plaats van zuring, maar het voornaamste nut

welk nog beter is, met *Djarak* door RUMPHIUS Lib. VI. Cap. XLVI. beschreeven onder den naam, van *Ricinus Albus* of de witte Wonder-boom, alzo dit gewas of heester, door geene dieren beschadigt word, daar het eerste in tegendeel veel moet lyden, vooral van het rundvee, dat naar deszelfs jonge uytspuitende bladeren om den zuren smaak, zeer begeerig is.

Indien de grond begroeit is met struiken en wildernissen, het geen zy zeer gaarn zien, dewyl dit de vrugtbaarste plaatzen zyn, graven zy alle wortelen met den patjol naaukeurig uit, en ploegen den grond, gedurende 6. weeken
of

---

nut van deeze plant, strekt tot omtuiningen, waar door dezelve in onze Bovenlanden, sederd eenige jaaren, ongelovelyk vermenigvuldigd is. Hier toe is niets anders nodig, dan dat men de staaken zo dik en hoog als men ze begeert, afkapt, onder een weinig puntig maakt en dan, omtrent een voet diep, in den grond steekt, waar op dezelve by regenagtig weder, in weinig weeken ontspruiten, en met twee of drie regels gespleeten bamboes vastgebonden zynde, geen ander onderhoud behoeven dan Jaarlyks te worden afgekapt, indien zy anders, door het rundvee of de wilde verkens, die men by Suiker-tuynen en Pady-velden zeer menigvuldig vind in de rawas en moerassen, niet worden beschadigd.

of twee Maanden, zoo lang, tot dat al het onkruid vergaan en de aarde zeer mul en volmaakt bereid is.

Dan word de geheele uytgestrektheid, nogmaals overgeploegt en afgedeelt, in lyn regte vooren van twee en een half voet wyd, welke tuffenruimte, niet alleen voor de uitspreiding van het gewas noodzakelyk is, maar ook om de Jonge planten, zonder veel moeite, met de ploeg te kunnen zuiveren.

In eenen vetten grond, zaayd men het zaad twee voet, in een schraalder, een halve voet minder van malkander, waar toe met het houweel, een kuiltje word gemaakt daar de zaajer 4 à 5 boonen, laat invallen, die hy, al voortgaande, terftont met zyn voet, onder de aarde dekt.

De roode aarde is voor de Katjang de beste, de witte klei in tegendeel, ten éénemaal onbekwaam, terwyl de zwarte grond, die nu endan, uit gebrek moet gebezigt worden, al te hard en styf zynde, veele ledige doppen, en meest al een schraal
ge-

gewas, te voorschyn brengt. Na het zaijen, dat in October, of even voor den aanvang van het reegen sayzoen geschied, word den akker lugtig overgeploegt, maar een maand verloopende, of wanneer de Katjang een span hoog is opgeschooten, worden de jonge spruiten, zoo veel mogelyk ontbloot, van de overtollige aarde, en met nieuwe geroerde grond, door de ploeg, aangevult, in welke staat een veld, dus begroeit, een ongemeen schoon gezigt vertoont. De planten worden, twee maanden oud zynde getreden, om de ranken des te ligter te doen inwortelen, het welk, in overeenkomst met de afbeelding by RUMPHIUS vertoont, door de draaden, uit de bloemen voortgekoomen, by de leeden of knopen der bladeren, geschied. Deeze ranken breiden zig in een vrugtbare en wel bewerkte nieuwe grond, ongemeen ver en spoedig uit, zodanig dat ik meen te kunnen zeggen, dat den Akkerman in dit geval, wel een derde van zyn zaad, besparen kan.

De *Katjang Tannab*, word ryp in
Mey,

Mey, of ruim zeven maanden naar het zaaijen; zynde het kenmerk van rypheid, het verdorren der bladeren.

Deeze verdorde bladeren, worden zoo veel mogelyk afg'egt, met een yzer werktuig, veel gelykende naar een thuinhark, maar grooter, het welk door de buffels word getrokken. Om het uitgraven te verligten, word de grond; in het droog sayzoen, alhier de oost mouffon genaamt (*k*) zeer hard en vast zynde, by deelen omgeploegt. Dit uitgraven word verrigt door de vrouwen en kinderen uit de nabygelegen *kampongs* of Javaansche buurtschappen, met een puntig en omgeboogen bamboesje, een span lang en twee vingeren breed.

De

(*k*) In dit Jaargetyde, vooral in de maanden Augustus en September waaijen langs deeze kust ongemeene harde en scherpe Noord Ooste winden, die zig op den middag geweldig beginnen te verheffen en doortaan tot zonnen ondergang. Het gebeurt zeer dikwils door de kragt deezer winden, dat het in drie maanden en langer in de benedenlanden niet reegent, waar door veele gewassen verdorren. In deeze tyd regeeren alhier de gevaarlykste ziekten, vooral onder den gemeenen man, zoo als eene langduurige onderzinking in de Hospitalen, heeft beweezen.

De gravers zitten regelmatig op een lange rei, en zyn niettegenstaande, de doordringende zonne hette, die in dit jaargetyde, veele weeken agter een door geene wolken afgekeert, zeer fel en brandig is, met eene geringe tusschenpozing, van den vroegen morgen tot den laten avond bezig, en kunnen, zoo zy vlytig zyn, de man een schelling, daags verdienen, alzoo hun loon, naar de maat bereekent word, vyf *Gantang* (1) voor drie stuivers waarin nochtans de Chineezen, de gravers doorgaans bedriegen.

Van hun getal en hunne naarstigheid, hangt, naaft een goed gewas, de gelukkige oogst eens landmans af, terwijl het wel gebeurt, dat uit gebrek

N n *van*

---

(1) Men spreekt in den Landbouw en dagelykse huishouding, zoo dikwils van de *Gantang* dat ik verplicht ben, ter onderrigting der zulken, die niet in deeze Volkplanting leeven, te zeggen; dat de *Gantang* alhier de vaste maat is van veele zaaken in het dagelyks leeven. 230. *Gantangs* maken een last van 3066 $\frac{2}{3}$ pond.

Met deeze maat meet men de Ryft, het Zout en meer andere drooge waaren, waarom dezelve van wegen de Hooge Overheid, tot voorkoming van bedrog jaarlyks g'eykt moet worden.

van een toereikend aantal gravers, een groot gedeelte van het gewas, door vroege slagreegens in het najaar, voor den planter verlooren gaat, want zoo dra de Katjang op nieuws begint uit te schieten, zyn de boonen ledig.

Om deeze reeden moet een kundig Landheer altoos letten, dat het getal der Katjang-thuinen, niet al te zeer vermenigvuldigt word op zoodanige plaatzen, in welkers nabyheid, geene of maar kleine Kampongs zyn.

Het graven g'eindigd, of het reegen-fayzoen op handen zynde, word de grond op nieuw geploegt, dog met minder moeite als boven, kunnende van het zelve zaad, 4 à 5 jaaren ge-oogftt worden, het welk voornamelyk afhangt, van den deugd der grond en den yver der Akker-bouwers in het wieden van onkruid en zuiveren der planten.

Sommige Chineezen, onderneemen na verloop van deezen tyd, op den-zelven grond, eene tweede zaijing, dog die valt doorgaans zeer gebrek-kig

kig uit , zonder eenen uitneemenden vrugtbaren bodem , of indien hun Landheer geen bezitter is , van eene aanzienlyke menigte rundvee. Om deeze reeden zal men doorgaans zien , dat zy gaarn op landen wonen , alwaar men hoornvee houd , en dat zy zig ook , zoo veel mogelyk , in de nabylieid van den koestal plaatsfen , het welk een oplettend Landheer niet moet gedoogen , om dat de Katjangthuinen veel grond beslaande , de noodzakelyke weiden voor het vee , al te verre van de hand verwyderen.

Om dan het gewas , voor de tweemaal op denzelfen grond , voordeeligt te doen slaagen , moet den Chinees , zig de moeite getroosten , de drooge koemist met een kar over zynen akker te spreiden , het welk veel minder zoude nodig weezen , indien men hun konde beweegen , d'aarde dieper te ploegen , waar van in het vervolg nader.

Dog de meeste Chineezen , laten het tweede Katjang gewas , niet onmiddelyk op het eerste volgen , maar zaai-

jen tuffchen beiden een jaar Pady, het welk der grond voordelig is, zoo wel om de verandering van het gewas, als om dat het padyftroo verrottende, tot mest verstrekt.

Dat de Katjang teelt voordeelig is, blykt, om dat op een Laxa grond, ter welkers bezaaijing 350 of 400. gantangs toereiken, ruim 4000 gewonnen worden, die by eene middelmatige markt, meer dan 120. Rds. waardig zyn. De winst van het eerste jaar, kan niet verder strekken, als ter goedmaking der onkosten van den aanleg, maar de volgende, waar in men, zonder nieuw zaad, 3 of 4 maal oogsten kan, vorderen weinig moeite en geringe kosten.

De voornaamste ongemakken, waar aan dit gewas alhier onderhevig is, zyn overstroming, wilde verkens en witte mieren. Zware slagregens, waar door het water op lage plaatsen staan blyft, of het overloopen der rivieren, bederven alles; de wilde verkens doen door hun wroeten veel schade, waarom men de paggers of heggen om de Katjang-

jang-thuinen , zoo dicht maakt , als mogelyk is ; en in de zwarte klei en ook wel fomtyds in de roode grond , vernielen de witte mieren , een allerschadelykft ongedierte , niet zelden , de Katjang in de aarde , zoo dat 'er by het graven zeer weinig word gevonden.

Het voornaamfte gebruik van de Katjang Tannah is , om 'er Oly uit te slaan , want de geringe hoeveelheid , die gerooftert en uit de hand gegeten word , is niet noemens waardig.

Dit Olyflaan gefchied op de volgende wyze. De Katjang-boonen worden op een heest , in de grond gemetzeld , gedroogd en fterk gerooftert , vervolgens fyn gemaalen , en fchoon gezift. Het gezuiverd maalzel , word in een houte bakje , naaukeurig fluitende , op een kegel vormig fournuis , heet gemaakt , vervolgens in dikkere yzeren ringen van anderhalf voet middellyns , op de grond liggende gefort , met paddy ftroo lugtig omwonden en tot koeken getreden. Deeze koeken , in eene groote hoeveelheid , teffens , ge-

plaatst zynde , in eenen langen uitgeholden boom , slaan twee man met een zwaare Arduin steen , hangende aan een dwars hout , waar in verscheiden kerven zyn , ten einde de steen , voor of agterwaards te plaatsen , tusschen de koeken en het einde van den boom , houte wiggen in , waar door de Oly volkomen word uitgeperst. Veertig Gantangs Katjang , leveren een *Takar* of $17\frac{1}{2}$ kannen Oly uit , die doorgaans $2\frac{1}{4}$ Rds. kosten. Vier man , kunnen in een dag 5 Takars persen , en winnen voor deezen zwaren arbeid , maandelijks vier ducaton.

De uitgeslagen koeken , bekend onder den naam van Tay Minjak , worden in de Bovenlanden verkogt voor 2 Ropias het honderd , en worden , gelyk ik in het eerste deel onzer verhandelingen (*m*) reets heb gezegt , gebruikt tot het bemesten der Suikervelden en groente thuinen.

Vier Buffels kunnen by verwisseling
da-

(*m*) Pag. 201.

dagelyks 240 gantangs Katjang malen , maar dewyl die dieren , door deezen zwaren arbeid spoedig verzwakken , zoude het voor den Landman zeer voordelig wezen , de molen , gelyk men in China doet , door water te dryven , het geen op sommige plaatsfen aan onze rivieren , door eene kleine afleiding , wel was uittevoeren.

By een Katjang - thuin en Oly - moolen , kweekt de Chinees altoos een troep verkens , by sommigen wel van 200 en meerder , d'enige dieren dewelke die natie opvoed , en voor hunne huishouding zeer voordelig zyn. Geduurende het Katjang graven , tot het tweede ploegen , zoekt dit vee hun onderhoud in de thuienen en zyn in dezen tyd , het vetste en beste koop , maar zoo dra de grond voor de tweede maal is omgeploegt en de vrugten beginnen uittefpruiten , wordenze elders heen gedreeven en gevoert met de bladeren van de *Kelady Aijer* , by RUMPHIUS Lib. 8. Cap. 85. beschreeven onder den naam van *Caladium Aquatile*. Deeze bladeren worden fyn gehakt , gekookt en vermengt met De-

dak of Rystzemelen. Het aanwakkeren der Landbouw, heeft de waarde deezer dieren, wel voor de helft doen daalen, zoo dat men thans een groot verken voor 5, en een klein voor 2 Rds. kan koopen, en nog is den Landman er dikwils mede verleegen. Behalven de morfigheid, zyn de verken zeer schadelyke dieren voor alle planten en gewassen, en kunnen niet dan met moeite buiten de omtuiningen gehouden worden, het welk den Landheer met het Kampongs volk wel eens verdriet verwekt.

Zoo ver ik de huishouding der Chineezen, met betrekking tot deezen tak der Landbouw aanzie, komt zy my, ten opzigt van het algemeen belang, zeer nuttig voor, maar schadelyk voor den Landheer, op wiens grond zy wonen, ten zy hy hier omtrent voorzigtig zy, en goede order onderhoude.

Van het eerste kan ik den Leezer zonder moeite overtuigen, wanneer hy op het noodzakelyk gebruik, der hier boven beschrevene producten let.

De

De Gouverneur Generaal *Jacob Mossel* zegt in zyne aanmerkingen over het Koningryk *Jaccatra* den 1. December 1751. „ Oly levert het land zoo weinig uit , dat z'in het land , duurder „ is als in de stad , die daar van ter „ zee uit de ooft voorzien word.” Zo dat 'er in die tyd , weinig Katjang-thuinen waaren. Sederd dien of , in omtrent 30 jaaren is dit werk zoo toegenomen , dat 'er thans 51. Oly-molens zyn , te weeten 8 naby de stad , en 43 in de ommelanden. De Chineezen geven op , dat ieder molen by een goed gewas , jaarlyks 27000 kannen Oly levert: en zoo het schraal is , dog ten minsten ruim 20,000. Wy zullen deeze laatste bepaaling die , gelyk uit myn vorig gezegde blykt , zeer middelmatig is , aannemen , en dan blykt dat 51 molens , jaarlyks opbrengen 1,0,20,000 kannen , die tegen $2\frac{1}{4}$ Rds. de Takar , bedragen eene aanzienlyke somme van byna 130,000 Rds. , die men voor deezen naar *Java* zenden moest , want de Calappa Oly , die men alhier vervaardigt , word alleen gebruikt in de spyzen.

Niettegenstaande deeze aanzienlyke hoeveelheid, rykt de voorraad tot het gebruik dezer stad en hare ingezetenen nog niet toe. Het getal der Oly - molens, kan zonder vrees tot honderd stygen, en dan zullen wy alhier, den toevoer van Calappa Oly, nog niet ten enemaal kunnen missen (n).

Ik wil niet eens spreken, van het groot aantal koeken Tay minjak, zonder dewelke de Suiker - thuinen veel zouden lyden, en die men in de groente teelt, naar de mannier der Chineezen, niet wel kan missen; dit moet ik nog zeggen, ter overtuiging van het groote nut der Katjang-bouw, voor het gemeen: dat voor het even beschreeven getal van 1,0,20,000 kannen Oly, byna 600 laxa grond gevorderd wordt, die meer dan 1000 menschen

voe-

(n) Mogelyk zal deeze begroting naar het opgegeven getal der Ingezetenen deezer Stad, aan vreemden wat buitensporig schynen, waarom ik moet zeggen, dat men hier veel meer ligt ontsteekt als in ons Vaderland, alzo het maar eene zeer middelmatige huishouding is, alwaar zoo wel binnen als voor de bedienden dagelyks geen 20. lampen branden; by de vermogende en ryken is dit getal wel honderd, zoo dat de oly geen gering gedeelte in onze vertering is, om nu niet eens te spreken van de Suyker-molens die met elkander, byna 100000 kannen in een Jaar behoeven.

voeden , want voor de bearbeiding van een Laxa , met dat geen wat hier toe behoort , mag men niet minder dan twee man , rekenen. 51 Oly-molens houden ook ruim 600 menschen in bezigheid , zoo dat dit gewas , in den tegenwoordigen staat , in de eerste hand , reets meer dan 1600 menschen onderhoud , ongerekent de zulken , die hun bestaan vinden in het verkoopen der Oly en meer andere kleine bezigheden , die ik met stilzwygen ben voor by gegaan.

Wat zegt gy nu geagte Leezer ! zyn 1600 vlytige ingezetenen , geen aanzienlyk voorwerp in het lighaam ener volkplanting ?

Maar zoo nuttig is dit akkerwerk voor den Landheer niet , ten zy hy de konst versta , door eene vriendelyke gespraakzaamheid , en wel geregelde order , den arbeid der Chineezen te bestieren. Twyfelt gy , zoo stel uw voor , dat eenige flukse gasten (o)
hun-

(o) De nieuwelingen , die de Jonken alhier jaarijks aanvoeren , laten hun zeer gaarn gebruiken tot den
Akj

hunnen dienst den Landheer komen aanbieden (p) een stuk grond, door hun naar de boven beschreeven manier verkooren, van alle wildernissen te zuiveren en met Katjang te beplanten. Dit schynt in den eersten opslag een zeer aangenaam verzoek, dat egter spoedig gematigt word, wanneer men be-

---

Akker-bouw, alzo de meeste dit werk in China hebben by de hand gehad, en boven dien bevreesd zyn, voor het wonen binnen of naby de Stad; zoo wel om de schadelyke lugt, dewelke die Natie nog nadeliger is, dan ons Europeaanen, als ook om dat zy in de Bovenlanden ruimter kunnen leeven en meerder vryheid hebben.

Iemand die het niet gezien heeft, kan naauwlyks gelooven, wat arbeid deeze Menschen in d' eerste Jaaren hunner aankomst doen, maar zoo dra zy, van hun koeligeld of daghuur een weinig hebben opgelegd, begaeven er zig eenige met malkanderen, naar een goed Landheer, en verzoeken een ledige en woeste grond, om zelf een Thuin aanteleggen.

(p) Men ontmoet op de meeste Landeryen rondom deeze Stad, nog veele morgens begroeit met allerley ruigte, vooral met *Guyavus Agrestis* of Bosch Guyavus dat het minst schadelykst van allen is, alzo het rundvee, onder dit Gewas, in het heet sayzoen nog een weinig gras kan vinden, en zig ook behelpt met de Vruchten; maar dikwils ziet men ook geheele plekken met *Arunda Spinosa* of gedoornde Bamboezen, en diergelyke wildernissen, waar door, nog Mensch nog Beest passeeren kan, Deeze plaatsen behoort men boven andere te verkiezen, om tot Katjang-thuinen uit te geeven, Want de Javaanen wagen er zig niet ligt aan, dewyl het werk te zwaar is.

bedenkt, dat zy in de eerste twee of drie jaaren, naar luid van het accoort, niets betalen en dan 8 à 10 jaaren, voor de Laxa 4 of 5 Rds. Meer dan tweemaal kan men, zonder eene aanzienlyke bemesting, op denzelven grond niet zaayen, al werd 'er tusschen beiden pady opgeplant. Is 'er nu in de nabyheid geen Hoorn-vee, dan gaat den Akkerman verhuizen, en de grond door hem bebouwt, maar nu ten enemaal vermagerd, deugt voor eerst nergens toe en brengt niets anders voort, dan een schadelyk soort van gras, door den gemenen man verkeert *Teke*, maar eigentlyk *Cussu Cussu* geheeten, en door RUMPHIUS beschreeven, onder den naam van *Gramen aciculatum*.

Gestelt dan dat de Chinees 5 Laxa bearbeid heeft, en daar voor 10 jaaren agter een, den grootsten huur of 5 Rds. betaalt, zoo vind den Landheer, by flot van rekening voor dit gering bedragen, een dorre en verlaten plek, die hy in veele jaaren, nergens toe gebruiken kan. Die zyn land niet wil bederven, moet dit noodzakelyk tegengaan, en zoo veel mogelyk niet ge-

gedogen, dat de Chineezzen, de Katjang-thuinen naar hunnen smaak verplaatsten, maar dezelve in tegendeel, door gedurige bemesting vrugtbaar houden: en dewyl men tot heeden toe, het vellen van bamboes en boomen, met onverschillige oogen aanziet, verbieden eenig hout of bamboes riet te kappen, zonder binnen hunne omtuiningen Calappa, *Doerioens* en andere vrugtdragende bomen, aantekweeken, het welk hun terstont by hunne komst moet werden opgelegd, want op deeze wyze word, den Akkerman aan zyn grond verbonden, hy vind by misge- was nog eenig middel van bestaan, blyft verschoont van de moeite der verhuizing en raakt gewent aan de plaats en met de Javaanen, het welk tot zyn veiligheid (q) ten hoogsten

no.

(q) Zeer groot is het aantal Chineezzen, het welk door de Javaanen, jaarlyks word om hals gebragt. De Jaafte hebben eenen onverzoenlyken haat tegen de eersten, waar by nog komt de hoop van buit, dewyl de Chineezzen, zeer dikwils met geld naar boven gaan. De Wetgeevende Magt heeft hier tegen op allerlei wyzen trachten te voorzien, maar tot nog toe vrugteloos. Om deeze reeden behoeft men nimmer te schroomen, voor hun toenemend aantal in de Bovenlanden, dewyl zy hoe talryk omtrent de Javanen in geene aan-
mer-

nodig is. Zonder deeze en meer andere schikkingen, door de Hooge Overigheid, tot nut der Land-bouw vast te stellen, zullen de ommelanden, binnen weinig jaaren, ten eenemaal werden uitgemergelt; dit aanzienlyk deel der Land-bouw, zal uit gebrek aan goede grond (*r*) ten ondergaan, en veele Landheeren, zullen tot hunne schade læeren, dat de Katjang teelt, die voor het algemeen, in haare bloei zoo nuttig was, eindelyk uit gebrek aan goede schikking voor hun zelf en deeze volkplanting, verderfelyk word.

---

merking komen, en zelf zeer wel weteen, dat eene Enkele wenk van goedkeuring, den Land aart gegeven, voldoende is, hun allen de Krits in het hart te drukken.

(*r*) Het is zeker, dat omtrent het Gebergte, nog veele honderd morgens woest en ledig leggen, en ook nog in de eerste Jaaren niet bearbeid zullen worden; maar deeze strecken kunnen tot den Katjang bouw niet verder gebruikt worden, als de benodigdheid der omleggende Kampongs vorderd. Het vervoer, naar beneeden, het welk door de onbevaarheid der Rivieren, die behalven de *Tsidani*, op 3. a 4. uren gaans van de Stad, zeer droog en klippig zynde, met Buffels-karren moet geschieden, word te kostbaar, zoo dat de Katjang-teelt in eene aanzienlyke hoeveelheid, niet wel verder dan 4 a 5 uren, in den omtrek der Stad kan geoeffent worden.

B Y V O E G S E L.

Myne beschryving van de Suikermolens, te vinden in het eerste deel deezer Verhandelingen, door de Chineezen, in hunne Taal overgezet zynde, heeft een kundig en vermogend Land-bouwer dier Natie, het Genoodschap eenige aanmerkingen, dat werk rakende, toegezonden, waarvan ik de voornaamste hier zal byvoegen, in hoop dat dit, een iegelyk, wien de welvaart deezer volkplanting waarlyk ter herte gaat, zal aanmoedigen, naar vermogen, het zyne toetredragen, ter meêrdere volmaking van dit gewigtig gedeelte onzes Akkerbouws, die, gelyk men uit de bovengenoemde beschryving ligtelyk zal ontwaaren, in veelen opzigte, tot nog toe, zeer gebrekkig is ingerigt. Hy zegt:

- I. Dat het niet nodig is, 10 jaaren agtereen in een en nieuwen grond, witriet te planten, zoo als ik pag. 198. heb gestelt, kunnende na verloop der eerste 5 jaaren, reets voor de helftroodriet gebruikt worden, waar
uit

uit men zoude moeten besluiten , dat het roode riet , voor den planter voordeeliger is , het welk naar myn begrip nog niet beweezen is , want offchoon het witte riet , zoo veel vogt niet leeverd als het roode , dewyl het dunner en korter is , is het sap egter veel zoeter en suikeragtiger , waarom in het algemeen verzeekert word , dat men tot het roode riet niet overgaat , dan om dat de grond , door het eerste gebruik vermagerd is.

II. Raakende de tyd die het Suikerriet nodig heeft ryp te worden , en door my pag. 201. op 12 of 14 maanden is bepaalt , zegt hy , dat in dit geval , onderscheid gemaakt moet worden tusschen de hooge en laage gronden , alzoo het gewas van eenen laagen grond , binnen 11 of 12 maanden , bekwaam voor de moolen is , terwyl het riet op eenen hoogen grond wel 14 of 15 maanden , tot de volle wasdom vordert.

III. Omtrent het kookken heb ik pag. 206. gezegt, dat, volgens de tegenwoordige nadelige inrigting der kookhuizen een *Total* 24 uren en langer nodig heeft, eer het tot behorige lyvigheid gebragt kan worden, waar omtrent hy aanmerkt dat de Oost- en- Westmousson, in dit geval, verschil verwekt, also hier toe, in het reegen- faizoen meerder tyd, dan in de Oost- mousson, werd gevorderd.

Volgens zyne opgave, worden 'er in een etmaal 16 tonnen vogts in het Chinees *Tsing Ourw* genaamt, verkookt, houdende ieder ton 420 of alle te samen 6720 kannen die tot 630 afgekookt zynde, 18 potten ieder van 35 kannen, kunnen vullen.

IV. Betreffende de figuur der pannen, heb ik, pag. 208. gestelt, dat zy, ter bevordering eener spoedige uitdamping, behoorden vlakker te zyn, waar omtrent hy zegt; dat dit van nut kan weezen by het eerste kookken, wanneer het vogt nog
zeer

zeer wateragtig is , maar wanneer het voor de tweedemaal word overgekookt , gaat zulks niet door , terwyl het vogt , reets tot eene merkelyke lyvigheid gebragt , dus gevaar zoude loopen aan te branden.

Wat hier van zy zal wel haast beflist zyn , door de proeven , die van wegen het Genootfchap , daar omtrent , zullen genoomen en in het derde Deel bekend gemaakt worden. Dit enkel merk ik hier by aan , dat alle Molens eenerly zoort ftaale pannen gebruiken , die hun , uit China , worden toegevoert , van omtrent 44. Rhylandfe duimen middellyns breed en 15. duimen diep.

Het overige , door hem by gebragt , van weinig belang zynde , voege ik hier nog toe dat de Heer SIRARDUS BARTLO dirigeerend Lit van dit Genoodfchap , een Kookhuis , op Zyn Ed. Suikermolens , volgens myne aanwyzing verbeteret hebbende , heeft bevonden , dat door het fpoediger uitwafemen der waterdampen , het kookten thans zoo snel voortgaat dat , daar de

Vuurstokers voor heengedurig moesten werden aangezet, dezelve nu in tegendeel dikwils moeten werden tegen gehouden, waar door de *Ampas* of het uitgemalen Riet van veel meer nut word, hebbende Zyn Ed. op deeze manier, meer dan 10. vademen Brandhout uitgewonnen, zoo als deffelfs Berigt aan het Genootschap, breeder te kennen geeft.

Dit zichtbaar voordeel zal, zoo ik hoop, de Chineezen, hoe zeer zy boven andere Natien, niet ligt tot enige verandering overgaan, nogtans wel haast ter navolging beweegen, het welk hun op allerly wyze diend onder het oog gebragt te worden, om dat zy, door hunne tegenwoordige gebrekkige behandeling, het Brandhout, zoo kostbaar voor den grooten ommeslag van Batavia, nodeloos vernielen.

PROE-

P R O E V E

NOPENS DE VERSCHILLENDE

GEDAANTE EN KOLEUR

D E R

M E N S C H E N

D O O R

MR. J. C. M. RADERMAKER.

'T IS nog niet lang geleeden , dat men den Mensch wat nader begint te kennen. De Ridder LINNÆUS brengt den *Oran-Outang* nog onder het Menschelyk geslacht , en de Heer A. VOSMAAR heeft , in zyne Beschryving van dit zoo zeldzaam Dier , by MEYER , te Amsterdam ; in 1778. uitgegeeven , allereerst doen zien , dat aan het zelve , niets anders , dan de eerste rang , onder de menigvuldige soorten van Aapen , toekomt.

LINNÆUS onderscheidt den Mensch in twee zoorten.

Eerste Soort.

Hy, verdeelt den *Dagmensch* in zes verscheidenheden, namentlyk:

1. De *Wilde*, loopende op vier pooten, stom en ruig:
2. De *Americaan*, rood en galagtig.
3. De *Europees*, blank, bloedryk en lyvig.
4. De *Asiaan*, bruin, zwart gallig en taaij van leden.
5. De *Africaan*, zwart en waterig: by welke hy dan nog voegt.
6. De *Monsters* of wangedrogten, waar onder de *Reuzen* van *Patagonien*, den dwerg der Alpen, de *Hottentotten* met een bal; de *Hottentottinnen* met een klep; het ronde hoofd der *Chineesen*, en het platte hoofd der *Canadensen*.

Tweede Soort.

De *Nagtmensch*, als de *Troglodyt*, de *Oran-Outangen* en de *Kakkerlak*, dien hy

hy beschryft , als woonende onder de aarde , half zoo groot als de Mensch ; 't Lyf met een wit dons bezet , de oogen rood , en de appel roozen-kleur ; zynde in staat van te denken en te redeneeren , maar leevende niet langer , dan op zyn best vyf-en-twintig jaaren.

Deeze Beschryving , door den Heer KJOEP Zweedschen Reiziger , aan LINNÆUS opgegeeven , is volstrekt valsch en verkeerd. Hy verwacht alles onder één. Trouwens de witte *Neger* , of *Kakkerlak* is wel degelyk een Mensch : daar men over naar kan zien de verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap 1ste en 2de Deel , in de beschryving van den witte *Neger* , en de witte Papoefche *Meid* , door den Heer J. VAN IPEREN opgesteld.

De *Oran-Outang* , is daarentegen een waare Aap , zoo wel als de *Baris* en *Chiampansee* van *Africa* , en de *Quojonvero* van *Brazil* : gelyk de Heer VOSMAAR , in de hier voorgenoemde beschryving , duidelyk heeft aangetoond : en ook nader beweezen is in het tweede deel van ons Bataviaasch

Genootschap : in de Beschryving van den grooten *Oran-Outang* van *Landac*, door den Heer Baron van WURMB.

De Mensch, door zyne zielvermogens en zyne spraak van alle Dieren volkomen onderscheiden, is, naar myne gedachten, maar één soortig; doch zeer verscheiden in kleuren, naar de luchtstreeken, welke hy bewoond en naar de opvoeding, die hem gegeven wordt. De kleur is het eenigste, 't geen van de ouders op de kinderen schynt overtegaan. Maar alle andere verschillen van Reuzen, Dwergen, witte Negers en diergelyke zyn aan dien byzonderen mensch, en aan de speelinghe der Natuur, welke hem in iets van zyne soort onderscheidt; en geenzins aan het geslacht eigen. De Ontleedkunde leert ons, ondertuschen, dat de warmte der heete luchtstreeken op den Mensch de volgende uitwerkzelen heeft.

1. Dat de harssenen zwartagtiger zyn:
2. Het bloed donker rood.
3. Het

3. Het zaad zwart.
4. Het weefzel van MALPHIGHIUS, onder den huid liggende, is blank by de Europeaanen, zwart by den Negers, bruin by den olyf-kleurigen en roodachtig in de Roffe Menschen.
5. De jong gebooren Neger is blankagtig, behalven aan de teeldeelen, om dat zoo men meent dezelve al lereerst gevormd worden.

Zoo de hitte de herffens en het zaad der Afrikanen zwart maakt, zal men aanftonds vraagen, of de Europeezen ook, met de tyd, dit toeval krygen? en of de Negers in de Noordelyke landen overgebracht, eindelyk eens blank worden?

De Schryver van de *Philosophifche Onderzoekingen over America* fchynt van gevoelen te zyn, dat de kleur der Menschen zich fchikke naar de lugtstreeken: en hy haalt eenige gevallen aan van Portugeefche kinderen, in Africa ten jaare 1764. gedoopt, die by na zwart waren.

Edoch ik heb eenige reden om te vermoeden, dat daar eene vermenging met de Negers hebbe plaats gehad, want, in geheel India, blyven de kinderen, van Europeefche Ouders gebooren, en weder met elkander trouwende, zonder vermenginge met zwarten, zoo blank, als de Europeezen; waar van veele voorbeelden op *Batavia*, zelfs tot in het zesde geflagt, voor handen zyn.

Daarenboven heeft de Heer KALM, in zyne Reize na Noord-Amerika, aangemerkt, dat de Negers, die, zedert veele jaren, in Noord-Amerika zyn voortgeteeld, nog zoo zwart zyn, als de eerste Negers.

Dan, wat hier ook van zy, zoo is het zeker, dat, indien men de Menschen, naar de kleur, in foorten verdeelde, 'er zeer veelen foorten zouden zyn; ja! de Spanjaarden en de Zweeden zouden van geen eene foort blyven: en men zou eindelyk de verdeling tot in het oneindige uitftrekken.

De Mensch dient zekerlyk! aan het hoofd van het *Systema Naturale* geplaatst,

plaatst, te worden. Want hoewel zyne tanden, gelyk zyn aan die der Aapen en der Vleermuizen zoo heeft hy nogtans, boven alle de dieren, de spraak en het edel vermogen, om zich, door de opvoeding, te volmaaken en te verbeteren.

§. I.

Naar de koleur, zyn de Menschen onderscheiden, in

a.) *Amerikaanen*, welke rood en galachtig zyn.

De voornaamste Geslachten, onder hun, zyn de *Esquimaux*, in 't Noorden; zynde die even dezelfde Natie, met de Groenlanders, vier voeten hoog, en bruin. De Volkeren in 't midden van *Amerika*, zoo wel die, der vaste Kust als Eilanden, welke roodagtig van koleur zyn, zelfs tot onder de Linie, daar *Amerika* altyd ten minsten twaalf graaden koeler is, dan *Afrika*.

b.) De

- b.) De *Europeezen*, welke blank, bloedryk en lyvig zyn. Van 't Noorden naar 't Zuiden gaande verdonkert hunne koleur, volgens de luchtstreek; en tusschen eenen Zweed en eenen Spanjaard, is by na zoo veel onderscheid als tusschen een Spanjaard en eenen Neger.
- c.) De *Afriaanen* zyn bruin, zwartgallig en taay van leden. Behalven de *Papouen*, die onder de Linie liggen, en de *Mallebaaren*, vinden wy alle de Afiatische Natien hoe genaamd bruinachtig, min of meer, naar den afstand hunner luchtstreek van de Middaglyn.
- d.) De *Afrikaanen* daarentegen zyn zwart en waterig. En deze zwarteheid neemt mede toe en af, naar dien zelfden afstand hunner woningen van de Linie.

§. II.

Toevallige veranderingen en zonder-
lin-

linge geboorten maaken dit onderscheid.

- a.) In de verandering van koleur der *Albinos*, of witte Negers van *LO-ANGO* in *Afrika*, door den Heer *VOLTAIRE* beschreeven, der *Blaffards* der *Land-engte* van *Darien* in *Amerika* door den Heer *PAAUW*, in zyne *Recherche sur les Americanis*, II. Deel beschreeven; en der witte *Papous*, of Negers, van *Ternate* en andere Landen van het Oosten; op *Ternate Kakkerlakken* genaamt, door den Heer *JOSUA VAN IPEREN* beschreeven, in het I. en II. Deel der *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap*.

Deze zyn denkelyk nooyt zwart geweest, en worden meest al van twee zwarte Ouders gebooren, brengende zy ook zwarte Kinderen voort.

Die van *Amerika* en *Afrika* zyn gemeenlyk niet boven de vier
voe-

voeten, en vyf duimen hoog. Hunne koleur is krytwit en zy hebben geen baard. Ook is het hair der Afrikaanen wollig, maar dat der Asiaanen lang, sneeuw wit, of rood-geel van verwe. De oog-appel trekt wat naar het roode, en over dag zien zy bezwaarlyk, en het sterkste licht doet hunne oogen fomtyds traanen, ziende zy by schemering zoo veel te beter.

Te Batavia is 'er in 1774. een by den Heer GOUVERNEUR GENERAAL geweest, die alle deze kenmerken had, zynde hy op *Ceram*, by Ambon, van twee zwarte Ouders gebooren.

Hy was omstreeks tien jaaren oud, vroolyk, dog niet zeer geestig; echter vlug Maleits spreekende.

De oorfrak van de Geboorte der witte Negers zou volgens den Heer PAAUW, Schryver van de Wysgerige bedenkingen over
Ame-

Amerika, zyn een bederf in de zaaddeelen van de Ouders.

Dog de eigenlyke ziekte, welke dit veroorzaakt, is tot heden toe onbekend, om reden dat MALPHIGHIUS, by het ontleeden van een witten Neger, het vel heeft beschreeven, en niet het hersfen en rugmerg, zoolmin als het zaad; 't geen echter saamgenoomen, alleen de zaak zoude hebben kunnen besliffen.

b.) In grootte kleente en dikte; Reuzen worden 'er nog enkele, nu en dan gebooren, van gemeene Ouders: gelyk zeker Trawant van den Aarts Hertog FERDINAND AIMON genaamd, die elf voeten hoog was. CAJANUS, die in 1744. in Holland te zien is geweest was agt voeten hoog; De Reuzen, welke de Engelsche Capitein BIRON, ten jaare 1764. in Patagonie had gezien, zyn, door de Fransche Capiteins GERARDAUX en BOUGAINVILLE in 1766. niet grooter bevonden,

den, dan van 5. voeten en 5. duimen, tot 5. voeten en 9. duimen.

De Engelsche Capitein COOK verzekert zelfs, dat de grootste 5. voeten en 10. duimen hoog zyn. en de Heer PERNETTY, die in zyne Verhandelingen over Amerika, de Reuzen behoud, verklaart echter daar na in zyne Reys naar de Malouines II. Deel bl. 107. dat zy 5. voeten en 7. duimen groot waren, 't geen men dan voor geene Reuzen kan rekenen.

Dwergen, waar van men voor henen dagt, dat 'er geheele Nationen waren, wordende in Holland, *Klabouters*, Kaboutermannetjes, in Zweeden *Trools* genaamd.

De Aards Hertog FERDINAND, dien wy zoo even aanvoerden, had 'er eenen van drie spannen lang; en in 1760. is te Parys een Poolsch Edelmanneltje te zien geweest, twee en twintig jaaren oud en maar agt en twintig duimen

men hoog, en thans heeft men een Friesch Boertje **LolkES** genaamd, die nu en dan te Amsterdam by **Blaauw Jan** te zien is, en geen drie voeten haalen kan. En wat de dikte betreft, in 't jaar 1724 stierf een Engelschman, te *Lincoln*, lang zes voeten en vier duimen; dik tien voeten in den omtrek, en zwaar 580. ponden.

t.) Ziektens aan den hals.

Goeters of *Kropdraagers* heeft men aan den voet der Alpen, ook in den *Elzas*, en aan den voet van onze meeste hooge bergen op *Java*: als mede hier op den *Salak*: zynde die krop eene ziekte, welke men zegt, dat door 't water veroorzaakt wordt. Men vind 'er de zulke ook, aan den voet van de *Cordelieres*, in *Peru*.

De *Cretins* van *Valais* in Zwitserland, hebben behalven die groote kroppen, byna geene de minste kennis; zynde zy doof

en stom, volgens de beschryving van den Heer Grave de MAUGIRON.

d.) De Ziektens der huid.

Gelyk die de *Kaskado*, of schubziekte hebben. Deeze hebben witte schubben op den huid, die, gelyk de andere huidziektens, kan geneezen worden.

Men vind 'er veelen op *Nias*, een Eiland by *Sumatra* en op de *Sangerse* Eilanden, by *Ternate*. Edoch deeze ziekte is alleen den zwarten eigen.

e.) Ziektens der Teeldeelen.

Androgenen, die door de uitgroeiing der *Clitoris* en *Nimphen*, van beide kunnen scheinen te zyn.

Hermaphroditen, waar van sommigen naar Mannen, en anderen naar Vrouwen gelyken; zynde de laatsten het gemeenste, voornamentlyk in de heete Landstreeken.

Me-

Monorchis, die maar ééne bal hebben, als de Hottentóttén, hebben hunne voorouders volgens *Kolbe*, 'er voor dezen, een afgesneeden.

Het uitwasch, 't geen men wil, dat de Hottentóttinnen over de schaamdeelen nederhangt.

Triorchis met drie ballen.

f.) Misgeboorten.

Samen gegroeide kinderen.

Een Jongman die zyn broeder aan het borstbeen was aangegroeit; twee zusters, in 't jaar 1723. te *Presburg* overleeden, die aan 't stuitbeen waren t'zaam gegroeid; welke by *HOUTTUIN* staan uitgeteekend.

Menschen met staarten, die men nu en dan vindt; zynde; nu eenige jaren een kind alhier te zien geweest, met een kraakbeenig uitgroeizel van drie à vier duimen aan het stuitebeen.

g.) *Mismaaktheid door kunst.*

Aan het hoofd, door zaamen-
drukking, rond, plat of pira-
midaal, 't geen door de moe-
ders, opzettelyk, gedaan wordt.

Sommigen rekken de ooren
overmaatig lang; gelyk de *Ba-
liers*, in de nabuurschap van
Fava.

Andere volkeren in *Amerika*
trekken hunne kinderen de voor-
tanden uit. (*)

Aan de Teeldeelen; door de
befnydenissen, of door de *In-
fibulatie*, welke met een ring, of
iets diergelyks door de teelde-
len te haalen, aan beide de kun-
nen, geschiedt, en 't geen, zoo
wel op *Ceram*, onder de *Alfoe-
reesen*, als in *Amerika*, in ge-
bruik is.

(*) Sommigen bebranden den huid met allerlye fi-
guuren, gelyk in *Italie*, *Spanje*, ja zelfs onder de
Kaffers van *Mozambique* plaats heeft.

BESCHRYVINGE

VAN EENE

BLANKE NEGERIN

UIT DE

PAPOESCHE EILANDEN,

DOOR

J: VAN IPEREN.

Deze Meid, welke nog, op zyn best, zoo het my toefchynt, vyftien of zeftien jaar oud zal weezen, werd, voor eene zonderlinge zeldzaamheid van *Ternate*, aan den Heer RADERMACHER; en dus ter befpiegelinge voor het Genootfchap, in de maand September des voorleden jaar, ten gefchenke gezonden: en men brengt die in den tuin, van de Ed: Compagnie, welke ik thans bewoone, en daar ik nu en dan eenige Natuurlyke Zeldzaamheden ontvang en overweege van wegens ons Genootfchap. Maar zy was zoo fchurft en bezet met

eene soort van melaatsheid, dat ik 'er myne slaven en huisgenooten niet aan durfde wagen. Zy werd dan in de vrymans boeien gebragt en aldaar volkomen geneezen, door het bewryven van haren huid met *Tamarinde* bladeren, klein gekapt, uitgeperst en met Salpeter tot een zalfje gemaakt. Ik kreeg haar wederom fris en gezond, op den 14. December 1779.

Toen zy eerst by my aankwam, was zy zeer verlegen, zeer bang en was tot geen spreken te krygen. Toen zy weggehaald werd, schreide zy bitterlyk, en zeide aan de jongens en meiden, dat zy wilde blyven, en het hier wel had. Toen zy wederkwam was zy vrolyk, lachte en gaf haar genoeg, met spreekende daden, te kennen. Niettemin was zy in de boeien zeer wel behandeld: — maar ook de slaven en slavinnen willen eene vryheid genieten, welke met haren staat overeenkomt.

De jongens en meiden, welke men hier *Papoeschen* noemt, zyn vry zwart en draagen gekroesd, fyn gedroesd en
 dus

dus kort, in een gedrongen hoofdhair. Van zoodanig foort van haar is deeze ook voorzien, maar het is uit den geelen rood, en ftaat krulsgewyze opwaards gekronkeld, wat te verre op het voorhoofd, 't geen eenigzins een stroef gezicht veroorzaakt.

De Heer van SONNERET beschryft de Bewooners, der Papoefche Eilanden, die, zegt hy, zeer weinig bekend zyn, aldus: — „ Hun voorko-
„ men heeft iets leelyks en vervaar-
„ lyks. Dat men zich sterkgespiede
„ menschen voorftelle, van eene
„ blinkende zwarte verwe, offchoon
„ ondertuffchen de huid vry stroef en
„ ruuw is, en voor het groots gedeel-
„ te ontcierd met leelyke vlakken,
„ niet ongelyk aan die, welke de me-
„ laatsheid voortbrengt; dat men zich
„ dezelve voor zyne verbeeldinge
„ fchildere als menschen met groote
„ oogen, met een ingedokene platte
„ neuze, met eenen ongemeenen wy-
„ den mond, met lippen vooral de bo-
„ venfte vry wat gezwolle: met dik ge-
„ kroesd en in een gekronkeld of git
„ zwart of vuurig rood hair. Het ze-

Voyagies
Pag. 153.

„ delyk bestaan van deze wilden be-
 „ antwoordt vry wel aan hun uitwen-
 „ dig voorkomen ; want zy zyn dap-
 „ per , zy beminnen den oorlog , zy
 „ zyn wreed , wantrouwig en zyn ook
 „ op verre naar , niet te vertrou-
 „ wen.”

Omtrend op gelyke wyze beschryft
DONGEORGE DE MENEZES, die ten
 jaare 1527, de eerste der Europeanen
 op de Papoefche Eilanden aankwam,
 dat geslagt van menschen. „ Men
 „ houdt voor zeker , schryft hy dat
 „ de naam van PAYMAS, in de taal van
 „ dat Land, zwart beteekent : om
 „ dat die wilden 'er, gelyk de Kaf-
 „ fers, uitzie, en kroes gekruld hair
 „ hebben ; zy zyn wel mager en ver-
 „ styfd, maar kunnen zeer wel tegen
 „ den arbeid, en van nature tot al-
 „ lerlye schelmstukken en verraad ge-
 „ negen. Onder hen vindt men veele
 „ Dooven, en sommige, die maar
 „ weinig zien.” — Ik meene, dat
 onze hedendaagsche Natuur-onderzoe-
 kers volstrekt geene vryheid hebben,
 om de byzonderheden, welke in de
 Land- en Zee-tochten der ouden voor,

Godsfried
Ryze by
Vander Aa
 II. Deel.
 Omtrend
 in het mid-
 den bl. 42.

komen , te verachten en van dezelve geen gebruik te maaken. En wat 'er ook van de gelykheid met de Kaffers mag gezegd worden , dit is ten minften zeker , dat de Mozambiquers , van welke ik 'er verscheidene hier gezien , betuurd en belast hebbe , zeer veel overeenkomst hebben met de Negers der Papoefche Eilanden , welke men hier , by onderscheidinge van de Mozambiquers , Oosterlingen noemt. Alleenlyk bericht men my , dat 'er in de Oosterlingen , welke eigentlyk den naam van Papoetjes of Papoeces mogen draagen , meer bewyzen van vlugheid en fchranderheid zich vertoonen , dan in de Westeringen , die van wegens hun gekroesd hair , verwe , aanzicht , ook oneigentlyk met den gemeene naam van Papous vereerd worden. By den Edelen Gestrengen Heer **CRAAN** , Raad van Indie , is 'er een , wiens hoofd ik heb laten uitteekenen , van wegens de zonderlinge schikkinge der figuren , welke op zyn aangezigt , denkelyk , in zyne jeugd , zyn ingegroefd ; en waar uit ik besluit , dat hy van eenig aanzien onder de zynen moet geweest zyn. Daarenboven vin-

de ik, by de eigentlyk gezegde zwarte Papoes, die leelyke wezentrekken, en dien groeven huid, en die vlakken niet, welke de Heer SONNERET zal ontdekt hebben, by die, welke hem bejegend zyn, Zoo dat men het gezegde van dien Heer niet wel algemeen kan maaken.

De naam van de Meid, welke ik hier beschryve, is *Penau* volgens haar getuigenisse: zy is geboortig van het Eiland *Mandara* en voortgesprooten uit blanke en gekroesde roodhairige ouders, van welke zy het beeld draagt. De Hollanders hebben haar op *Mandara* gekocht, en zy is vervolgens te *Ternate* in dienst gekomen van eenen Hollandscnen Heer en Juffrouw. Op haar Eiland wonen, meest zwarte kroeskoppige Negers; maar evenwel ook, zoo zy zegt, ettelyke blanken. Wy zullen haar vervolgens *Penau* noemen: want zy schynt niet zeer gezet te zyn op de nieuwe naam van *Malatti*, welke wy hier gegeven hadden: toen zy nog niet spreken wilde.

By

By het Geographisch beschryven van een Gewest begint men doorgaans met den omtrek en grenscheidingen en beledingen der Ommelanden. By de beschryvinge van *PENAU*, beginne ik met haren huid: vergelykende die met den huid harer Vaderlanders. En ik meene te hebben bemerkt, dat hoe zwarter de huid is, hoe gladder die zich, by het bevoelen voordoet. Ik heb ettelyke Jongens en Meiden betast en niets is zekerer, dan het geen ik daar omtrend ondervond, over het gemeen genomen, Men ziet en voelt nauwelyks de gewone groeven, welke in onzen huid, en zelfs in het poezel vel der fraaysten Meisjes van Europa, zich duidelyk voor doen. Misschien geeft de donkere verwe eene zachte wol, die de aandoeninge van de reten groeven en ongelykheden verdooft.

Eene zwarte Papoesche Meid by de Heer Secretaris *DE BOCK*, wierde met *Penau* vergeleeken, doet ons dat verschil ontdekken.

Penau, is van top tot teen ruuw en ongelyk van oppervlakte: uitgenoomen van binnen en boven op de handen
daar

daar zy wat gladder is. Over het bovenste en voorste van hare armen en beenen tot aan de schouders en leiffpieren toe heeft zy wit vlassig hair, 't geen by het bevoelen, de ruwheid vermeerdert. Zy heeft de kinderziekte gehad, en heeft hier en daar nog plekken overgehouden: Waar by komen die blauwbruine rooven en vlakken, welke wy ook in den witten Neger van Bali hebben opgemerkt: behoorende die, schoon zy er kleinder heeft, en minder, tot eene vastgaande hoedanigheid van den huid der zoo genaamde Kakkerlakken van Sumatra en de overige Eilanden.

De Aderen zyn er even doorschynende, als by de Europeezen. Teenen vingeren, nagelen, leveren niet zeldsaams op. Voor aan de schouders en aan de oxels kroeft het hair vry wat losser in booge, dan op het hoofd en elders daar het bykans zoo sterk kronkelt en met fyne krulletjes samen loopt, als op den schedel. Zy heeft ook vry lange tepels, ja maar de borsten zyn nog niet uitgewaschen, schynende de Natuur daar een begin mede te maaken.

Haar

Haar lengte is 4. voeten 6. duimen en 8. linien: het borstbeen is wat breeder vooruitstekende, en byde hare voeten staan voorwaards uit naar de rechter zyde, omtrend gelyk die van sommige Europifche boeren jongens, die dagelijks achter den ploeg loopen. Hier uit ontftaat eene misselyke houdinge der fchouders en van het geheel lichaam en zelfs van de nek en hals, welke aan het Meisje een belachelyk voorkomen geven.

Zoo zeker is het, dat het eene lichaamelyk gebrek doorgaans een ander veroorzaakt. Ik kan ook niet gelooven, dat er te Parys of London een Dansmeester zou gevonden worden, die zoodanig een ingewortelde en vastgegroeide fcheefheid zou weten te herstellen: want alle de peezen en spieren zyn er naar gezet.

De werktuigelyke opvoedinge der Dansmeesters kan dus van eene aanmerkelyke nuttigheid wezen. Ik heb reden om dit stuk niet verder uit te haalen; vooral niet te Batavia.

Tus-

Tusschen de beide oorlellen besluit zich de laagste kring van het gekroesde hoofd-hair; en dat hoofd-hair is zoo fraai met kleiner en grooter cirkelronde krulletjes in een effen en gelykvormig tappeerzel ingelast, dat men niets aardiger begrypen kan. 'T is niet mogelijk dat onze Haagsche en Amsterdamsche Paruikmakers dit door de kunst zouden weten naar te bootzen. Maar dat bovenwaards kronkelen maakt de nek kaal, en de hals lang, die bruinachtig, gerimpeld, stroeft, en onaanzienelyk is.

De ooren zyn wel gezoomd, en van der Jeugd af aan met de boven en achter boorden voorwaards gebogen. En dit geschiedt aan byna alle de Oostersche Kinderen, denkelyk, om dat zy voorwaards beter de klanken zouden ontvangen en scherper gehoor hebben.

Zy is een weinig doof; maar de doofheid blykt ons niets anders te zyn, dan een langdurig overleg om iets wel en voorzichtig te begrypen, eer zy kan of durft antwoorden. Men noemt dit hoewel ook nog in eenen anderen zin,

Oost-

Oost-Indisch doof; en ik bespeure, dat de Javaanen, Chineezen en andere Oosterfche Natien een diergelyk zweemzel van doofheid telkens laten blyken. Hier door zullen sommige Reizigers, en ook Don GEORGE DE MENEZES, mogelyk zyn misleid geworden.

Slegts eenen duim en vyf linien is het voorhoofd lang, en het natuurlyk toepet hangt voor over: hoewel het slegts omtrend vyf linien dik is: 't geen de gemaakte fierheid der hooge hairkuiven en dus eene foort van bevalligheid wegneemt, welke in Europa ongemeen verre gevorderd is, en uit het beschaafde Oosten, Persie vooral en Turkye is overgekomen. Zoo verre heeft de Smaak in deze Zuidelyke Gewesten, van alle beschaafde waerelddeelen wat al te wyd afgezonderd, nog niet kunnen komen.

Twee en een halve duim staat de kinne vooruit van de keel afgerekend. Alles is vry rond, de kin, onderkaken boven koomen tot aan de slapen, en de wangen staan weerzyds bolrond vooruit. De mond is juist niet breed: ik heb

heb Europische Dames gezien, die breeder gemond waren. De onderlippe is dikker dan de bovenste, en benedenwaars omgekruld. Ook is de bovenlip slegts in het midden wat dik en voorwaards uitpuilende.

De neus is van onderen wat breed, en de neus-gaten wat ruim en gapende. Bovenwaards duikt zy wat inwaards, tot aan het voorhoofd: zynde denkelyk by de kindsheid wat ingedrukt. Ook zwellen de wangen onder de oogleeden neuswaards aan, naar het midden: want anders scheiden zich de neuskrullen vry diep, om het mondstuk te helpen maaken.

De wenkbrauwen witachtig rood staan genoegzaam onder aan de randen van het voorhoofd-been, 't geen als eene zolderinge maakt, waar onder tegen, vry wat diep de oogleeden indrukken. De brauwen, zoo van onder als van boven, zyn vry wat roofer. Het wit der oogen zuiver melk wit, de oogen blaauw, eindigende aan de appelen met bleekblauwe, gele en oranjeachtige stralen. De oogbal-
len

len vertoonen zich machtig klein. Indien men haar wel begrypt, zoo is het eenig gebrek van haar gezicht, dat het midden op den dag wat donkerder is, dan by duifter weder of tegen den avond. Maar als de lampen zyn aangestooken, wordt zy wederom ftik ziende, en buiten staat, om te naayen.

Zy heeft een verondwaardigend voorkomen, als zy wat effen ziet, en ernstig of verlegen is: maar daar entegen een vriendelyk gelaadt, dat geneegen is tot lagchen, als zy wel te vreedten is. Edoch dan ziet zy er wat mal uit, al ruim zoo wel, als zulke Europezen, die lagchen, zonder dat zy weeten waarom.

Ik weet geene trekken meer, welke *Penau*, onze Papoufche witte Meid, nader kunnen portraiteeren.

Dit alleen wil ik er maar hebben bygevoegd, dat op hare ooren, wangen, mond en elders naar evenredigheid, eene gezonde en frifche bloozend roodheid doorftraalt: en dat dus dit vooroordeel, als of alle de Kakkerlakken er kalk wit als geesten uitzien, moet werden afgelegd, gelyk wy reeds in onze befchryvinge van *Soudame* gezegd hebben.

Men kan ook, *Penau*, zoo min als *Soudame*, onder de Dwergen of wan-
Qq fchep-

242 *Beschryving van een blanke Negerin*
fchepzels plaatzen. De meeste Siave-
meiden vallen niet langer dan *Penau*,
en men vindt onder de Oosterlingen
weinig Vrouwsperfoonen, die van ee-
ne lange en ryzige gestalten zyn.

Ik zou er zelfs wel toe kunnen ko-
men, om de bruine vlekke en vuil-
grauwe puistjes, welke men vooral op
hare rug en borst aantreft en haar lee-
lyk maaken, voor overblyvende gevol-
gen en blyken haarer voormaligen me-
laaftheid aan te zien. Want de Zee-
varenden en Reizigers houden staande,
dat alle de witte Negers, of Kakker-
lakken aan die schurft en melaaftheid
onderworpen zyn.

Voormaals meende men, dat de ziek-
ke zich binnen de grenzen van Eryp-
teland bepaalde: en 't kan zyn, dat
zy aldaar haaren oorsprong heeft; maar
nu heeft men duidelyke beschryvinge
van die ziekte, zoo als er Arabien mee-
de beschmet is, en zoo als dezelve zich
ook in de West-Indien verthoont. Men
kan dit duidelyk voorgesteld vinden,
by den Heeren PEYSSONEL en NIE-
BUUR, en by den Heer MICHAELIS,
die de PEYSSONEL en NIEBUUR aan-
voert, om de wetten van Moses over
de melaaftheid des te duidelyker te ver-
klaaren. In Europa hebben wy ver-

Mos.
Recht. IV.
Deel. par.
208 in vol.

schillende foorten van fchurft, en zoo is het ook hier te lande. Want de melaatheid van *Soudame* en *Penau* heeft de kenmerken niet van die ziekte, welke de voornaamfte Genees-heeren aan de melaatfheid toefchryven, als alleen, dat zy, geneezen zynde, vlakken en kerven nalaat, en dat er zich telkens, wederom onder de fproeten en rooven eene nieuwe jeukte opdoet, en dat zy insgelyks zoo wel als de melaatfheid van de Ouders op de Kinderen, by ervbefmettinge fchynt over tegaan, men ontdekt zodanige uitwaffen, op boomen, heefsters en planten: zoo wel als op de meefte dieren: en ik houde die uitwasfen, zoo wel als de wratten, negenooogen, fteenpuiften, pokken en diergelyke, voor menigerhande foorten van paddeftoelen, welker onzichtbaar zaad door de lucht vliegt of in het bloed geraakt, en zich vestigt en wortelt, daar het eenen gefchikten grond vindt, om genoegzaam voedzel uit te trekken. En waarom zou dan de blanke huid der Kakkerlakken en witte Negers daar niet eene betere gefchiktheid toe kunnen hebben, dan de zwarte of bruine huid hunner mede Vaderlanders. Zoo dat niet onmogelyk is, dan is ook, in zoo

verre, dat raadzel eenigzins opgelost, waarom niet de zwarte, maar de blanke, aan die piage zyn onderworpen.

Nopens de zielsvermogens onzer witte Negerinne, valt zeer weinig te zeggen, zoo min als van die haarer landsgenooten. Ik zou denken, dat de Lyf-jongens en Lyf-meiden, en by gevolg nog des te meer de Mandoors en Mandoreffen, zoo veel verstand kunnen hebben, en zoo handig kunnen worden, als hunne Heeren en Vrouwen.

Ettelyke huisgezinnen van deze Colonie, zoude genoegzame voorbeelden kunnen opleveren, welke tot bewyzen van myne stelling zouden verftrekken. En waarom zouden *Penau* en *Soudame*(*) het zoo verre niet kunnen brengen, als hunne zwarte en bruine medemakkers. Hoe ik de zaak ook bekyke van rondomme, en wat ik er ook over denke, 't besluit blyft by my, dat het rood hair en de witte huid geen invloed hebben, op het hersen-gestel: dat een witte Neger, even zoo vatbaar is, voor een eenvoudig onderwijs en eene oordeelkundige onderrichtinge, als een zwarte.

* De Vrouw van *Soudame* waar van in het I. Deel p. 307 en 323. gesproken is, heeft in October 1779. één zwarte Zoon gebaar.

B E S C H R Y V I N G

VAN DE GROOTE

BORNEOOSCHE

ORANG OUTANG

O F D E

O O S T - I N D I S C H E

P O N G O

D O O R

F. BARON VAN WURMB.

Was het mogelyk dat de Wysgeer by het onderzoek van de Natuur, gestadig die keten konde volgen, waar mede de Natuur alle haare voorbrengzelen heeft aan een geschakeld, welk eene uitgestrekte wetenschap zoude hy als dan bereiken! welke ontdekkingen zouden zich aan hem openbaaren! Ja hoe zoude hy in verwondering worden opgetogen, door het aanschouwen dier volmaakte inrichting en overeen-

Qq 3   komst,

komt , die in de orde aller dingen heerscht.

Doch dit onuitsprekelyk vergenoe- gen schynt het voorrecht te zyn van hooger weezens , dan wy wereld-bur- gers : want 's menschen zintuigen , al- leen geschikt zynde naar de zeer be- paalde kennis van dit leven , vallen 'er veele werken der Natuur , ver buiten haar bereik : ja zelfs het grootste ge- deelte der Natuur is voor ons in een diep geheim bedekt, en alles het welk wy weeten zyn maar afgebrooken- stukken , zeker groot en zeer verwon- derenswaardig op hun zelf , maar noch- tans klein en zeer gering , in vergely- king van dat geen , het welk voor ons verborgen blyft.

Men heeft echter veel moeite aange- wend , om den draad der Natuur , waar zulks maar mogelyk was na te speuren , en dat verband te ontdekken , waar door haare voortbrengzelen zyn aan een geschakeld , en deeze moeite is niet altoos te vergeefs geweest.

Dus toonde , by voorbeeld , de ont- dek-

dekking der *Plantdieren*, den overgang van het ryk der *Planten* tot dat der *Dieren*. De *Vleermuis* en het *vliegende Inkhooren*, gaven de verbinding der *Vogelen* met de *viervoetige Dieren* te kennen, en de *Robben* en *Lamantins* die der *viervoetige Dieren* met de *Visschen*: want of schoon men deeze voorbeelden, meer voor enkele wenken der Natuur moet neemen, die zy ons van haare overgangen en verbindingen geeft, als voor eene daadelyke aan een schakeling, zoo is men nochtans de waarheid hier door genaderd.

Maar de grootste gaping, die ons in het plan der Natuur voorkomt, is zonder tegenspraak die, dewelke wy tuschen den Mensch, begaafd met een verstandig weezen, en het redeloos Dier ontwaaren. Tot nog toe heeft men te vergeefs getracht, het spoor der Natuur hier in te bespieden, en zelfs zoude men het byna voor bevestigd moeten houden, dat de schalmen der groote ketting die ons hier ontbreeken, op de Planeet die wy bewoonen niet te vinden zyn.

Kwam het op niets meer dan eene lichaamelyke overeenkomst aan, zoo zoude men ongetwyfeld deezen overgang in het *vierbandige* geslacht der Aapen ontmoeten; maar vermits men in deezen al zoo zeer op de hoedanigheden van den geest, als op de gestalte van het lichaam heeft te letten, zoo blykt wel dra, dat den Aap, niet eens waardig, onder de onvernunftige dieren in den tweeden rang te staan, (*) geheel onbekwaam is, den gepastten overgang, tusschen den redelyken Mensch, en het redeloos Vee te maaken.

De uiterlyke gestalte deezer Dieren heeft nochtans, reeds van de oudste tyden, de oplettenheid der Natuurbeschouwers naar zich getrokken, en aangemoedigd, eenige overeenkomst van den geest in een lichaam na te sporen, het welk de wyze Schepper, zoo zeer naar dat van den mensch, heeft doen gelyken.

Maar

(*) Men zie hier over de Natuurlyke Historie van den Heer V. BUFFON, het tweede stuk van het zevende Deel.

Maar gelyk een Systhematisch zoeken, al dikwyls niet zoo zeer de waarheid, dan dat geen, het welk in het leerstetzel te pas kwam, heeft te voorschyn gebracht, zoo is 'er ook by deeze naspooring dwaaling uit voortgekoomen. Zelfs wierd de vermaarde LINNÆUS, door eene afbeelding by BONTIUS, van een *Orang-Outang* of *Bosmenscb* alhier gezien, en door de berichten van zommige Reizigers verleid, zyn *Homo Nocturnus* of *Nachtmensch*, als een geringer soort van Menschen, tusschen den Mensch en den Aap te plaatzen, en daar mede een weezen vaststellen, wiens bestaan nog veel twyfel onderhevig is.

De Heer van BUFFON ging hier omtrent voorzigtiger te werk, giffende deeze beroemde Natuurkundige niet zonder reden, dat de met zoo weinig naauwkeurigheid bestempelde berichten van den Nachtmensch, van witte Negers of Kakkerlakkengenomen zyn, die in een valsch licht, of door een floers van vooroordeelen betracht wierden.

En waarlyk de afbeelding van den *Orang-Outang* by BONTIUS, verschild alleenlyk in stukken van weinig belang, met de gedaante van den witten Neger of Kakkerlak *Soudama*, door den Eerwaarden Heer van IPEREN in het eerste deel deezer verhandelingen beschreeven. Ontneemt men deeze afbeelding de kraag onder de kin, en de weinige hairen, die de huid bedekken, zoo blyft 'er een fraaijer menschlyke gedaante over als die van *Soudama*, en was deeze niet aan het hof van den Regent van *Tabana*, maar in de eenzaamte bosschen van Baly opgegroeit, veelligt zoude hy aan zielsvermogens genoeg verachterd zyn, om door een onoplettend Schryver, by de *Pongos, Baris, Smitten* en *Orang-Outangs*, van BATTLE, PYRARD, BOSMANEN LE GUAT geplaatst te worden.

Maar mogelyk zyn de trekken van den *Orang-Outang*, in de afbeelding van BONTIUS, al te menschelyk en verre boven de waarheid voorgedraagen: want zoo men zich eenvoudig aan deszelfs beschryving houdt, dan blyft 'er ten hoogsten niet veel meer als de geme-

mee-

meene groote *Orang-Outang* of *Pongo* over. De Heer BRISSON, die de *Orang-Outang* van BONTIUS, met de *Baris* in een Classe stelt, fchynt mede van dit gevoelen te zyn, en de afbeelding van eenen *Borneoschen Orāng-Outang* in *Beekmans Voyage to Borneo*, zonder tegenfpraak dezelve foort verbeeldende, die ons nu onlangs van dit Eiland is toegezonden, kan tot een voorbeeld verftrekken van eene diergelyke verkeerde, en tot de Menfchen gedaante overhellende voorftelling deezer Dieren.

Doch het zy hier mede zoo het wil, dit is zeker, dat federt het verblyf van BONTIUS alhier, of het midden der vorige Eeuwe, nooit een *Orang-Outang* als by hem verbeeld ftaat, op dit Eiland of elders in deeze Gewesten is ondekt geworden, en dewyl hy verzekerd verfcheiden van byde fexen gezien te hebben, zoo moet het met rede onbegrypelyk voorkoomen, waarom 'er nu in het geheel geen fpoor meer van wordt gevonden.

De oufde en kundigfte Javaanen weeten

ten van geene andere *Orang-Outangs*, als zulken die geheel en al Aapenzyn, en zy bestempelen met deezen maleitfchen, Naam gewoonlyk maar de twee soorten van ongestaarte Aapen, dewelken de Heer VAN BUFFON by de *Pongos* en *Jockos* plaatst. Byden koomen meest alleenlyk van Borneo, en wat 'er de Reizigers ook van moogen zeggen, men vind dezelve echter zoo min in de boschen en spelonken van ons Eiland, als de Leeuwen en Elefanten, die op zommige kaarten van Groot Java zyn uitgetekend.

De kleine soort, door den Heer VAN BUFFON by verkorting van den Congoose naam *Jockos* geheeten, wordt door de Banjareese vaartuigen nog al dikwyls aangebracht. Van dit soort is 'er een in het jaar 1776. levendig naar Europa overgekomen, en door den Heer VOSMAER naauwkeurig beschreeven.

Maar de *Orang-Outangs* van de groote soort, of de *Pongos* volgens den Heer VAN BUFFON, zyn op Borneo, hun geboorteland, gantschniet gemeen, en de

de groote moeite om meester te worden, van zulke sterke en kwaadaardige dieren, heeft het nu al langer als twintig jaaren onmogelyk gemaakt, om 'er een over te krygen, en mogelyk zoude het ons buiten de gemeennuttige iever, van den Heer WILLEM ADRIAAN PALM, Resident te Rembang, ook thans nog niet gelukt zyn. Want die Heer onlangs van wegen de HOOGE OVE-RIGHEID alhier, in eene gewichtige Commissie naar Succadana gezonden zynde, en deeze gelegenheid waarneemende om het onderzoek omtrent de dieren van dit soort te hervatten, zo heeft hy 'er eindelyk naar zeer veel moeite een van gekreegen, en in arak herwaards aan het *Bataviaasch Genootschap* gezonden. Deezen zal ik thans nader beschryven, en daar uit doen zien, hoe vergeefs men ook in dit soort *Orang-Outangs* de Bosch-mensch, by BONTIUS, zoekt.

Het hoofd van den grooten borneo-schen *Orang-Outang*, is van achteren naar boven eenigzins spits, de bek steekt wat uit, en aan ieder wang zit een breede vleesachtige kwabbe, de-
wel-

welke zich ter zyde meer verbreid, als de dikte van het hoofd bedraagt. De ooren zyn klein, naakt en plat aan het hoofd liggende. De oogen klein en uitpuilende. De neus zonder eenige merkelyke verhevenheid, bestaat enkel maar uit twee langachtige en schuins tegens elkander gestelde gaten. De mond is bekleed met dikke lippen, en heeft geene zakken van binnen. De tong is dik en breed; men vond 'er eenig overblyfzel van groente op, door het dier gegeten.

In ieder kaak staan voor, vier breede snytanden tusschen twee dikke en boven hun uitsteekende slag of hondstanden. Het aangezicht is zwart bruin van kleur, en zonder hair, behalven een zeer dunne baard. De hals is zeer kort. De borst veel breeder dan de heupen. By de stuit ontwaard men geen staart nog eeltachtige uitpuling. De roede schynt zich in het lichaam te rug te schuiven. De handen zyn lang en van binnen, zoo wel als de vingeren zwart bruin van kleur en zonder hair. De beenen zyn kort en dun, maar sterk gespierd. De voeten hebben veel over-

een-

eenkomst met handen. De teenen en vingeren, aan voeten en handen, zyn voorzien van zwarte nagels, veel gelijkende naar die der Menschen, behalven die der groote teenen, die veel smaller en korter waren, het welk mogelijk door het gebruik dier leeden kan veroorzaakt weezen. De borst en de buik zyn meest kaal, en de overige deelen van het lichaam, uitgezondert het gezicht, de ooren, het binnenste der handen en voeten en de vingeren, zyn met dun bruin hair bewassen, dat op zommige plaatzen wel een vinger lang is. Onder de huid van den hals en de borst vond men twee zakken, daar van de een het grootste gedeelte der borst besloeg, en zoo wel als een kleender zakje, het welk in de groote ingeslooten was, gemeenschap had met de lucht-pyp.

Vermits dit zeldzaam dier terstond bestemd wierd, voor het Cabinet van Zyn DOORLUCHTIGE HOOGHEID DEN HEEREN PRINSE VAN ORANGE EN NASSAU, heeft men, om het geheel te houden, 'er geene verdere ontleedkundige onderzoekingen aan willen doen;

doen; ook waren 'er de ingewanden ter voorkoming van bederf reeds voor de verzending herwaarts uitgenomen.

Doch dewyl het Grondgebied der Edele MAATSCHAPPY op Borneo, onder de tegenwoordige HOOGE INDISCHE REGEERING zoo aanmerkelyk is uitgezet, dat ons thans de toegang tot het binnenste gedeelte, van dit onbekende en zeer uitgestrekte Eiland is geopend, zo hoopen wy ons met grond te mogen vleyen, eerlang van de huishoudingen natuurlyke gesteltenis deezer groote *Orang-Outangs*, breeder verslag te kunnen doen.

Omtrent de vangst van dit dier, verhaald de Heer PALM, dat hy zich met zwaare takken door hem afgebrooken, zoo hevig verweerde, dat er geen kans was, hem levendig meester te worden; eene eigenschap die dit soort gemeen heeft met de africaansche *Pongos*, dewelke volgens het verhaal van BATTLE zelfs de Elefanten met deeze wapenen aanranden, en ze van hunne verblyfplaatsen doen verhuizen.

Nu volgt de maat van dit dier, nauwkeurig naar de Rynlandsche in 12 duim verdeelde voet opgenomen.

Ge-

	Voet	duim.	agfte.
Geheele lengte van het dier van onder de voet, tot boven het hoofd - - - -	3	10	3
Dit verschild een weinig met de meeting op Borneo gedaan, die volgens opgave 49. duim bedraagt. Mogelyk heeft men aldaar eene andere maat gebruikt, ook zoude wel kunnen zyn, dat het door de by eengedrongen laage in de arak, een weinig is ingekrompen.			
Omtrek van het lichaam over de fchouders gemeeten - -	3	-	5
Omtrek van het lichaam beneden de borst. - - - -	3	3	4
Omtrek van 't lichaam om de heupen - - - - -	2	4	2
Opening van den mond - -	-	4	1
Lengte of uitsteeking der snuit - - - - -	-	3	4
Hoogte van 't midden der boven lip tot de wenkbrauwen - - - - -	-	4	7
Afstand der twee ooghoeken - . - - - -	-	1	1
Breedte van het oog - -	-	1	1

Rr

Leng-

	Voet duim. agstef.	
Lengte van de wenkbrauwen tot aan 't agterdeel van de kop - - - -	-	6 5
Doormeeter van 't hoofd van boven naar beneden - -	-	10 3
Doormeeter van 't hoofd dwars, $3\frac{3}{8}$. duim van boven af, op de voorige lyn gemeeten - - - - -	-	6 4
Doormeeter van 't hoofd als vooren gemeeten, op de afstand van $6\frac{5}{8}$. duim beneden de kruin - - - - -	-	9 4
Omtrek van het oor buiten -	-	3 4
Omtrek van het oor beneden, daar het aan 't hoofd vast is - - - - -	-	3 7
Hoogte van het oor - - -	-	1 5
Breedte van het oor - - -	-	- 6
Lengte van het schaambeen tot aan 't sleutelbeen - - -	2	- 2
Afstand tusschen het borstbeen en 't schaambeen - -	1	- 7
Afstand tusschen de twee borst-tepels - - - - -	-	9 6
Lengte van den arm tot aan de toppen der vingers - -	3	- 4
Omtrek van den arm by de schouder - - - - -	-	11 1

Om-

	Voet	duim.	agfte.
Omtrek van den arm in 't midden - - - - -	I	-	3
Omtrek van den arm over de elleboog - - - - -	-	II	-
Omtrek van den voor-arm in het midden - - - - -	-	II	7
Omtrek van den voor-arm by de hand - - - - -	-	8	2
Lengte van den achter-arm -	I	-	4
Lengte van den voor-arm -	I	2	2
Lengte van de hand, van het lid af tot aan den top van de middelste vinger - -	-	9	6
Lengte van den duim - - -	-	3	-
Lengte van de tweede vinger -	-	4	4
Lengte van de middelste vinger - - - - -	-	5	3
Lengte van de vierde vinger -	-	5	I
Lengte van de pink of vyfde vinger - - - - -	-	4	I
Omtrek van de hand, over de wortel van den duim gemeeten - - - - -	-	9	5
Omtrek van den duim en de volgende drie vingers - -	-	3	5
Omtrek van de vyfde vinger -	-	3	I
Lengte van de holle hand - -	-	5	4
Breedte van de holle hand -	-	4	2

260 *Beschryving van de groote Borneosche*

	Voet duim agtste.		
Dikte der hand - - - - -	-	I	I
Lengte van de hiel af tot het boven eind van het dybeen -	I	8	3
Omtrek van de dye - - - -	I	5	2
Lengte van de dye . - -	-	9	2
Lengte van het been van de knie af tot onder de voet- plant - - - - -	-	II	I
Omtrek van het been dicht on- der de knie - - - - -	-	II	-
Omtrek van het been in het midden - - - - -	-	IO	5
Omtrek van het been by den voet - - - - -	-	IO	-
Omtrek van den voet daar de groote teen begint - - -	-	IO	6
Lengte van de groote teen -	-	2	4
Lengte van de tweede teen -	-	4	3
Lengte van de derde teen - -	-	5	-
Lengte van de vierde teen -	-	4	6
Lengte van de vyfde teen -	-	4	4
Breedte van de voetplant daar de groote teen begint - - -	-	4	-
Breedte van de voetplant by de hiel - - - - -	-	3	-
Lengte van de voetplant van de hiel af tot aan het begin der teenen - - - - -	-	6	5

Om-

	Voet duim. agtste.		
Omtrek van de groote teen -	-	4	-
Omtrek der drie volgende teenen - - - - -	-	3	4
Omtrek van de vyfde teen -	-	3	3
Afstand tusschen de wortel van de groote teen en die der tweede. - - - -	-	4	-

V E R V O L G
E E N E R
J A V A A N S C H E H I S T O R I E ,
G E N A A M D
S A D J A R A R A D J A D J A W A .
M E T D E
A A N M E R K I N G E N
V A N
W Y L E N
J O S U A V A N I P E R E N .

*K*ee Goeroe vroeg toen aan *Narada*, of die Watervloed (1) ook zoude veroorzaakt zyn, door den dood van *Watoe Goenong*? 't Antwoord was, dat ja! gewisselyk die daar door veroorzaakt was. Want, zeide hy, *De-wi Sinta* doet nacht en dag niet anders, dan huilen.

Kee

---

1) De twee byzondere Watervloeden van *Attika*, onder de regering van *Ogyges*, en van *Deukalion*, en de laatste vooral, die voorviel toen *Moses* in Egypte verkeerde, of nog later, hebben *Ovidius*, *Lucianus*, *Apol-*

Kee Goeroe dit verneemende, zei aan *Narada*: wel aan dan, gaa aanstonds heenen, en zeg aan *Dewi Sinta*, dat zy zoo bedroefd niet zyn moet: alzo haar Man niet dood maar levendig is. Fluks ging *Narada* naar de

R r 4 Aar-

---

pollodorus en *Philo* de Jood, met den algemeenen Zondvloed van *Noach* verward; om dat zy wel treffende, maar geene genoegzaam bepaalende overleveringen van de verschillende byzonderheden hadden. *Diodorus* van Sicilien maakt nog gewag van drie andere watervloeden, in Boeotie, Samothracie en het Eiland Rhodus. Biblioth. L. IV. p. 264. Lib. v. 369. á 375. Edit. *Weselingii*. Deze van het Eiland Java was zoo groot niet, als dete vooren genoemde: en even wel schynt het dat men den algemeenen Zondvloed in het oog gehad heeft, toen men dezen watervloed beschreef. Ettelyke verwarringen van dien aart vindt men in de aloude Fabelhistorie van vele volkeren. Zie ondertusschen *Nic. Goreler* Hist. Univ. Lib. I. Cap. 21. pag. 310. en 311. *Africanus* by *Eusebius* Præp. Evang. Lib. X. p. 488. en vooral *Natalis Comes*, Mytholog. Lib. VIII. C. XVIII. p. 886-891. Uit de volgende berekening der Opvolgingslysten zal het blyken, dat de overlevering van den algemeenen Watervloed ten onrechte op den Watervloed van *Dewi Sinta* is overgebracht; en dus dat de opvolgings Lyft van Adam tot op *Wisnoe*, den eersten Koning der *Dewas*, eene zeer groote kloë in de Tydrekeninge, en wel ten minsten zoo groot, als die van Noäch tot op Christus overlaat, kortom dat alles aldaar eene donkere en onbestaanbare verwarring veroorzaakt: eveneens als in alle de aloude Fabelgeschiedenissen der vroegste tyden. Als men die kloë toestaat, dan is de verwarring van den algeme-

mcc-

Aarde ; en , by *Dewi Sinta* komende , zeide hy haar : wees toch niet langer bedroefd : uw man is wederom levendig geworden : troost uw derhalven : hy zal weder by u komen. Edoch *Narada* was onzichtbaar voor *Dewi Sinta* (2) dus deze hem vroeg wie hy was , die daar op die wyze , haaraanprak ? *Narada* antwoordde toen in dezer voege : Ik ben een *Dewa* , genaamd *Narada* , en een zendeling van *Kee Goeroe* ! waar na hy wederom vertrok. *Dewi Sinta* verblydde zich hoogelyks over deze boodschap , en was gelyk aan een mensch , 't geen uit den dooden verreezen is. (3) En zo hielden

---

meenen Zondvloed met die van *Dewi Sinta* even zoo wel te Verantwoorden by den Schryver dezer Javaansche Geschiedenisse , als de verwarring van *Deukalion* , by *Ovidius* en andere Fabelschryvers , en by *Lucianus* en zoortgelyken , die de uitmuntende en de eenige ware Historie van de eerste Waereld niet hebben kunnen , of niet hebben willen raadpleegen.

(2) In myne Tweede les over de *Valsche Messiassen* , heb ik van *Eldarid* gesprooken , die zich wist onzichtbaar te maaken. Dit kunstje zal misschien eenige overcenkoomste gehad hebben met het *Buikspreeken* : 't geen thans bekend geworden is.

(3) Men had derhalven en men heeft by de Javanen , eenig denkbeeld van de wederopstandinge der dooden , en de voortreffelykheid van het leven ; 't geen daar op volgen moet.

den alle de ontrustingen in den hemel op; en *Dewi Sinta* verlangde zeer naar de aankomte van haren Man.

Drie dagen verliepen 'er, gedurende welke zy vruchteloos bleef wachten op haren man: maar, na verloop derzelve, geenen man ziende opdaagen, werd zy zeer mismoedig. zeggende by haar zelve: indien myn man weder levendig geworden is, waarom kooft hy dan niet by my? want ik kan het onmogelyk uitharden zonder hem: ja ik geloove, dat de *Dewas* my wederom wat wys gemaakt hebben en zich met leugen en ophouden. Dit gezegd hebbende smeet zy zich ter aarde en viel in flauwte: en even daar daar door werd de onstuimigheid in den hemel op nieuw aan 't woeden, en wel vry erger, dan te voren.

Narada dit nu niet langer kunnende verduuren, vroeg aan *Goeroe*, wat hy van voorneemen was? want, zeide hy, de ongemakken zyn nu, in den hemel erger, dan te voren, en alle de *Dewas* en *Nymphen* zullen eindelyk, door het huilen en kermen van *Dewi Sinta*,

moeten verdrinken, (4) en daarom is het immers beter, dat wy *Watoe-Goenong* weder levendig maaken. Want *Dewi Sinta* zal moeten denken, dat wy ons met leugenen ophouden: en dan zal het schynen, even of wy niets diergelyks kunnen te weeg brengen. *Kee Goeroe* zich derhalven genoodzaakt ziende, om *Watoe-Goenong* weder levendig te maaken, gaf daar toe aanstonds last aan *Narada*. En dees ging ook ten eersten naar het dood lichaam, by 't welk aankomende, sprak hy het lyk aldus aan: *Watoe-Goenong* wordt weder levendig, gaa weder naar uwe Vrouw, en aanvaart het Koningryk van

---

(4) Zeer zonderling is het, dat het huilen van *Dewi Sinta* voor de oorzaak van den aangroeiende waternood in den hemel wordt aangezien. Een soortgelyk onweer had, te voren, den aanstaanden ondergang van het Koningryk *Gieling Wissie* voorspeld. Verhand. I. Deel. bl. 144. verg. met bl. 171, 172. *Dewi Sinta* werd derhalven aangemerkt als eene Toovernymph, die invloed hadde op de lucht en verhevelingen: en dit onheil berokkende, gelyk zy den Oorlog tegen den hemel berokken had. Haar huilen en kermen ontstond meer uit spyt, verontwaardiging en wraakzucht, dan wel uit eene teedere aandoening van droefheid. Nopens de Tooveressen en Toovernymphen der Oosterlingen zullen wy hier na gelegenheid vinden, om meer te zeggen. Ondertuffchen
komt

van *Gieling Wiffie* (5) om hem te beheeren, als te voren. By gevolg nam *Watoe-Goenong* weder het leven aan; maar hy zei aan *Narada*: Neen! ik wil niet meer naar de aarde gaan; noch ik wil niet meer Koning van *Gieling Wiffie* zyn: maar hier in den hemel blyven, mits dat ook alle myne vrouwen en kinderen mede in den hemel komen; want anders zal 'er nog geene rust in den hemel zyn.

Na-

---

kooft het niet te onpas, hier te melden, dat volgens de Perfiaansche Overleveringe de Algemeene Zundvloed voorkwam uit den oven van een oud wyf *Zala Cupna* genaamd. *Th. Hyde* Hist. Rel. Vet. Pers. Cap. X. p. m. 169.

(5) Wegens de ligginge van *Gieling Wiffie*, had ik iets gegift. Verhand. I. Deel. bl. 144. Maar nu bericht my de Heer Directeur van het Genootschap, dat het, onder de benaminge van *Pagger Wiffy*, of het Kasteel van *Wiffie*, deszelfs overblytzen nog vertoont, omtrent tien uren ten zuiden van *Batavia*, bewesten de Groote Rivier: dat 'er, nog twee uren zuidelyker, deze vervallene aarde wallen bleeven aanhouden; welke denkelyk eene groote Stad, of Negery, zullen hebben omringd. Men heeft 'er alomme gegraven, om op schriften te zoeken, maar niets van dien aart gevonden. Waar uit men veilig zou kunnen besluiten, dat de *Hemel*, of de Stad der Priesteren, in het Konngryk van *Jaccatra*, tusschen de rivieren gelegen hebbe. En ook kon by den uitloop der Rivieren, by overvloed van regen, eene geweldige overstrominge plaats hebben. En indien dat doorgaat, moet men, door den *Hemel* de Noordelyke Benedenlanden, en door de *Aarde* de binnenlandsche Bovenlanden verstaan.

Narada keerde derhalven te rug naar *Kee Goeroe*, doende hem bericht, dat hy *Watoe Goenong* weder levendig had gemaakt: maar dat dees weigerde naar de aarde te gaan, en Koning over het gezegde Landschap langer te zyn: verzoekende hy, dat alle zyne vrouwen, bywyven, kinderen en vrienden, ten getale van dertig koppen, in den hemel mogten komen. *Narada* beduidde ook aan *Kee Goeroe*, dat dit, by de tegenwoordige omstandighede het best zou zyn. Want, zeide hy, *Watoe-Goenong* is nu gelyk met de *Dewas*, en onsterfelyk: (6) Ja, men zou nu ook bezwaarlyk tegen hem op kunnen. *Kee Goeroe* antwoordde daar op, ja! gy hebt gelyk, myn broeder: laten derhalve alle de naastbestaande en vrienden van *Watoe-Goenong* maar in den hemel komen. Derhalven gaf *Kee Goeroe* aan *Narada* volmagt, om
hem

---

(6) Men wist derhalven, by de oude Javaanen, niets van tweemaal gestorvenen, gelyk men vooronderfeld, dat *Lazarus* van *Bethanie*, en andere opgewekten der Bybelhistorie tweemalen gestorven zyn. *Watoe Goenong* was opgewekt; en dus onsterfelyk geworden. Na de opstandinge des vleesch volgt het Eeuwig Leven.

hem op te wekken, en hem en de zynen in den hemel te brengen: 't geen dees ook, binnen den tyd van eenen dag, volvoerde.

Toen nu dit alles volbragt was, en *Kee Goeroe*, in vorigen bloei hersteld, op zynen throon gezeeten was, ging *Narada* by hem, en herinnerde hem, dat hy nu ook verplicht was, zyn woord te houden, omtrend zynen zoon *Batara Wisnoe*: alzoohy alles naar wensch volbragt had, 't geen hem was opgelegd. Indien het u dan belieft, voegde hy 'er by, laat hem nu naar zyne vrouw en kinderen te rug keeren, en zyn Koningryk aanvaarden. Trouwens indien dit niet geschiedt; zal alles vervolgens in het wild loopen. *Kee Goeroe* gaf hem daar op tot bescheid: 't is waar, *ô Narada!* al wat gy daar zegt, kooft met de waarheid overeen. Stel dan *Batara Wisnoe* weder tot Koning aan, niet over de Menschen, maar over de kwaade Geesten, en de gewesten, waar zich die onthouden: als (1) op *Goenong Marapie*, of den Brandenden Berg. (2) Op *Pamanttingan*, (3) op *Kabaresan*, (4) op *Lodalja*, (5) op *Koewoblidoij*, (6) op *Sapta Waringin*, (7) op *Tapdjoe Lan-*

270 *Vervolg eener Javaansche Historie,*
Landejan, en (8) ten laatste op
Roban. En die aanstellinge werd door
Narada achtervolgd, en in het werk
gesteld. (7)

Na dat nu dit alles verricht was,
vermaande *Narada* den nieuwen Ko-
ning der Geesten *Wisnoe*, dat, indien
zyne vrienden, de Koningen der Men-
schen van *Java*, ergens gebrek aan mog-
ten hebben, hy hen helpen en in allen
nood bystand bieden moest; 't geen
Wisnoe ook beloofde, te zullen naar-
komen. Ondertusschen werd *Batara*
Bramma, door *Kee Goeroe*, gelast, om
zich naar de waereld te begeeven, en,
als Koning van *Gieling Wissie*, in stede
van den vergoeden Koning *Watoe-Goe-
nong*, te regeeren. (8)

Deze *Batara Bramma* regeerde zeer
gelukkig, en gewan eene dochter met
na-

---

(7) Deze Geographische benamingen zyn, behal-
ven de eerste en de vierde, op de Kaart van *Valentyri*,
niet te vinden, en denkelyk verwoest, of van naam
veranderd. Die Brandende Berg, ligt in het Land-
schap *Matarani*, gelyk uit het vervolg nader bepaald
wordt. En *Lodaija* is een Landschap ten zuiden ge-
leegen, aan de zee, hebbende *Panaraga*, ten wes-
ten en *Poogar* ten oosten. Trouwens uit het vervolg
zal blyken, dat de javaansche Fabelhistory de kwade
Geesten langs de zuidelyke strecken van het Eiland,
of in de zee zelfs deed huisvesten: en de Toovenaars
in het gebergte.

(8) *Batara Bramma* werd dan Koning van de Mid-

name *Bramani*, die haren vader opvolgde op den troon, en vervolgens opgevolgd werd door haren zoon *Tritoesta*, en dees door zynen zoon *Parrakanan*. *Parrakanan* gewan eenen zoon, dien hy noemde *Manoesanasa*, die dan vervolgens, door de ondergenoemde van de afdalende linie, werd gevolgd, in de regeeringe, door *Satroe*, door *Kumma*, door *Sangiang* en *Sakrie*, door *Pjalasara*, door *Bagawan*, door *Jasa*, door *Pandodewanata*, welke laatste zyn Hof hield te *Astina*. (9) Na hem beklom, den thron, eerst *Hardjoena*, *Bimanjoe*, *Parikissit*, wyders *Hoedajana*, *Gindrajana Djaja midjaja*, *Dajamisena*, *Koosoema*, *Witjitra*, *Tjitra Soema*, en *Srimapoengoe*. *Srimapoengoe* had tot zynen eersten ryksbestierder *Djoegoelmoeda*, wordende gevolgd van
zy-

---

delandsche Landstreeken, tot aan het Gebergte; en *Batara Wisnoe* van de Zuidlyker Landen, kusten en eilanden van *Java*. Die Middellandsche Landstreeken konden zeer wel de *Aarde*, en de zuidelyke kusten, de *Zee* genoemd worden, gelyk wy nader zullen zien; hoewel wy voor dit laatste zoo zeer niet durven instaan; om dat hier na het Koningryk der Booze Geesten in de Zuiderzee zelve geplaatst wordt.

(9) *Astana*, het heilig Graf, of Paleis, weeten wy, ligt niet verre, van onze Residentie *Tsgeriou*. Een ander *Astana*, ligt tusschen *Tjitrap*, het schoone Landgoed van den Heer *Mr. Pieter Poelman*, Lid van het
Ge-

zynen zoon *Kindiawang*, die wederom, tot zynen eersten ryksbestierder, had *Koentara*, die een zoon was van *Djoegoelmoeda*, den vorigen Groot Vifier. (10) *Kindiawang* gewan vyf kinderen, van welke de oudste genaamd was *Manobaen*. Dees was een byzonder liefhebber van de Landbouvery: en daarom werd hy tot Koning, van de Landbouwers aangesteld: houdende hy zyn hof in de *Baggeleen*. (11) De twee-

---

Genootschap, en tusschen het vermakelyk BUITENZORG, aan zyn Hoog Edelheid den Heer Generaal behoorende: edoch een weinig zuidelyker. Maar uit het vervolg blykt, dat *Astina* en *Astana* zeer onderscheiden zyn, en dat de plaats, welke *Soetoeroegh* naderhand eerst *Madjapait* noemde, de Hofplaats van *Pandodewanata* en deszelfs opvolgers geweest is, en dus hier bedoeld wordt. Men kan in de Geographie nimmer te onzichtig zyn: anders neemt men het een voor het ander, gelyk, met eene menigte van voorbeelden, betrekkelyk tot de aloude Geographische benamingen, zou kunnen bewezen worden. En dit voorbeeld toont, dat die benamingen nu en dan veranderd worden; gelyk dit, uit onze H. Schriften, ook blyken kan.

(10) Die beide eerste Staatsministers moeten eenen onsterfelyken naam verkreegen hebben, om dat zy hier gemeld worden.

(11) Het Land *Baggeleen* ligt bezuiden de *Mattaram* in het vierde bestek van den Heer *Valensyn*, en dus zeer Oostelyk: *Japara* ligt in het vyfde bestek, gelyk men weet, op een noordelyk half Eiland: *Parambanan* zou ik in het gebergte zoeken;

om

jongste, die een man was, welke zich by zyns Vaders leven, met de regeringe meest bemoeid had, beklom den rykszetel na zyns Vaders dood, en hield zyn hof te *Koeripang*: zynde hy genaamd *Rissi Gattajoe*. (13)

Dees

---

(13) My dunkt, dat deze Historie ziet op de keuze der kinderen en hunne overhellende geneigdheid, welke men, in de opvoedinge en in de bepalinge van hun toekomend bestaan, volgen moet. Ondertusschen leert de jongste zoon *Rissi Gattajoe*, welke voorrechten een kind, en vooral een Prins geniet, als hy zich op de nuttigste en beste kundigheden en beoeffeningen, van kindsbeen af, wil toeleggen. Want de vier overige Prinsen werden en bleeven cynsbaar aan hunnen jongsten broeder.

(14) Uit de Reize van den Smit met *Tjioeng Wanara*, door de wildernisse, naar *Padjajara*, zou men mogen besluiten, dat de afstand, ten Oosten van de Rivier, zoo groot niet was: te meer daar *Tjioeng Wanara* zynen Koning, na dat hy in de yzere kamer half gebraden was, aanstonds in de Rivier *Crawang* wierp: gelyk hier na verhaald zal worden. Maar in het Landschap *Paraka Moetjang* ligt, bykans aan den oorsprong van de *Crawang*, *Panjagara Godo*, en een weinig noordelyker, aan eenen anderen oorsprong *Goela Gadj*a. Voor de laatste benaminge wil ik niet intaan, maar dat *Panjagara* en *Padjajara* het zelfde zyn, komt my allerwaarschynelyk voor, te meer, daar *Valensyn Galoka* met de *Priangsche Landen*, door het wordeken *afgelykfelt*, en 'er aanstonds *Padjajaran* byvoegt: sprec.

Dees *Rissi Gattajoo* gewan mede vyf kinderen: zynde het eerste eene Dochter, genaamd *Rara Soetjan*; het tweede een Zoon genaamd *Limboe Amiloboer*, en Koning van *Djingala*: het derde *Limboe Petting* Koning van *Daba*: het vierde *Limboe Pangaran*, Radja van *Giggillang*. Het vyfde was eene Dochter, genaamd *Prigewangsa*, en zy trouwde met eenen *Limboe Atmidjaja*. En toen werd het land Java door drie Koningen geregeerd.

Limboe Amiloboer gewan eenen Zoon, genaamd *Pandjie*. Dees vermeersterde door zyne dapperheid, het geheel land Java, en hield zyn hof te *Pandjajaran*, (14) en trouwde met de Princes

Ss 2 Tjin-

---

spreekende van de bekeeringe der Vorsten tot de Muhamedaanfchen Gōdsdienst, ten jaare 1406. en vervolgens: kunnende dus ook die Prinsfen worden aangemerkt, als zich in 't westen van *Java* onthoudende Bl. 69. 't Geen echter beter aangaat, nu men weet dan het beruchte *Batoe Toelies*, een half uur boven BUITENZORG, aan de Rivier *Tfidani*, het *Padjajaran* der ouden moet geweest zyn.

(15) Men spreekt hier zeer verschillende over de Javaasche Medicynen en Medicynmeesters. Het Bataviafch Genoodschap zal zich bevytigen om, ten nutte van het Gemeen, 't geen het zelve vooral bedoelt, de Inlandfche Medicynen, derzelve aart uitwerkinge, naauwkeurig uit te vorschén; en den uitflag dezer uitvorfchingen bekend te maaken.

Tjindra Kirina, die eene Dochter was van zynen Oom, den Koning van *Daba*. By haar gewan hy eenen Zoon *Bandjarian Zarie*, die, na zyns Vaders dood, den troon beklom; en mede door zynen Zoon *Moedien Sarie* werd opgevolgd.

Dees eenige tyd geregeerd hebbende, gewan eenen Zoon, met naame *Moeding Wangie*, die zynen Vader op den troon volgde; uyt wien voortsproot *Ratoe Wankas*, die, na den dood van zynen Vader, op den troon kwam, en, na eenigen tyd geregeerd te hebben, twee Zoonen gewan; van welke de oudste genaamd was *Radeen Bangab*, dien hy Koning van *Galoel* maakte: en de jongste *Radeen Soeroeb*, welken de Koning voorneemens was geweest, na zyn afsterven, den troon van *Padjajaran* te doen bekleeden. Edoch dit voorneemen werd niet ter uitvoer gebragt; gelyk, uit het vervolg dezer Historie blyken zal. Wanneer *Ratoe Padjajaran*, of *Ratoe Wankas*, eenigen tyd geregeerd had, ontstond er, in het land van *Pandjajaran*, eene vreesfelyke pest, (15) daar vele menschen

---

(16) Uit het Boek van *Daniël* en van elders, is het

fchen van stierven , en daar geen medicynmeester iets tegen wift uit te denken. Want als de menschen 's morgens de ziekte kreegen , waren zy 's avonds dood , en die 's avonds de ziekte kreegen , waren 's morgens dood. Dit duurde ettelyke maanden achter een : zoo dat 'er de Koning bitterlyk bedroefd over wierd , en niet wift , wat hy doen zoude. Om die pest dan te verdryven , liet hy eindelyk alle zyne waarzeggers (16) by malkanderen roepen , en vroeg hen , of zy niet wisten , wat hy doen moest , om deeze pest te verdryven. Zy gaven hem ten antwoord , dat dit zeer gemakkelyk te doen was , indien de Koning maar een

Ss 3 groot

---

het blykbaar , dat *Nebucadnezar* , *Belzazar* en andere Oosterfche Vorften gewoon waren , in tyd van nood , alle de Waarzeggers famen te roepen , en dezelve te raadpleegen. Edoch ik kan niet merken , dat de Javaanfche Waarzeggers in verschillende Classen , gelyk te Babel , zyn verdeeld geweest. Men kan over den toevlucht der Grieken en Oosterlingen , tot de Godspraaken by gelegenheid vande pest , niemand beter inzien , dan den Heer *Guys* , *Lettres sur la Grèce*. Lettr. 37. Tom. II. pag. 89. fqq.

(17) Zulke eene edelmoedige opofferinge van zich zelve voor het Algemeene belang had ook plaats in David II. Sam. XXIV: 17., en in ettelyke Griekfche en Romeinfche helden: en verdient dus , in alle de Jaarboeken , vereeuwigt te worden.

groot gaftmaal wilde aanrechten; en dan, op dien zelfden nacht, eene zyner bywyven beslaapen. Hier door zou de pest wel verdreeven worden; maar een zoon zou 'er uit voortkomen, die den Koning van zynen throon bonzen en hem om 't leven brengen zou. De Koning, dit hoorende, was 'er zeer over aangedaan; maar hy bedacht echter by zich zelve, dat het dan beter was, dat hy alleen stierf, (17); dan alle zyne onderdanen, die zoo menigvuldig in getal waren: wenschende en biddende inmiddels, dat zyne eigene naneeven tot op den laatsten dag des oordeels zouden regeeren.

Derhalven liet de Koning een groot gaftmaal aanrechten; en, toen de vroolykheid voorby was, besliep hy ee-

---

(18) Men ziet hier uit, dat de Veelwyvery ten minsten het houden van Byzitten, staande het Huwelk, by de oude Javaansche, zoo wel als by de overige Oostersche Vorsten, van alle tyden, is in gebruik geweest. En uit dit verhaal kan men zelfs besluiten, dat de Bywyven haren onderscheiden rang hadden, om dat men hier van *eene der voornaamste* vindt gewag gemaakt. *Salomo* maakt in zyn Hooglied gewag van *Koninginnen*, *Bywyven* en *Maagden*. Zie myne Brieven over het Hooglied, I. Deel, bl. 151.

eene van zyne voornaamste bywyven, die teffens van een adelyk geslacht was. (18) Deze werd toen bevrucht en beviel, toen de tyd harer zwangerheid vervuld was, van eenen zoon, die zeer schoon was. Men gaf aanstonds den Koning kennisse van het geval; die het kind voor zich hebbende laaten haalen, het zelve door vergift wilde ombrengen: maar het vergif had geene kwade uitwerkinge op het kind. Uit dien hoofde wist de Koning niet, wat hy verder doen zou; en werd daar over ten uitersten bedroefd en gram: 't geen zoo hoog liep, dat hy de moeder en het kind samen ter dood wilde brengen. Dan, by geval, was daar iemand, die hem zeide beter te zullen zyn, als hy het kind in de rivier (19)

Ss 4

Cra-

---

(19) De Rivier en het Landschap *Crawang* zyn by ons, in de Oostersche nabuurschap, en ook van wegens de post *Tanjong Poera*, als mede by *Valencyn*, in zyn tweede en derde bestek, genoeg bekend. Men zal evenwel de Rivier *Crawang*, niet verre van zynen oorsprong, zich moeten vertegenwoordigen; om dat *Kee Boejost*, die het kind opvischte, niet verre van de wildernisse schynt gewoond te hebben, in welke hy daarna zynen vriend den *Waarzegger*, die naar *Padjajarang* vertrokken was, vruchteloos opzocht.

Crawang liet werpen; en dat het dan wel sterven zou.

De Koning vond dit eindelyk ook goed, en liet het kind in een kistje sluiten, en zoo in de rivier *Crawang* smyten. Edoch dit verricht zynde; en zy die het verricht hadden, vertrokken zynde, kwam daar (by geval) aan de rivier een oud man, met name *Kiay Boejoet Crawang*, die, by zyne aankoomste aan den oever een helder licht zag, zoo zuiver als de Maan: op welk licht hy aanging, en vond er, tot zyne uitterste verbaasdheid, een kind in een kistje dryvende. (20) En bevindende, dat

---

(20) Van *Servius Tullius*, nog een klein kind zynde, wordt het zelve by *T. Livius* en *Dionisius van Halykarnassus* verhaald, en voor een voorteeken van deszelfs aanstaande grootheid aangezien. Men heeft meer zulke voorbeelden; en die kunnen ligtelyk uit de bekende Vuurverhevelingen verklaard worden. In de Roomsche Landen maakt men, van de zoogenaamde stalkaarsjes, ongedoopt gestorvene kinderen. Zulke lichtjes vindt men hier nu en dan op de graven; en het bygeloof der Inlanders is 'er opgevestigd. Deze geschiedenisse heeft eenige overeenkoomste met het geval van *Romulus* en *Remus*, zoo als ons *Livius* dat verhaalt. Lib. I. Cap. 3. & 4. Zie ook Alg. Histor. X. Deel. bl. 44. als mede *Rolleb* en *Tailhie* Geschied. der Waereld. V. Deel. bl. 56.

(21) Ik heb eene Javaansche Waarzegger aan huis

dat het een schoon kind was, zei hy by zich zelve, dit is zekerlyk van een groot man. Met die gedachten werkzaam, haalde hy het onschuldig scepzel uit het water, en bragt het by zyne huisvrouw. Deze het kind ontvangende, was er zeer over verheugd, als hebbende zelve geene kinderen. Zy bezorgde dat kind van alles, als eene eigene moeder, en bragt het gelukkig tot volkomenen wasdom.

De jongeling, nu tot jaaren van onderscheid gekomen zynde, vroeg aan *Kee*

Ss 5

Boe-

---

gehad, toen ik nog op de weg van *Jaccatra* woonde. Er was gestóolen, en de slaven hadden hem gehaald, om den dief te ontdekken. Hy kwam en deed alle de Jongens en Meiden rondom hem zitten, keek hen allen ernstig aan, deed hen, na het doen van eenige bezweeringen over het brood, ieder een stukje eeten, met bedreigingen, dat zoo zy schuldig waaren, hun de buik zou opzwellen. Toen smeerde hy oly in de hand van een Jongetje, 't geen hy had medegebragt, die toen in de hand een Jonge zich zag vertoonen. En, in der daad, de dief verdween, en werd ziek zoo hy voorgaf. Zulke eene waarzeggerij laat zich ligtelyk verklaren: Indien ik iets meer ontdekke van de Waarzeggers, zal ik gelegenheid zoeken, om 'er behoorlyk bericht van te doen. Ondertusschen denke ik, by deze gelegenheid, op het yverwater der Overspeelster, volgen de wetten van Moses. Num. V: 11-31.

Boejoet, wie zyn vader was? *Kee Boejoet* antwoordde, dat hy zelf zyn vader was; doch de jongeling wilde het niet gelooven. Want, zeide hy, indien gy myn vader waart, dan zoude ik wel eenigzins naar u gelyken. De gryzaard hernam hier op, dat hy evenwel zyn vader was: maar de jongeling floeg er geen het minste geloof aan.

Kee Boejoet wel ziende, dat hy hem zulks niet konde doen gelooven, en het kind in dezen geruſt ſtellen, zei hem wyders: myn kind! ik heb eenen vriend in de wilderniffen woonende, die een uitſteekend waarzegger, en in ſtaat is, om alle dingen, die geſchied zyn, of nog geſchieden zullen, te verhalen en te voorspellen. (21) Wy zullen naar hem toe gaan, en hem naar uwen vader vraagen. De jongman was
daar

---

(22) Mogelyk zal deze benaminge daar toe geſtrekt hebben, om de vluĝheid van den vogel met de ſchranderheid van den Aap, by wyze van eene geheimzinnige voorspellinge, in deze Jongeling te doen ſamenloopen. Want dit ſtrookt zeer wel met de gewoonten, der aloude Ooſterlingen: van welke ons het eerſte Historieboek van Moſes en andere Ooſterliche ſchriften ettelyke voorbeelden opleveren.

daar zeer mede in zynen schik, en verzocht derwaards, hoe eerder-hoe liever, te gaan. En zy vertrokken.

Wanneer nu *Kee Boejoet* en de jongman op reize waren, en reeds eenigen tyd in de bosschen waren voortgewandeld, zag de jongeling eenen aap in de boomen zitten: en alzoo hy dit dier niet kende, vroeg hy *Kee Boejoet*, wat dit voor een gedierte was, 't geendermaaten naar eenen mensch geleek? Het antwoord was, het is een *Wanara*, of Aap. En nog een weinig verder gekomen, zag hy een mooyen vogel, en vroeg ook aan den ouden man, wat dit voor een schepzel was. En gehoord hebbende, dat de vogel *Tjioeng* genaamd wierde, zeide hy ik heb nog geen naam: daarom zal ik my noemen *Tjioeng Wanara*: (22) 't geen *Kee Boejoet* ook toestont, en, met volle goedkeuringe, bekrachtigde.

Na

---

(23) Door het *speelen* verstaat hier onze Schryver geen dobbelen: want daar zyn de bovenlandsche Javanen geene liefhebbers van; maar allerhande kinderspel, daar de jongelingen aan verstaafd blyven, zoo lang zy geene ernstigere bezigheid hebben, en onder een aanhoudend bedwang gesteld worden. De
Chi-

Na dat zy nu dus al eenen geruimen tyd voortgereisd hadden, en dit aan *Tjioeng Wanara* begon te verdrieten, vroeg hy den gryzaard, waar zyn vriend dan woonde? Hier op antwoordde hy ik geloove waarlyk, dat myn vriend van hier verhuisd is; en dan zal hy zekerlyk aan het hof zyn verblyf houden; om dat hy een bekwaam smit is, en veel geweer maakt voor den Koning van *Padjajaran*.

Zoo dra *Tjioeng Wanara* dezen ouden man van den Koning van *Padjajaran* hoorde reppen, was hy er zeer verblyd over en zeide: koom laten wy er maar naar toegaan; want dan denke ik, dat het huis van uwen vriend niet verre zal zyn van myns vader huis.

Hier

Chineezen hebben veel *Topbanen* in de Bovenlanden. maar de Javanen maaken 'er weinig gebruik van, Misschien komen hier de gevechten van hanen, kempaantjes en kreekels te pas. In 't vervolg dezer Historie zal men 'er iets aardigs van vinden. Deze was de *Simson* de *Milo*, of de *Herkules* der Javaanen. Byna alle de volkeren beroemden zich op hunne oude Reuzen en sterke Mannen. Zy bekleeden altyd, gelyk Davids helden, eene voorname plaatze in de Gedenkschriften en gelyk *Rostam*, de *Herkules* der Oosterlingen, in de opgerichte gedenkstukken van ieders Vaderland. De Persiaansche Poëet *Ferdoussi* heeft deszelfs heldendaden beschreeven. Zie *d'Herbelot* Biblioth. Orient. Art. *Manougeter*. Ed. de la Haye Tom. II. p. 553.

Hier op gingen zy haastig door de wildernisse naar *Padjajaran*: waar zy binnen korten tyd, aankwamen: gaande aanstonds naar het huis van den smit, die zy aan het smeeden vonden; en die, over de koomst van zynen vriend, zeer verblyd was; om dat zy elkanderen in lange niet gezien hadden. Vervolgens binnen gelaaten zynde vroeg hem de smit en vooral aan *Kee Boejoet*: gyzult denkelyk hier iets van belang te verrichten hebben? of hebt gy mogelyk eenige gereedschappen noodig, als *par-rangs*, *pattjols koevoeten beitels kap-messen*, of iets anders? gy kunt hier alles krygen; en alles, wat ik heb, is tot uwen dienst. 'T antwoord van *Kee Boejoet Carawang* kwam hier op uit: ik bedanke u voor dien aanbod; want ik kome hier met geen ander oogmerk, dan om mynen zoon *Tjioeng Wanara*, aan u over te geeven, om hem van het speelen af te houden, (23) en een ambacht te laten leeren. En de smit nam aan dit te zullen bezorgen.

De gryzaard, *Tjioeng Wanara* dus
over-

---

(24) *Boborry* is een smeerzel der Javaanische Grootten, strekkende tot fieraad, waar mede zy het bovenlyf beschilderen. Ook worden de meesten Medicinale smeerzelen, uit kruiden saamgesteld, *Boborry* genaamd: en deze zyn oneindig in soorten.

overgegeeven hebbende, ging naar huis, en liet den jongeling achter, die, binnen korten tyd, het smeeden leerde dermaten, dat hy zyne knie voor een aambeeld, zyne vingers voor nyptangen, en zyne vuisten voor hamers gebruikte. En hier over stonden alle zyne medemakkers verbaasd te kyken.

Toen dat eenigen tyd geduurd had, en het ruchtbaar geworden was, door het geheele land, en teffens dat hy een ongemeen schoon jongeling was, kwamen genoegzaam alle de volkeren van het geheel land om hem te zien; en het getal groeide zoo sterk aan, dat zy geene plaats meer vinden konden, om te staan, en 't gedrang was zoo groot, dat er de om heininge van het huis des smits door wierd om verre gestooten.

De smit ontwaar wordende, dat hy dus veel schade leed, vroeg een ieder om geld, en eindelyk stelde hy er eenen vasten prys op. Eene getrouwde vrouw moest hem twee gantings ryft, eene weduwe drie, eene onder getrouwde vrouw, die van haren man nog niet bekend was, ook drie: eene maagd, zeven gantings ryft betaalen. En een oude vrouw eens zo veel als een maagd

Bo-

Boven dien moest elk hoofd voor hoofd eene wan met erwten en wat *borri-borri* of wel een welriekend smeerzel, (24) eenige bloemen, kaerffen en eene flambouw ten besten geeven. En dit alles werd gaerne opgebracht, zoo dat de smit veel geld en goed verzamelde.

Edoch *Tjioeng Wanara*, eenigen tyd aan het smeeden geweest zynde, vroeg zynen zoo genaamden baas, om eens naar de (*Passar*) markt te mogen gaan. De smit wilde hem dit niet toelaaten, maar beloofde hem echter, dat, zoo dra het wéer marktdag was; hy zelf dan derwaards met goederen te koop zou gaan, en hem *Tjioeng Wanara* dan mede neemen. Toen de bestemde tyd gekomen was, ging hy, met zynen baas, naar de *Passar*, (25) en vond 'er,

---

(25) Door eene *Passar* verstaat men een Dorp of Plaats, daar men op gezette dagen, van rondsommige allerleye eetwaren, slagvee, gevogelte en vruchten aanbrengt. De hier naast bygelegene zyn die van *Tana - Abang*, *Welte-vreede* en *Meeftter - Cornelis*. De Chineezen verkoopen 'er ook allerlei snuifteryen en kleederstoffen, welke de Javaanen en de slaven gebruiken. En staan ettelyke bamboeze kraamtjes, ook *Warongs*, daar thee, koffy, ryft en andere gewoone eetwaren klaar gemaakt worden, opgedischt. Zulke *Passers* vindt men overal op zekere afstand in de Bovenlanden; en langs de gemeene weegen hier en daar *Warongs* of *Winkels*, daar men wat ruste en schuilen kan, en min of meer geriefd kan worden.

288 *Vervolg eener Javaansche Historie*,
er, by zyne aankoomst, eenen olifant,
die gewallchen werd. Dit ziende vroeg
hy zynen baas, wat dit voor een groot
beest was? en hy kreeg tot antwoord:
dat het een olifant was, die den Ko-
ning toebehoorde. Zoo dra nu als die
olifant *Tjioeng Wanara* zag, ging het
beest voor hem op de knieen liggen,
in die houdinge, als of het dier zeggen
wilde: koom gaa op mynen rug zitten,
en ik zal u naar het hof brengen, by
uwen vader. Ook hoorde hy eene
stemme, zeggende: gy zult zekerlyk
Koning van *Pajajaran* worden. Hier
op vaagde *Tjioeng Wanara* de tanden
van den olifant af, en keerde weder
naar zynen baas, (26) en alle de gee-
ne, welke het zagen, waren er ten
hoogsten over verwonderd.

De smit, toen *Tjioeng Wanara* star-
lings aanziende, begon bitterlyk te
schryen en op zyne borst te kloppen,
hem dus toespreekende: helaas! wat zal
het zyn, als de Koning eens zulke dingen
koomt te verneemen! dan zyn wy beide
kinderen des doods; en daarom houdt u
toch stil. 'T Vervolg hier na.

---

(26) De Olyphanten worden hier voor de Javaan-
sche Vorsten, uit *Ceylon* aangebragt. 't Is ook niet
vreemd dat afgerichte Olifanten op de knyen vallen.
Drie Olifanten van den Prins van *Sourabaija* dedden
dit, ten Jaare 1706, voor den Commandeur *Knol* en
zyn gezelschap. Zie *Valentsyn IV. Deel. bl. 164.* en
Houttuin Nat. Hist. I. Deel. bl. 425.

P R O E V E

V A N

H O O G - G E M E E N

E N

B E R G - J A V A A N S .

T t

N e

Nederduitſche Taal.

Deeze brief komt uit een zuiver en opregt herte en werd onder menigvuldige groete gefchr. door *Soefoehoenang Pacoehosana Senapatty Ingalaga Abdul Rachman Sajidin Panatagama* die zyn Hof houdt op *Souracarta Hadiningrat*; Aan zyn Grootvader den Heere **JEREMIAS VAN RIEMSDYK** Gouverneur Generaal en de Heeren Raaden van Nederlands India refideerende tot *Batavia* en die het gezag voeren over de geheele magt van de Comp. In de landen zoo boven als benevens wind zoo te water als te landen, en die toegewenſcht worden gezondheid lang leeven en alle heil en voorſpoed op deezer Aarde.

Sundafe of Berg-taal.

Hijul kang ſoerat biedjil tiena hiklas ate kang ſoetjie herang rehging kang tabee rejah rejah tiekang jang *Soefoehoenang Pacoehoeana Senapatty Hingalaga Abdul Rachman Sajidin Panatagama* noedijok dinagara *Soeracarta* datang ka kandjing toewan **JEREMIAS VAN RIEMSDYK** Goernadoer Djindral rehding para Raad van India kaka-bee kang, noedijok dinagara *Batavia* noema rentah farija hing djalma Comp^e dienagara loechoer angin rehding di nagara handap angin dinalahoet, rehding di darat noe-pinandjangkun nja hoe-moer rehding ſlamat rehding tjagur di doenja hijuch.

Gemeene Javaanse taal.

Hikie kang foerat mit-toe faking hiklas atie kang foetjie haning lan kang tabee akee akee faking kang djing *Soesoehoenang Pacoeboeana Senapatty Ingalaga Abdul Rachman Sajidin Panatagama* kang alingie hingnagara *Soeracarta* hidiningrat maring kangdjing JEREMIAS VAN RIEMSDYK Goernadoer Djindraal, lan para Raad van India kabech kang alongoh hingnagara *Batavia* kang aparentah fakabeh wong Comp. hingnagara attas angin laning bawah angin, hing lahoetang lanhing darattan lan moegi pinan djangnangkang hoemoer salamat toer kawarassang hing joro hing doenja ikie.

javaanse Hoog Dalamfetaal.

Poenika hingkang firrat mios faking manach kang foetji hinning ferta hingkang tabee ha kattah kattah faking kan djing *Soesoehoenang Pacoeboeana Senapatty Hingalaga Abdul Rahman Sajidin Panatagama* hinkang ha kadaton hing nagari *Soeracarta* hadiningrat kahatoera doematang hing kang hejang kandjing Toewan JEREMIAS VAN RIEMSDYK Goernadoer Djindraal, ferta datang para Toewan Toewan Rad van India fadaija hing kang hapalanga hing Nagarie *Batavia* hing kang haparentah fakattah hing wadija Bala Comp. hing nagarie attas anging miwah hing bawa angin hinglahoetan miwah hing daratan hing kang moegie pinahosna hingkang joeswa salamattoer kafarasan hing dalam Doenja Poeniki.

EENIGE
 WOORDEN,
 IN HET
 JAVAANS.

GEMENE TAAL HOOGDALEMS
 der of
 JAVAANEN. HOFTAAL.

Het Hoofd	Hindas of Holo	{Sirah
'T Hair	Ramboet	{Mastaka.
De Oogen	Matta	Rima.
De Ooren	Koeping	{Sotja.
De Neus	Hiroeng	{Maripat.
De Winbrauwen	Halis	{Netra.
De Mond	Jamkim	{Kirna.
De Tandem	Haentoe	{Talingan.
De Tong	Leda	Grana.
De Lippen	Lambe	Himba.
De Kin		Lefan.
De Hals	Goeloe	{Wadja.
De Borst	Dada	{Wahos.
		Hilat.
		Latie.
		Djangoet.
		{Djanga.
		{Tingek.
		Pamidungan.
		De

De Buik	Witting	Padhaharan.
De Navel	Woedil	Poefir.
De Beenen	Sikil	Soekoe.
De Billen	Pantat	Poepoe.
De Handen	Tangan	Hasta.
De Elleboog		Sikoet.
De Vingers		Njari.
De Schouders	Titipak	Walikat.
De Boesem	Soesoe	{Pampojoen.
Het Vel	Koelit	{Pajoudara.
Het Bloed	Gittih	Watjoetjal.
De Knooken	Babalong	{Hirrah.
De Nagels	Koekoe	{Loedira.
Versoeken	Djalock	Tofan.
Geeven	Weweh of Sok	Kinnaka.
Waater	Banjoe	{Niddha.
Gekookte Ryft	Sigga	{Noehoen.
Rauwe Ryft	Birras	{Peparing.
Vis	Hiwak	{Njoekans.
Verzadigt	Hoewis warik	{Tepa hanga.
Gedaan	Hoewies	{Wari tirta.
Nog niet	Doeroeng	Sikkoel.
Een Mensch		Wos.
Oud	Touwa	{Minna.
Jong	Hanom	{Woelan.
	T t 3	{Sampon toe- woek.
		Sampoen.
		Dering.
		Tijang.
		{Sippoel.
		{Widdrah.
		Hanem.
		Gaan

Gaan	Loemakoe	} Loemampah. } l'oemaris tindak
Koomen	Tikka	
Ziek	Lara	Gerrah.
Neen	Hora of unto	Bottin.
Lang	Dawa	Pahol.
Een Huis	Hoema	} Grija. } Dalem.
Zitten	Loengoch	} Lingah.
Wat is dat	Hapahitoe	} Pinarak.
Daar is niet	Horanana	Poenikoe.
Morgen	Hesoek	Bottin wontin.
Gauw	Kibbat	Bendjing.
Wagten	Minko	Hengal.
Baaden	Hadoes	Mankee.
Reegen	Hoedan	Siram.
Een Man	Lanang of Jamal	} Djawah.
Een Vrouw	Wadong of	} Warsa.
} Awewe	Djarit	} Djallar.
		} Kestrie.
Een Kleedje	Killambi	} Wanodja.
Een Baatje	Kirris	} Sindjang.
Een Kris	Hali	} Rasoekan.
Een Ring	Djambe	} Dhoewoeng.
Pinang	Soeroch	} Soeriga.
Siriblad	Tombaco	} Lelepen.
Tabak	Hindjit	} Sasra.
Kalk	Sringnigni of	} Wohan.
De Zon	Tapoe	} Siddah.
		} Seita.
		} Hapoe.
		} Soerija.

De Maan	Woelan	{ Sasi.
Den Dag	Rina	{ Ijandra.
Den Nagt	Wingni	Ronten siam.
Hoenders	Hajam	Daloe.
Buffels	Kibbo of mon- } ding }	Sawoen.
Hartebeest	Minjangan	Mahesa.
Vogel	Manoek	Sangsam.
Hout	Kajoe	Pakfi.
Vuur	Ginni	Kadjing.
Steen	Watoe	{ Dahhara.
Wind	Hangin	{ Brama.
Een Hond	Hasoe	Sela.
Een Tyger	Matjan	{ Samiranan.
Een Wildvarken	Tjiling	{ Satiran.
Paard	Jaran	Siggawon.
De Aarde	Lima	{ Ijamira.
Een Dorp	Defa	Maon.
Een Berg	Goenong	Handapan.
Ik wil niet	Soenkan	{ Kapal.
Hoog	Dhoewoer of } Donjong }	{ Toeranga.
Laag	Hindik of } Sanke }	Sitie.
Lang	Dawa	Doesoen.
Slaapen.	Toeroe	{ Woekir.
		{ Hardi.
		{ Haldaka.
		{ Hinggil.
		{ Handap.
		Pahas.
		{ Sari.
		{ Nendra.
		{ Kilim.

Swart	Hiring	Tjimming,
Rood	Habang	Habaet.
Groen	Hidjo	Hidjim.
Wit	Poeti	Pittah.
Geel	Koening	Djinnie.
Ja	Hija of Inge } of Caula }	{Hingik. {Nochoen.
Een Jaar	Satahoen	Sawarsa.
De Zee	Sagara	Sagantin.
Ik wil niet	Boteipoeron	Samoedra.
Gaan	Loemakoe	Loemanpak.
Loopen	Loemajoe	Loemadjing.
Zoetjes	Dihalon	Dipoenaris.
Voorfigtig	Gnahati	Gnatos.
De Dood	Mati	{Sida. {peddah,
Een	Hegie	Sigie.
Twee	Doua	Louron.
Drie	Tolla	Telon.
Vier	Opat	Papat.
Vyf	Lima	Lemo.
Ses	Geenap	Minam.
Seven	Tojon	Petie.
Agt	Delapan	Wolo.
Negen	Salapan	Songo.
Tien	Sapoelo	Sapoelo.
Gauw	Gefik	Glis.
Komhier	Cadio	Mariki.
Langzaam	Lalonan	Tulenan.
Regts	Katiko	Tangan.
Lings	Kede	Kewa.
Voorfigtig	Mangade	Betik.
Ooft	Wetan	Wetan.
West	Coelon	Coelon.

Zuid	Kidol	Kidol.
Noord	Kalier	Kalier.
Wagten	Manke	Manque.
Slapen	His	Tourou.
Eeten	Mato	Mato.
Praaten	Lemok	Selato.
Een Coeli	Batoor	Rintjan.
Laat los	Pot	Tolakan.
Suiker	Goela	Gindis.

(Nota.) Uit deze proeven kan men duidelyk zien, dat de gemeene Taal veele Maleifche woorden heeft over genomen dog dat het Hof Javaans geene de minfte overeenkomt met het Maleids heeft.

By gelegenheid der Timoreefche Woorden, Bladz. 115. van eene kleine proeve van Banjareefche Woorden, en op p. 138. van de Taal der Biajos gevolgd worden, belooft het Genootfchap zyn beft te doen, om de Verfameling te vermeerderen en dus allengskens de kenniffe der Taalen van deze Eilanden uittebryden.

KORT VERHAAL

V A N D E N

Oorsprong, Voortgang en Tegenwoor-
dige Gesteltenis, der

DEENSCHER ZENDING,

TER VOORTPLANTING VAN DEN

CHRISTELYKEN GODSDIENST

OP DE KUST

COROMANDEL, (1)

D O O R

JAN HOOYMAN.

FREDERIK DE VIERDE, Koning
van *Denemarken*, werd, in den
aanvang dezer Eeuw, door zynen Hof-
pre-

---

(1) Eigentlyk *Tschoromandalam*, waar uit de Portu-
geezen by verbaftering *Coromandel* gemaakt hebben.
Mandalam betekent in het *Tamuls* een Ryk, en
Tschoren is een Koning van dit Ryk geweest, wiens na-
geslagt, aldaar zeer lang geregeert en veele *Pagoden* en
andere gewyde plaatzen gestigt heeft. Ziet verder hier
over *Ausfuhrliche Nachrichten der Dänischen Missionarien*
Erste Theil p. 377.

prediker Do. *Frantz Julius Lutkens*, overgehaalt, ter verkondiging van het Christendom, twee bekwaame mannen, naar deszelfs Oostersche bezittingen te zenden.

De Godgeleerden te *Berlin*, ten dezer einde aangezocht, vervoegden zig by den vermaarden Hoog Leeraar te *Halle August Herman Francke*, dewelke hier toe twee Candidaten koos *Bartholomæus Ziegenbalg* en *Hendrik Plutfscha* genaamt, die te *Koppenbagen*, tot deezen dienst plegtig geördineert zynde, den 29 November 1705. van daar vertrokken en te *Trankebar* behouden aanlanden, den 9. July 1706.

Aan ieder dezer Zendelingen wierden 200. Deenfche Ryxdaalders tot een jaarlyksche bezolding toegewezen, die, neffens andere onkosten worden goedgemaakt, uit een fonds van 2000. Rds., door den Koning tot onderhoud der zending, den 11. September 1711. op de Posteryen onherroe-

pelyk aangewezen: het welk door den Koning CHRISTIAAN DE ZESDE den 3. September 1736. met nog 1000. Rds. jaarlyks, uit de Posteryen van Noorweegen, vermeerderd is.

Tot het jaar 1712. nam *Do Lutken* het belang der zending in Europa waar, maar na zynen dood, wierd dit werk opgedraagen aan twee Godsgelerden, wien naderhand nog een derde wierd toegevoegt; dog in 't jaar 1714. rigte de Vorst, ter betere bezorging van dit gewigtig en zeer nuttig onderneemen, te *Koppenhagen*, het *Collegium Missionis de Cursu Evangelii promovendo* op, het welk bestaat uit eenige geestelyke en wereldlyke Raden, onder voorzitting van eenen werkelyken Geheimen Raad.

Billyk zoude men van de bedienden der Deensche Oost-Indische Maatschappye verwagt hebben, dat zy ter bevordering van een werk, waar aan hunnen Monarch zig zoo zonderling liet gelegen zyn, met vermaak, het hunne, zouden hebben toegedraagen, maar de ondervinding toonde wel haast het tegendeel, want de Heer *Ziegenbalg* wierd

wierd den 19. November 1708. zonder de minste reden , in het Kasteel te *Tranquebar* gevat , en 4. maanden in verzekering gehouden , ja zelf gedurende dien tyd belet , voorttegaan , met de reets begonnen Overzetting van het Nieuwe Testament. Men tragte dit geweldig bedryf te verschoonen , met voortgeeven , dat de bekeering der heidenen , den handel benadeelen en de slaven ontheffen zouden van de gehoorzaamheid , die zy aan hunne heeren verschuldigt waaren , waar by men vermoed , dat een weinig te veel toegevendheid voor de Roomsgezinde Christenen , wel voornaamelyk , mede werkte , ten minsten stelde de Deensche Commandand of Bevelhebber der Volkplanting , in zyn klagtschrift tegen de Zendelingen , de vrindschap en beleeftheeden der Catholyken , voor zyne Maatschappy zo voordelig voor , dat het niet raadzaam was , hun op deeze wyze voor het hoofd te stooten.

Maar toen hun bezwaar , in het Jaar 1711. voor den Koning kwam , betuigde de Vorst niet alleen de hoogste verontwaardiging over dit onverantwoorde-

delyk gedrag, maar liet ook, toen het geval, door kundige en eerlyke Lieden, naaukeurig was opgenomen, den Commandand en Raad te Trankebar beveelen: voortaan nimmer weder het allermintst geweld, aan de Zendelingen te ondernemen, maar hun in tegendeel, alle mogelyk hulp en Vrindschap te bewyzen.

Dog behalven dit onaangenaam voorval, moesten die Heeren, met nog veel grooter zwarigheden worstelen. Zouden zy hun nuttig voornemen ter uitvoer brengen, zo waren zy verpligt, alvorens 'sLands taal te leeren, het welk ten opzigt van het *Portugees*, niet zo ongemakkelyk was, als omtrent het *Malabaars* of *Tamuls* (2) de algemene spraak in dat Gewest.

Maar

---

(2) Men vind onder de Mallabaren agtien Taalen; van dewelke het *Kerendum*, *Tamul* en *Wardagu*, de voornaamsten zyn. Het *Kerendum* is de Moederspraak der *Bramanen*, en word onder de Heidenen aldaar, even zoo aangemerkt, als het Latyn in Europa. Maar het meest gebruikelykft is het *Tamuls* of eigentlyk *Mallabaars*, het welk men zeer diep in het Land verstaat, maar langs de Kust het zuiverst word gesproken. Deze Taal heeft

Maar of schoon zy ten dezen opzigte, van alle hulpmiddelen ten enemaal verftoken waren, kwamen zy dien laft, door hunnen onvermoeiden yver, dog eindelyk te boven.

Zy haalden een *Tamuls* Schoolmeester door eene vereering over, zynen School te houden in hunnen woning, alwaar zy in het midden der Kinderen op de grond zaten en, volgens 'sLands gebruik leerden, Letters in het zand te maken. Op deze wyze leerden zy de taal wel Leezen, maar konden de zelve nog niet Verftaan, dewyl hunnen Schoolmeester in het *Portugees*, ten eenemaal onbedreven was. Dit gebrek verbeterden zy, door de hulp van eenen *Malabaarsen* dienaar die het *Portugees* en eenige andere Talen der Europe-

---

heeft de minfte overeenkomst niet met eenige andere Oosterfche Spraaken als *Arabifch*, *Persiaansch* &c. en is niet onaangenaam voor het gehoor, wanneer men duidelyk en langzaam spreekt, maar de woorden zyn zeer zwaar en moeilyk uyt te spreken, waar van ik ten bewys maar een klyn ftaltje zal by brengen, in de zeven namen der onderscheiden Secten, waarin het Malabaarse Heidendom is ingedeelt, te weten: *Tfchiwawedum*, *Wiratschawam*, *Tfchilamadam*, *Wifchtinuwedum*, *Tadduwadimadam*, *Namaperamalwedum* en *Tfchainermadam*. V. Ausf. Ber. T. p. 116. & 371.

peanen verstaande hun in het aanleeren van 'sLands spraak zeer dienstig was, het welk dien Man in het vervolg veel verdriet, van de zyde zyner Geloofsgenoten, verwekte.

Zo dra de Zendelingen het vermogen hadden, hun van den Land-Zaat te doen verstaan, namen zy met de grootste lust, alle gelegenheden waar, met dit volk te rede wisselen. Zy onderhielden niet alleen de Nieuwsgierigen, wien de weetlust of de verwondering, naar hunnen woning dreef, maar zy gingen ook vlytig rond, zo wel in de Stad, als in de naby gelegen plaatsen.

Voornamelyk leverden de Rust-huizen (3) hun de beste gelegendheid, den inhoud van het Christendom, aan Veelen teffens te openbaaren. Zy doorreisden ook de geheele Kust, zo ver die door *Engelsen* en *Hollanders* word bezeten, want op het grond gebied des

Ko-

---

(3) Rust-huizen zyn opentlyke Gebouwen, zo wel aan de gemeene Weegen als in Steden en Dorpen, door vermoogende als een Liefde-werk gestigt, ten dienste der Reizenden.

Konings van *Tanschaur* (5) derfden zy zig toen nog niet wagen. Zo wel het geringste volk de *Pareiers* (6) die van de hogere Geslagten voor onrein worden gehouden, als het aanzienlyk deel der Natie, was hun aangenaam, en voornamelyk deden zy hun best, met de

V v

kun-

(5) Het Koningryk *Tanschaur* of *Tanjour*, na de verdorvene uitspraak der Europeaanen, is van geene groote uitgestrektheid, zynde niet meer dan 24. Duitse Mylen lang, en breed. De Hoffstad *Tanjour* is ruim 20. uren gaans van *Trankebar* gelegen, en, naardien 22 t van het land rede.vk wel bevestigt. De Koning was Cynsbaar aan de *Nabab* van *Tirutschinapalli*, die, toen het Hindostanse Ryk nog bloeide, atning van den Koning of *Shah* van *Delhy*. De *Tanjourse* Vorsten hebben veele Jaaren geregeert met aanzien en groot vermoogen, dog onlangs is dit Ryk, onder den naam van den *Nabab* aangevallen en veroverd.

(6) Het Geslagt der *Pareiers* is het veragtelykste onder de *Mallabaren*. Zy eeten doode Krengen, en alerhande vulligheid, waarom de voornamen, zig met hun, zoo min mogelyk bemoeien.

Mogelyk zal het den Lezer niet onaangenaam zyn; iets nader over de Casten of Rangorder der *Mallabaren* alhier te vinden. Zy is vierledig, de *Bramanen*, *Tschastiren* *Suttiren* en *Pareiers*, zynde die der *Wafchiers*, dewelke tusschen de tweede en derde staat, zo gering dat men ze zelden hoort noemen. De oorsprong dezer naauwe verbintenis word gedeeltelyk veroorzaakt, door de onderlinge Huwelyken en daar uit volgende Bloedverwandschap, gedeeltelyk door de overeenkomst van hun beroep en bezigheeden. De *Bra-*

kundigsten en geleerdsten in Briefwisseling te geraken, ten einde dus hunne tegenwerpingen, dieste nadrukkelyker te kunnen beantwoorden.

Hun

manen het eerste Geslagt, zyn meer dan andere bedreven in de Wetenschappen, dog kunnen ook, zonder hunne kaste te verliezen, den Landbouw oeffenen, die in dit Gewest, volgens het Voorschrift der Natuur in hooge agting staat. De *Tschattirers*, volgen, maar in eenen minderen rang, het voorbeeld der *Bramanen* na, en oefenen meest al dezelve bezigheeden. De *Suttirers* zyn de talrykste. Onder deezen vind men Landbouwers, Kooplieden, kunstenaars en Handwerkslieden van allerlei soort. De *Parciers* zyn, gelyk reets gezegt is, de geringste, veragt van alle andere, leeren meest al geen beroep, en worden dikwils verkogt tot Slaven. Zy laten hun gebruiken tot allerlei lage dienften, verhuuren zig by den Akkerman als dagloners en treden ook zeer dikwils in den Krygsdienst. Geen Mallebaar mag buiten zyn Caste trouwen, of doet hy zulks, hy kan verzekert zyn van zyne standgenoten in generlei opsigt eenigen bystand te mogen verwagten.

Dewyl nu een zodanig onderscheid en vooral een zo ver gedreven haat, met de vryheid en den geest des Christendoms ten eenemaal onbestaanbaar is, werd deze zeer oude en eigenzinnige bepaling der Geslagten, te regt van de Zendingen voor een groote hinderpaal gehouden, in de voortplanting der Euangelische Waarheden. De Ouders zig bekerende, zyn doorgaans verleegeen met hunne Kinderen, zo wel in het aanleeren van eenig beroep, als om dezelve tot eenen bepaalden stand te brengen, ook zyn de Christenen in eene zoo groote veragting by de heidense Mallebaaren, dat zy, als een schimp van hun zeggen *Kulam Pundawergol*, d. i. Zy zyn tot het Geslagt der *Parciers* overgegaan.

Vol-

Hun mondelyk onderhoud met de Heidenen bestond voornamelyk hier in: dat zy hun uit het werk der Scheping, door vernuftige gevolgtrekkingen poogden te overtuigen; dat er niet meer dan een eenig Goddelyk Weezen zyn kon, en dat dit Weezen de hoogste volmaaktheid moest bezitten; dat in tegendeel de Heidense Afgoden of ten enemaal verdigte wezens waren, of Menschen, volgens hunne overleveringen, van een strafwaerdig leeven, welkers aanbidding het Opperste Wee-

V v 2 zen

Volgens het eigen verhaal der Zendelingen, is het kenmerk van dit Geslagt, in allen opsigt, zeer onvoordelig. Zy zyn diefagtig, leugenagtig, en niet dan met geweld, door vreeze te regeeren. Ten opsigt van den egten staatleven zy zeer onregelmatig: hunne Kinderen wassen op, zonder tugt en onderwys, zy zyn meest allen zeer morfig en behoefdig, en in een woord zodanig gesteld, dat men het eerbaar en weldenkend deel der Natie, niet kwalyk kan neemen, dat zy zig, met een zo veragtelyk foort, niet willen bemoeien,

Egter is dit alles in den strengsten zin, meer toepasselyk op de zodanigen, die in de Binnenlanden woonen, als op hun die veel ommevang hebben met de Europeaanen; Want gelyk de ondervinding ons hier leert, dat die *Javaanen* dewelke het meest met ons verkeerren, veel deel neemen in onze deugden en gebreeken, zo zyn ook aldaar de Strandvolkeren, dewelke dagelyks bezogt worden door allerhande Natien op de oude gebruiken, zoo naauw ziende niet. *Ausf. Bericht. 3. Theil 27. Contin. p. 173. sq.*

zen niet alleen mishagt, maar ook met het gezont verstant ten eenemaal ftrydig is, dat alle Menschen zondaars waren, en eenen verlosser nodig hadden, die ons door God in Christus was geschonken, door wiens tusschen komt met Boete en Geloof, genade by den Almachtigen was te vinden, en door wiens kragt een heilig en deugdzaam leeven, mogelyk was, terwyl integendeel, de moetwillige veragters deezer aangeboden genade van God verstootten, en voor eeuwig rampzalig zyn zouden. Zy loften de teegenwerpingen op met bescheidenheid, en haalden het reedelykste gedeelte hunner hoorderen doorgaans over, den Christelyken Godsdienst te pryzen.

Die dusdanig gewonnen waren, poogden zy, door de beschryving van den gelukkigen toestand eenes gelovigen Christens, ter omhelzing der openbaarde Waarheeden, over te haalen: en op deeze wyze gaan zy tot nog toe voort, het oogmerk hunner zending te volvoeren.

De wakkere *Ziegenbalg* hield zig nog niet voldaan, het Woord des
Hee-

Heeren, den Heidenen mondelyk voor te dragen, maar begon ook, toen hy in het Tamuls genoegzaam was bedreeven, in het Jaar 1708. aan de Overzetting van het Nieuwe Testament, en bragt deezen arbeid in het Jaar 1711. voorspoedig ten einde.

Toen men hier van te *Halle* tyding kreeg; wierd er een Drukkers en de nodige gereedschappen overgezonden, om deeze Vertaling afgedruken. Ook zond men een diergelyk geschenk uit Engeland, het welk nogtans beneffens 2. Scheepen, door de Franssen wierd genomen.

De eerste vyf Ledematen der nieuwe Gemeente, die na behorig onderwys, den 5. May 1707. gedoopt wierden, waren Slaaven, schamende zy zig, naar het voorbeeld van den Zaligmaker, dit gering beginsel niet. Met het einde van dit jaar was het getal der nieuwbekeerden, reets tot 35. aangewassen en terwyl ik dit schryf, zyn er meer dan 15000. Zielen, die het blinde Heidendom verlaten hebben.

Professor *Francke* te *Halle* deelde aan het geleerde en Godvruchtige Europa, het eerste verhaal deezer gelukkige beginsels meede, het welk kort daar op in het Engels overgezet zynde de vermaarde Societeit, *de Propaganda Christi Cognitione*, bewoog, zig dit werk der Zending, zonderling aante nemen, waar toe de Aardsbiffchop van *Canterbury* D^o. *Thomas Tennison*, niet weinig heeft toegedragen. De beroemde Hogeschool te *Cambridge*, betoonde meede aan die Heeren, de aangename blyken harer genegenheid, en volgens de eigen berigten der Zendingen, heeft Engeland, omtrent dit Godgewyde oogmerk, uitneemende verdienften. Zy vergunden hun met hunne Scheepen, niet alleen eenen vryen overtocht, maar ondersteunden ook dit werk, door zeer ruime Liefdegiften, dewelke in de eerste 3. jaaren, byna 1200. ponden fterlings in gereed geld bedroegen, behalven eengeheele Drukkery met zyn toebehooren, eene meenigte nuttige boeken, en veele andere zaaken, hier niet te noemen.

Zy beyverden zig om deeze onderneming, niet alleen dooreene edelmoe-
dige

dige mededeelzaamheid, maar volgden het loffelyke voorbeeld van den Deensen Sceptervoerder ook hier in na, dat zy te *Madras*, *Cudalur* en *Tirutschinapalli*, ja zelf te *Calcutte* in *Bengalen* zendingen stigten, die allen, nog heeden aanwezig zyn, en ider naar hun vermogen, het gewenschte oogmerk helpen bevorderen. De vier laatsten, worden onderhouden door de zo even genoemde Engelse Societeit, en jaarlyks geschied er, ten hunne behoefte, op Kersdag in de Koninglyke Hof-capel te *London* eene opentlyke inzameling van Liefdegiften.

Het Engelse Gouvernement in Indië heeft hun insgelyks, een zeer fraaye Drukkery vereert, die by de verovering van *Pondichery*, aldaar wierd gevonden; In een woord, de mildadige en grootmoedige hulp der *Britten* ter bevordering van het Christendom, door deeze Zendelingen, kent geen paalen; en, het komt my voor, dat dit werk, zonder deeze kragtige hulpe, nooit tot eenig aanzien zoude zyn gekomen.

Uit deeze Hoofdplaats en van de bezittingen van ons Gemeenebest langs

Coromandel, hebben zy meede veel goeds genooten, pryzende die Heeren byzonder het roemryk gedagtenis der Opperland-voogden VAN IMHOF en MOSSSEL.

Volgens een Brief, my onlangs van *Trankebar* gezonden, waaren aldaar toen zes Zendingen de Heeren *Koblhof*, *Zeglin*, *Klein*, *Koenig*, *Rotler* en *John* waar van de twee eersten, reets meer dan 40. jaaren, in deezen post gearbeid hebben.

Ik zal de veelvuldige hindernissen onder dewelke zy dit werk hebben voortgezet, hier niet ophaalen, maar eer ik van dit voorwerp kan scheiden, vind ik my verpligt, enige aanmerkingen te maken over het bekeeren der Heidenen en Mohamedanen, in deeze Gewesten.

Het zal den Leezer zeeker zonderling voorkoomen, dat diezelve lieden, aan wien het gelukte, sederd den aanvang hunner onderneeming tot nu toe, meer dan vyftien duizend Heidenen, van allerlei soort, door hunne prediking
over

overtihaalen, egter zo weinig ingang by de navolgers van den *Koran* gevonden hebben. Te veronderstellen dat de laatsten meer dan de eersten bedreeven waaren, zoude mogelyk meer gezegt zyn, als men kan bewyzen, want onder de Bramanen vind men veele kundige en schrandere lieden, zo als uit hunne redewisselingen met de Deense Godgeleerden, zeer dikwils blykt, d' Armoede en het gebrek, kunnen ook ten deezen opsigte niet als bewyzen, worden aangevoert, want het blykt, in geenen deele dat de Mohamedaanen in grooter overvloed leven dan de Heidenen. Het begrip van een ongerymd gevoelen, beslist al mede niets, want offchoon ik zeer gaern toesta, dat de Mallebaaren, zeer redenlooze denkbeelden van het opperste Weezen hebben, beweeren de Muselmannen insgelyks de aller dwaafte zaaken, zo als uit den inhoud van den Koran vooreen iegelyk kan blyken. Wat dan? zeeker niets dan deeze grondwaaarheid, die de ondervinding aller Eeuwen toonde: dat men niet ligt eenen dweeper zyn gevoelen zal ontraaden, en wie is er, die bedenking draagt, den aardsbe-

drieger *Mohammeth*, voor den stoutmoedigsten geest dryver, dien de geschiedenissen ons ooit beschreeven, te verklaaren?

Deeze geest van dien valschen Propheet, schynt op alle zyne leerlingen te zyn nedergedaalt; Immers zien wy dagelyks het allerdomst gemeen, met het uiterste geduld, de moeilykste pligten hunner Godsdienst oeffenen, waar van een iegelyk Ingezeeten alhier, zelf onder zyne lyfeigenen, het treurige bewys kan vinden. Het begrip van zelfverdiens, streelt de eigenliefde van den Mensch, hoe eenvoudig hy ook mag wezen. Het denkbeeld van een onfeilbaar noodlot, dat van alle Eeuwigheid beschreeven is, staat alle vernuftige redeneering teegen, en is de baarmoeder van eigenzinnige hardnekkigheid, en het zinlyk vermaak, door de Koran, haare getrouwe opvolgers, hier namaals toegezegd, wischte alle begrippen van een Geestelyk vergenoeven by de zulken uit, wiens slaafsgevoed, door geene weetenschappen wordt verbeetert.

Indien men nu de waarheid van het Christendom vergelykt met deeze drie beginselen, die by een gelovig Muselman de sterkste dryfveeren zyner daaden zyn, valt een groot gedeelte onzer verwondering weg, over den geringen voortgang van het Euangelium, onder de Mohamedaanen, ja het komt my, tot myn leedweezen zeer waarschyne-lyk voor, dat zonder eene byzondere tusschenkomst der Goddelyke voorzienigheid, de bekeering dier dwaal geesten, voor eerst nog met geen grond te hoopen is

Het ontbreekt de Deense Zendelingen aan geen moed nog yver, kundigheid in Weetenschappen, Land en Menschen kennis zyn hun mede niet te betwisten, hun voorbeeld is onberispelyk, dit moeten hunne vyanden zelf getuigen, en nogtans hebben zy in byna een eeuw, onder de Mohamedaanen, geen en noemenswaardigen voortgang kunnen maaken. Te veronderstellen, dat zy het werk van de verkeerde zyde hebben aangetast, is niet gemakkelyk te bewyzen. Immers meene ik in hunne schriften ontwaart te heb-

hebben, dat zy van begrip zyn, ter bevordering hunner onderneming by deeze dweepers, te moeten toonen, waar in dat geen wat zy gelooven, met onze geopenbaarde Waarheeden overeenkomstig is, en wie is er die enigszints twyfelen kan, of dit is de beste weg om hun te winnen?

Uit inzicht voor dit alles houde ik my verzekert, dat alle ontwerpen ter voortplanting van het Christendom op dit vrugtbaar Eiland, tot nog toe onuitvoerlyk zyn, maar dat men zulks met betere hoop, by onze Heidense naburen zoude kunnen onderneemen, het welk allen verstandige en Godvrugtige Ingezetenen van *Batavia*, ter nadere overdenking ernstig word aangepreezen.

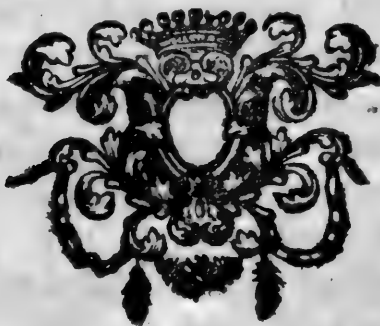
Die lust heeft, den toestand van het Christendom in dit Oosters Waerelddeel verder te leeren kennen, die leeze de *Ausfuhrliche berichten der Dænische Missionarien*, tot welkers uitgaave reets in het jaar 1706. te *Berlin* in de *Merkwürdige Nachrichten aus Oost-Indien*, den grondslag wierd gelegd, maar eigent-

gentlyk zyn begonnen te Halle in het jaar 1710. door den hier boven genoemden beroemden en voorbeeldigen Hoogleeraar *A. H. Francke*, wiens Zoon *Godbif August Francke* hier mede heeft voortgegaan tot het jaar 1769. wanneer deeze overleeden zynde, daar in vervangen is, door den Bestierder van het Weeshuis te Halle *Johan Georg Knapp*, van wien zulks tot heeden toe, word voortgezet.

Maar dewyl dit werk ongemeen wydloopig en in sommige stukken niet naar de smaak van veelen is geschreeven, heeft een Candidaat der beide Regten, *Johannes Lucas Nikamp* genaamt, begonnen, den voornaamsten inhoud, uittetrekken, waar van het *Eerste Deel* onder zynen naam, maar niet door hem, te Halle in het jaar 1737. in de *Latynse Taal* is uitgegeeven, onder deezen Titul: *Historia Missionis Euangelicæ in India Orientali e Copiosis illius actis, Contracta*, en het *Tweede* op dezelve plaats, maar in het *Hoogduits*, in het jaar 1772. In het werk van *La Croze Histoire du Christianisme des Indes*, vind men insgelyks, maar een weinig kort,

kort, veele weetenswaardige byzonderheeden, omtrent deeze Zending; En wat de poogingen der *Roomsgezinde Christenen*, ter overtuiginge der Indiaanen, raakt; kan men overvloedig vinden in de *Lettres Edifiantes*, welkers verhaalen naader opgeklaart, door de Deense Zendelingen en sommige Berigten van de Bediendens der *Nederlandsche Oost-Indische Maatschappy*, in derzelve Westerse bezittingen alhier, hunnen Godsdienst niet zeer tot roem verftrekken.

OVER

O V E R

D E

DOODSTRAFFE

EN HET

P Y N I G E N .

D O O R

M. J. C. M. RADERMACHER.

Hoe verheugd was ik niet, toen ik vernam dat Hunne EDELEGROOT MOGENDE de Staaten van Holland en Westvriesland op den 16. Decem-ber 1773. eenige waardige Mannen, hadden gecommitteerd om de *Crimi- neele Instructie* naar te zien! Nu dacht ik, was de tyd geboren, dat de Py-ningen ook eens in ons Land zouden worden afgeschaft. Helaas! ik schryf dit in 1780, en zy duuren nog!

Men

Men herhaalt, twintig malen, zaken, die zelfs niet waardig zyn, ééns gelezen te worden; Waarom zoude ik niet herhaalen, wat Menschlievende Schryvers over dit onderwerp reeds geschreeven hebben?

In het *Civile* moet men naar waarschynlykheden oordeelen, wanneer er de overtuiging niet is; om dat als twee partyen over een stuk Lands twist hebben, het noodzaakelyk is, dat een van beiden de besitting daar van hebbe. En hier in kan de Regter, naar de meeste waarschynlykheid oordeelen; want het zyn Geldzaaken.

Maar in het *Crimineele* daar het op het Leeven of de Eer van een Mensch aankomt, moet een aangeklaagde vry gesproken worden, indien het bewys onvoldoende is; Het waarschynelyke komt hier niet meer te pas. En een enkele waarschynelykheid in zyn voordeel, weegt alle waarschynlykheden ten zynen nadeele op.

De Pyniging van de Romeynen afkomstig, wierd door die Natie, die zeker

ker Schryver te regt uitschildert als goede Burgers, maar vreeffelyke Menschen, alleenlyk gebruikt voor Slaaven, die zy voor geene Menschen hielden.

Maar hoe komen Nederlanders die byna honderd jaaren voor hunne vryheid streeden aan eene wet, voor Slaaven gemaakt? Ik weet wel, dat onze Wetten de pyniging alleen toestaan, in gevallen, wanneer de misdad bewezen is, en er niets als de eigene bekentenisse aan ontbreekt. Ik weet wel dat dezelve in 't algemeen by ons weinig, en niet straf, gebruikt wordt, maar waar toe is dezelve dienstig? En waar toe is de Doodstraf, die op de bekentenisse in de pyniging volgt, nodig?

Ik moet het herhaalen: een Gehangene is van geen het minste nut voor de t'zamenleving, maar een Schurk, die overtuigd is, kan vyftig jaaren, aan de gemeene werken, aan de gevaarlykste Ambachten, in de vuilste en ongezondste bezigheden, de Maatschappye van nut zyn.

Zoo de Doodsstraf plaats moet hebben, is het alleen aan geweldige Moordenaars en Roovers, aan de zoogenaamde Amokspeelers hier te lande, die, zonder iets te myden, alles nedervellen wat hun voorkomt, en dus als dolle Schepzels moeten worden gerekend, wier leeven gevaarlyk voor de Maatschappye is.

Maar een ongelukkige Doodslag, een Tweegevegt, Huisbraak zonder geweld, Diefstal, alwas het *domestik* of aan vertrouwd goed begaan verdienen den dood niet; en dienen door de Wetten gestraft te worden, naar maate van de personen en omstandigheden.

Voornaamlyk dienen de Doodstraffen zeldzaam te zyn in onze gelukkige Republicq, welkers Inwooners tot geene euveldaaden geneigd zyn, en waar niet dan zeer zeldzaam die gruwelyke misdaden voorvallen, die in andere landen gemeen zyn. De Nederlanders, in het algemeen, zyn van dat gezegend *Temperament*, dat goede Huisvaders, braave Ingezetenen, en bezaaidigde Burgers geeft.

En

En om één woord van de Stad Bata-
via hier by te voegen, kan men tot
lof van de verbeterde Zeden zeggen,
dat men 't zedert eenige jaaren, weinig
zwaare misdaden meer ziet, en dat
het zogenaamde Amokspeelen, waar
voor de Oosterfche Slaaven zoo ver-
maard zyn, en het welk meest altoos
uit *Faloufy* geschiedt, thans zeldzaam
meer voorvalt.

Verbeteren nu de Zeden, dan is het
ook zeker, dat de Straffen dienen ver-
ligt te worden: Men kan tot lof van
dezen tyd zeggen, dat veele vermaarde
mannen zich hier op toegelegd heb-
ben; de Verhandeling over de Mis-
daaden en Straffen, door den Mar-
quis BECCARIA in het Italiaansch be-
schreeven, gaf daar toe de eerste aan-
leiding; en de Prys van Regtvaardigheid
en Menschlievendheid den 13. Febru-
ary 1777. te Berne uitgeschreeven:
doch waar van de beantwoording my
nog niet ter hand is gekomen, zal daar
omtrent misschien nieuw licht en
nieuwe bewyzen voor den zet-regel van
eenen vermaarden Regtsgeleerden ge-
ven, (a) die zeide: De Straf moet
X x 2 open

(a) Traite des delits et des Peines, Conclusion.

openbaar, spoedig, en noodzaakelyk zyn, de minst mogelyke, in de omstandigheid, evenredig aan de misdaad, en door de Wet bepaald.

Onbegrypelyk is het, dat wy alle onze Straffen van de Romeinen hebben overgenomen, maar dat wy daar en tegen hunne belooningen hebben achter gelaaten. Die het leeven van zyn evenmensch redde, wierdt met eene Burger-Kroon beloond; die iets nuttigs voor den Staat deed, vereerde men de Lauwrier-Kroon.

'T is waar, de hulpe aan de drenkelingen het eerst in Nederland toegebracht, en door een Genootschap beloond, is een gelukkig beginzel, dat misschien in dit stuk beterschap zal geven, want in een Gemeene best dunkt my dat de Wetten, de goede daden zo wel moeten beloonen, als de kwaade straffen; en voor al moeten dezelve het kwaad beletten door voorzorgen te gebruiken tot de goede opvoeding der Jeugd, en het oprichten van vrywillige werkplaatzen, en Vondelings-huizen.

Zo ras de Doodstraffe alleen aan openbaare Moordenaars en Roovers wordt opgelegd, vervalt de Pyniging van zig zelve. En dit is de grond van de Russische Wetten, door de Keizerin CATHARINA de II. In 1771. ontworpen, die in haare uitgestrekte Landen de Pynbank heeft afgeschaft.

In Engeland was dezelve voor lang in onbruik, behalven in het enkel geval, wanneer de beschuldigde weigerde te antwoorden, en dit is door een *Acte* van het Parlement jongst almede afgeschaft, en de Wet zegt, dat die weigert te antwoorden, schuldig wordt gehouden.

In Vrankryk is dezelve helaas! nog aller afgryzelykst. Een beroemd Schryver heeft in zyne Werken telkens herhaald de vreesfelyke onregtvaardigheden, daar door gepleegd, op *Calas* te *Toulouse*, op een landman *Martin*, een edelman *La Barre* en veele anderen.

O! mogt ik die tyden nog beleeven, dat de Doodstraffe alleen voor openbaa-

326 *Over de Dood-straffe en het Pynigen.*

re Moordenaars, de Pyniging voor misdaden van hoog verraad, die tot den ondergang van een Staat strekken, wierden geoeffend; en dat de *Confiscatie* in alle Landen wierd afgeschalt; gelyk den 1. May 1732. door de Staten van Holland, den 1. November 1734. door de Staten van Zeeland is geschied, en nu jongst zelfs in het *Crimen Laesæ Majestatis*, in alle Colonien, door het Picaat van de Hoog Mogende Heeren STAATEN GENERAAL der vereenigde Nederlanden, van den 10. Augustus 1778. is verboden geworden.

WAAR

WAARNEEMINGEN
OVER HET
VERBETEREN
ONZER
HOLLANDSCHE
ZEEKAARTEN,
NAAR DE
ENGELSCH EN FRANSCH E

DOOR

Mr. J. C. M. RADERMACHER.

De Heer VAN IPEREN, toonde in het Eerste Deel dezer Verhandelingen (a) de gebrekkelykheid van veel zaken, in onze *Zeekaarten*, voornamentlyk omtrent de Eilanden gelegen in de Atlantische Zee. Die van de Indische Zee zyn niet beter ge-
X x 4 . . . . . plaatst,

(a) Pagina 267.

plaatst, en daar aan mag men gerust, dikwils de lange reizen onzer Schepen toeschryven.

§. I.

In de nieuwe GROOTE LICHTENDE ZEE-FAKKEL, het sesde Deel by van *Keulen* 1753 gedrukt, vind men in den weg tusschen de *Caab* en *Java*, verscheidene Eilanden getekend, die men op de Paskaart der Indische Zee, die op de Schepen gebruikt word, wederom anders vind, en nog verre verschild van de betere ligging derzelve, in de Kaarte behorende tot de Reizen van den Engelschen Capitein *Cook*, zo wel de Eerste van 1769 - 1771. gedaan, en in 4. Deelen in Quarto in 1774. door *HAKESWORTH*, uitgegeven; als van de tweede Reize van 1771 - 1775. gedaan en mede in 4. Deelen in Quarto door *HODGES* in 1778. vertaald, deze Kaarten zyn berekend op den Meridiaan van *London* 16. gr. 27. m. beöosten, die van de Piek van *Teneriffe*, daar deze Kaarte haare eerste Meridiaan is.

§. II.

Beöoften de *Caab de Goede Hoop*, vind men op 37. gr. 17. m. Zuider-Breedte, 58. Lengte, zo wel in de ZEE-FAKKEL, als in de Engelsche Kaart, de droogte van het Slot van Capelle de welke egter twyfelagtig blyft: (b) zekerder is de droogte op 40. gr. Zuider-Breedte en 60. Lengte op het jagt *Narris* en verscheide andere gezien, gelyks water en *Brouwers droogte* genaamd.

Zo mede de Eilandjes van *Dina* en *Marseveen*, op 41. gr. Zuider Breedte en 38. Lengte, ook by de Engelschen bekend.

§. III.

De Eilanden *Amsterdam* op 37. gr. 40. m. en *St. Paulo* op 38. gr. 40. m. Zuider Breedte, liggen op een Lengte, deze was in de ZEE-FAKKEL op 107. bepaald: by de beschryving derzelve door Schippers *W. de Vlaming* op 92. gr. 54. m. by de Paskaart 91. gr. 20. m. en op de

---

Xx §. III. En-

(b) Pagina 18.

Engelsche Kaart op 78. gr dat is 94. gr. Beoosten *Teneriffe*. Wat een magtig onderscheid! en hoe gemakkelyk zoude dit door de uitkomende Schepen met eene goede Observatie der Lengte niet kunnen bepaald worden.

§. IV.

Op onze Paskaart en by de Engelschen, vind men een Eiland *Clotathes* op 22. gr. Zuider Breete 111. gr. Lengte, En de *Trial Rotsen*, die boven water liggen, in de ZEE-FAKKEL op 20. gr. 30. m. Z. B. en 125. Lengte, dog op de Paskaart op 120. gr. en op de EngelscheKaart op 124. gr. b'oosten *Teneriffe*.

§. V.

Het Eiland *Mony* door de Engelschen *Cristmis* of *Kersmus-Eiland* genaamd, en door hun in de Kentermaanden der Mousson meest altoos bezogt, om dat het volgens mondelinge rapporten, van Engelsche Capiteins net ten Zuiden van de West-hoek van *Java* en dus op geen Kaarten wel ligt, want hoewel zy het alle op 10 $\frac{1}{2}$. gr. Zuider Breedte plaatsen,

zen, steld de ZEE-FAKKEL het op 123. gr. de Paskaart op 120. gr. en de Engelsche Kaart op 119. gr. b'oosten *Teneriffe*

§. VI.

Salem in onze Paskaart op 8. gr. 20. m. Zuider Breedte 120. gr. Lengte gelegen, is volgens de ZEE-FAKKEL maar eens gezien by buijig weer, en dus twyfeld men of het wel in de Waereld is. Ook is het op de Engelsche Kaarten niet bekend. Maar de *Cocos* Eilanden, die gemeenlyk door de t'huisvarende Schepen gezien worden, liggen zo wel op de onze als op de Engelsche Kaarten, op 12. gr. Zuider Breedte 113. gr. Bepoosten *Teneriffe*

REDEVOERING (*)
 DER
 INËNTINGE
 TOT DE
 INGEZETENEN
 VAN
 BATAVIA,
 NA HAARE TERUG KOMSTE
 VAN
 SAMARANG;
 OVERHANDIGD
 DOOR
 MR. W. VAN HOGENDORP.

INGEZETENEN VAN BATAVIA!

Wanneer Demosthenes zyne eerste Redevoering tegen Philippus, Koning van Macedonië, te Athenen uitsprak, was die heerszuchtige Vorst niet verder dan tot de Thermópylen gevorderd.

(*) Het Genootschap heeft goedgevonden, deeze Redevoering, reeds in sprokkelmaand van dit Jaar, wanneer de natuurlyke Kinderziekte op BATAVIA begon door te breeken, afzonderlyk, by den Stadsdrukker te laten drukken, om de Ingezetenen op nieuws tot de Inënting aanteuoedigen.

derd. De Athenienfers hadden eenig volk derwaards gezonden, om Hem den doortogt van deeze berg-engte te bewilten. Des niet tegenstaande, waren de meesten bekommerd voor het vervolg; en ziende eenen staatkundigen en altoos werkzaamen Krygsheld aan het hoofd van een talryk leger, lieten zy den moed, om hem te be-teugelen, geheel en al wegzinken.

Het was by die gelegenheid, dat Demosthenes het gestoelte der Redenaaren beklom, en de neêrslagtigheid van zyne Medeburgeren zocht op te beuren, hun aantoonende, dat Philip-pus wel machtig, maar niet onöver-winnelyk was; mits zy de handen aan het werk floegen, en den tyd, ingeene nuttelooze raadpleegingen, of vadzige ledigheid, lieten verlooren gaan.

BATAVIA! ik bevinde my in eene veel moeiliker omstandigheid, dan de Grieksche Redenaar. De Vyandin, tegen welke ik U moet aanmoedigen, is niet minder ontzaglyk, maar veel bloeddorstiger, dan Philippus was. En gawe de Hemel, dat dezelve zich nog zoo verre van U af bevondt, als de Thermópylen van Athenen waren!

ren! Maar, Helaas! Zy is reeds, met het zwaerd der verwoestinge, Uwe Voorsteden doorgetrokken, en Uwe Poorte ingetreden! Zy heeft reeds eenigen Uwer Ingezetenen ter neêrgeveld, anderen deerlyk mishandeld! en wie weet, hoe veelen, die hier tegenwoordig zyn, zoo zy naar mynen raad niet luisteren, het slagtoffer van haare wreedheid nog zullen worden?

Dan, hoe grooter Uwe gevaaren zyn; hoe schuldiger ik door myn stilzwygen zoude worden. Wat staat my derhalven, op dit tydstop, te doen? Het voorbeeld van Demosthenes na te volgen. U te doen zien, dat Uwe Vyandin, de moordzuchtige Kinderziekte, wel ontzaglyk, maar niet onöverwinbaar is; mits Gy de wapenen, die ik U aanbiede, om haar te bestryden, kloekmoedig durft in handen neemen.

Eene korte schetze van myn gehouden gedrag, en van myn wedervaaren, geduurende myn verblyf in deeze Volkplantinge, zal U van deeze groote Waarheid, volkomen, overtuigen. Maar, alvorens die te beginnen, hebbe ik U eene vraage voor te stellen.

Waa-

Waaröm, ô BATAVIA, hebt Ge my, eenige maanden geleeden, gebannen uit Uwe huizen, en verdreeven van Uwe straaten? Is het, om dat, na eenen gelukkigen uitflag myner verichtingen, op meer dan honderd van Uwe In-en Opgezetenen, één ééning kind, geduurende den tyd myner behandeling, gestorven is? Maar hebt Gy dit geval wel onderzocht, met de nauwkeurigheid, die eene zaak van dat gewigt vereischte? Hebt Gy den Geneesheer ondervraagd? Hebt Gy by de Ouders vernomen, hoe, en wanneer de ziekte zich heeft geopenbaard? Zyt Gy verzekerd, dat er geene besmetting der natuurlyke pokjes, die in de buurt heerschten, of eenige andere ziekte zy bygekomen? BATAVIA! Indien Gy dit alles, met de uiterste zorgvuldigheid, niet hebt nagegaan; zoo kunt Gy ook niet weeten, of Ge my, onschuldige, niet zonder oorzaake veroordeeld hebt.

Maar laat ik liever tot de beloofde schetze overgaan! Verledig my dan, ô BATAVIA, eene behoorlyke aandacht. Denk, dat ik U zal onderhouden over Uwe gewigtigste belangens: het welzyn van veelen, die U dierbaar zyn,
Een

Een jónġ (*) Geneesheer, t' zedert weinige jaaren hier aangeland, en overtuigd van myne nuttigheid, door de menigvuldige proeven van zyne uitmuntende Leermeefters, van DOEVEREN en CAMPER (Mannen, op wie ik roemen durve) was de eerfte, dien ik, in deeze Geweftén, aanzettede, om zyn ééniġft zoontje in te enten. Hoe groot moet niet zyne overreding geweest zyn! *Hy entte zyn eeniġft kind in.* Maar ook, hoe kon ik U, door overtuigender beweegredenen, tot my trachten over tehaalen? Hoe kon ik U spreekender bewyzen geeven, dat myne verrichtingen door KUNST en NATUUR wierden goedgekeurd, dan wanneer ik de VADERLIEFDE en de GENEESKUNDE beiden uitkoos, om dezelve het eerft voor Uwe oogen in het werk te ftellen?

Deeze inénting hadt eenen voordeelligen uitflag; maar Gy wierdt niet getroffen door de kracht van het Voorbeeld. Ik herhaalde en verfterkte het zelve, door myne kunftbewerking op een ééniġft dochtertje van eenen anderen

---

(*) De Heer VAN DER STEEGE, Medicinæ Doctór,

ren (*) Geneesheer, die nóg, boven den vorigen, eene langduuriger ondervinding der ziekten van het land, en der gesteldheid van de lucht hadt. Maar Gy zaagt wederom dit Voorbeeld over het hoofd; om dat Uwe Vyandin niet stondt voor Uwe deure, en Gy, toen, weinig van de vernielende Kinderziekte hoordet spreken.

Ik ging ledig langs Uwe huizen, en bedroefde my over den traagen voortgang van myne verrichtingen; want, behalven een Europeesch en twaalf slaavenkinderen, wilde men niemand aan myne zorge toevertrouwen.

Dan, myne zaaken veranderden eensklaps van gedaante. Het huis van (*) Eenen Uwer GROOTEN werdt my geöpend. Twee van zyne kinderen wierden my voorgedraagen. Hunne voordeelige Natuur-gesteldheid, en hunne geregelde en wel ingerichte levenswyze gaven my, byna, eene volledige verzekering van den allergelukkigsten uitflag.

Ik bedroog my geenzins in myne verwachting; en veelen, binnen en

Y y rond-

(*) Den Heer HOFFMAN, Medicinæ Doctör.

(*) Den Wel Edelen Geëfrenen Heer CRAAN, Raad van Nederlands Indië.

rondöm Uwe Vesten, ô BATAVIA, volgden dit pryswaerdig Voorbeeld; ja zelfs, op de afgelegene (*) dorpen der Visschers, waar men de noodige pokstoffe ter inëntinge haalde, zag men den argdenkenden Javaan zyne beschroomdheid afleggen, en den Europeeschen Geneesheer smeeken, van zyne kinderen te willen inënten.

Een Genootschap, dat zich in Uwe Stad heeft opgericht, en niets anders, dan het algemeen nut beöogt, spoorde een van zyne Leden aan, om, in eene zedelyke vertelling, myne voordeelen, en de menigvuldige rampen van myne wreede Zuster, tegen elkanderen te vergelyken. Dit stukje hadt gedeeltelyk eene goede uitwerking. Verscheidene Ouders lieten hunne kinderen inënten, en verheugen zich nog dagelyksch over het besluit, dat zy, na het leezen van dat geschrift, genomen hebben.

O Gy, voorbeeldige Moeders! die, als andere SOPHRONISBA's, gelukkig door de inënting van Uwe kinderen geworden zyt! Ik beroepe my op het
ge-

(*) Op de Maronde. Zie het eerste Deel der Verhandelingen van het Bataviaatch Genootschap. Pag. 334.

getuigenis van Uw eigen hart. Springt het niet zomtyds op van vreugde? Voeltge niet eene innerlyke vergenoe-
ging, wanneer Gy Uwe kinderen, bo-
ven zoo veele anderen, bevoorrecht
ziet? Maar kent Gy ook wel Uwe
verplichting? Tracht gy wel Uwe
vrienden en maagen zoo gelukkig te
maaken, als Gy zelven zyt? Zoekt
Gy wel door openbaare bewyzen van
Uwe blydschap hen over te haalen,
om, door eene gelyke onderneeming,
dezelfde vreugde deelachtig te worden?

Zulke onverwachte veranderingen
gaven my grooten moed. En ik was
reeds met de inënting by meer dan
honderd, zoo Europeezen, als Inlan-
ders en Slaaven, allergelukkigst ge-
vorderd, wanneer ik, op den eersten
van Herfstmaand van den voorleedenen
jaare, in het huis van eenen Uwer
braafste Ingezetenen geroepen wierd.

Men stelde my een meisje van vier
jaaren voor. Zy schein uiterlyk ge-
zond, en bekwaam, om de inëntinge
te ondergaan (Ik ben verplicht, dit
hier by te voegen, om den laster,
dien men den Ouderen en den Genees-
heer heeft zoeken aantewryven, als of

dit kind ziekyk ware geweest, edelmoedig afteweeren. Ik heb de wapenen der Onwaarheid niet noodig ter verdediging van myne zaak) Zy wierdt, op de gewoone wyze, door den Geneesheer ingeënt. Zie hier in 't kort de voornaamste aanmerklykheden der ziekte. Den zelfden avond der inënting werdt zy door eene koortze aangetaft, die tot des anderen daags morgen duurde. Drie dagen daarna, bespeurde men eenen uitflag. Men bleef voortgaan, haar op dezelfde wyze te behandelen, als men in andere inëntingen gewoon was. Op vrydag den tienden, na dat zy, 's woensdags en donderdags te voren, door eene ligte koorts was aangedaan geweest, ontwaarde men de pokjes, die vervolgens zeer menigvuldig voor den dag kwamen, klein bleeven, maar niet insloegen. Op vrydag den zeventienden, kreeg zy eenen sterken stoelgang en perssing, waar na zy, op den een en twintigsten, overleedt.

Vyanden der Inëntinge in deeze Volkplanting! Het is niet aan Uwe uitspraak, dat ik de besliffching van deeze zaak overlaate. Want, al waren

Uwe

Uwe inzichten zoo zuiver, als het licht van de Zon, het zoude U toch, in deezen, aan eene genoegzaame kennisse en ervaarenheid mangelen. Maar ik beroep my op alle Geneesheeren, en geneeskundige Schryvers, ja zelfs op myne Tegenpartyen in Europa. Laaten zy zeggen, of één hunner ooit eene koorts, op den eersten dag der inëntinge voorgevallen, en eenen uitslag, op den derden dag bespeurd, hebbe toegeschreeven aan de uitwerkende kracht der ingeënte pokstoffe! Die met zulke wanbegrippen, in dat Waereld-deel, durfde voor den dag komen, zoude tot eenen spot van myne Tegenstreevers zelve verstreken.

Daar is derhalven eene innerlyke ongesteldheid, die niemand heeft kunnen voorzien, in het lighaam van dat kind geweest: eene kwaadaartige stoffe, die niets gemeens met de kinderziekte hadt; maar die deeze koorts, en deezen uitslag heeft veroorzaakt. En vermits de pokjes hunnen vryen loop behouden hebben, en niet ingeslaagen zyn; is het zeer waarschylyk, dat deeze kwaadaartige stoffe, geduurende

de uitbotting der kinderziekte, zich in den onderbuik hebbe neêrgezet; en dat de stoelgang en perssing, die naderhand den dood veroorzaakt hebben, aan dezelve, en niet aan de pokjes, moeten worden toegeschreeven.

Maar, zoo er deeze waarschyntlykheid heeft plaats gehad; zoo er slechts eene mogelykheid is geweest, dat dit sterfgeval aan die vreemde oorzaak te wyten zy, waarom heeft men er dan my, zonder het minste onderzoek, de schuld van gegeven?

Of zoude men van begrip zyn, dat ik den mensch, gedurende myne behandeling, van alle doodlyke toevallen kan en moet bevryden? God bewaare my, INGEZETENEN VAN BATAVIA, dat ik U, door zulke bedrieglyke stellingen, zoude zoeken tot my overtehaalen! Zy stryden met de gezonde redenen, en het ontzag, dat wy allen aan de Godlyke Almagt verschuldigd zyn.

Myne kunstbewerking duurt drie weken. Ik stelle eens, dat Gy honderd Ingezetenen, in deeze Stad, daar Gy er dagelyksch zoo veelen aan Uwe rechte en slinke zyde ziet vallen, by één verzameldet; zoudt Gy U verwonden,

ren,

ren, wanneer er één van deezen, binnen de drie weken, wierdt weggerukt? immers neen? Wel waarom zyt Gy het dan nu geweest, nu dit aan éenen van meer dan honderd, die ik hebbe ingeënt, is overgekomen?

BATAVIA! BATAVIA! wacht U van murmureering. Zyt veel eer verwonderd, dat er niet meer dan één, door Uwe rotkoortzen, en de menigvuldige andere ziekten van Uwen besmetten dampkring zyn weggerukt. Merk liever deeze spaarzaame slagting van de bloeddorstige dood, onder deeze menigte van ingeënten, als eene zonderlinge bestiering van de Voorzienigheid aan, die U gelegenheid heeft willen geeven, om, zonder tusfschenkomst van veele vooroordeel-baarende ongevallen, met een bedaard gemoed, myne groote voordeelen, boven de rampen der natuurlyke Kinderziekte, te kunnen wikken en weegen, en dus den besten weg, tot behoud van U zelve, Uwe kinderen, Uwe vrienden, te kunnen inslaan.

Ondertusfschen wierd ik bezwaard met dit ongelukkig sterfgeval. De dood van één kind wifchte, in één

oogenblik, uit myne voorige weldaaden. Alle Uwe deuren wierden voor my geflooten. Ik wendde myne treden naar SAMARANG.

Ik verkoos den landweg, en bezocht, Ô BATAVIA, Uwe Omme- en Bovenlanden. Hemel! wat eene verwoesting richt, in dezelve, de natuurlijke Kinderziekte niet aan! Hier kwam my een oude gryzaart tegen, die, reeds over veertig jaaren, beide zyne oogen aan de pokjes verlooren hadt. Hy wierdt geleid door eenen jongeling, die hem altoos bybleef, en dus, zoo wel als hy zelve, een onnut voorwerp voor den landbouw was. Wat verder zag ik, in eene geringe *Pondock*, eene jonge vrouw liggen, die, kort na haar huwlyk, door die ziekte lam, en dus onbekwaam geworden was, tot de vermeerdering van haar geslacht. Ik vernachtte in den *Dalem* van eenen Javaanschen Grooten, daar ik alles in droefheid gedompeld vond, om dat hy, in minder dan veertien dagen, zyne twee éénigste kinderen aan de kinderziekte hadt zien sneuvelen. Allen, die ik op myne reize ondervroeg, kwamen hierin overeen, dat

dat er van honderd Javaanen, die deeze ziekte kreegen, twintig ten grave daalden, behalven die, voor al hun leeven, ongelukkig wierden. Welke eene slagting! en waaröm dezelve, door de inëntinge, niet voorgekomen?

Ik spoedde voortwaards tot Cheribon. Maar wat akelig treurtoneel deedt zich daar voor myne oogen op! Een (*) jongman, in den bloei van zyne jaaren, de hope zyner Ouderen, onlangs uit zyn Vaderland te Batavia aangekomen, hadt die Hoofdplaats verlaaten, om by den Cheribonschen (†) Landvoogd, eenen vriend van zynen Vader, en, boven dien, eenen vriend van alle ongelukkigen, een bezoek afteleggen. De Gastvryheid, de Menschenliefde, en de Vriendschap hadden hem, by zyne aankomst, met opene armen, ontvangen. De Landvoogd hadt hem omhelst met die tedere aandoeninge, die aan de gulhartige Zeeuwen zoo eigen is, wanneer zy eenen van hunne Landgenooten zien. Maar wat gebeurt er? nauwlyks heeft hy zyne voeten in

Yy 5 huis

(*) De Onderkoopman RIBAUT

(†) Den Heer VAN DER BEEK

huis gezet, of hy wordt door eene hevige koortze aangetast. Het venyn der kinderziekte raakt by hem aan het giften. Een allerkwaadaartigst soort van pokken openbaart zich. Alles, wat de Kunst, de Weldaadigheid en de Overvloed kunnen uitdenken, wordt in het werk gesteld, om hem te behouden. helaas! alles is vruchteloos! De dood zweeft boven den lusthof, waar hy is ingetrokken! Hy wordt het slagtoffer der Kinderziekte! En, dat nog wreeder is, dan de dood zelve, hy moet in die laatste oogenblikken, die zoo dierbaar aan de Vriendschap zyn, de tegenwoordigheid missen van den Landvoogd, die de besmetting vreeft! Zymogen hunne wederzydsche traanen van een eeuwig vaarwel niet met elkanderen mengen! Hy moet sterven in de armen van vreemden!

O Gy! die het vuur der menschenliefde in Uwen boezem branden voelt! Gy, die de groote voorrechten der waare vriendschap kent! overweegt eens by U zelve, van welke zielverkwikkende vertroostingende deze Vyandin van 't menschelyk geslacht U zomtyds berooft.

Ik

Ik zettede myne reize, Oostwaards, naar SAMARANG voort. Gezegend JAVA! overal vond ik Uwe schuuren opgevuld met de edelste voortbrengzels van Uwen vruchtbaaren grond. Maar, niet tegenstaande Uwe ryke inzaamingen, zag ik, Uwe landen doorkruisende, nog gansche strecken onbebouwd liggen. Men onderrichte my, dat, hoe menigvuldig het getal Uwer Opgezetenen ook mogte zyn, er evenwel nog gebrek aan handen voor den landbouw was. Gelukkig volk! dacht ik by my zelve: zoo Gy ooit myne voordeelen leerdet kennen; zoo ooit myne kunstbewerking over Uw gansch Eiland algemeen wierdt; in minder dan vyf en twintig jaaren, zoudt Gy U met honderd duizend zielen vermeerderd zien.

Eindelyk kwam ik te SAMARANG aan. SAMARANG in druk! in bekommernisse! in rouwe gezeten! De vlugge Kinderziekte was my, op de reize, voorby gestreefd, en hadt, in die weinige dagen, haare slaande hand reeds uitgestrekt. De Chineesche, Javaansche en Maleidsche Kampongs, éven buiten de stad gelegen, waren
het

het eerst aangetast, en zagen, ieder oogenblik, hunne bewooners wegsleepen naar het graf. De Stad zelve mogt niet vry blyven van haaren aanval. Zy dronk het bloed der Europeezen uit den beker van vergenoeving! (*) Ô MARTENS! (*) Ô TEUCHER! (*) Ô WINDELSTIG! Uwe kinderen zyn niet meer! Tedere (*) BARKEY! Uw jongste zuigeling; beminnelyke (*) ROGHE! Uw éénigst kind moesten voor haare woede bukken! Noch Uwe moederlyke liefkoozingen, noch Uwe heete traanen, noch Uwe vuurige gebeden hebben dezelve kunnen behouden! Gy hebt ze zien scheuren uit Uwe beevende armen, en neêrdompelen in den killen schoot der aarde! Braave, maar ongelukkige Ouders! vergeeft my, van hier Uwe naamen te hebben gemeld. Het is niet geweest, om Uwe wonden, op nieuws, te doen bloeden. Maar Och of BATAVIA getroffen wierd' door het voorbeeld van Uw ongeluk! En het verstrekke U, tot eenige vertroosting, dat Uwe kinderen, te vroeg weggerukt, om op Uw voetspoor deeze volkplantinge in hun leeven van nut te zyn, hunne

poo-

(*) Allen Inwooners van Samarang.

poogingen, daar toe, nog aanwenden na hunnen dood, met den Ingezetenen deezer Hoofdplaatze, uit hunne grafsteden, toeteroepen: *Laat Uwe kinderen toch inënten!*

Ondertuffchen hadden de aanzienlyksten van SAMARANG my reeds tot hunne hulpe geroepen. (†) De **GEBIEDER** van die Kust, (*) de **COMMAN-
DANT** van de stad, en de (*) **Genees-
heer**, die my huifvestigde, plukten reeds de vruchten van mynen arbeid. De inënting was by hunne kinderen zoo gelukkig, zoo voordeelig afgelopen, dat men niet kon zeggen, dat zy ziek waren geweest, Veele **Ou-
ders**, zelfs van die geenen, die met de sterkste vooroordeelen tegen my waren ingenomen, deezen voorspoed ziende, kwamen van hunne dwaaling te rug, en vertrouwden my de hunnen ook toe. Ja, in eenen zeer korten tyd, wierden er, onder myne oogen, vyf en dertig, zoo Europeesche als Slaaven-kinderen ingeënt.

Dan

(†) De Wel Edele Goffrenge Heer **VAN DER BURGH**, Raad van Nederlands Indië.

(*) De Heer **VERMEHR**.

(*) De Heer **BONNEKEN**.

Dan 'er verspreidde zich een gerucht, dat de wreede kinderziekte, op het zien van myne behaalde Voordeelen, SAMARANG verlaaten, en den weg naar deeze Hoofdplaatze genomen hadde. Ô BATAVIA! ik voelde op nieuws mynen yver voor U blaaken, en myne belangens aan den kundigen *Arts*, die reeds zoo veelen in die stad hadde ingeënt, aanbevoolen hebbende, besloot ik, haar op de hielen te volgen, en U, voor de tweede maale, myne hulpe aan te bieden.

Met zulk een oogmerk beklom ik dit Gestoelte. En, zoo Gy, met eenige oplettendheid, my hebt aangehoord, zoo zult Gy overtuigd geworden zyn van de waarheid van myn zeggen, dat Uwe Vyandin wel ontzaglyk, maar niet onöverwinnelyk is; en dat myne kunstbewerking een zeker wapen is, om over Haar te zegepraalen.

Neem dan dit wapen in Uwe handen. Stryd met eenen nieuwen moed. Ik durve U verzekeren, dat de Palm-tak der Overwinninge U niet missen zal.

MAN-

MANNEN VAN STAAT! AANZIENLYKE GEBIEDERS over dit, en zob veele andere Wingewesten! Het zy my geöorloofd, U, met eene gepaste vrymoedigheid, aan te spreken! De Wysheid van Uwe Regeering, de Zuiverheid van Uwe Inzichten, Uwe gestadige Arbeidzaamheid, Uwe nooit wankelende Yver voor het welzyn van dit Volk plaatzen U, met rede, naast de uitmuntendste Staatsmannen van Nederland. Maar het is ook, uit hoofde van alle die trefelyke hoedanigheden, dat ik het grootste recht op Uwe goedgunstigheid meene te hebben. Gy zyt de Weldoeners van Uwe Ingezetenen; en ik kome tot hen, met weldaaden in myne rechte hand. Gy zyt de Handhaavers van hun lighaamelyk behoud, van hun tydelyk welzyn; en ik brenge hun de behoudenis en het leeven. Gy weet, dat, in de menigte des Volks, der Vorsten heerlijkheid bestaat; en ik kome, om het zelve te vermenigvuldigen. Alle myne poogingen werken mede met de Staatkundige Grondwetten, die Gy U hebt voorgesteld. Laat my dan niet te vergeefs op Uwe bescherminge hoopen!

PRIESTERS DES HEILIGDOMS! U vooräl kunnen myne verrichtingen niet onver-

verschillig zyn. De zorge voor het levens-behoud van duizenden van menschen is U zoo wel aanbevoelen, als hunne Geestelyke Welvaart. Ook hebben de beroemdste en godvruchtigste Mannen van Uwe Orde, in Europa, het zoo begreepen. In Engeland, een MADDOX, een SOME, een DODDRIDGE, een WARBURTON, enz.; in Nederland, een CHAIS, een NIEUWLAND, een SUPERVILLE, een CHEVALIER, een NAHUIS, en veele anderen, onder welken ik niet moet vergeeten dien uitmuntenden Hoogleeraar, die U, wegens zyne uitgestrekte geleerdheid, en zynen yver voor den bloei der Indische Kerke, niet onbekend kan zyn, hebben, of in gedrukte Geschriften, of in uitgesprokene Leerredenen, of in openbaare Gebeden, voor myne belangen gepleit. Dan, zyt Ge van gevoelen, dat Gy geene voorbeelden, maar het licht van Uw eigen Oordeel volgen moet? Eerwaardige Mannen! ik stemme U dit gaerne toe. Maar gunt my dan ook, U een tweeledig voorstel te mogen doen. Gy houdt de inënting voordeelig, en overéénkomstig met de Godlyke Wetten; of Gy houdt dezelve nadeelig,

lig, en met die Wetten ftrydig. Maar, zoo Gy dezelve nadeelig, en met de Godlyke Wetten ftrydig hielt, zoudt Gy dan niet, in den tyd, dat er zoo veelen in deeze ftad zyn ingeënt, openlyk, tegen haar, zyn opgekomen? Trouwe Herders! Zoudt Gy niet gewaakt hebben voor Uwe kudde? Immers ja? Indien zy tegen de bevelen van Gods heilig woord aanliep, Gy zoudt U, met eenen Godvruchtigen yver, tegen dezelve, hebben aangekant. Geene menschen-vreeze, geene waereldsche Inzichten zouden U weêrhouden hebben. Gy zoudt, met het hoogfte recht, den kansfel hebben doen daveren van Uwe bedreigingen tegen de zulken, die haar in het werk durfden ftellen. En de vloeken van Ebal waren niet te fterk geweest, om tegen my te worden uitgesproken.

Ik mag dan, uit Uw voorig ftilzwygen, afleiden, dat Gy de inënting voordeelig voor het Menschdom en overéénkomstig met de Godlyke Wetten houdt. Maar is het dan Uw plicht niet, **GODVRUCHTIGE MANNEN!** deeze kunstbewerking aan Uwe Gemeente voortedraagen? Dezelve daar toe op

te wekken, en aan te moedigen? Haare en myne belangens te vereénigen? in één woord: my, voor het aangezichte des Volks, te zegenen met de zegeningen van Gerizim?

En Gy, GENEESKUNDIGE MANNEN! -Gy, die dagelyksch de verwoestingen der natuurlyke Kinderziekte voor ooggen hebt; hoe zoude ik niet overtuigd zyn van Uwe toegenegenheid? Maar laat ik U eenen trouwen raad mogen geeven! Laaten de Voorzichtigheid, by de inëntinge zelve, en de Opzettendheid, geduurende den loop der ziekte, U altoos verzellen! O! dat die woorden, die wy onlangs, uit den mond van eenen Uwer voornaamste Leden, hebben hooren vloeien, naamlyk: *dat de armste slaaf even veel recht op zyn hart heeft, als de rykste man, die er leeft*, (*) Uwer aller Zinspreuke mogen zyn! Want ik moet het U herinneren, of schoon Gy het allen weet, dat de geringste slaaf, dien Gy zoudt hebben ingeënt, en naderhand verwaarloosd, om U, vermaaks-halve, te gaan vervoegen by eenen Uwer
goe-

(*) Eerste Deel der Verhandelingen van 't Bataviaasch Genootschap, pag: 82

goede Vrienden of Begunftigers, tegen U zoude getuigen in den grooten dag des Oordeels.

INGEZETENEN VAN BATAVIA! hier is myne taak afgeweeven. Kieft nu tusfchen my en myne wreede Zuster. Zoo Gy de keuze op my doet vallen; ik zal de vrolykheid brengen in Uwe huizen, de leevendigheid langs Uwe wegen. Uwe rouwklagten zal ik verminderen. De welvaart van Uwe Zoonen, de fchoonheid van Uwe Dochteren zal ik ter harte neemen. Ik zal onder U blyven wonen, als eene trouwe Vriendinne, als eene zorgvuldige Behoedfter. Ô BATAVIA! *indien ik U dan vergeete, zoo vergeete myne rechte band zich zelve! Myne tonge kleeve aan myn gebemelte, zoo ik aan U niet gedenke! zoo ik U niet verheffe, boven het hoogfte myner blydschap! (*)*

IK HEBBE GEZEGD.

BERIGT,

AANGAANDE

DE

GAMBER,

Derzelve Planting en Bewerking

op

MALACCA

DOOR

ABRAHAMUS COUPERUS,

Onderkoopman aldaar.

Het geen den kwynenden Handel hier nog eenigzints onderschraagt, en aan veele behoeftege Werklieden een genoegzaam onderhoud verschafft, is het voortkweeken van *Gamber-boomen* welkers bosschen alhier *Ladangs* genaamd worden, en ik zal in deezen, alle myne vermogens inspannen, om, zoo naauwkeurig mogelyk, eene beschryving te geven van den Grond,
Plant,

Plant, Blad enz. van dit Product en deszelfs bewerking in het gemeen.

In den Jaare 1758. heeft men hier begonnen, deeze Boomen aan te kweken, hier toe bragt men van Pontjan, (liggende aan deeze Kust bezuiden Malacca) het Gamber-Zaad over; doch de aangewende moeite was vrugteloos, want het Zaad, dat slegts een korten tyd kan goed blyven, had reeds deszelfs vrugtbaarheid verlooren, waarom men tot de aankomst, der alhier, van derwaards aangebragte jonge Gamber-planten, wagten moest, die volkomen aan de verwagting beantwoordden, en weelig voortgroeiende, in korten tyd, eene menigte van Ladangs voorbragten.

Schoon dit Product genoegzaam by alle Europeërs, die zig in de Indische Volkplantingen bevinden, bekend zal zyn, eischt egter eene Beschryving van dit heester gewas van my, dat ik deszelfs gebruik beknopt aantoon.

Yder Landaart ziet men verlaafd aan aangenomene gewoontens, het zy dezelve eene uitspanning, ofte een verbeeld nut, voor de eene of andere kwaal ten oorsprong hebben.

Dus is 't gelegen met de Sieri en Betel, die reeds van de vroegste tyden, voor veelen der Oostersche Volkeren, onontbeerlyk was, en waar aan de meesten van hun, te buitenspoorig verslaafd zyn; een kiescher smaak deed hen mede naar andere zaaken, (het zy om dien smaak te temperen, of aangenaamer te maaken) omzien; waar aan zekerlyk den oorsprong der Gamber moet toegeschreeven worden.

De Catjoe, en Cardamom, als mede de Chineesche en Javafche Tabak, worden als de Gamber, onder den Sieri en Betel gekaauwd, doch de twee eerstgemelde zoorten, zyn te kostbaar voor geringe Lieden, die egter den Gamber, en de Chineesche, dan wel Javafche Tabak, niet wel kunnen ontbeeren; de quantiteit der Gamber is zeer gering, en een stukje, slegts ter grootte van een agtste duim, in 't vierkant, is genoeg, om op eene keer in een Sieri blad gedaan zynde, gebruikt te worden.

Men ziet verschillende zoorten van Gamber, zo in Couleur, en smaak, als in deszelfs uiterlyke gedaante waar in zy gesneeden word; de beste soort heeft

heeft eene driehoekige gedaante, yder hoek de lengte van een, en een half duim, iets meer of minder; en een vierde duim dik: is geel van Couleur, en word gemeenlyk op gespleetene Bamboesjes gestookten.

Een andere soort is genoegzaam vierkant van gedaante, en hoe geeler dezelve is hoe beter; egter vindt men onder deeze soort, die (schoon zuiver of onvervalscht zynde) zwart is, en dus onaanzienerlyker en van minder prys, waar van de redenen in het vervolg zullen aangetoond worden.

Nog een soort, komende van *Ziac*, is plat rond, twee duim in Diameter, en een vierde duim dik, witagtig geel van Couleur; en heeft de duidelykste kentekens van vervalsching.

Nog een soort, kogel rond zynde, groot twee duim Diameter, uiterlyk swart van gedaante, doorgebroken en, vol met bladen opgevuld, deeze word van *Patabahan* aangebragt.

Op KAMPAR (liggende aan geene zyde van deeze straat, op 't Eiland Sumatra,) word drieerlye soort van Gamber gemaakt; als, een soort, die plat rond, naauwlyks een vinger dik, en wel vier duim in Diameter groot is.

Een tweede soort, heef de grootte en gedaante als een Snaphaan-koogel.

De derde soort, is gelyk als die van *Ziac*, en is mede vervalscht, doch deeze vervalsching geschied op een zeer subtile wys, gelyk straks zal blyken: en van deeze soort word er veel naar den Oosthoek van Java vervoerd.

Wat den Grond betreft, dezelve is alhier verschillend, zo dat een Plantagie niet volstrekt eenerly soort van Aarde schynt te vorderen; egter is het nodig, dat dezelve eenen hoogen Grond hebben en wel schynt de roode Aarde, eigen aan heuvel-en bergagtige Plantagien, voor de Gamber de beste Grond te zyn, doch indien de Plant niet door te veel water omringd is, in de laagstens of daalen, en de Aarde ook rood is, staat dezelve even zo weelig, als op de heuvels. Dus het denkbeeld (van zommigen) dat de hoogte der Bergen meerder, dan de deugd der Grond, invloed op deeze Plant of Boom hebbe, ongegrond is.

Wel is waar dat het laagste gedeelte der Plantagie minder vrugtbaar, dan wel het hooge schynt; doch dit word veroorzaakt door menigvuldige Regen-
bui.

huien, die op de toppen der Bergen, geene schaade veroorzaaken, maar zeer noodzakelyk zyn; daar de nederzypen, de vogten in de laagstens by elkander vergaderd zynde, de jonge en teere Plantjes spoedig doen sterven, en de oudere boomen kwynen: zo ze al het Lot der jonge boomen niet mede ondergaan.

Docheene lange droogte rigt zomtyds eene merkelyke verwoesting op eene Ladang aan, en is over het algemeen genomen, van een vry schadelyker gevolg, als eene natte Mousson, dewyl de brandende hitte der Zon, en eene te lange droogte, op de geheele Plantagie woedt, daar de Regen langs het Gebergte neder vlietende, flegts die Boomen, die langs dien waterloop staan beschaadigt, of doet kwynen.

De Wortels der Gamber-boomen, zyn niet diep in den Grond schietende, ook niet groot en uitgespreid, maar met sterke dunne veseltjes omzet, derzelve binnenste is geel van Couleur en heeft een bast, of schors, ter dikte als *Radix China*, en komt gedroogd zynde, zo in Couleur, als smaak, eenigzints met dezelve overeen.

De boom heeft zeer zeldzaam eene enkele stam; maar verscheidene weelig uitschietende Telgen, in en door elkanderen gewassen, maaken den Boom uit.

In deeze gedaante, ziet men dezelve meest ter hoogte van vyf tot agt voeten. Het Blad jong zynde, is ligt groen van Couleur, naar het geel overhellende, en neemt ouder geworden zynde, eene groenere Couleur aan, welke allengskens in eene roode Couleur verandert, met een menigte swarte stipjes, en vlekjes. Dog rood geworden zynde, is het te overboodig ryp, en staat spoedig te verwelken. Maar donker groen zynde, heeft het de vereischte rypheid, en word ter kooking afgesneeden.

De Maleijer had weleer de gewoonte, om maar slegts de bladen van de Telgjes afte scheuren, of dezelve door de hand trekkende afte rispen, zonder dat de ontbloote Telg van den boom af gesneeden wierd: doch de Chineezen beter in den Landbouw ervaaren, bespeurden ras, dat de Boom hier door merkelyke schaade leed; want de bladerlooze Telgen, zeer lang, en geil
zyn.

zynde, onttrekken den boom te veel voedend Zap, dan dat de andere jonge bladdraagende Takjes er niet door zouden benadeeld worden.

Het blad vervat een zeer slymagtig vogt in zig, ligt geel van Couleur, het welk men, het Blad met de hand wryvende, daar uit kan persen. Een volwassen blad, heeft gemeenlyk de lengte van drie duimen, iets meer of minder, en de breedte van (dog schaars) twee duim. Dies uiteinde heeft een enigzints krom omloopend spits, het welk niet in alle blaaden gelyk omloopt, maar in zommigen regts, in anderen weer links, en verthoont zig ook meer krullend in den een, als in den ander; schoon beide van eene gelyke, ofte volkomene Ryphheid.

Het blad heeft een kort steeltje, slegts ter lengte van een vierde duim. Overdwars is het blad gekronkeld, of in verscheidene bogten te zaam getrokken.

Aan de uitschietende Telgen, vindt men den Zaadknop, die in zyne eerste gestalte zynde, zig aan een steeltje ter lengte van een en een half duim formeerd; dit steeltje heeft twee leden, het

het bovenste één, en het onderste drie vierde van des steels lengte uitmaakende; en heeft op de scheiding, vier zeer kleine blaadtjes, die hetzelfde omvatten.

De grootte deezer knop is ruim een half duim, in zyn Diameter, en bestaat uit een meenigte groene steekeltjes, die de regte Bloemkelkjes zyn, en in elkanderen zig kogel rond om den steel sluitende, de eerste gedaante van den Bloemknop uitmaaken.

In korten tyd ontwaart men, dat het bovenste gedeelte, of de puntjes deezer steekeltjes vyfhoekig zyn, het geen bevestigd wordt, als dezelve uitbotten, en men hen de Figuur eenigzins als een Kruidnagel gelykende, ziet aanneemen.

Uit het binnenste gedeelte van yder Kelkje, ziet men de bloem uitschieten die ter lengte van drie vierde duim is; de bloem is een langwerpig trechteragtig buisje, zeer dun, en schaars ter dikte van een agtste duim, boven met vyf kleine blaadtjes geel van Couleur; het buisje is vlees couleurig, dog dies onderst einde eenigzins rood. Binnen in de
bloem

bloem vertoonen zig, als een sterretje
vyf pittèn, naar Zaad gelykende. (*)

Na

(*) De *Gamber boom* behoort, blykens de van MALACCA mede gezonden Takjes, in de eerste order vyfde Classe van 't Linnæesche Systeem, tusschen de *Portlandia* en de *Roella* geplaatst te worden, als hebbende een eenbladige boven het vrugt beginzel staande Bloemkrans, een twee vakkig gekroond Zaadhuisje, vyf meeldraadjes en een enkele styl met een ongedeeld Stampertjie.

De jonge Takjes van dezen Boom zyn by den stand der bladen als in leden verdeeld. De bladen zyn eenribbig, effenrandig, schier eyvormig, schuins toegepitst, en op korte steelen tegens malkander overgesteld.

De Bloemknoppen komen aan enkele ronde Steelen uit de hoeken, die de blad Steelen met de Takjes maaken, zynde mede meest tegens malkander overstaande. Uit een gemeenzaame Kelk die viermaal ingesneeden is, komt een kort Steelje voort, draagende de gemeene bloem bodem die rondom met veele [82 en meer] ongesteelde of vastopzittende bloempjes begroeid is.

De byzondere Kelkjes hebben vyf tandjes, hun beneden gedeelde groeit uit tot de vrugt, op dewelke deeze tandjes als een kroontje blyven zitten. De eenbladige bloemkransjes zyn schenkbordformig [*hypocrateriformis*] en boven in vyf rondagtige lapjes gedeeld. Binnen, aan het boveinde van de bloemkrans staan 5 korte meeldraatjes met breede iets lang-agtige helpjes.

Een lange styl met een knodragtig stampertje, loopt door het midden van den bloemkrans naar het vrugtbeginzel. De vrugt is een gekroond, langagtig, tweevakkig hauwtje met veele kleine en gevlerkte Zaden.

De afbeelding van de *Gatta Gambir* Tab XXXIV, in 't V. Deel van *Rumphius* Kruidenboek, toont veel overeenkomste met de takjes van onze Malacche *Gamber boom*. *Rumphius* zelfs heeft dit reeds bemerkt en doet waarschuwing, van deeze twee gewassen niet met elkander te verwisselen. (Deze Botanische beschryving is door de Heer F. BARON VAN WURMB, aan het Genootschap medegedeeld.)

Na tien of twaalf dagen gebloeid te hebben, valt de Bloem af: en die Kelkjes, die zig het eerst vertoond hebben, en uit welke de Bloem was uitgeschooten, blyven alleen aan de steel zitten, yder kelkje thans volwassen zynde, heeft de lengte van een en een vierde duim, dog 1chaars de dikte van een agtste. In deeze gedaante blyft het Zaad, dat in deeze knop, of kelkjes beslooten is, aan de boomen, tot deszelfs volkoomen rypheid.

Indien het droog is, en eene donkerbruine Couleur aangenoomen heeft, (het geen de Planter als een teken van deszelfs rypheid aanmerkt) wordt het zelve afgeplukt. Kort daar na, of weinig langer dan drie dagen, moet het gezaaid worden, want na tien of twaalf dagen vertoevens, (zelfs minder) heeft het alle vrugtbaarheid verlooren, en men wagt te vergeeffsch naar de opkomst.

Een van deeze Zaadkelkjes, dwars door gebroken zynde, vertoont twee holle buisjes, in yder van welkers middeldeelen een zwart vezeltje zit, dat
om.

omringd is van ontelbaare Zaadjes. Het Zaad vertoont zig, in den eersten opslag, als kleine afgekorte, fynewitte zydene draadjes, doch in dezelve zit flegts ter groote van den kleinsten zandkorrel het Zaad, dat plat, en eenigzins eirond is.

De voortplanting van dit Zaad, tot den aanleg van eene Plantagie, ofte *Ladang*, geschiedt in deezer voegen: Men zaaid het Zaad in Beddens, welkers Aarde, reeds te vooren, fyn en efsen gemaakt is.

Het Zaad wordt flegts los op de Bedden gestrooid, zonder dat het zelve met Aarde weder bedekt wordt: Zo zulks gedaan word, gaat het Zaad ter verrotting over.

Veertien a vyftien dagen, blyft het Zaad in den grond, en komt dan weelig uitschieten.

Twee a drie Maanden, na de opkomst van het Zaad, heeft de jonge Plant, die nu de hoogte van ses a seven duimen bereikt, de vereischte grootte, om verplant te kunnen worden; de worteltjes van deeze jonge plantjes, zyn sterke vezeltjes, geel van Couleur.

Indien voorheen in den Grond, alwaar men den *Gamber-Ladang* wil aanleggen, boomen van deeze soort geftaan hebben, of, indien dezelve een overblyfzel, van een oude *Ladang* is, fchynd de Grond noodzakelyk te vereifchen, dat daar op eene menigte hout, ftruiken, en bladen enz. gebrand worden, het enkeld uitroeijen van ftruiken en wilderniffen, die in dezelve gevonden worden, is niet genoeg, om een fpoedigen en fleurigen aanwas te gemoet te zien; Zo dat het in alle gevallen blykt, dat deeze Afch, een voor den Gamber-Boom zeer voedzaame ftof by zig heeft, en teffens dat de oude Gamber-Boomen, meer voedzaame Zappen den Grond onttrekken, dan wel andere (in dien Grond) gevonden wordende ftruiken, en wilderniffen, dewyl aldan, het branden minder noodzaakelyk is, fchoon doch altoos beter dan de enkele uitrooijing.

Dit in agt genoomen zynde, kan de Grond, ten gebruike der aanplanting met eene goede verwagting gebeezigd worden.

Men plant de jonge Planten, in ronde gaaten, welken een voet iets meer
of

of minder in Diameter breed zyn, deeze gaaten hebben de diepte, van ses tot agt duimen. De Plant hier in gezet zynde, word het gat, met blaaden van verschillende, uit de wildernis geplukte boomen omstookten, die den jongen Plant, voor de steekende Zon beschermen en dus voor verwelking behoeden.

Deeze gaaten worden allengskens na dat de jonge boomen, weelig of kwynend opschieten digt gemaakt; waar door de worteltjes te beeter den grond vatten.

Een en een half jaar, gestaan hebbende, kunnen de telgjes, voor de eerste keer geschieden en ter kooking gebruikt worden, het geen men in 't vervolg, om de ses Maanden, kan hervatten.

De Gamber-Boom, schynt minder voor den aanval van schaadelyke Insecten, bloot gesteld te zyn, dan andere Boomen; Zelden vindt men Gamber-Boomen die door eenig ongedierte een merkelyke schaade zy toegebracht; de witte mieren, die aan de benedenste telgen zomtyds wel hunne nesten maaken, beletten den groei wel eenig-

Aaa

zints,

zins, dog doen geene zichtbaare schaa-
de aan het blad.

Enkele boomen vindt men (schoon
zeer zelden) welkers blaaden, 't zaam
gekronkeld zyn, door een zeer klein
zoort van Torren die de Eiertjes in de
uit bottende blaadjes leggen, welke
blaadjes groot wordende, hun geheel
omvatten, of waar in dezelve gegroeid
zyn.

Andere in het Wild loopende Bees-
ten als Wilde Varkens, Herten, Buf-
fels, &c: doen geen kwaad aan de blaa-
den, dat zekerlyk aan derzelve wrange,
en zaamen trekkende smaak, moet toe-
geschreeven worden.

In deezen stand voort groeyende,
wort eene nauwkeurige oppassing, nood-
zaakelyk vereischt, en de Planter,
moet eene ronde plek, rondsom den
boom, altoos schoon, en van opschie-
tend onkruid zuiver houden.

De Grond, die meest altoos, Berg-
of Heuvelagtig is, maakt het schoon-
houden (hoe noodzakelyk) ook zeer
bezwaarlyk, en belet volstrekt het ge-
bruiken van een werktuig, waar door
men, anderzins, met meer gemak de
bearbeiding zoude kunnen voortzetten.

daar

daar men nu 't meest met de Handen, of slegts met een Schup, het onkruid, tussehen de vershillende takjes die yder boom heeft, moet uitwieden.

De Kooking geschiedt, onder eene Loots, die aan alle zyden open, en met Adap blaaden gedekt is, de grootte der Lootsen, of Kookhuizen, zyn alle vershillend, naar evenreedigheid der grootte van den *Ladang*: waar na mede het getal der ovens is; waar op de *Gamber* gekookt wordt; en welke Ovens mede onder de Loots zyn.

Een *Ladang* heeft zelden minder dan drie, dog zommigen agt â tien Ovens.

De hoogte eener Oven is gewoonelyk Drie en een half voet, en van Yzersteen, (*) op gemetseld. doch dies binnenste ruimte is niet te bepaalen, en dewyl men er, zo veel van eene vershillende grootheid vindt, schynt hier toe, geene evenreedigheid vereischt te worden.

Boven in den Oven is eene opening, die door de Pan, of Keetel,

Aaa 2 waar

(*) Deze Yzersteen worden alhier (op MALACA) uit het gebergte gekapt, en veel gebruik.

waar in men de *Gamber* kookt, gevuld wordt.

De Grond onder de geheele loots, is zo hoog op gehoogd, als het bovenste der Ovens is: dus de Ovens, die alle naast elkanderen zyn, als onder den Grond schynen te staan.

Nog is in den Oven een Togtgat, waar door de sterke hitte en de rook, een doortogt heeft; en het vuur daar door Lugt krygende te sterker doet branden: zynde dit Lugt-gat rond, en slegts ses duim in Diameter, en agterwaards uit de Oven gemetzeld.

De Pannen of Ketels, die de groote boven-opening vullen, zyn niet alle van eene grootte; maar derzelver gedaante is meest egaal Komf-wys, na beneeden rond toeloopende, en met eene platte rand aan dies bovenste deel, welke op den boord der opening hangt, of rust: deeze Pannen of Ketels, zyn meest alle van Yfer; egter, (dog enkel) ook wel van Kooper; welk Mineriaal den *Gamber*, eene vry betere en aanzienelyker Couleur geeft.

Een houten Ton, ter hoogte van drie voeten, wordt op de Ketel vast gezet, met Klei, of Aarde digt gemaakt, en

zo sterk gesmeerd, dat de hitte van den rand des Ketels, die klei niet kan doen barsten; nog het water, dat zo wel, in de Ton als in de Ketel kookt, er door dringen.

Deeze zoo genoemde Ton, bestaat maar slegts uit 't zaamgevoegde duigen, welkers benedenste *Circumferentie*, met die des Keetels gelyk is; en is naar boven wyd uitlopende.

Schoon men deeze Ton wel zoude kunnen ontbeeren, door eene Ketel, die zo veel grooter was hier toe te nemen; zo is egter het gebruik der Ton, van geene geringe nuttigheid, want het vogt kookt minder opvliegend, en bestendiger in dezelve.

Ook is de roest van de Ketel, of deszelfs aankleevende vuiligheid (dat de Planter hoe zeer hy op het schoon houden des Keetels past niet kan beletten) meede eene groote reede van de bruine couleur der *Gamber*: dus men moet denken, dat, indien de Ketel, zo veel grooter was, als dezelve door de Ton is opgehoogd, de *Gamber*, door de meerderheid van Yzer, of Kooper, nog merkelyk swarter van couleur zoude zyn.

Op de voorkant des Ovens, is op den boog, (of voorste rondte) een muurtje gemetzel; of ook wel, met gekneede Klei, een hoogte op geworpen, dat de, op den Ketel staande Ton, voor de vlam, en hitte, die uit de voorste opening, des Ovens uitflaat, beschermt: welke anderzins, door de hitte spoedig zoude barsten, zo niet, door de vlam verteeren.

Tot het aanstookken des Ovens, moet men dikke stukken houts gebruiken, als stammen van boomen, of zeer dikke takken, dunder hout kan hier toe de vereischte hitte niet geeven. Dog op eene *Ladang*, is zelden, of nimmer gebrek, aan de hier toe benoodigde brandstof; de omstreeks leggende Bosschen, en Wildernissen, die aan yder *Ladang* grensen, en behooren, leveren zulks genoeg op.

Indien men de *Gamber-bladen* wil kookken, moet de afsnyding der Telgjes, des Morgens, of wel, des Avonds geschieden; dewyl de bladen, dan eene meerdere Quantiteit van zap in zig hebben, als wanneer dezelve eenigen tyd, op den dag, voor de steekenden hitte der Zon zyn bloot gesteld geweest

weeft: dus de Planter, door de onder-
vinding geleerd, die Telgjes, welkers
blaaden, voor de Morgen-Kooking
verordend zyn, 'sAvonds bevoorens
afsnjdt; en die welke 'sAvonds ge-
kookt worden, 'sMorgens in zamelt.

Er wort geene juiste evenreedigheid
van vogt, nog van blaaden, tot een
Kookzel vereifcht, maar de Planter,
of Kooker doet willekeurig, (zon-
der zig aan eene maat te bepaalen) waa-
ter, en bladen naar zyn goeddunken
in de Ketel.

Hy laat de blaaden (die geduurig
geroerd worden) ook geen bepaalde
tyd kooken; maar zo hy ontwaart,
dat het waater lymagtig begint te wor-
den, neemt hy de bladen, door mid-
del van een Net, dat ftyf over een
hoepeltje gespannen is, en waar aan
een ftok vast is, uit de ketel.

Egter fchynen de blaaden, min, of
meer, vyf Uuren, te moeten kooken;
eer dezelve, van het in zig hebbende
zap, ontlaft kunnen zyn. Dus men,
niet meer, als twee maal, op eenen
dag, in één Ketel kan kooken; welk
tweede, of laatste Kookzel, vry geel-
der als het eerfte is.

De uitgeschepte bladen, worden op een stuk hout, dat als een Goot is uitgehold, gelegd, 't welk ses voet lang, en twee voet, min, of meer, breed is: 't geen schuins op een stelling ligt met dies beneden eind, boven den Ketel, waar door het zappig waater, dat nog in de blaaden is, naar beneden uitloopt, en weder in de Ketel druipt.

Nu laat men het in den Ketel zynde zap, nog een geruimen tyd kookken, tot dat men denkt, dat het lyvig genoeg is, om koud geworden zynde, te kunnen stollen.

Dan wort dit zap in kleine aarden Potten geschept, op welke een Zeef gelegd wordt, die de nog in de Keetel zynde vuiligheid, als zand blaaden, etz, er uit weg neemt, en het zap zuivert; in deeze Potten blyft het staan, tot dat het enigzins koel wordt, en men het verder kan bewerken.

Nu worden weder dezelfde blaaden, als bevoorens, met waater in de Keetel gedaan, en nog eens even door gekookt, om uit dezelve, het *Gamber* zap, dat er nog in mogte zyn, (of dat er, van het vorige Kookzel, nog aan,

is

is blyven zitten,) te kooken, of, er af te spoelen: waar na men deeze blaaden, er weer uit neemt en nieuwe, in derzelve plaats, in den Keetel doet.

De uitgekookte blaaden, worden voor Mest, rondsom de boomen gestrooid.

Het gekookte vogt blyft zo lang stil staan, tot dat men de hand er in steekende, bevindt, dat het koud genoeg is, om met de hand omgeroerd, te kunnen worden.

De Planter, of Kooker, neemt dan een Lap linnen in de hand, waar mede hy het vogt bestendig omroert: en de Lap telkens in den Pot weer uitwringt, waar door het zap schielyk dik, en styf wordt; en het blyft in deeze Potten staan, tot dat het volkomen koud is. Wanneer het in een Lap Flaamsch linnen omwonden wordt, en zo onder eene Pers geleegen, die het nog in zig hebbende waater, er uitdrukt.

Deeze Pers, bestaat maar slegts uit eene lange Balk, welkers eene end, in een gat (dat in een oude boom, of ook wel in een sware Paal, gemaakt is,) gestookten wordt. en aan welker-

ander einde, eenige fwaare fteenen hangen, welkers gewigt, het vogt, of waater, uit de *Gamber* perft, die onder den balk, tuffchen twee Planken, met het doek, waar in dezelve bewonden is, gelegd word.

Het uitgeperft waater is volkoomen, zwart, en ftinkend; hoe zuiverder het zelve uit den *Gamber* geperft wordt, hoe blanker die van couleur is.

Het water uit de *Gamber* geperft zynde, wordt dezelve terftond met een Mes aan ftukken gefneeden, zo groot, of klein, als de Planter, of Snyder zulks begeert.

De gemeenfte zoort wort aan vierhoekige ftukken gefneeden, yder ter groote van een duim, iets meer, of minder.

Dog de befte of geelfte zoort, wordt alleen gehouden, om in eene driehoekige gedaante gefneeden te worden. Deeze zoort wort van 'tzap, dat flegts ten halven uit de blaaden gekookt is, gemaakt. waar door het, ligt geel van couleur, en ook niet zo fterk, nog zo fwaar van gewigt is.

Een kookzel, dat twaalf Katjes, gewoone *Gamber* uitleevert, geeft
flegts

slegts vier Katjes , van deeze soort ; door dien de volle kragt niet uit de blaaden gekookt is: voor het overige wordt dezelve in het kooken , als de andere soort , behandeld. dog gesneden zynde , wordt ze , nog nat zynde , aan gespleeten Bamboesjes gestooken , en zo hangende gedroogd: daar de minder of bruiner soorten , in de Zon , op een Raam , ook van gespleeten Bamboezen gemaakt , of gevlogten , gedroogd worden.

Deeze drooging geschied zynde , wort de *Gamber* , in zakken gedaan , en boven , in de Loots neergelegd , om door de naar boven slaande hitte van het nog in zig hebbende nat gezuiverd , en volkomen opgedroogd te worden. Want het minste nat , dat er in blyft , doet de *Gamber* schimmelen , en bederven.

Om dit voor te komen , wordt de *Gamber* van den Planter dikwyls , op matten van Rotting , of van Bamboesen gevlogten , in de Zon uitgespreid.

Indien het , in den tyd der kooking sterk reegent , is de Planter genoodzaakt , de *Gamber* , in de Loots , boven de rook , of hitte des Ovens te droo-

droogen; dat de *Gamber* meede zwart, en onaanzienelyk doet worden.

Alle *Gamber*, die op de Maleitsche plaatzen gemaakt wordt, heeft de duidelykste teekens van vervalscht te zyn. Die van *Patababan*, laaten een gedeelte der reeds uit gekookte bladen, om den *Gamber* daar door te verzwaaren, in dezelve blyven. Die van *Siac* mengen Sago Meel onder de *Gamber*.

Die van *Kampar* weeten de reeds uitgekookte blaaden fyn, als meel te maaken, en met dit stof de *Gamber* te verzwaaren.

Van de Chineezen of Maleijers die thans de eigenaars der Plantagien zyn, kan men onmogelyk eene staat, van onkosten, en voordeelen, eener *Ladang*, gewaar worden: want zo dra men dit onderzoekt, bespeurt men, dat zy op alle vraagen, ymand tragten te misleiden.

Egter kan het verschil der Marktprys, die in den beginne, van Rds. 26, tot 28 het Picol van 125 Pond is geweest, en thans tot Rds. zes, gedaald is, ons een duidelyk kenteeken opleveren dat het vertier van dit product merkelyk verflauwd is; en het mee-

nig-

nigvuldig getal van Planters, die zedert korte Jaaren, Banquerouten gemaakt hebben, (die men egter aan gene werkeloosheid, of flinks bedrog, kan toeschryven, maar aan het verval van dit product;) toonen zulks mede aan.

Eene *Ladang*, die voor heen Publicq verkogt wierd, voor Rds Agt. Honderd, is thans nauwelyks Sestig waard.

Dit was het, dat my aangaande den *Gamber-bouw* deels door eigen onderzoek, deels door gegronde berichten gebleken is; Te wenschen waare het, dat in deeze vervallene omstandigheid, een middel konde uitgedagt worden, om den thans behoefligen Planter, te ondersteunen; en hier door, den handel in dit product ten voordeele, van deeze Colonie, weder te doen bloeijen; als mede om de Planters in staat te stellen, op dat zy hunne, ten val neigende Plantagien in eenen beteren staat konden onderhouden, en een getal van ruim Ses-en-dertig, alhier in

de Bovenlanden gevondene *Ladangs*,
die reeds alle vervallen, onbebouwd,
en tot een wildernis, zyn geworden,
weder aan te kweeken, en te be-
planten.

MALACCA,
den 9. February
1780.

BESCHRYVINGE

VAN DE

WOU-WOUWEN,

DOOR

JOSUA VAN IPEREN,

IN

FREDRIK SCHOUWMAN.

I. HOOFDSTUK.

BESCHRYVINGEN en BERIGTEN.

§. I.

ARISTOTELES de Leermeeſter van Alexander den Grooten, is de eerſte geweest, die de Aapen *rus nigricus*, van de Bavianen, Meerkatten en andere ſtaart Aapen onderscheiden heeft. Zyne beſchryvinge van den ongeſtaarten

en

en menschvormigen is zeer fraai; (a) en door PLINIUS genoegzaam uitgeschreeven. (b)

Tot de ongestaarte brengt de Heer BRISSON den Afrikaanschen Aap van ARISTOTELES en PROSPER ALPINUS, den *Orang-Outang* en den grooten Ceilonschen Luyaard van *Seba*.

De Heer BUFFON zet den *Gibbon*, die niet lang geleden eerst in Europa is bekend geworden, in de plaats van den Ceilonschen Luyaard; (c) Scheidende teffens de *Orang-Outangs* in twee soorten de *Pongo* en de *Jocko*. (d)

En zekerlyk de rangschikkinge van den Ridder LINNÆUS is, in dezen vry gebrekkig, die, behalven den *Orang-Outang*, alleen den *Cercopithecus* van JOHNSTON Fig. 5. hier eene plaats vergunt; Maar men behoeft niet te twyfelen, of de Ridder heeft Fig. 6. gemeend; en dus is Fig. 5. een drukfout: want Fig. 5. verthoont eene staart tuschen de beenen.

§. II.

(a) Hist. Anim. Lib. II. Cap. 8. Tom. I. p. 855-856.

(b) Nat. Hist. Lib. XI. Cap. 44. Tom. I. p. 822. Edit. Gronov. VALMONT DE BOMARE Diction.

(c) Hist. Nat. Tom. XIV. p. 2. & 43.

(d) Ib. p. 20.

§. II.

'T is onbegrypelyk , hoe het is bygekomen , dat men de Wouwouw nog naar Europa niet levendig heeft overgebracht. De Heer VAN DER STEEGE heeft er een geraamte van aan den Heer Professor CAMPER over twee jaaren toegezonden; en dat geraamte heeft dien beroemden Hoogleëraar aanleidinge gegeven, om den Wouwouw voor den *Gibbon* van BUFFON aan te zien. (e) Uit onze Bescryvinge zal het blyken, en het geraamte van den Wouwouw, kan het doen blyken, dat daar de *Gibbons* van den Heer DAUBENTON uitstekende hielen hebben, en de Wouwouwen niets dan handkootjes aan de achter pooten, ook even daarom de Wouwouwen geen *Gibbons* kunnen zyn. Het Bataviasch Genootschap zal zyn best doen, om levendige Wouwouwen aan den Heer VOSMAER te verzorgen: alzo dezelve hier, door de zorge van den Edelen Heer RADERMACHER, eenigzins gemeen zyn geworden, gelyk zy, in de Bovenlanden, by de Javanen zeer gemeen zyn.

Bbb

Wy

Wy hebben er drie oude en een jongen waargenoomen: behalven, dat ook de Heeren GEVERS en VAN HOGENDORP, Wouwouwen voor hun plaatsier houden. By voorraad heeft er de Heer GEVERS reeds eenen in January, met de Nafcheepen, naar het Vaderland gezonden: hebbende een vaatje Arak mede gegeven, om het dier, als het sterft, te bewaaren. Want de Heer Commissaris VAN RIEMSDYK lid van ons Genootschap verklaart, dat er, van ettelyke Wouwouwen, welke Hy van tyd tot tyd gezonden hadt, geen een levendig overgekomen was, om datzy de koude niet kunnen verdraagen.

§. III.

Memoires.
sur la Chi-
re pag.
510.

Vader LE COMTE zag, op de Molukkes, een Aap, die op twee beenen liep, zyne armen als een Mensch gebruikte, het aangezicht had van een Hottentot, eene vacht van gryze wol, zeer zachtzinnig van aart en weergaaloos kundig en vlug. De Heer BUFFON besluit, uit deze Beschryvinge van den Pater, dat hy een Gibbon, en wy bequiten er uit, dat hy een Wouwouw ge-

gezien heeft. Er zal niet beter op zyn, dan dat wy ons best doen, om zulken Aap uit de Molukkes te krygen, om te zien wat er van zy.

§. IV.

Ondertuffchen berichten ons de Javanen, dat er drierlye foorten van Wouwouwen op ons Eiland zich onthouden: te weeten (1) vaal witte met zwarte koppen, (2) bruinachtige met roode, en (3) gryze, met zwarte aangezichten. Van de gryze fpreeken wy hier; en wat er van het aanwezen en de geartheid der overige Wouwouwen zy, zullen wy, door den tyd trachten te ontdekken. Want de bruinhairige, die onlangs by den Heer VAN HOGENDORP gebragt wierd, is in alles overeenkomende met de gryzen, en heeft een zwart aangezicht: zoo dat wy hem tot geene andere foort kunnen brengen, dan die, welke wy thans beschryven. Evenwel is hy ook zwarter van hair boven op het hoofd. Trouwens van den ouderdom of eenige andere toevallen, fchynt het, dat men de merkelyke verffchillendheden van koppen en aangezichten

zichten niet wel ontleenen kan.

Maar waarom kent men die andere soorten nog op Batavia niet? Misschien zal het daar van daan komen, om dat de Javaansche Vrouwen deze soort uit het nest haalen en vermaaks halven voor de Kinderen, opkweeken; en de andere soorten hunne jongen beter bewaaren, of wreeder en onhandelbaarer zyn.

§. V.

De Bovenlanders, welke deze dieren dagelyks waarneemen, getuigen eenparig, dat zy zich meest, in het wild, op de boomen onthouden, en van nature vreesachtig en voorzichtig zyn. 's Avonds verzamelen zy, en ieder huisgezin, van 5, 6, 8, of 10. voegen zich by een, en zetten zich kort by elkanderen, op eenen hoogen boom te slaapen: terwyl diezelfde boom ook aan ettelyke andere Families tot eene rustplaatze verstrekt. Maar ieder gezin zet er een op schildwacht, omtrent op gelyke wyze, als KOLBE ons van de Kaapsche Bavianen vertelt. De overige zitten te slaapen met de handen op de knien, en het hoofd voor over op de

de borst rustende. Edoch zoo dra de uitkyk eenig onraad bemerkt, roept hy aanstonds *Hoe! hoe!* 't geen de anderen wakker maakt, en ook *Hoe! Hoe!* doet roepen; tot zy allen *Hoe! Hoe!* geroepen hebben; en het gansche gezin in beweginge en op zyne hoede is.

§. VI.

's Morgens, zoo dra de Dageraad aanbreekt, en de Wouwouwen, in die houding, op de boomen nog zitten te slaapen, roept de schildwacht *Hoe-a! hoe-a!* Door dat geroep ontwaaken de overigen, slingeren zich van den eenen boom op den anderen, met gebaarden en houdingen, die hunne blydschap schynen aan te duiden. Zoo dra de Zon boven de kimmen is, daalen zy neder op den grond; en gaan henen, de huisgezinnen by onderscheidene benden, om hun voedzel te zoeken. Dan zoo er de een of ander eenig onraad bespeurt, schreeuwt hy op het oogenblik *Wauw-Wauw*: en, op dat zelfde oogenblik, vluchten en klouteren zy de boomen op, om eene veilige schuilplaatze te vinden. Daar blyven zy toezien, wat

er beneden omgaat, en afwachten de gelegenheid, om veilig beneden te komen. Ook verzekeren ons de Javanen, dat zy als de Honden, een zeer fyne reuk hebben.

§. VII.

Sommigen denken, dat deze Aap *Wauw-wauw* of *Wab-wab* zou heeten, om dat het eenigzins de gedaante van een oud Besje aanneemt, en het woord *Wab* in 't Javaanscheene Moei, of ook wel, als men boert, een oud Besje beduidt. Anderen willen verzekeren, dat *Wab-wab*, in eenen uitgebreiden zin, *Onnoozelheid* zou willen zeggen: en dat men dit denkbeeld aan dit Schepzel zou hebben geeigend: om dat het een eenvoudig voorkomen zou hebben. Als men zulke ongegronde en ydele gissingen opgeeft, wederlegt men zich zelve.

§. VIII.

Sedert eene lange reeks van jaaren, hebben onze Indianen waargenoomen, dat er geene kans altoos is, om het
Man-

Mannetje en Wyfje der Wouwouwen, in beslootene hokken te doen paaren en voortteelen. Even het zelfde getuigt men van onze kleine Javaansche *Ourang-Outans*: daar echter andere Apen en Meerkatten, nu en dan, een tegenstrydig voorbeeld gegeeven hebben.

§. IX.

Ettelyke Indiaansche Natien, veele Slaven en Javaanen zyn er niet vreemd van, om alle de Apen en soortgelyke nu en dan, op de achterste pooten loopende Schepzelen, voor wilde Menschen of *Ourang-Outangs* aan te zien. Zelfs zyn er die vermoeden, dat de Voorouders der Apen en Wouwouwen gezondigd hebben, toen zy nog menschen waaren, gelyk wy zyn: en dat zy, door een rechtvaerdig Oordeel, de gedaante en lage levenswyze der Apen zouden gekreegen hebben. Gelyk men dan ook een soort van medelyden en toegenegeheid voor deze dieren, by de Indiaansche Volkeren ontmoet.

§. X.

Volgens de berichten der Javanen, zyn de Wouwouwen voornamentlyk aan drie ziekten onderhevig: te weten, de koude koorts, de geelzucht en den afgang. En den afgang houden zy voor doodelyk. Hoe lange zy doorgaans leeven, hebben wy nog niet vernomen.

§. XI.

By den Heer SALMON treft men niets aan, 't geen naar de Wouwouwen gelykt, en daar uit blykt het genoeg, dat de Heeren LEGUAT, HAMILTON, TULP, BONTIUS, en DE BRUIN, niets van dit dier geweeten hebben. By VALENTYN vindt men niet eens, zoo veel ik weet, eenige beschryvinge van Apen, Spookdieren of Luyaards: hoewel hy, onder Amboina, iets diergelyks beloofd had te zullen opstellen, als hy over de Stad Batavia handelen zou.

2. HOOFDSTUK.

WAARNEMINGEN en PROEVEN.

§. XII.

Op al het geen wy tot hier toe hebben by gebragt, is nog weinig staat te maken, zoo min als op de Reisbeschryvingen en de Verhandelingen der Geleerden over de opgezette Vachten en Geraamten van Schepzelen, welke zy nimmer levendig hebben waargenomen; en die zy niet weten, of haren vollen wasdom hadden. Het opzetten zelf kan onmogelyk in orde geschieden en de natuurlyke houdinge krygen, in een vreemd land; zelfs niet by het oprichten der geraamten. De Exemplaren, die men van elders krygt, in Arak of Rom zyn meest al in de gewrichten afgeweekt, door de verzwakkinge der peezen en zenuwen saamgezakt en in een gedrongen. En de levendige voorwerpen lyden zeer veel aan boord, zyn doorgaans ziek, als zy aan de wal komen, bedwelmd door de veranderinge van lucht en warmte, droefgeestig, ongedaan, kennen met geen tweede en

derde levendig voorwerp vergeleeken worden, en verbyfteren dus den wysgeer, zoo dat hy een byzonder en toevallig personeel verschynzel voor de gedaante en houdinge van eene geheele soort opgeeft. En daarom duiden wy den Heere VOSMAER ook niet ten ergsten, dat hy den *Ourang-Outang* in het Kabinet van Zyne Doorluchtige Hoogheid wat levendiger heeft doen opzetten, dan het zich voor zynen dood vertoonde; om dat de Heer VOSMAER, het Ondier meest altyd ziekelyk zal gehad hebben; en om dat zyn Ed. van Heeren, die in Indië geweest zyn, wel berichten zullen zyn voorgekomen, die hem verlof gaaven, om het dus op te zetten.

§. XIII.

De twee volwassene Wouwouwen, welke wy hebben waargenoomen, zullen de bygebragte aanmerkinge staaven. De eerste was gezonden aan den Heer Geheimschryver STEENWEG, Lid van ons Genootschap; en de tweede aan den Edelen Heer Directeur RADERMACHER; en ons werden die ter overweginge en beoordeeling geschonken. Beide wa-

ren zy Wyfjes; en aan de eerste wierd nagegeven, dat zy bezwangerd was, en eerlang baaren zou. Beide zagen zy er zeer treurig, mismoedig en slaperig uit, zoo dat men ze byna voor eene foort van Luyaards zou genoomen hebben, het hoofd zat voor over tusschen de schouders op de borst: en zy scheenen half dood te zyn. Beide zagen zy er uit, als afgeleefde leelyke Laplandsche Besjes, met bonte kappen en kabayen, die, vry buikig voor over in een zakten.

§. XIV.

Om te zien, of wy die mistroostigheid, welken men ook aan de *Ourang-outangs*, zonder grond, als natuurlyk toeëigent, niet konden geneezen, of eenigzints matigen, lieten wy, ten kosten van het Genootschap, een Bamboezen theatertje oprichten, op het vermakelykste uitzicht van den Tuyn, en onder eenen schaduwryken boom; en gaaven aan eene dier Wouwouwen, die er geplaatst werd, een klein Aapje tot gezelschap. Zy nam het Aapje aan als een moeder haar kind, deelde het

me-

mede van de Ryft, het Brood, de Jamblans, de Manges, en van alles, wat men haar rykelyk voordiende: dulden- de zelfs, als met eene moederlyke onverschilligheid, dat haar keesje alles ontnam. Het Aapje had haar ook tot zyne moeder en beschermster aange- noomen, kroop achter haar en keek haar aan, als iemand hem aan de touw trok, of met een stokje dreigde.

§. XV.

Als men der Wouwouw te na kwam, of haar en het Aapje beledigde, inzon- derheid als men haar bespote en uit- lachtte, gaapte zy, liet hare slagtanden zien, stak de lange armen uit, en schoot grimmige blikken uit de zwarte oogen. Dit geschiedde dagelyks min of meer, en het verdriet van de beledigde perso- naadje nam, hand over hand, toe. In 't begin liet zy zich nu en dan nog eens aanraaken en den hairigen huid streelen: maar nu dulde zy dit niet langer, werd toorniger en booser, en zag niemand aan, dan met eene korsele veront- waardiging.

§. XVI.

§ XVI.

Voor het overige lei zy zich telkens te slaapen op hare zyde uitgestrekt, en de armen en beenen op de voordeeligste wyze, om te rusten; gelyk teedere en koortzige menschen, die door zwartgalligheid en verregaande mistroostigheid, zich aan het gezelschap onttrekken, en, in de sombere eenzaamheid, hunne ondragelyke kwale en verdrietig hartzeer verergeren. De legginge en houdinge en omkeeringe van eene slapende Wouwouw vonden wy, in deze en de overige, volmaakt gelyk aan die der Menschen. By gevolg is het zittend slaapen op de boomen, volgens §. I. niet natuurlyk, maar gedwongen, even gelyk wy op eenen stoel zitten te slaapen. Als de Wouwouwen derhalven op hun gemak in veiligheid zullen rusten, zal dit niet op een boom, maar op den grond geschieden.

§. XVII.

Op Saturdag, den 6. November 1779 kwam onze schilder *Rolland*; die haar en het Aapje in de schaduwe deed bren-

brengen, om het schetzen te beginnen. Men zegt, dat het beest niet verdraagen kan, dat men het starlings aanziet. Ten minsten, onder het uitschilderen, begon het te janken, als een jonge hond, die klop krygt: vervolgens hard op schreeuwende, als een kind van twee of drie jaaren, 't geen gevallen heeft: 't schein, dat zy eindelyk allen haren moed verloor.

§. XVIII.

Wederom op het bamboezen thea-tertje gebragt zynde schein het dier ongemeen vermoeid en afgemat. Op het oog zou men, uit vergelykinge der vorige bedryven, hebben moeten besluiten, dat de spyt en wanhoop het zelve doodelyk bedroefd maakten; en dat de spotachtige behandelingen, welke het meende te hebben ondergaan, daar toe de voornaamste aanleidinge gegeven hadden. Ook weigerde het vervolgens iets te eeten, schein zich moedwillig dood te hongeren, en bezweek eindelyk, op Maandag den 8. November, 'smorgens om 9 uuren.

§. XIX.

§. XIX.

Edoch het lyk vervolgens geopend zynde, vonden wy aanstonds eene merkelyke *inflammatie* buiten op het *Intestinum duodenum*: Zynde dit het ingewand, door het welk het voedzel uit de maag in de verdere darmen overgaat. Dat koud vuur had eene inwendige opzwellinge veroorzaakt, door welke het ingewand dicht beslooten was, en dus de voedende stoffe niet langer kon doorlaaten. En deze (dit bleek nu van achter) was de ware oorzaak geweest der kwynende gestalte van het dier, en vervolgens van zynen dood. Evenwel is 't niet onmogelyk; dat het bederf ontstaan is, uit de saamgebo- gene en saamgedrukte houdinge, in welke het dier, uit spyt, verdriet en kommer, zich, gedurende de laatste da- gen van zyn leven en reeds eenen gerui- men tyd te voren, zich gezet en gehou- den had.

§. XX.

In de andere oude Wouwouwinne, welke reeds sedert den 19. October is waar-

waargenoomen , vonden wy alles ge-
 noegzaam gelyk , met het geen van de
 vorige reeds staat aangeteekehnd. Dit
 fchepzel was ongemeen gezet op raauw
 Vleefch ; en trouwens de fterke flag-
 tanden geeven een genoegzaam be-
 wys , dat men de Wouwouwen onder
 de verfcheurende dieren plaatzen moet.
 Maar welke dieren eigentlyk hun tot
 aas verftrekken ; daarom trent hebben
 wy nog niets vernomen. Miffchien
 zullen ook horentjes , hagediffen , vo-
 geltjes en diergelyke beeftjes hun ten
 prooye verftrekken. Ten minften dat zy
 byten en verfcheuren , is uit de vol-
 gende proeve gebleeken. Een jonge
 hond blafte haar aan en tergdeze. Zy
 werd ongemeen kwaadaartig deed ha-
 ren bek open , kreeg het hondje , 't
 geen tegen haar werd aangehitst , ein-
 delyk met de handen fel , trok het naar
 zich toe en beet het in de nek met ee-
 nen knaauw dood. Dit gedaan zynde ,
 wilde men het hondje ontweldigen , en
 dit gefchiedde met groote moeite , om
 dat het naar hem beet , die het los wil-
 de rukken , en teffens pogingen aan-
 wende , om hem te pakken en vaft te
 houden. Ten bewyze , zoo 't ons voor-
 komt ,

komt, dat zy het hondje zou opgepeuzeld hebben.

§. XXI.

Eindelyk stierf ook het oud Besje, na dat het eenigen tyd aan den Bloedafgang was geweest. By de openinge bleek het, dat de Maag deerlyk ontstookten, en dat de kleine darmen verkantert waren. En deze is dan de natuurlijke oorzaak van den dood geweest. 't Is aanmerkenswaardig, dat beide deze volwassene en oude Wouwouwen, en nog een derde van den Heer VAN HOGENDORP, aanstonds mistroostig, somber en ziekelyk zich vertoonden: en ook binnen korten tyd, sedert die ons geworden zyn, den laatsten adem hebben uitgeblaazen. 't Kan zeer wel wezen, dat de Bovenlandsche Javaanen, die zeer veel werk van het voeden en opkweeken dezer Apen maaken, dezelve zoo lang bewaaren, tot zy er doodelyke teekenen aan ontdekken: dat zy die dan naar de Benedenlanden afbrengen, om er nog eenig voordeel mede te doen: en den onkundigen Europees te bedriegen.

Ccc

§. XXII.

§. XXII.

Indien nu eens drie zulke Exemplaren gelukkig in het Vaderland waren overgekomen, wat zouden er onze Natuur onderzoekers uit beslooten hebben? dat er onder de Apen geen grimmer, mismoediger, onaangenamer dier zich bevond als de Wouwouwen, en dat het voor de samenleving met de Menschen niet geschaapen scheen. Ondertusschen zou zulk een vonnis door de Natuur worden wedersproken: en wie weet hoe dikwyls dit niet gebeurt; al heeft men toegang tot een Koninglyk Kabinet. Wy vinden hier gelegenheid om dit te erkennen: want de drie oude en afgeleefde Wouwouwen zouden ons zelve bedroogen hebben: indien wy niet by den Heer GEVERS eenen jongen hadden aangetroffen; en er de Ed. Heer RADERMACHER ons nog niet eenen diergelyken had doen bezorgen: en wy er ten laatsten nog niet eenen derden by de Heer VAN HOGENDORP, hadden aangetroffen.

§. XXIII.

XXIII.

Die van den Heer GEVERS, welke nu levendig naar het Vaderland gezonden is, is het rapste en levendigste dier, 't geen wy immer met onze oogén aanschouwden. Zyne houdinge is recht en moedig, hoewel met het hoofd en hals een weinig bukkende, en tusschen de schouders inzakkende; maar minder, ongelyk minder dan de oude. Met boogsgewyze uitstaande schenkels, loopt hy op zyne achter handen; of zoo men liever wil; op zyne voeten, als eene Vaderlandsche Kieviet. Uit de breede schouders schieten zeer lange en handige armen uit, welke ruim zoo vlug en vaerdig zyn als de beenen. Men laat hun zuiver los, en dan is hy onbedenkelyk schichtig van beweginge in en over de boomen en takken: zyne overgang van de eene tak en telg op de andere is op het vliegen af. Dan laat hy zich nedervallen: en dan slingert hy en toutert zich zylings uit, als het telgje, 't geen hy vastpakt, te veel zinkt, om een ander takje in de nabuurschap vast te krygen. Elke greep, welke hy doet, is gewis: en alles is

zoo zwierig en ongedwongen, dat men niet, dan met de grootste verbaasheid, zich over verwondert. Ook is hy zoo gemeenzaam met de Menschen, als men verlangen zou, zonder eenige blyken van driefte wederspanningheid of domme eigenzinnigheid te geeven, dat men geen gelukkiger temperament van een dier verlangen zou: gelyk hy daarom ook het vermaak van het huisgezin voor een groot gedeelte uitmaakt. Een kroon Aapje, 't geen hem gezelschap houdt en daar hy mede speelt, is op verre naar zoo levendig en aartig niet.

§. XXIV.

Om nochtans, op de beste wyze, waar te neemen, moet men de voorwerpen aan huis hebben, om dezelve daaglyks naar te gaan, en van andere Menschen te laten behandelen. Wy kreegen dan ook eenen Wouwouw zynde een manneke, nog kleiner en jonger, dan die van den Heer GEVER'S. Gemeenzamer en vriendelyker dier hadden wy nooit gezien. Alleen was hy wat al te vrymoedig, overlaade ons met
zy-

zyne beleefdheden, en werd dus somwylen wat lastig. Het hangend slingeren en voortloopen onder eenen bamboes tusschen twee boomen gespannen, by overhandiche vergrypinge, het drinken uit een plasje by nederbukkinge en opslabbinge; en uit een klapperdop of dieper water somwylen met de holligheid zyner hand: het wonderlyk loopen met overgedookten hoofd, lange uitsteekende, op en neder slingeren de en balanceerende armen en nederhangende handen, het dansend huppelen met belagchelyke luchtsprongen, langs den grond, op twee achterpooten) het voortsnellen op vier handen, (want eigentyke voeten heeft het beest niet) en wel zoo, dat de armen recht nederwaards in de loodlyn zich, met de toppen der vingeren, tot aan den grond uitstrekken en eenig steunzel by zetten; en ik weet niet wat nog al byzonderheden, en aartigheden maaken de eigenschappen van dezen menschgelykenden aap uit. Eens vechten er eenige honden en blaften geweldig dichte by hem: toen werd hy zeer angstig en schreeuwde uitdrukkelyk *Wouwouw.*

§. XXV.

Een slaaf, met name *Tam*, die een zonderling liefhebber van beesten, zelfs van slangen en kaaymans is, behandelde hem vervolgens met meer vriendelykheid, dan iemand onzer. De Wouwouw beantwoordde dat met eene uitsteekende vriendichap, en hy begon te verminderen in zyne gemeenzaamheid tegens ons. Evenwel zoo dra zich iemand aan hem met vriendelykheid laat gelegen leggen, beantwoordt hy dat ook, zonder aanzien van perfoonen met eene gelyke toegenegenheid. Op Saterdag den 22. January 1780 hadden wy zwaaren regen, overstrominge en eene geweldige Aard-beevinge. De Wouwouw en het Aapje onthielden zich in een flavenvertrek en hadden het te voren nimmer eens kunnen worden. Maar nu omarmde de Wouwouw het Aapje: denkelyk om het te beschermen, of liever, om er zich mede te verwarmen: alzoo het vry koel was, staande de Thermometer van Fahrenheit op 78 graden, met eene zware opdampende en vochtige lucht. Somwylen verwarmt hy zich by het vuur in de

de Kombuis, en de vriendschap met het Aapje blyft voortduuren. Somtyds evenwel hebben zy een hevig verschil over een stukje Pisang: wanneer hun beiden de afgunst uit de oogen straalt. Kortom het schepzel geeft in alle zyne verrichtingen eene meer dan gemeene dierlyke schranderheid te kennen: zoo dat men geheel en al het spoor byster is, indien men het van onverstand en onnoozelheid beschuldigd. De vlugheid der ziele schynt die van het lichaam te overtreffen.

3. HOOFDSTUK.

NATUUR-EN ONTLEEDKUN- DIGE BESCHOUWINGE.

§. XXVI.

Men behoeft niet te twyffelen, of de Wouwouwen hebben hunne benamingen gekreegen van 't geluid en geschreeuw, 't geen zy maaken, in benaauwtheid zynde §. XXIV. Ettelyke dieren heeft men ten allen tyde dus benoemd, by alle de volkeren: gelyk bekend is.

Ccc 4

§. XXVII.

§. XXVII.

De Wouwouwen zyn Apen zonder staarten: want de Javanen getuigen dit eenparig; en er is geen teeken te vinden, dat hun de staart in de jeugd zou afgebeeten zyn. Evenwel is het onwaar, dat zy altyd op de achterste beenen loopen. Hunne achterste pooten mogen geene voeten heeten: zy hebben geene uitsteekende hielen of hielbeentjes, gelyk de *Gibbons* van DE BUFFON; en mogen dus met recht vierhandige, maar geenzins viervoetige, veel min twee voetige dieren genoemd worden. Ook hebben zy platte nagelen aan alle vier de handen, gelyk de onze. Ondertuffchen kunnen zy niet recht op blyven staan: en zyn ook nimmer door de Natuur geschikt, om recht op, met het hoofd naar boven te wandelen, gelyk de menschen; want zy hebben noch billen noch kuiten: welker spieren hoognoedig zyn tot eene opgereehte gestalte. Zy brengen hunnen tyd door met hangen, slingeren, waggelend voortloopen, zitten en leggen. Ook springen zy eigentlyk niet van den eenen boom op

op den anderen, gelyk de gestaarte Aapen, maar slingeren en werpen zich liever, gebruikende hier toe onverschillig dan eens de voor, dan eens de achterhanden. Als men hun de armen op de rug bindt, dan eeten en rechten zy, met hunne onder, of achter handen, even zoo grif als met de voorhanden. Ook gebruiken zy de voorpooten niet om op te loopen, als wanneer het bovenlyf begint over te hellen en dreigt te vallen: wanneer zy eventjes den grond raaken met de toppen hunner vingeren.

§. XXVIII.

De gestalte der Wouwouwen heeft veele overeenkomst vooral ten opzichte der lange armen, met de Gibbons.

Maar wegens het induikende der kromme houdinge, met den zeldzamen Aap van den Heer RANDAL te Westmunster, geteekend by R. BRADLEY. Het aanzicht heeft veele overeenkomst met den *Doue* van den Heer DE BUFFON, of met den Baardaap of de *Diana* van LINNÆUS, by den Heer HOUTTUYN in plaatgebragt. Evenwel is de Wouwouw be-

Verhd.
van de werken der Natu r XV. naat bl. 171. Histor. Nat. Tom. XIII p. 148. Alg. Va- der. Let- teroeff. i. d. 1779. Men- gelw. bl. 26,

halven om het verschil der hielen, ook nog geen Gibbon: hoewel, de Heer Profeffor CAMPER dit fchynt te vooronderstellen. Ten minften de Gibbon heeft een geelachtig menschverwig aangezicht, de Wouwouw daar en tegen pikzwart: de beide Gibbons hebben het aangezicht rond, of met eenen gryzen cirkel omgeeven: maar onze Wouwouwen hebben een menschvormig aangezicht, beparukt met eenen omgekeerden gelykzydigen witgryzen Triangel. 'T zou echter kunnen zyn, dat de bruinachtige met roode aangezichten of de tweede foort van §. IV. nader aan de Gibbons kwamen.

§. XXIX.

Zeer zonderling is het dat de opperhuid dezer Schepzels onder het hair alomme witis, en daar en tegen pikzwart, daar geen hair groeit. Het hair van de de vacht zelf is kronkelig en in de war, vertoonende eene foort van wollig bont, waar uitrechtopstaande hairen, als borstels uitsteeken, die niet kunnen plat gestreeken worden. De ronde zwarte

oogen schynen ook zoo verre van elkanderen niet te staan, en de Wouwouwinnen draagen hunne borsten merkelyk hooger, dan die der overige Apen. En de Schachten der mannekens welke inwendig geenzins met beentjes voorzien zyn, steeken midden tusschen de ballen door. Ondertusschen is het jammer, dat men van de voortteeling het baaren, en alles, wat daar toe behoort, nog niets vernoomen heeft, daar men op aan kan.

§. XXX.

De Spraakdeelen verschillen niets, van die der Apen en van den *Ourang-Outang*. De neus, hoewel eenigzins ingetrokken, en de zwarte welgezoomde ooren, zoo wel als de oogen, mitsgaders de tong schynen zeer fyn en sterk van aandoeninge te zyn. In de darmen vinden wy niets buitenge-meens. By de de openinge der eerstgenoemde Wouwouwinnen, die men, als zwanger zynde, had opgegeeven, gaaven de Lyfmoeder en de Fallopiaansche

fche Trompetten geen het minste bewys van bevruchtinge. Het Hart, de Longen, de Milt, de Lever, de Galblaas, zoo min als de aderen en Slagaderen, welke wy waarnaamen, hadden iets vreemds: hoewel misschien de Lever wat grooter was. Het borstbeen, de ribben, de rugstreng en het bekken vertoonden ook niets byzonders.

4. HOOFDSTUK.

DE M E E T I N G E.

§. XXXI.

Zonder dat wy van elkanderen wisten, hebben wy de twee oude Wouwouwinnen gemeeten, en wy zullen die, zoo veel doenlyk, met de lengte en dikte van de ledemaaten der Gibbons vergelyken: en, tot dien einde, de getallen in drie Kolommen zetten, en daar 't noodig zal zyn, de Parysche Voetmaat van den Heer DAUBENTON, in Rhyndlands overbrengen, als 144: tegen 139. Want zoo veel kleiner zyn de Parysche Voeten.

Wou-

WOUWOUWEN.

GIBBON.

No. 1. N. 2.

Rhylandfche Voeten.

Paryfche.

Voet. Duim. Lyn Voet. Duim. Lyn.

Voet. Duim. Lyn.

Lengte van de Kin tot aan den Aars. - - -	I	8	5	I	I	7 $\frac{1}{2}$	I	3	6
Hoofd tot de Kin. - -	—	4	7	—	—	4	—	4	4
Lengte van den Hals. -	—	2	5	—	—	—	—	3	6
Lengte van de Knie tot aan de Hiel, of Palm. -	—	8	—	—	—	7	—	7	—
- - Dye tot op de Knie.	—	9	—	—	—	8	—	—	—
Voetplant tot aan 't ein- de van de groote vinger.	—	4	7	—	—	4	—	5	4
Schouder tot Elleboog. - -	—	9	4	—	—	8	—	—	—
Elleboog tot de Hand. - -	—	11	—	—	—	10	—	9	6
Hand tot den top der Mid- delvinger. - - -	—	6	—	—	—	5	—	6	6
Breedte van 't Aangezicht by de Oogen. - - -	—	2	7	—	—	—	—	—	—
- - - Van den Mond.	—	1	9	—	—	—	—	—	—
Dikte van het Hoofd in 't ronde gemeeten. - - -	—	—	—	I	I	5	—	9	6
'T Voorhoofd tot aan de Oogen. - - - - -	—	2	2	—	—	—	—	—	—
Hals tot aan de Tepels. - -	—	3	7	—	—	—	—	—	—
Afstand der tepels van mal- kander. - - - - -	—	1	7	—	—	—	—	—	—
Dikte om de Borft. - - -	I	3	6	I	6	2 $\frac{1}{2}$	I	1	—
— Om den Buik. - - -	—	10	8	I	1	—	—	11	6
— Van den Bovenarm. - -	—	5	5	—	—	—	—	—	—
— Van den Onderarm. - -	—	4	5	—	—	—	—	3	8
— Van de Dye. - - - -	—	6	3	—	—	—	—	—	—
— Van de Schenkel. - - -	—	3	3	—	—	—	—	—	—
Breedte der Voorhanden. - -	—	—	—	—	I	5	—	—	—
— Achter of onderhanden. -	—	—	—	—	2	—	—	—	—
Ooren lang. - - - - -	—	1	7	—	—	—	—	—	7
— Breed. - - - - -	—	1	2	—	—	—	—	—	—
Middellyn der eeltachtige Zitbulen. - - - - -	—	1	2	—	—	—	—	—	—
Voorhand tot aan de Vin- gers. - - - - -	—	3	—	—	—	—	—	—	—
Middelvinger. - - - - -	—	3	2	—	3	2 $\frac{1}{2}$	—	—	—
Voorvinger. - - - - -	—	2	9	—	3	—	—	—	—
Derde Vinger. - - - - -	—	2	7	—	3	—	—	—	—
Vierde Vinger of Pink. - -	—	1	7	—	1	8	—	—	—
Duim. - - - - -	—	2	3	—	2	5	—	—	—
Achterhand tot de Vingers of VoetPlant. - - -	—	3	2	—	—	—	—	—	—
Middelvinger of Teen. - -	—	2	1	—	2	2 $\frac{1}{2}$	—	—	—
Duim of groote Toon. - -	—	1	5	—	1	7 $\frac{1}{2}$	—	—	—
Voorvinger. - - - - -	—	—	—	—	2	—	—	—	—
Derde Vinger. - - - - -	—	—	—	—	2	2 $\frac{1}{2}$	—	—	—
link. - - - - -	—	—	—	—	1	5	—	—	—

§. XXXII.

Volgens deze opgegevene Meetlyst doen er zich nog twee byzonderheden op, uit welke wy, behalven uit de reeds aangevoerde, meenen te kunnen be- toogen, dat de Wouwouwen en de Gibbons verschillende soorten van on- gestaarte Apen uitleeveren. De Voet- plant van den Gibbon is in Parysche Voetmaat 5. Duim en 4. Linien, 'tgeen in Rhyndlandtch iets meer zal zyn dan 5. Duim en 3. Linien. Maar die van de Wouwouwen kunnen niet meer dan 4. duim 5. linien, en 4. duimen 7. li- nien haalen. Daarenboven was de Gib- bon niet volwassen, en de Wouwou- wen waren oud en afgeleefd. By ge- volg toont die verschillende maat van de achterpooten, dat de Gibbons gee- ne Wouwouwen zyn: gelyk ook uit de Figuur op de Plaat, in het Werk van den Heer BUFFON, aanstonds blyken kan.

§. XXXIII.

Daarenboven zyn de Ooren van de Gibbon, volgens de opgave niet lan- ger dan 7. linien, indien er geene druk-

drukfout is; en de Wouwouwin N. I. had ooren van eenen duim langer, dat is byna driemaal langer als de Gibbon. Derhalven zoo hier geene drukfout schuilt, dan zyn ook de ooren onfeilbare getuigen nopens het verschil tuschen die twee soorten van gelyk-slagtige Schepzelen.

§. XXXIV.

Ook ziet men eindelyk dat de maten van N. I. en N. II. hier en daar eenigzins verschillen; waar uit wy moeten opmaaken, dat de volwaffene Wouwouwen ook allen niet evengroot zyn, Grooter verschil echter wordt men ontwaar in de wezentrekken of de Phisionomie der Wouwouwen, welke wy hebben waargenoomen; en de Javanen verzekeren, dat men in de Bovenlanden gewoon is, uit de trekken van het wezen de byzondere inborsten te gissen. Zoo dat dan ook hier de beroemde LAVATER zyn werk zou kunnen vinden.

BERIGT
 OMTRENT HET
 KATOEN-
 SPINNEN,

EN

WEEVEN

ONDER DE

JAVAANEN en CHINEEZEN.

Beneffens eenige andere merk
 waardigheden hier toe
 betrekkelyk

DOOR

JAN HOOYMAN.

Offchoon een gevoel van gebrek,
 voor de voornaamfte Oorzaak,
 der uitvinding moet gehouden wor-
 den, werkt zulks nogthans by alle
 menschen niet, in eene gelyke even-
 redigheid.

De

De lugtstreek, het voedsel, de natuurlyke gesteltenis van een land, de Regeeringsvorm, en meer andere soortgelyke, eerste oorzaaken, bevorderen of wederhouden den voortgang der ontdekkingen, naar mate zy hunnen invloed te samen voegen, of met den aart der voorwerpen die men het eerst benodigd heeft, in eene regtstreeksse betrekking staan.

Dit is buiten twyfel de ware reeden, der onderscheiden huishouding, van zoo veele verschillende Natien, als de geschied-verhalen der reizigers ons beschryven, en waar in wy, een zoo verbazend onderscheid ontdekken, dat het gezond vernuft, deeze vertoningen, voor onwaarschynelyk zoude houden indien d' ondervinding, derzelver zekerheid niet ontwyfelbaar bevestigde.

De verkeering en gemeenschap met vreemde volkeren kan ten deezen opzichte, wel eenige verbetering te voorschyn brengen, maar dan moet by een zodanig volk, het welk zig wil verbeteren, meerder eerezugt en begrip van voordeel, dan onverschilligheid en aan-

kleving aan verouderde gewoontens , heerschen: waar van wy tot nog toe, buiten de Europeanen, of derzelver afstammelingen, onder alle volken dezer aarde, weinig of geen voorbeeld vinden.

Naast *Europa* munt *Azia*, boven de twee andere waereld deelen uit, in fraaiheid van uitvinding, en verbetering der ontdekking, maar dewyl zy hunne hand werken en konsten, niet tegenstaande hunne hooge oudheid, niet hebben kunnen brengen tot dien trap van volmaaktheid, die zig door eene menigte van voortreffelyke onderscheidingen en gelukkige toepassingen, by onzen landaard te vinden, doet onderkennen, is men byna verpligt te besluiten, dat onder de eerste aangevoerde oorzaaken, den invloed der lugtstreek, of Geest en Oordeel van een ganzienlyk vermogen is.

Ik laat de beproeving dezer stelling, aan het wysgerig onderzoek van schrandere Geesten over, en zal my, voor dit maal, alleen bepalen, aan een berigt, omtrent de tweede noodzakelykheid

heid van 't menschelyk leven, de *kle ding*, die, naast het voedsel, terstont door het gevoel der behoefte, den geest der uitvinding bezig hield.

De opgezetenen van dit Eiland, zyn hier omtrent, zo wel als ten opzigt veeler andere zaaken, niet gelukkig in hunne vorderingen; Egter zyn de *Berg-Volkeren* door hunne armoede en het missen der verkeerung met vreemden, hier in nog agterlyker, dan de *Strand bewooners*. De eersten, loopen, niet tegenstaande de scherpe lugt der hooge gronden, meest al naakt of zyn bekleed met een kort wambais als een afgesneeden hemd, gevlogten van het nieuw uitgeschoten en nog niet geopend blad van den *Gabangboom* hier voor (*) uitvoerig beschreeven, daar de laatsten nog eenig lywaat van hun eigen weefsel hebben, hoe wel zulks tot hun gebruik, in verre na niet voldoende is, niet tegenstaande zy, tot de vervaerdiging dier geringe hoeveelheid, zoo veel tyd besteeden, dat er hun behoef, gemakkelyk door vervult

D d d 2

kon-

(*) Verhandl. I. Deel P. 193.

konde worden, indien zy hun maar beter wilden laten leeren: want de eerste stoffe ontbreekt hun niet, alzo alhier drie zeer bruikbaare foorten van het *Goffipium*, *Kapas* of *Boomwol*, werden gevonden.

D'eerste en beste word genaamt *Kapas Hollanda*, waarschynelyk om dat dezelve door onze Natie alhier is ingevoert. Deeze groeit aan eenen laaggen struik, die gaarn na by de grond hangt, waar door de Katoen, die lang en zeer fyn is, by het open splyten der bollen, ligt door de wurmen word aangestoken en verrot. Dewyl deeze heester wel de beste, maar teffens weinig vrugten geeft en veel toezigt vorderd, word dezelve op dezen bodem, door den landzaat zelden aangekweekt.

De bladeren verschillen niet veel met die der andere foorten, alle veel over eenkomst hebbende met het Wyngaard blad; de bloemen zyn veel kleurig, wit, blaauw, en ook gestreept. Eene nadere plantkundige beschryving van dit bekend gewas, agte ik onnodig.

De

De tweede is de *Kapas Costa*, mogelijk dus genaamt, dewyl die foort van *Coromandel*, alhier, naar het Portugees, *Costa* geheeten, is overgebracht, hoe wel zulks tot nog toe twyfelagtig is, dewyl het Genootschap de zaaden van daar, op ons verzoek gezonden, en hier gekweekt, met de volgende derde foort meer overeenkomstig heeft bevonden, waar om zulks nogmaals, met andere Zaaden, van daar ontboden, staat onderzocht te worden. Deeze groeit aan een heester, 6 à 7 voeten hoog en levert jaarlyks tweemaal, eene zoo overvloedige hoe veelheid vrugten, dat men de bladeren nauwlyks kan onderkennen. Zes maanden na het zaaien, bloeit deeze plant en word d'eerste maal geoogst in het afgaan van het reegen sayzoen, de tweede maal een weinig later. Niettegenstaande dezelve met geringe moeite kan worden voortgekweekt, en den arbeid rykelyk be'oont, vind men die nochtans alhier weinig, alzo het gewas te schaduwryk is, om tusschen de padie te kunnen staan en om deeze reeden een veld alleen begeert.

Deze beide foorten, zyn overjarig en de laatste fchynt veel overeenkomst te hebben, met de *Xylon Herbaceum* te vinden by den Heer P. FERMIN, in zyne befchryving van *Suriname*.

De derde foort heet *Kapas Gounong* of *Java* word teffens gezaait met de padie en kort na het snyden derzelve ingezamelt, wanneer ze, uitgebrek van verdere toezigt, verdord. Hier van spint men het gaarn, het welk aan de Ed. Maatschappy geleverd en Jaarlyks naar Europa verzonden wordt, maar dewyl dit foort kort en wreed is, is het gaarn zeer bros, en zoude veel deugdsamer weezen, indien men de *Kapas Costa* hier toe wilde bezigen waar toe de Hooge Regeering, nog onlangs moeite heeft gedaan, die dit jaar, na het ontfangen der ontboden Zaa-den, wederom herhaalt zal worden.

De Javanen planten in de Bovenlanden na by deze stad, weinig Katoen, ook is die hier veel duurder, als in het gebergte of op Java, het welk de reden is, dat hier omtrent weinig weverryen gevonden worden.

Het

Het Katoen Spinnen gaat ongemeen langzaam; men zuivert de bollen van de pitten, door twee ronde stokjes, ruim een hand breed lang, aan het einde met eene schroef, in twee Styltjes zodanig vast gemaakt, dat ze zeer naauw op elkanderen sluiten: hier passeert de Kapas bol, een of tweemalen door, word dan geplóozen en vervolgens fyn geslagen, met een kleine boog, tot blaadjes gedrukt, in een gerolt en gesponnen met een klein rad, het welk met de hand werd omgedraait. Dit werk gaat zo elendig traag voort, dat men, met alle vlyt, in een geheele maand, naauyls een pond, maar middelmatig fyn, vervaardigen kan.

De Maatschappy, houd den uitsluitenden handel, in de beste soorten van Kattoene gaarens op dit Eiland aan zig, en zo wel uit het *Javaas' Gouvernement*, als van *Cberibon* en ons Gébergte, moeten de *Regenten*, Jaarlyks tegen eenen vasten prys, eene zekere bepaalde hoeveelheid leveren, die naar de inzameling van andere gewassen word geregeld. Konde men nu den land-zaat overhaalen, een beter soort

Kattoen te planten , en die , volgens de Europeaanse manier te bereiden en te Spinnen, dan zoude hier door in allen opzigt, veel voordeel en gemak, worden te weeg gebragt. Eene zodanige verandering is ook volstrekt nodig, zullen de Weveryen alhier, in eenen beteren staat gebragt, en yveriger voortgezet worden, zo als terstont zal blyken.

Het gaarn, door eene Javaanse weefster, tot de scheering of ketting van eenig Lywaat geschikt, word drie dagen en nagten in schoon water gelegd, en vervolgens getrokken door stytsel van ryft meel gemaakt, ten einde er sterkte en vastigheid aan te geven; dan word dit getrokken over een vierkant raam, ruim zes voeten lang en drie breed, zoo dat telkens twee draaden, tusschen ieder tand van het blad doorloopen, terwyl de Kam, die zeer klein, en naulyks vier vingeren breed is, onder het scheeren, door een gestadig ommeslaan van het gaarn, gevormt word. Zy kunnen niet wel meer dan 8 of 10 ellen teffens scheeren, om dat het raam niet grooter vallen kan, en
hier

hier toe werden ruim drie dagen voor twee Menschen gevorderd.

De Ketting gereed zynde, word die op het getouw gebragt, het welk bestaat, uit een dikke breede lat, waar over dezelve heenen loopt, en die door een ander kleiner lat, daar op passende, word aan gedrukt. Het einde van de Ketting, word aan een bamboes of iets anders, teegen de Weefster over vastgemaakt, zoo dat zy die, met een stuk hout, een weinig uitgeholt en waar in zy op de grond neder zit, styf moet houden. Zy weeten niets van omslaan of oprollen, maar laten het geweevene, door boven gemelde lat, gestadig doorschieten, tot dat het stuk is afgedaan en hier toe, zo het 8 of 10 ellen lang een el breed en middelmatig fyn is, worden ten minsten vier of vyf weken gevorderd.

De Ketting word na het ophaalen op het getouw, met styf sel gestreeken, en vervolgens gewreeven, eerst met eenen platten boender van paarde haar, en dan met de schel van de Kalappa noot. Het blad is zeer fyn en heeft

op de lengte van ruim twee voet, 12
 â 1300 lëedjes, gemaakt van dunne
 bamboezen, maar zo zwak, dat ze het
 aanslaan niet kunnen verdragen, het
 welk daarom geschied, met een lang
 platagtig stuk hout en mede veel tyd
 verlet. De schiet-spoel is een dun stok-
 je, gestoken in een holle bamboes als een
 kooker en passeert tamelyk vaardig door
 de ketting; het kruis word opgehou-
 den door twee dunne bamboesjes en
 het gehele werktuig is zo ligt en een-
 voudig, dat twee Vrouwen alles te sa-
 men opneemen en zonder moeite weg-
 draagen.

Het weeven geschied op dit Eiland en
 langs de geheele Maleidse kust, alleen
 door Vrouwen, agtende de Mannen
 zulks als eene voor hun al te lage be-
 zigheid, ook is het loon ongemeen ge-
 ring, kunnende naauwlyks, drie of
 vier stuivers in eene dag bedraagen :
 ook is deeze manier van weeven, ten
 hoogften schadelyk aan de gezondheid
 dier arme lieden, alzo het zitten op de
 grond of op een plat van planken en
 bamboezen, met de beenen onder het
 werktuig uitgestrekt, het onderlyf ge-
 wel-

weldig drukt, het welk mede veel lyd, door het onophoudelyk aanslaan van den inslag, zo dat deeze Menschen van dit werk veel ongemak hebben, dikwils teering-agtig worden, en doorgaans 'er niet voordelig uitzien.

Het Lywaat het welk door hun vervaardigd word, is zeer sterk, gelyk en fraay, en bestaat meest in een blaauw of rood bont gestreept, tot *Sarongs* en Kleedjes, de algemeene dragt der Oosterlingen om hun Lyf, het zy ter omgording of bedekking. Men vind 'er zo fyne soorten, dat een enkel stuk niet langer dan zes of agt ellen, voor agt of tien Ryxdaalders verkogt word en het welk grover is, naar evenreedigheid.

Veel beeter, maar nogtans verbeeneden de konst der Europeanen, is de manier van weven by de Chineezen.

Deeze slaan het gaarn, geschikt tot de scheering, zonder enige voorbereiding, om een kleine haspel, waar in twee penen kruiflings zyn vastgemaakt, en die de maat houd van een wiel, waar op de streng gelegd wordt.

Van dit wiel word de streng op de scheerspoel gewonden, door een

een klein rad, met vier tanden of liever kloffen, waar om een koort loopt, die een kleine draaier daar boven staande, doet beweegen. Aan deeze draaier is de scheerspoel, (bestaande uit een houte schyf, van ruim een span middellyns, doorstookten met een holle bamboes,) vastgemaakt. Zoo veele scheerspoelen als men nodig agt omwonden zynde, worden dezelve op de grond geplaatst, onder een lat of gespleeten bamboesje, rustende op twee houte voeten, doorstookten met agt, tien zoo of veele gaatjes als men begeert. Door ieder deezer gaatjes loopt de draad van eene scheerspoel en deeze met elkander verenigt zynde, worden geslagen om 12 pennen, gestookten in twee dwarshouten, die tegen elkander over werden geplaatst, op zoo veel afstand als men goed vind, doorgaans 10 of 12 voet, wordende het einde vastgemaakt in twee andere pennen of bamboezen, staande op een houte voet, om dewelke het kruis geslagen word, zodanig als dit in Europa gebruikelijk is. Het scheeren g'eindigd zynde, word de ketting draad voor draad, door de kam en het blad heen getrokken en op den stoel gebragt.

Dit

Dit is een werktuig, lang byna zeven en hoog drie voeten, met twee dikke zystukken, waar in ter weder zyde drie latten steeken, op dewelke twee bamboezen rusten, over wiers eene het kruis geslagen word, strekkende de andere om de ketting uit te houden. Onder en boven is een Rol, waar aan twee treden hangen. Het blad is gelyk dat der Javanen zeer zwak en onbekwaam om aan te slaan, het welk geschied met de schiet-spoel, die wel drie voeten lang, ruim een hand breed, en zo het my voorkomt, tot het oogmerk zeer ongeschikt is. De kam is iets grooter als de Javaanse, maar doet de ketting veelyden; alzo beide de treden aan dezelve hangen, en dus de scheering gestadig optrekken, waar door dezelve dikwils komt te breeken.

Het gemis van een bekwaam Plaat-snyder, het welk mede onder de veelvuldige hinderpalen behoort, waar door de nuttige oogmerken van het Genootschap zeer worden tegen gehouden, belet my de afbeelding deezer werktuigen hier by te voegen, die zekerlyk, veel gemakkelyker door de Figuur, dan door de

de beschryving kunnen worden uitgedrukt. Men kan egter uit het bovengemelde genoegzaam zien, hoe onvolmaakt deeze beide manieren zyn, en of schoon de Chineezen zeeker veel vaardiger arbeiden dan de Javanen, en op hun werktuig zoo veel lengte kunnen maken als zy begeeren, is de gaauwste onder hun nogtans niet in staat een derde af te doen, van het geen een Europeaan kan vervaerdigen.

Dewyl de beschryving door *du Halde*, de beste die men zoo verre my bewuft is, van dat uitgestrekte Keizerryk tot nog toe bezit, weinig ligt geeft omtrent de weevereien dier Natie, heb ik een getouw doen maaken zodanig als men aldaar gebruikt en het welk by den uitkomst bleek, weinig overeenkomst te hebben, met de afbeelding die men vind in het tweede Deel van dat Werk, p. 247. Dit heeft my zeer veel moeite gekost, alzo er onder het groot getal Chineezen, die alhier gezeeten zyn, maar eenige weinige worden gevonden, die het weeven in hun Vaderland geleert hebben, wordende dit meest altoos verrigt door vrouwen; ook was hier nog
nooit

nooit een diergelyk Werktuig te saam gestelt, dewyl de Chineezen alhier in het geheel niet weeven en het weinige Lywaat het welk zy laten aanmaken, word ook vervaardig door de Vrouwen, die, het geen zeldzaam is, de lang dradige manier der Javanen volgen.

Door de gunstige bystand egter van onzen heer *Præsident Radermacher*, die by de hoofden dier Natie, gelyk ook by alle andere Inlanders in hooge agting staat, is het my gelukt, myne nieuwsgierigheid ook in deezen te voldoen. Ik kreeg een kundig Weever die het werktuig naar zyn order liet maken, en ook daar meede in myn tuin gearbeid heeft, maar met geene goede uitkomst, alzo de ketting zeer dikwils brak, het welk door den Weever aan de ruwheid van den toestel wierd toegeschreeven, maar naar myn begrip even zo veel, door de bovengenoemde onvolmaaktheden, veroorzaakt is.

Ten einde myn begeeren in dit opzigt volkoomen werde genoeg gedaan, heeft het Genootschap met de onlangs ver-

vertrokken Jonken, een werktuig met een kattoen weever ontbooden van *Aymuy*, ook is een zodanig ontbod reets gechied van de kust *Coromandel* zoo dat ik hoop het volgende jaar, by eigen ondervinding-naauwkeuriger te kunnen toonen, in hoe ver de Europeaanse manier van weeven, boven deeze beiden der beroemste Aziaanen te verheffen zy. Immers leveren deeze twee Ryken aan ons wereld deel Jaarlyks een groot getal, zo Kattoene als zyde Stoffen, die sedert lange ongemeen getrokken zyn en een voornaam gedeelte uitmaken van den handel.

Ongereekent die soorten, dewelke de Maatschappy, by uitfluiting, voor haar behoud; kunnen er nog veelen, met groot profyt voor deeze Volkplanting, alhier werden aangemaakt, waar van ik, maar tot een enkel bewys, het dikwils genoemde Nankings of China's linnen aan zal halen. Hier van werden Jaarlyks meer dan 40'000 stukken, van allerlei breedtens, door de Jonken aangevoert, die gedeeltelyk strekken tot kleeding der gemene Chineezen, Inlanders en Europeanen, en gedeel-

telyk naar Java en elders, weeder worden uitgevoerd. Deeze 40'000 stukken mogen veilig op 50'000 Rds. uitkoops waarde berekent werden, die onze ingezetenen geheel genieten kunnen, indien zy willen vlytig zyn en goede aanwyzingen volgen.

Ten einde hun hier in, een nuttig voorbeeld met nadruk voor te stellen, heeft het Genootschap zig niet alleen vergenoegt, by het opgeeven der vragen in het eerste Programma Pag. 17 & 18, de verbetering van het Spinnen en Weeven in het oog te houden, maar ook een Europeaans weef-getouw doen vervaerdigen, waar meede eerst daags zodanige proeven, als men hier het uitvoerlykst en nuttigst agt, zullen werden genomen.

Deeze onderneming is nogtans de eerste niet van dien aart, alzo de Eerwaerde Heer *Johannes Adrianus Wasmuth*, rustend Leeraar der Hervormde Gemeente, op zyn Landgoed, na by de Veldschans *Tangerang* aan de rivier *Tsi-danie* omtrent vyf uuren westwaards van de stad gelegen, terstont na de

E e e

uit-

uitgave van het boven genoemde Programma, een zodanig weefgetouw heeft doen maken, en, na veele ongemakken en verhinderingen, den aart van dit Land, by alle nieuwe ondernemingen byzonder eigen, het eindelyk ook zo verre gebragt heeft, dat nu aldaar een tamelyk fyn en zeer deugdsaam Lywaat, word geweeven. Dien Heer heeft hier van aan Dirigeerende Leeden een monster aangeboden, verzelt van een berigt, waar in de hinderpalen, aan dewelke de manier van weven, naar de trant der Europeaanen in deeze warme lugtstreek onderworpen is, duidelyk zyn aangetoont, en waar omtrent door het Genootschap, ter meerdere aanmoediging van anderen, zo veel mogelyk is, zal werden voorzien.

Veel ligt zal dit begin, door eene gelukkige uitslag agtervolgt, aanleiding tot andere ondernemingen bezorgen, want onder de waaren dewelke de Chineezen hier Jaarlyks aanvoeren, zyn veele, welkers bearbeiding, met hoop van vrugt te wagen is. Tot allerlei grof aarde werk, schryf, Offer en gecouleurd Papier, Zonne schermen enz, zyn

tragten aan te moedigen. Deszelfs opvolger in het Hoofd bestier den beroemden *Moffel*, heeft insgelyks het zyne hier toe bygedraagen, maar het schynt dat den te samenloop veeler omstandigheden, toen nog niet gunstig genoeg geweest is, deeze nuttige oogmerken te doen slagen. De Landbouw, door zulke vermogende beschermers aan de gang gebragt, heeft onder het veel jarig bestier, van den Opperland-Voogt *van der Parra*, eerst die vastigheid en dat aanzien alhier verkreegen, dat men tans, met hoop van eene goede uitslag, veel teffens mag waagen.

En wat mag een land niet hoopen aan het welke de natuur zulke voortreffelyke gaven geschonken heeft, als er op dit gezegend Java, de koorn schuur der geheele Oost, gevonden worden: wanneer den Yver van deszelfs ingezetenen, met de aanmoedigende bescherming eener wyze Overigheid vereert, in gewenschte vryheid, Landbouw en Konsten kweeken kan.

Hebben traagheid, onkunde en eigenzinnigheid, ons tot nog toe, onder een schadelyk tribut, aan een vernuftig en werkzaam volk gehouden, zo is het on-
ze

ze pligt, door verdubbelde pogingen en het verzaken aller schadelyke gewoontens te toonen, dat wy, na het voorbeeld onzer landsgenoten in andere gewesten, voor onze uitmuntende voorregten, niet ongevoelig zyn; dat wy het loffelyk voetspoor, onzer wakere voorvaderen willen volgen, ja dat wy niet alleen de overwinnaars en wetgevers maar ook de weldoenders van dit Eiland zyn.

Dit alles en nog veel meer, staat waarlyk in ons vermogen, en niets zal my zo zeer vergenoegen, dan naar het loffelyk oogmerk onzer stifting, ook het myne, schoon gering hier toe te hebben by gedragen.

HISTORISCHE OPHELDERING

EN

VERDEDIGING

VAN

I. Chron. XXII. vs. 14.

TEGEN DE

ZWAARIGHEDEN

VAN DEN HEER

DE VOLTAIRE;

DOOR

Mr. W. VAN HOGENDORP.

Ziet daar, ik hebbe, in myne verdrukkinge, voor het Huis des HEEREN bereid honderd duizend talenten gouds en duizend maal duizend talenten zilver, en des kopers, en des yzers is geen gewigte, want het is er in menigte: &c. I. Chron. XXII. vs. 14.

De Heer VOLTAIRE heeft goedgevonden, in verscheidene plaatsen van zyne Werken, in twyffel te trekken de echtheid der groote sommen gelds, die DAVID zoude gehad, en

en aan zynen Zoone SALOMO nage-
laaten hebben. En om dit, met des te
meer fchyn van billykheid, te doen,
heeft hy dezelve gefchat in zyne (a)
Melanges op vyfentwintig duizend fcs
honderd acht en veertig millioenen (b)
franfche Guldens; en in zyn *Diction-*
naire Philofophique, art. *Salomo*, op
omtrent twintig duizend millioenen;
er teffens byvoegende, dat deeze uit-
rekening de gemaatigdste was.

De Abt *Guenée*, Schryver der *Food-*
fche brieven, in welken de Heer *Voltaire*,
byna op alle bladzyden, van onnauw-
keurigheid, of partydigheid overtuigd
wordt, merkt reeds, in eene noot, aan,
dat *Dom Calmet* deeze fom op niet meer
dan twaalf duizend millioenen heeft
begroot: en, wanneer men de Engel-
fche Godgeleerden, *Patrick*, *Polus* en
Wels, over het 22te Kap. van het eer-
fte boek der *Chronyken* opflaat, zal
men zich naar verfcheidene fchryvers
zien henen wyzen, die nog veel laa-

Eee 4 ge-

(a) In zyne Werken in 4to. te *Geneve*, anno 1771.
gedrukt, is dit te vinden in het tweede Deel van
zyne *Melanges* pag. 287.

(b) Eene Franfche Gulden is omtrent tien Hol-
landsche Stuivers.

gere uitrekeningen hebben gemaakt; en men zal zich moeten verwonderen, hoe de Heer *Voltaire* de zyne voor eene der gemaatigsten heeft durven opgeeven.

De geleerde *Hermannus Witsius*, die over deeze uitrekeningen ook geschreeven heeft, (c) bepaalt zich, op navolging van anderen, aan de begroo-ting van twintig duizend vyf honderd en achtien tonnen gouds, te weeten, *Hollandsche Guldens*.

Ik heb even zoo veel recht, om my te houden aan deeze gemaatigder uitrekening van *Witsius*, als de Heer *Voltaire* aan de zyne: om dat volgens de *Hebreeuwsche Taalkenners* geen Geleerde in staat is, met zekerheid te bepaalen, van wat talenten de *Heilige Geschiedschryver* hier spreekt; Ja zelfs of het *Hebreeuwsche* woord, *Kikkar*, hier wel eens door een *talent* moet worden overgezet; en of het niet veel eer eene *klomp* of *plaat* betekent, wyl het,

Ex.

(c) Vide *Hermann. Wits. Tom. II. Exercit. X. Sect. 17, 18.*

Exod. XXIX, v. 23. I. Sam. II. 36, en Zach. V. 7. voor eene *bolle*, een *stuk*, eene *plaat* gebezigd wordt.

Ik denke zelfs, dat ik meer recht heb, om my aan deeze maatige uitrekening te bepaalen; om dat men, in zaaken van dien aart, het allerwaarschynlykste kiezen moet. En vermits de Heer *Voltaire* zyne begrooting voor onwaarschynlyk houdt, zoo is het immers zeer natuurlyk, dat ik den voorrang geeve aan die van *Witsius*.

Dan, het geen my zeer heeft verwonderd, is, dat de Heer *Guenée* deeze plaats der Heilige Schrift zoo flauw verdedigt; en naar 't schynt, de grootte der Somme, aldaar uitgedrukt, lieft aan eenen misflag van den *Copist* wil hebben toegeschreeven; daar hy zoo veel redenen, ten voordeele van eene goede uitlegginge, hadt kunnen bybrengen. Men moet, naar myn gedachten, het hulpmiddel van de mislagen der Uitschryveren van de Heilige bladeren, niet dan in de uiterste noodzaaklykheid aanvoelen; en ik kan niet zien, dat hier de nood zoo sterk dringt.

Eee 5   Want,

Want, waarom zoude het niet mogelijk geweest zyn, dat *David* deeze groote somme, zoo als dezelve door *Witsius* berekend wordt, aan *Salomo* zoude hebben nagelaaten? Kennen wy genoeg de omstandigheden van het Joodsche Land, van de nabuurige Landen, ja van de geheele Waereld, ten tyde van *David*, om, over deeze zaak, het vonnis van onmogelykheid, volmondig uit te spreken?

I. De *Pbeniciers* woonden op de aangrenzende zeekusten van het Joodsche Land, en waren een handeldryvend volk, dat de bloeiendste zeehavens, als *Tyrus*, *Sidon*, *Tortosa*, *Aradus*, *Trypolis* en meer anderen hadt. Dus waren de meeste schatten in hunne handen; en men kan opmaaken uit de vereering van honderd en twintig talenten gouds, die de Koning van *Tyrus*, aan *Salomo* (d) gaf, hoe menigvuldig het goud in dien tyd moet geweest zyn. Is het niet zeer waarschylyk, dat deeze rykdommen eenen grooten invloed hebben gehad op de nabuurige Landen, en

---

(d) 1. Kon. IX. 14.

en vooral op het Joodsche Land, (e) uit het welk de *Pheniciers* hunnen voorraad van koorn en andere behoefkens haalden?

II. De *Philistynen* lagen niet minder voordeelig tot den Koophandel, dan de *Pheniciers*, en waren, zoo wel als deezen, voor zeehandelaaren bekend. *Gaza* lag niet verre van Zee, en *Ascalon* was eene zeer voortreffelyke zeehaven. Waarom zouden zy niet, zoo wel als de *Pheniciers*, groote rykdommen, uit verre over zee liggende Landen, hebben kunnen magtig worden, en
by

(e) Dat de *Pheniciers* niet in staat waren hunne Ingezetenen te voeden uit de vruchten van hun eigen Land, en daar toe het Joodsche noodig hadden; blykt uit het geschenk van twintig duizend maaten koorn, en even zoo veele maaten oly, die Salomo 's jaarlyks aan Hiram, Koning van Tyrus zond, na dat deeze Vorst Hem daarom als om eene hoognoedige zaak hadt verzocht, gelyk men zien kan uit zynen brief aan Salomo, die by Josephus te vinden is, en waar in hy, volgens de Latynsche vertaaling, zegt: *Tuque fac cures ut pro his frumentum nobis suppeditetur, qua re nobis opus est utpote Insulam habitantibus. vide Josef. lib. VIII. Cap. 2.*

Het blykt ook uit het geen wy in de Handel: der Apostelen, Kap. XII, vinden aangetekend, naamlyk, dat de Tyriers en de Sidoniers, hoorende, dat Herodes in den zin hadde tegen hen te krygen, tot Hem opkwamen, om den vrede te vetzoeken, nademaal *hun Land gespyzigd wierdt uit des Konings Land.*

by één verzamelen? Deze *Philistynen* heeft *David* allen (*f*) overwonnen. Wie zal ons zeggen, wat onnoemelyke schatten Hy uit derzelve (*g*) steden geligt hebbe?

III. De *Edomiten*, een Arabisch volk; zyn ook door *David* te (*b*) ondergebragt. Deezen hadden Zeehavens aan de Arabische Golfe, als *Ezeon-Geber*, van welke *Salomo* zich naderhand, met zoo veel voordeel, bediende, dat Hy zyne schepen, welken van daar op (*i*)

Op-

(*f*) 2 Sam. VIII.

(*g*) Niets is waarschynlyker, dan dat de *Philistynen* vertrouwende op de sterkte van hunne binnenlandische Steden, hunne grootste schatten, op de aankomst van den vyand, in dezelve zullen geborgen hebben; gelyk alzoos in diergelyke tyden geschiedt. *Asdod*, of *Azoth* wierdt gehouden voor onoverwinnelyk; *Herodotus* verhaalt, dat *Psammiticus*, Koning van *Egypte*, die stad, negen-en-twintig jaaren lang, heeft moeten belegeren, eer hy dezelve kon bemachtigen. vide Herod. L II. C. CLVII.

(*b*) 2 Sam. VIII.

(*i*) Het is niet te bepaalen, in welk gedeelte der Waereld dit *Ophir* gelegen zy geweest. De Geleerden hebben het gezocht in Amerika, in Afrika, en in

Asia,

Ophir voeren, met vier honderd en twintig talenten gouds te rug (*k*) kreeg. Wie weet, of de Edomiten zich niet reeds in vroegere tyden van dat zelfde voordeel bediend, en ontzaglyke rykdommen by één vergaderd hebben, en

of

Asia. Niets komt my onwaarschynlyker voor dan het gevoelen van die het zelve in *Amerika* hebben geplaatst. Die het hebben aangezien voor het jegenswoordige *Sofala*, op de Zuid-Ooſt-Kuſt van *Afrika*, hebben voor zich meer redenen van waarschynlykheid: want uit de Heilige ſchryvers blykt klaar, 1. dat *Ophir* eene Zee-have moet zyn geweest; 2. dat men 'er gemakkelyk langs de kuſten heeft moeten kunnen komen; en 3. dat 'er het goud in grooten overvloed was. Dit alles komt wel overéén met het hedendaagſche *Sofala*, alwaar, zelfs nu nog, na zoo veel graavens, de goud-mynen niet zyn uitgeput, en het welk aan den oever der Zee ligt, werwaards men van *Ezeon-Geber*, langs de Kuſten van *Afrika*, gemakkelyk kon komen.

Veele andere Geleerden, waaronder ook *Grotius* geweest is, hebben het gezocht in *Asia*: maar zyn het niet eens geweest, omtrent dezelfs ligginge in dat Waereld-deel Zommigen denken, dat het *Ormuz* geweest zy; anderen *Pegu*, *Malacca*, *Sumatra*; anderen wederom, (en dit is het gevoelen van *Bochart*, vide *Bocharti Phaleg Lib II. Cap. 27*, het oude *Taprobana*, dat thans het Eiland *Ceylon* is. Ik zoude hier nog menigvuldige gevoelens van anderen kunnen bybrengen; maar ik wil liever mynen Leezer wyzen naar het uitmuntende werk van den Geleerden Heere *Chais*, in het ſesde Deel van zyne uitlegging van den Bybel, alwaar men in eene noot, op de 133. bladzyde van het eerſte Boek der Koningen, de gevoelens van alle de Geleerden over *Ophir* by één verzameld vinden kan.

(*k*) 1 Kon. IX. 18.

of dezelve niet allen in de handen van *David*, ten tyde der overwinninge, gevallen zyn?

IV. Niemand kan bepaalen, tot hoe verre die *Edomiten* in Arabië woonden; en dus ook niet, hoe diep landwaards in *David* zyne overwinningen hebbe uitgebreid, in die oud-tyds zoo goudryke (l) Gewesten, waaruit de (m) Koninginne van *Scება* opkomende, aan *Salomo* honderd en twintig talenten gouds

---

(l) Dat dit Land reeds in de allervroegste tyden overvloed van Goud, Zilver, edele Gesteentens enz. moet gehad hebben, blykt klaar uit het acht-en-twintigste kap. van het boek van *Job*, en uit verscheidene andere plaatzen van dien schryver

(m) Eenigen willen, dat deeze Koninginne van *Scება*, uit *Ethiopië*, dat in Afrika ligt, zoude zyn afgekomen: maar de meesten zyn van gedachten, dat zy uit het zuidelykste gedeelte van het gelukkig *Arabië* kwam.

Deeze laatste stelling is verre de aanneemelykste, om dat de geschenken, die deeze Vorstin aan *Salomo* bragt, allen in grooten overvloed, in Arabië gevonden worden; en daar en tegen, in 't geheel niet, of ten minsten zeer schaars in *Ethiopië* zyn. Die dit gevoelen overtuigend wil verhandeld zien, leeze *Bochart* in zynen *Phaleg*, lib. II. C. 26., alwaar hy de stelling van *Josephus*, dat deeze Koninginne de *Nicaulis* van Egypte zoude geweest zyn, ook grondig wederlegt. Voor het overige wyze ik myne Leezers wederom naar den Heere *Chais*; *Polus*, *Patrick* en *Wels*; en de Schryvers der algemeene Historie; waan zy genoegzame stoffe, ter voldoeninge van hunnen weetlust zullen vinden,

gouds tot een geschenk (n) bragt, en wat schatten Hy aldaar by verscheidene Vorsten veroverd hebbe.

V. Wie kan weten, of de *Arabiërs* niet reeds voor *David's* tyd, gelyk zy naderhand gedaan hebben, de *Arabische* zee zyn overgestooken naar *Afrika*? Hoe verre zy zyn doorgedrongen tot die binnenlandsche Gewesten, waar even zoo ryke (o) goudmynen zyn, dan in de nieuwe Waereld? Wat schatten deeze Volken van daar hebben gehaald? en hoe veelen derzelve *David* ten proöie geworden zyn? Boven dien, wierdt de Koophandel van het Oosten naar het Westen, door de *Arabische* Golve, op *Egypte* henen en weder gedreeven; en hoe veele rykdommen moest dit niet, natuurlyker wyze, aan *Arabië* geeven?

VI.

(n) 1 Kon. X. 10.

(o) De Heer *Salmon* zegt in zynen tegenwoordigen staat van *Afrika*: bladzyde 612 van het X. Hoofdstuk; dat er te *Mozambique* zoo men van eenige Schryvers vindt aangetekend, een maand Reizens van de Kust nauwlyks ander vaatwerk en keuken-gereedschappen, dan van goud, gebruikt wordt. Schoon my deeze opgaave wat overmaantig voorkomt, toont zy echter aan, dat er een overvloed van dat metaal moet zyn.

VI. *David* heeft zyne overwinnin-
gen niet alleen uitgebreid naar het Zui-
den van *Canaän*; maar ook ten Noor-
den, naar *Syrië*, en ten Oosten naar
het Land van verscheidene Volken tot
aan den *Pbrat* of (*p*) *Euphraat*. Wie
zal bepaalen, hoe veele schatten Hy
by die Oostersche Koningen gevonden
hebbe? Daar men weet, dat het by de
Oostersche Vorsten reeds oudtyds de
gewoonte was, dezelve op te stape-
len, gelyk nog geschiedt by die van
Persie, *Indostan*, *China* en *Japan*. Is
het zoo onwaarschynlyk, dat alle dee-
ze by één verzamelde rykdommen door
David veroverd zyn? hoe veele voor-
beelden heeft men van diergelyke ver-
overingen niet in de ongewyde ge-
schiedeniſſen? Men leeze slechts de
Historie der Krygstochten van *Alexan-*
der den Grooten, en men zal er van
overtuigd zyn.

VII. Zal iemand durven vaststellen,
dat er in alle deeze overwonnene Lan-
den geene ryke Goudmynen zyn ge-
weest,

(p) 2. Sam. VIII. 6-18. XII. 26-30.

weeft, die thans zyn uitgeput, en in vergeetenheid geraakt; gelyk in andere Landen is gebeurd?

VIII. Hoe veele zaaken komen er niet yóór, in de Gefchiedeniffen, welken onmogelyk zouden fchynen; by aldien zekere omftandigheden, die het noodige licht geeven, daarby verzwegen waren? Laat ik hier eens voorbeelden mogen bybrengen, uit de werken van den Heer *Voltaire* zelve. 1.) Zoude hy wel geloofd hebben, het geen hy, in navolging van *Plinius*, gezegd heeft; dat de Romeinen, oudtyds, uit *Spanjen*, in den tyd van negen jaaren, agt duizend marken gouds, en omtrent vier maal honderd duizend marken zilver, getrokken hebben; indien hy er te gelyk, door de Gefchiedeniffen, niel by geweeten hadt, dat er in dat Land zulke ryke Goud-en Zilver-mynen zyn geweest, als die van *Mexico* en *Peru*? (q)
2.) Zal de Nakomelingschap wel geloof slaan aan zyn zeggen, dat de onlusten, in Nederland en in Vrankryk, meer

Fff

dan

(q) Zie het *avant Propos* van zyn *Essai sur l' Histoire générale &c.*

dan drie duizend millioenen *Livres*, dat is tuffchen de veertien en vyftien honderd millioenen Hollandfche Guldens, aan Philippus den tweeden (r) gekoft hebben, indien tot haare kennis niet zal komen, dat de onnoemlyke fchatten, welken die Vorft uit Amerika trok, hem daartoe hebben inftaat gefield? 3.) Zal het niet ongehooflyk aan onze Nazaaten voorkomen, als zy, over eenige Eeuwen, zullen leezen, dat er in de zeventiende en agtiende Eeuw, een zoo sterke handel op Spanje was, dat de Engelschen, Franschen, en Hollanders 's jaarlyks, derwaards, voor vyftig millioenen koopwaaren zonden; indien zy niet, te gelyk, onderricht worden, dat Spanje, byna geheel Amerika bezittende, die Koopwaaren van de andere volken derwaards zondt, met dezelve handel dreef, en, tot betaaling van de gemaakte fchuld, het noodige goud uit *Mexico*, *Peru* en *Cbili* (s) ontving? Eveneens kan het gefield zyn geweest met

---

(r) Zie zyn *Essai sur l'Histoire Générale etc. Chap. CXXII.*

(s) *ibid.* Ch. CXXII en CXXXVII.

met het Joodsche Land, ten tyde van *David*. By aldien de Heer *Voltaire* het noodige licht hadde gehad, omtrent de omstandigheden van dien Vorst, van zyn Land, van de overwonnene Landen en Volken; hy zoude misschien de by éénverzameling der bewuste Somme niet onmogelyk hebben geacht.

En dus is het gesteld met zyne gansche beoordeeling van het Joodsche Volk, dat hy in alle zyne schriften, daar het maar eenigzins te pas kwam, zo klein en verachtlyk heeft zoeken afteschilderen, als in zyn vermogen is geweest. Maar hebben wy niet alle redenen, om uit de Geschiedschryveren vast te stellen, dat het zelve in oude tyden van meerder aanzien en magt, dan hy voorgegeeven heeft, in het Oosten geweest zy? Blykt het zelfs niet uit latere tyden? men herinnere zich slechts, wat moeite het aan de Romeinen, wanneer dit volk reeds, door binnenlandsche twisten en beroertens, tot eenen vervallen staat gekomen was, gekost hebbe, om het zelve onder te brengen. Wat Heirlegers zy derwaards hebben laten afzakken.

Hoe de Keizer *Vespasianus* zyn eigen Zoon, den Opvolger van zynen Throon, daar henen heeft moeten zenden, om eenen Oorlog ten einde te brengen, dien Hy in Perfoon tegen het zelve gevoerd hadt, en het zich, na de volkomene overwinning, tot eene Eere gerekend heeft, met Denzelven over dat Volk, te Rome, eenen Zegepraal te houden! Men voege hier by, wat nieuwe beroertens, dat ondergebragte, en, zoo men meende, byna uitgeroeide Volk, omtrent seftig jaaren, na dien tyd, aan de Romeinen, in dat zelfde Land, onder de Regeering van Keizer *Adrianus*, aangevoerd door hunnen valfchen Mesfias, *Barcochébas*, gemaakt heeft. Wat Krygslegers men noodig heeft gehad, om het zelve op nieuws te overmeesteren. In wat menigte zy nog moeten geweest zyn, vermits er in dien kryg over de 580000. gedood wierden, behalven die geenen, die door honger, ziekte, en armoede (t) omkwamen, en die fchandelyk verkocht wierden. Is dit Volk, in deszelfs allerlaagften toe-

---

(t) Zie *le Pere Pexron*, antiq. des tems.

toestand nog zoo ontzaglyk, en zoo talryk geweest; wat moet men dan niet denken, dat het geweest zy in zynen allerbloeiendsten staat? Of heeft de Heer *Voltaire* van den zelve geoordeeld, uit de jegenswoordige omstandigheden van het Joodsche Land, ontvolkt, onvruchtbaar, woest, bewoond van stroopende Arabieren? Is dit wysgeerig en onpartydig van Hem gehandeld geweest? Hoe zoude men, in deeze verlichte Eeuw, eenen Schryver niet gispen, die uit den jegenswoordigen staat en toestand der *Tunetaanen*, welken thans het Land der Oude *Carthaginezers* bewoonen, den bloei van *Carthago*, de Mededingster van *Rome*, naar het Oppergebied der Waereld, wilde beoordeelen? en dit is evenwel, het geen de Heer *Voltaire* omtrent het Joodsche Volk zich heeft aangemaatigd te doen.

Het kan zyn, dat ik my bedriege, maar ik verbeelde my, met de grootste onpartydigheid en vooral met de gemaatigdheid, die ik aan de nagedachtenisse van eenen der beroemdste Schryvers deezer Eeuwe meene verschuldigd te

zyn, het onderwerp van deeze myne korte Verhandeling, te weeten, de mooglykheid der groote sommen gelds, die *David* aan zynen Zoone *Salomo* zoude hebben nagelaaten, door Historische Ophelderingen te hebben aangetoond. Vindt men echter deeze Ophelderingen ongegrond, of onvoldoende; men schryve dan, met den Heer *Guenée*, de overmaatige opgaave der gemelde Somme aan eenen mislag van den Copist toe.

BYDRAAGEN

TOT DE

NATUURLYKE

HISTORIE.

Het Bataviaasch Genootschap zal jaarlyks, onder dit Hoofd deel, de nieuwe ontdekkingen in de drie Ryken der Natuur, die van tyd tot tyd, in deeze gewesten gedaan worden bekend maaken en mede al wat ter opheldering dienen kan, van het reeds ontdekte; en alle Beminnaars van nuttige kennisse, in onze Oostersche Volkplantingen, aan wie zich de gelegenheid opdoet, worden verzocht, van de hand aan deeze onderneming te leenen, en dit Hoofd-deel met hunne Bydraagen te verryken.

De nuttigheid der spoedige verbreiding van het geen dat voortgang kan geeven aan de voor het menschdom zoo belangryke Natuurlyke Historie, is te groot en te blykbaar, dat het vee-

le uitnoodiging hier omtrent nodig heeft deeze bekendmaaking zal daar om toereikende zyn voor ieder edelkend kunstvriend.

De Bydraagen kunnen aan den Heer Voorzittenden Directeur toegezonden worden, en de geenen, die hunne namen niet genoemd willen hebben, gelieven het zelve te melden, vermits anders ieder stuk met den naam van den opsteller bestempeld zal worden.

G R Y Z E O T T E R,

die omstreeks Batavia gevonden wordt.

Men vindt dicht by Batavia aan de monden der rivieren eene Otter geheel van donkergryze couleur, alleenlyk onder de keel maar ligtgrys zynde. Haar hair is kort en zagt. Het hoofd gedrukt en iets langwerpiger dan dat van een Kat. De ooren zyn kort en rond, en liggen plat aan 't hoofd. Haar baard is met lange stekelharen bezet. Aan ieder poot staan vyf vingeren, daar van de duim de kortste is. De vingers zyn door een zwemlies aan eengehecht, en van ronde nagels voorzien: aan de achterpooten is dit vlies zoo dik, dat men van buiten de verdeling der vingeren nauwelyks kan bemerken. De staart loopt spits uit, en is van boven rond, maar beneden ver- toond hy op zyne geheele lengte, eene

Fff 5

plat-

platte zool met drie langsloopende uitpylingen. Deze beneeden zyde van den staart, is zoo als het verder gedeelte der voeten, met zeer kort hair begroeid. Het huilachtig geluid van dit dier zweemt iets naar het kermen van een mensch.

De Inlanders geeven het den naam van *Anjing-ayer* of Water-hond, een naam dien de Otter in veele Gewesten voert.

De Maat is als volgt:

	Voet.	Duim.
Langte van de neus tot aan de staart. - - -	1.	6.
Langte van de staart. -	1.	—
Bovenste langte van het hoofd. - - - -	—	4.
Langte van der hals. - -	—	3 $\frac{1}{2}$.
Langte der voorpooten. -	—	4.
Langte der achterpooten. -	—	8.
Breedte van het hoofd tusschen de ooren. - -	—	3.
Breedte over de schouders	—	4 $\frac{1}{2}$.
Doormeeter van 't Lichaam in 't midden. - - - -	—	4.
Doormeeter van 't Lichaam achter. - - - -	—	2 $\frac{1}{2}$.
Breedte van de staart digt by 't lichaam. - - -	—	2.
Dikte van de Staart digt by 't Lichaam. - - - -	—	2 $\frac{1}{2}$.

= Bree-

Breedte der zoolen van de achterpooten. - - - -	Voet. Duim.	2.
Langte der zoolen van de achterpooten. - - - -		3.
Breedte der zoolen van de voorpooten. - - - -		2 $\frac{1}{2}$.
Langte der zoolen van de voorpooten. - - - -		2.

Men vind by BRISSON twee zoorten van Otters, daar van de eene castanien bruin is, en de andere zwart met eene geele vlak onder de keel. De eerste zoort noemt hy slechts *Loutris* of Otter, geevende aan de ander den bynaam van *Brasiliensis*, de Brasilische. De kenmerken die deeze twee zoorten onderscheiden, bestaan in derzelve verscheidentlyke couleur, en volgens dezelve zoude onze gryze Otter tot geene van beiden behooren, maar vermits het zeker is, dat er van de tweede zoort, die een zo gewichtige tak van negotie voor *Kamschatka* en verscheidene andere Rusfische Provintien uitlevert, ook witte en bruine gevonden worden, zoo kan de couleur geen onderscheidend kenmerk geeven.

De Ridder LINNÆUS, volgens de laatste uitgave van het *Systema Naturæ*, de Otters by de Wezels rekenen-

nende (schoon hy zelfs twyffelt of zy er wel by behooren) noemt er drie zoorten van op, te weeten de *Mustela Lutris*, de *Mustela Lutra* en de *Mustela Lutreola*. Het kenmerk van de eerste soort zyn hairige palmvoeten (*) en een staart die een vierde kleener is dan het Lichaam. De tweede soort onderscheit zich door naakte palmvoeten, en door een staart die maar half zoo lang is als het lichaam. Het onderscheidend kenmerk van het derde soort bestaat volgens deezen vermaarden natuurkundigen in palmvoeten die stekel hairig zyn, in gelyk-groote vingeren, en in een witten bek. In vroegere uitgaven van het *Systema Naturæ* vindt men nog als een onderscheidend kenmerk van de *Mustela lutris*, opgegeven, dat derzelver duim korter is, dan de vingeren.

Volgens alle deeze kenmerken zal de gryze Otter ten naasten by met de *Mustela lutris* over een koomen.

F. v. W.

(*) (Palmvoeten) hier door worden voeten verstaan, die aan de teenen door een vlies aan een gegroeid zyn, zoo als by de Ganzen en by meer andere Zwem-vogels.

DE
JUNO-VOGEL
 VAN
MALAKKA.

Deeze fraai getekende Vogel wierdt door den Heer Gouverneur van Malakka, PIETER GERARDUS DE BRUYN, die met zo veel goedheid als iever, het doelwit van 't Bataviaasch Genootschap behartigt, overgezonden, zynde dezelve hier geheel vreemd, en misschien nog nooit van te vooren op dit Eiland gezien.

Tot den Nederduitschen, naam by welken men hem op Malakka noemt, schynen de ronde vlakken, die deszelfs dekpenen vercierren aanleiding gegeven te hebben; komende dezelve zeer veel overeen met de oogen, op de staartpenen der Pauwen, de geliefde vogels van Juno.

Ook

Ook zweemt de gedaante van den, mede in het geslacht der hoenderen te huis behoorende, Malakfchen Juno-vogel, iets naar die van de Pauw, schoon hem de lange en prachtige staart ontbreekt.

De Bek is grysachtig wit, langachtig, en verheven rond: het bovengedeelte daarvan sluit met een haak over het beneden gedeelte. De neusgaaten zyn met een wit kraakbeenig vlies overwelfd. Het voorhoofd is plat, en met korte zwartachtige veeren bezet. De slaapen zyn met eenen blauwachtigen huid bekleed, die by de bek begint en zich tot achter het oor uitbreid. De oogen zyn tamelyk groot en levendig. De oor-gaaten met dunne aan den binnenkant uitgegroeide hairen gedekt. Het achterhoofd is met donkere veeren verciert, die iets terug gekruld zyn, en daar door eenigzins een kuif maaken. De Hals is lang en met bruine veeren bezet, die zwart geschakeerd zyn; Aan den voorhals zyn deeze veeren iets lichter en rosachtiger. De vleugels zyn lang. De 10. eerste veeren van dezelve, of de roeipennen, hebben blauwe ribben, en zyn ter eener zyde deezer ribben, geelachtig van grond, met veele bruine regelmatig gestel.

felde vlakken: ter andere zyde van de ribben hebben ze behalven deeze tekening nog een langs de ribbe heenen loopenden bruinen streep, die wit gestippeld is. Van onderen zyn ze grysachtig met donkere vlakken, op deeze roeipennen volgen 12. lange dekpenne met witte ribben, die ter eene zyde van die ribben ligt grys en wit van grond zyn met bruine vlakken, en ter andere zyde, ligt grys van grond met bruine vlakken en eene langs loopende bruine streep, naast de welke eene rei ronde oogen gesteld is. Deeze oogen, die omtrent drie vierde duim in doorsnee houden, vertoonen in een zwarten kring, violette, olyf-groene en geele coleuren, en hebben allen omtrent tegen het midden een klein wit oogje. Op den benedenkant zyn deeze penne meest van dezelve tekening als boven, maar flauwer. In het bastaard vlerkje staan 4. kromme roeipennen meest bruin van couleur. De wigvormige staart is omtrent 9. duim lang, en heeft 12. bestierpenne die zoo van boven als beneden meest zwart van couleur en met witte stippen bezaaid zyn; zy steekt wegens de lang-

langte der dekpenne maar weinig uit. De veeren van de rug, borst en buik, zyn bruin met zwarte vlakjes. De beenen zyn maatig lang en ongespoord; boven met bruine dons-veeren, en beneden met eene hoogroode huid bekleed. Drie vingers der Voeten staan naar vooren en een achterwards; alle vier hebben witte nagels.

De langte van den Kop tot het einde van de Staart bedraagt omtrent $2\frac{1}{2}$. voet.

Het Wyfje is veel kleiner, de veeren van haar kuif zyn borstelachtig, en de couleur doorgaans bruin en zwart geschakeerd. De vercieringen der slag- en dek-pennen van het mannetje ontbreken haar mede.

F. v. W.

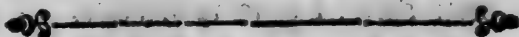
D E

KUIKENDIEF

VAN HET

E Y L A N D

J A V A.

In de Nederlanden draagt de Milaan of *Falco Milvus* gemeenlyk den naam van Kuikendief, om dat de landlieden zo dikwils door deszelfs roofzucht het getal hunner kuikens zien verminderen, en om gelyke reeden hebben de Nederlanders deezen naam ook aan dien Valk gegeven die hier beschreeven zal worden, en die voor het overige zo wel aan gedaante als grootte zeer van de Milaan verschilt.

De Inlanders noemen hem *Oelong-Oelang* of *Alap*. Zyn hoofd is wit, zo als mede de hals, de borst, het voor-

Ggg

der-

dergedeelte van het onderlyf en het achtergedeelte van den rug dat de vleugelen bedekken. De dyën bekleeden ros-en witachtige veeren. De spitzen der staartpennen zyn witachtig, de flach-pennen van onderen ligtbruin, de voorderge-deeltens der 6 eerste flach-pennen zwart, en al de rest vertoont een rosachtig bruin, dat donkerder is op de rug dan elders. Het neuswasch de bek en de beenen zyn geelachtig, trekkende de couleur van de bek egter mede iets in 't blauwe. De couleur der nagels is zwart. Van de boogswys gekromde bek is het boven deel fcherp en verre over het beneeden-gedeelte heenen gebogen. De tong toont van achteren een spleet; van vooren is dezelve geutachtig. De staart is geheel en bestaat uit 12. pennen. In de wieken staan 22-24. pennen. De beenen zyn met eene fchubachtige huid gedekt, en het ondergedeelte der voeten met fterke eelten gekwabt. Ieder voet heeft vier vingeren, daar van drie naar vooren staan en een agterwaards. De nagels zyn krom en zeer fcherp. Hy houd zig veel aan de zee ftranden op, aazende mede op krengeu en vifchen.

Uit.

Uitgestrektheid van deszelfs wiken, van de eene spits tot de andere gemeeten. - - - -	Voet. Duim.	4. — 2.
Langte van de punt van de bek tot het einde des staarts. - - - -		1. — 6.
Hoogte, van de punt van de bek tot het einde der vingeren. - - - -		1. — 5.
Langte van de middelste vinger, ineene regte lyn gemeeten tot de spitze van den nagel. - -		2 — 2 $\frac{1}{2}$.
Verheid tusschen de punt van de middelste vinger en die van de achsterste.		2 — 3 $\frac{1}{4}$.
Langte van het hoofd, van deszelfs achterdeel tot aan de punt van de bek gemeeten. - - - -		2 — 2 $\frac{1}{2}$.
Langte van de bek. - -		2 — 1.
Langte der dyen. - - -		2 — 3 $\frac{1}{2}$.
Langte der beenen tot op de voeten. - - - -		2 — 2.
Langte der nagels. - -		2 — 1.
Langte van de staart. - -		2 — 8 $\frac{1}{2}$.

Ggg 2

Groot-

Grootste dikte der borst
 van de eene zyde naar
 de andere gemeeten. — 3.
 Langte van ieder vlerk. — 2 — —

Groote overeenkomst toond deeze Valk, met de geene die men onder den naam van Arend van Pondichery, en Arend vande Mallebaar, by den Heer BRISSON en in de *Ornithologie* van den Heer SALERNE vind, en die de Heer HOUTTUYN by den linnéefche *Falco rusticolus* te huis brengt. Al eenlyk maar het blauwachtig neuswafch, dat den Arend van Pondichery toegeëigend word, zoude volgens het Systemā van den Heer LINNÆ een weezentlyk verschil kunnen uitmaaken. Ook is die van onze Eilanden, wat de fraayigheid van de veeren aangaat, niet te vergelyken met den bewoonder van het vaste land: by aldien dat deeze, zo als zelfs de Heer VAN BUFFON veronderstelt, de afgodifche eerbewyzing die men hem op de Mallebaar en in andere Indifche gewesten toeweid, aan de fchoonheid zyner pluimen te danken heeft.

F. v. W.

D E

D E

D O O R N

R O L P A L M.

Vermits het voornaamste gebruik der *Licuala* by de Inlanderen daarin bestaat, dat zy uit haare gladde blaadjes de bonkoffen of rolletjes maaken, daarin ze haar fyngekorven tabak inwikkelen als ze hem rooken willen, en nog geen nederduitsche naam van deeze Palm bekend is, zo heeft men haar hier die van Rolpalm, gegeven.

Haare wortel is knodsachtig en van veele brede draaden omgeeven, die zig in den grond verspreiden. De stam is dun en kort, groeiende hier zelden ter hoogte van eene halve mans lengte. Ze bestaat uit een vast hout dat zo als de rottingen uit sterke draaden zamen gezet is, en door de stoelen der afgevallen plaaden, is ze eenigzins in leden verdeelt. De blaaden omgeeven den stam

G g g 3

met

met haar beneeden eind, dat eene scheede is, die zig aan de eene kant in vele vezeltjes en draaden verdeelt, en de stam als met grysachtig werk bekleed. De bladsteel boven deeze scheede zig verdunnende tot ter dikte van een kleine pink, is lichtgroen van couleur en omtrent 4-5. voeten lang; meest geheel driekantig van beloop, naamentlyk ter zyde aan weers kant met een scherpen van onderen met een ronde hoek. De twee scherpe hoeken van den bladsteel zyn met bruine, zeer spitze, haakachtig te rug gebogen, en omtrent een duim van elkaar staande doorens, bezet. Aan de binnen kant van het blad ver- toond zig het eind van de bladsteel als afgebeeten, maar aan de buiten kant, maakt het eene eenigzins pylvormige punt, langs de welke ter weêrzyde, de geplooide straalen van 't blad vastge- groeid zyn. Het blad ver- toont zig als een versleeten waayer, zynde tot de basis toe meest in 19. geplooide en boog- wysgestelde straalen verdeeld. De mid- delste van deeze straalen heeft 12. en meerder plooien, maar de buitenste hebben zomtyds maar drie, allen van drie tiende tot uiterlyk een half duim
breed-

breedte. Aan hunne topëinden zyn deeze stralen of bladjes als afgebeeten of verscheurt, dat door de scherpe doorens der bladsteelen schynt te komen, tusschen dewelke de scheuten der jonge bladen door moeten schuiven. Haar langte is omtrent 16—22. duim, zynde de middelste doorgaans langer als die der kanten; ze schynen, als men ze opend by ieder plooi eene ribbe te hebben, maar voor het overige zyn ze heel effen en glad. De couleur der jonge bladen is in 't begin geelachtig, als ze ten vollen uitgechoten zyn, zo verwen zig de hoeken der plooiën groen, en op 't laatst worden de geheele bladen grasgroen.

De Bloemsteng komt tusschen de bladsteelen en den stam uit eene platgedrukte tweesnydige scheede, of bewaarzak voort, zynde aan zyn wortel mede wat plat gedrukt, omtrent drie vierde duim dik, en zomtyds zeven en meer voeten lang. Ze is in 8-10. leden verdeeld, die allengskens korter en dunner worden tot de top toe, daar ze als een dun draatje einden, en ieder lid is van eene scheede overtrok-

Ggg 4 ken

ken die aan haar mond of voorderge-
deelde als verdroogd is, en binnen de-
welke zig de drie en meer getakte
bloemtrosjes van de bloemsteng afzon-
deren.

De bloemen staan rond de takjes
der bloemtrosjes; ze zyn vastzittende
of zonder steelen, zeer klein, maar
weinig geopend, en meest al van de kelk
besloten. De kelk is drietandig, en
vertoond door het vergrootglas met
enkelde witte steekelharen begroeid te
zyn. De eenbladige kroon heeft drie
spitze tanden, die langer zyn als die
van de kelk. Ze omgeeft een rond ho-
ningbakje, op wiens rand zes meeldraat-
jes staan, met helmpjes uit vier lang-
werpig ronde lichaampjes zamengezet.
In 't midden van dit honingbakje staat
een styltje, dat door eene kleine infnee
van boven twee stampertjes ver-
toond, die zo als de andere boven genoemde
teldeelen, aan 't bloote oog nauwe-
lyks zichtbaar zyn.

De vrugt is rond en niet grooter als
eene groote ert. Ze bestaat uit een
hard

hard iets eirond steentje, met een mergachtig vleesch overtrokken, dat ryp zynde, van buiten rood en binnen geel is; droog geworden, omgeeft dit vleesch het steentje, als eene rimpelige huid. Kelk en kroon blyven onder aan de vrugt zitten. Het eenigste dat van deeze Palm gebruikt word zyn de bladen, daar van zo als reeds gemeld is, de bonkossen gemaakt worden, en in die men meerder dingen van geringen omvang, omze te bewaaren inwikkeld. Deeze Palmboom komt de vierde der bekende waayerbladige Palmen uit te maaken. De lateinsche naam van *Licuala*, die haar RUMPHIUS geeft zou men haar kunnen behouden laten, en ze dus in de orde der Palmboomen in 't eerste Deel deezer Verhandelingen te vinden, naar de Scherpalm kunnen plaatzen als volgt.

4. LICUALA. ROLPALM.

Twee slachtige Bloem. De Kelk in drie verdeelt. De Bloemkrans eenbladig. 6. Meeldraatjes en een styl.

De eenzaadige steenvrucht blyft op de Bloemkrans en Kelk zitten.

1. LICUALA SPINOSA. Doorn Rolpalm.
Maleitsch *Licuala*. Boeroneefsch *Koal*.
Met waayer-vormig geveerde bladen, afgebeeten bladjes en geheel gedoornde bladsteelen.

De op Boero vallende *Licuala*, die RUMPHIUS in 't 1. Deel van 't Amb. Kruidenboek beschryft, verschilt van de onze voornaamlyk door de langte der bladsteelen, die alleenlyk maar ter heltt gedoornt zyn. De tekening die men daar op Tab. IX. vind, zoude onze *Licuala* al tamelyk wel kunnen verbeelden, waaren de bladsteelen maar geheel gedoornd, en de Bloemsteng langer. De vrugt op deeze Tafel by (a) afgebeeld, verschilt door haare langwerpigheid, en door eene punt die de vrugt van onze *Licuala* niet heeft.

F. v. W.

DE

D E

HEESTERACHTIGE POELPALM.

De reden waarom de *Nypa* den nederduitsche naam van Poelpalm heeft verkreegen, is reeds vermeld in de Orde der Palmboomen, Verhand. I. p. 349. alwaar ook mede rekenschap word gegeven, omtrent de bynaam van *Fru-ticans* of heesterachtig, met welke de daar bekendgestelde soort bestempeld is.

Deeze heesteragtige Palm zoude de eenigste thans bekende Poelpalm zyn, zo ze volgens RUMPHIUS veronderstelling een en dezelfde soort uitmaakte, met de boomachtige *Nypa*, en geen verder verschil tusschen byden gevonden word, als de korte stam, der laatsgenoemde.

Maar om dat deeze Palm hier omstreeks Batavia nooit als een boom gezien word, en onze luchtstreek niet verschillende is van die, in dewelke RUM-
PHI-

PHIUS het vaderland der boomachtige plaatst, zo is 't mogelyk dat er dog wel eenig weezentlyk verschil plaats hebben en de boomachtige eene byzonde zoort konde uitmaaken; Ook spreekten onze Inlanders van eene stamgeevende *Nypa* schoon dezelve hier omstreeks niet gevonden word, die zy *Rumbia* en *Sagoë Papedo* noemen en voor eene byzondere zoort houden.

Een nauwkeurig onderzoek zal hier in ligt kunnen geeven, en om de vrienden der Natuurlyke Historie, die op plaatzen wonen, daar deeze Palm met stammen gevonden word, in staat te stellen, van hier omtrent naaspooring te doen, zoo geeft men deeze omstandelyke beschryving van de hier altoos heesterachtig groeiende Poelpalm.

De Wortel is een bolagtige knots, om welke veele witte draad en vezelachtige takjes gesteld zyn, die zo ter zyden als naar beneeden in de grond slaan.

De stam ontbreekt.

De bladeren zyn enkeld gevind, en komen met ronde spitze scheuten voort,
die

die ter lengte van 18. en meer voeten als regtuitgestrekte hoorens opschieten, voor dat ze zig openen en haare veeren uitspreiden. Volwassen zynde, bestaan ze uit een dikke bladsteel, met aan de binnenste zyde van dezelve, omtrent beurtelings gestelde bladjes, berykende dan de langte van 28. en meer voeten. De bladsteel is aan de buitenkant, en kort boven de scheede met die hy het bovengedeelde der wortel omsluit rond, maar omtrent eenige voeten boven deeze scheede, ontbreekt hem zo veel van eene ronde gedaante, als de ruimte bedraagt, die de aan deszelfs binnenkant op een gepakt geweest bladjes hebben ingenoomen, daar door hy twee vlakke verdiepingen verkrygt, die zig tot de punt uitstrekken.

Deeze verdiepingen die maar enkeld door een smalle rug gescheiden zyn, loopen dicht naast malkaar heenen, worden teegens het midden van het blad vlakker en breeder als beneden, en naar boven toe weder smaller, schoon de bladsteel op het einde meer als de helft van zyne ronde gedaante door dezelve verliest. In deeze verdiepingen zyn de
twee

twee reien van bladjes in dier voegen overhoeks gestelt, dat elk bladje digter staat by een bladje van de andere ry, als by een van die ry tot welke het zelfs behoord. By de ryen der bladjes staan teegens malkaar gerigt, in een hoek die spitzer is als een regte, en ieder bladje maakt mede een spitse hoek, met het naar bovenlopende gedeelte van de bladsteel. Beneden is deeze bladsteel 8 en meer duim dik, maar by het begin der bladjes valt hy plotselyk af tot omtrent 3 duim, verdunnende zig daarop verders naar boven toe, daar hy een wynig terug gebogen is, allengskens, tot hy zig eindelyk in de zenuwe van het laatste bladje verliest. De holligheid der scheede die de stromk omgeeft, vervolgd met eene geutagtige voor, door die de jonge scheuten der nieuwe bladen voortkomen, in het ronde beneden gedeelte van den bladsteel. De benedenste bladjes zyn heel smalen maar omtrent eene span lang: teegens het midden van dezelve worden de bladjes langer en breeder, en naar het einde toe neemt haare breedte en langte weeder af, zynde de groot-

grootste omtrent 6 voeten lang en 2½ duim breed. Zy zyn iets schuins aan de bladsteel aangegroeid, zo dat het eene gedeelte hunner basis meerder naar beneden staat als het ander: egter loopt dit benedenste gedeelte agterwaarts weder iets naar boven toe, maakende daardoor eene holle hoek, daar dauw en regen in blyft zitten. Aan de gladde glanzende binnenkant der bladjes ontwaard men eene scherpe ribbe, en aan de buitenkant onder deeze ribbe, bruine korte draatjes, die met de twee einden los staan, en alleenlyk maar in haar midden vastgegroeid zyn. De rand der bladjes is effen en iets naar buiten omgeslaagen; ze einden in eene span lange, styfe, maar egter niet steekende punt. De couleur van de bladsteel is grasgroen, die van de bladjes iets ligter groen, en helderder op derzelver buitenkant als binnen. De substantie van de bladsteel is een sponsagtig vleesch met sterke draaden doorreegen.

Men vind dikwyls 15-20. bladen op een stronk die schier regt op staan en
tus-

tuffchen de welke de bloemftengen uitschieten.

De bloemfteng groeid met de bloemen-en vrugt knoppen, ter hoogte van vier en meer voeten op, hebbende beneden omtrent de dikte van een arm, maar boven daar ze met de vrugt knoop eindigt, fchaars een en een halve duim in doormeeter. Ze komt uit verfcheiden fcheeden of bewaarzakken voort, die eerst in eene zamen liggen, en die, malkaar geopend hebbende, met de fteng van dewelke ze een groot gedeelte met haar beneden einde omgeeven, opgroeien. By het beneden einde der tweede fcheede, en by dat van 4-5. volgende, verdeelt zig de bloemfteng in twee deelen, daarvan de een de hoofdtak blyft, en de ander een bytak word. De eerste brengt eene gelyke fcheede voort, die men [A] zal noemen om by het tellen der veelen fcheeden, die de vrugtmaaking van deeze Palm influiten, verwarringe voortekomen. Ze vertoont zig als een langagtige zak, iets plat gedrukt, van buiten met een ronde rug, en

en van boven met eene sterke, styve, egter geen steekel hebbende punt, en ze houd het vervolg van de bloemsteng met alle daarvan verders afstammende uitspreitsels beslooten. Het tweede der voorgenoemde deelen of de zytak, brengt eene schede [B] voort die aan de buitenkant rondagtig is, maar wier binnen- of teegens de hoofdtak toegekeerde kant, zig als eene langagtige, iets uitgeholde, en vooren rondagtig spits toeloopende zoel, met scherp afgesneden, egter niet snydende randen vertoond, en die door de in haar beslooten leggende bloemknoop, aan haar ronde buitenkant of aan die van de steng afgekeerde zyde geopend word, in steede dat zig de voormelde scheidde zo als alle in 't vervolg met [A] bemerkte, aan die naar de steng toegekeerde kant opendoen. Meest naar de vyfde of seste uitbotting der zytakken, die naar boven toe kleiner en kleiner worden, eind de hooftak met de vrugtknoop; mede uit eene rondagtige toegespitsste scheidde voortkoomende, buiten dewelke hy nog van eene ander gelykartige maar dunner scheidde omgeeven word. De Vrugtknoop deeze

H h h

laa-

laaste scheede, in die hy zonder steel vastzit geopend hebbende, vertoond hy zig als een rondagtige Pyn-appel boven een weinigje spits toelopende, en beneeden van 5 onregelmatige bladjes omgeeven. Uitbottende is dezelve omtrent van groote als een ganzen ey, en hy bestaat uit langwerpige, hoekkige, onregelmatige naakte lichaamtjes, die rondom het einde der boomsteng dicht by elkaar gestelt zyn. Deeze lichaamtjes welke de wyfjes bloemen, en met een ook de vrugtbeginzels zyn, hebben meest allen boven aan de eene zyde eene scherpte of punt, by welke men een spleetje ontwaard met een lymerig zap vervuld, door het welk het stofmeel der mannetjes bloemen opgevangen word.

De Mannetjes bloemen komen van de zytakken voort, zittende aan katjes, daar van de eerste of benedenste zytak zomtyds twaalf, en de laatste of bovenste enkeld maar een uitleverd het welk dicht by de vrugtknoop staat en het eerst in bloeij komt. De 12. katjes van de benedenste en grootste zytak liggen in 26. scheeden of bewaarzakken beslootten, en haare uitbotting geschied opvolgende wyze.

De

De scheede [B] met welke de eerste zytak by zyn uitgroei eindigt, opend zig zo als reeds boven gemeld is aan haar buitenkant, om de bloemknoop doortelaaten, die dan uit dezelve in de eene of andere rondagtige en met eene punt voorziene scheede [A 2] ingepakt, ten voorschyn komt. Deze scheede [A 2] verder geopend zynde, verdeelt zig de bloemknoop van deeze tak voor de eerste keer in twee deelen, daarvan een in eene rondagtige en gepunte scheede [A 3] en de andere in een scheede met een platte scherpgekante zool [B 2] bewaard is. Deeze laatste ofgekante [B 2] geopend zynde, komt'er het gedeelte van de bloemknoop dat ze inhoud in eene rondagtige gepunte scheede [a 3] uit, die open geborsten eene tweede gelykvormige verdeeling in twee partyen uitleevert: de eene weder zo als by de eerste verdeeling in eene rondagtige gepunte scheede [a 4] en de ander in eene scheede met scherpe kanten [B 3] beslooten. De gekante scheede [B 3] bevat verder eene rondagtige en gepunte [a 4] daarin twee bloemkatjes naast malkaer liggen,

Hhh 2   het

het eene meest naakt, en enkeld maar beneeden aan de eene zyde een smal blaadje tot dek hebbende, daar in tegendeel het ander nog met eene scherpgekante scheede [B 4] bekleed is. De andere of afgedrukt rondagtige scheede [a 4] bevat drie bloemkatjes, daar van twee by elkaar liggen in eene rondagtige scheede [a 5] zynde egter het een weer door eene scherpgekante scheede [B 3] van het ander afgescheiden; het derde katje ligt alleen in eene rondagtige gepunte scheede [a 5] die nog van eene andere scherpgekante scheede [B 3] omgeeven word. Het ander en grooter gedeelte van den bloemknoop dat ten voorschyn komt, als hy de tweede rondagtige scheede [A 2] opend, word zo als reeds gedagt is, van eene gelijkvormig rondagtige gepunte scheede [A 3] omgeeven, die geborsten zynde, mede eene tweede verdeeling uitleeverd, zynde de eene der daar uit voortkomende deelen wederom in eene rondagtige gepunte scheede, [A 4] en de andere in eene scheede met scherpe kanten [b 2] beslooten. Deze laatstgenoemde scheede [b 2] bevat verder eene rondagtig gepunte scheede

de [A4] uit dewelke op gelyke wyze als boven by de scheede [a4] gemeld is drie bloemkatjes uit vier byzondere scheeden voortkomen. Het ander gedeelte het welk de rondagtige scheede [A4] inhuld, verdeeld zig, dezelve doorbrooken hebbende, nogmaals in tween, wordende de eene deezer deelen verders in eene rondagtige gepunte scheede [A5] en de andere in eene scherpgekante scheede [b2] bewaard. Uit de rondagtige scheede [A5] komen twee bloemkatjes, het eene maar slegts uit nog een gelykvormig rondagtige scheede [A6] maar het ander komt uit eene rondagtig gepunte scheede [A6] die nog van eene ander scherpgekante scheede [b2] omgeeven word. Het tweede gedeelte dat uit de scheede [A4] voortkomt en in de scherpgekante scheede [b2] bewaard word, geeft meede twee katjes, die in eene rondagtig gepunte scheede [A5] by een liggen, het een naakt en het ander nog door eene scherpgekante scheede [B3] bekleed.

De bloemkatjes zyn omtrent een vinger lang, rolagtig rond, als een kleine ping dik en iets gekromd, heb-

bende een kort rondagtig steeltje en een rond spil, dat dicht met de mannelyke bloemetjes begroeid is. Deeze bloemetjes zitten zonder steel en kelk op het spil vast, en hebben alleen maar 6 kleine, smalle, langwerpige nagelvormige, boven iets uitgeholde bladen, in welkers midden een enkeld meeldraatje (*) gevonden word, dat als het katje buiten gekomen is ter lengte van de bladen uitgroeid en het helmpje buiten het bloemetje uitsteekt. Het helmpje bestaat uit 6 langwerpige aaneengegroeide en een rondagtig geel lichaampje maakende deeltjes, daar het stofmeel als zeer kleine geele aan 't bloote oog ontzigtbaare klootjes uit voortkomt. De couleur der bloemsteng, der vrugt en bloemknoppen, benevens derzelve scheeden is een bruinagtig geel, de bloem-katjes zyn ligter geel; jong zynde geeven de bloemen en scheeden een theeagtige reuk van zig.

Als de vruchten beginnen te rypen zoo zet zig de vruchtbooden, die eerst
maar

(*) In de Orde der palmboomen Verhand. 1. p. 349. staat 6 Meeldraadjes dat een Meeldraadje moet heeten.

maar eene verdunde voorzetting was van de bloemsteng, als een vleeschachtige spons, ter dikte van eene groote vuist uit, en de vruchtbeginzels neemen mede aan dikte en lengte toe; zoo dat de vruchtknoop op het laaft 13 en meerder duimen in doormeter bekomt.

De rypgeworden vruchten zyn langwerpig, vooren rondachtig met een stompe punt en breed, achter regt uit en smal, en met verscheiden langlopende ploogen en rimpels omgeeven. Haare langte bedraagt zomtyds meer als een afgerukte duim, de voorste breedte drie, en de grootste dikte twee duim: agter daar ze aan devruchtbodem vastzitten, hebben ze zelden meer als een duim breedte, en meest maar een halve duim dikte. De couleur der rypgeworden vruchten is vooren kastanien bruin, en achter bruingeel. Haar getal beloopt zig in een vruchknods, zomtyds boven de hondert stuks. Ze bestaan uit eene houtagtige, van veele veezelen en draaden zamen gestelde kapzel, dewelke een ronde witte pit van groote als een kastanie besluit, die eerst week en glibberig als eene gely, maar ryp geworden zynde steen hard is. Als deeze pitten nog jong en week zyn, zo wordenze door

de inlanders ruuw genuttigd , maar haar smaak is laf ; iets m erder ouderdom en vaardigheid verkregen hebbende , wordenze met zuiker geconfyt.

Na dat de bloemen uitgekoomen zyn duurt het wel 6 maanden voor dat de vrugten ryp worden , en ter rypet gekomen blyvenze wel tot in 't derde jaar op de ftam zitten voor dat ze afvallen of bederven. De woonplaats van deeze Palm is een moerassige grond , of poelen van stilstaand brak water. Op zommige plaatsen in Indiën word er een drank uit derzelver bloem fteng getyferd die men in 't Maleitsch *Ayer boeti* noemt : maar het voornaamste nut dat men van deeze Palm trekt komt van derzelver bladen , die tot matten en tot het dekken van huizen gebruikt worden.

De afbeelding van de *Nypa* by RUMPHIUS in 't *Herb. Amb. I. Tab. XVI.* heeft groote overeenkomst met onze heesteragtige Poelpalm , en schoon 'er by de vrugtknoppen en vrugten eenig verschil gevonden word zoo fchynt dit egter meer een ver zien van den aftekenaar als eene wezentlyke afwyking der natuur te zyn.

F. v. W.

B E-

BEKROOND

ANTWOORD

DER VYFDE ALGEMEENE

PRYSVRAGE.

ANTWORT
BERNOU
ANTWORT

DER ALTE ALGEBRE

PRYSVARGE.

BEKROOND
 ANTWOORD

DER VYFDE ALGEMEENE

PRYSVRAGE.

Welke zyn de oorzaken der meesten, vooral Epidemique, of gewoone ziekten van Batavia, inzonderheid van de Rotkoortze? En welke zyn de geschikste middelen, die tot voorkoominge en tot genezinge derzelve, voortaan moeten worden aangewend?

ONDER DE ZINSPREUK

Eerst wel bedagt, Daar na volbragt.

DOOR

JAN ANDR. DUURKOOP.

IN deze Verhandeling zal ik noch van de verbeteringe der waterleidingen, noch van het wegneemen der moerassen, naar de zee toe, spreken: hoewel onbetwistbaar die beide byzonder-

derheden van het grootste gewigt zyn voor de gezondheid van *Batavia*. Zy zullen denkelyk, by de eerſte gelegenheid, met opzet worden behandeld, onder de oogen der Hooge Regeringe en van het Bataviaaſch Genootſchap. Myne bedoelinge is geheel anders. Ik zal de oorzaken van de luchtbeſmettinge elders zoeken; te weten, in de morfigheid der zamenwoninge en andere huishoudelyke misbruiken van het volk. En dit komt des te beter te pas, om dat men, in die betrekkinge, met de Natuur niet behoeft te worſtelen: daar alle verbeteringen der burgerlyke ſamenlevinge van de wyze ſchikkingen en het veel vermogend gezag onzer Overheden, voor een groot gedeelte, zal afhangen. Behalven dat de groote warmte van de luchtſtreek, de moerasſige grond en het drabbig water ons zoo veel te meer oplettende behoorden te maaken op het weeren van andere ongemakken, die gemakkelyker zyn weg te ruimen. De verblyfplaatzen der levendigen en der dooden, de groote geſtichten, waar in luchtverdervende en ſtank verwekkende handteeringen gehouden worden, zoo wel als de vee-
fok-

fokkeryen, behoorden zoo ingericht te zyn, dat zy geene merkelyke schade toebagten aan de inademing van de burgers en ingezetenen onzer schoone Hoofdstad, en harer volkryke Campongs en buitensteden.

I.

Van de Huizen.

Sedert dertig jaren en daarboven is men begonnen de lucht en de opdam-
pingen binnen 's huis te besluiten, door het gebruiken van glazen raamen en inzonderheid van schuifkazynen. Voor dezen plagt men niets dan rottingraamen, die de lucht laten doorspeelen, te gebruiken, en toen men al glas liet inzetten, deed men echter de bovenvensters los maaken, om dezelve, zelfs by nacht te kunnen openzetten. Maar niets heeft eindelyk den doortogt der lucht meergestremd, dan de Engelsche schuifraamen, vooral de zulke die alleen van onder naar boven, en halfwegen, kunnen opgeschooven worden. De doortocht der windjes wordt 'er boven aan de vertrekken en zolderingen door ver-
hin-

hinderd : en zoo moeten noodwendig de opdamping en de uitwaaslemingen van den grond, de uitwaaslemingen van huisgenooten en slaaven en andere onreine luchten wederom nederdaalen, die anders naar buiten gedreeven worden. Om hier van overtuigd te worden, behoeft men slegts eenen emmer waters, vier en twintig uren in een beslooten vertrek te laten staan; en dan zal men niet alleen eene warme stinkende lucht in het vertrek ontmoeten; maar ook eenen glinsterenden vuilen huid op de oppervlakte van het water. Trouwens de warmte doet alle vochtigheden opdampen, die zich aan de zolder vereenigen en samendringen, tot dat zy door hare zwaarte gedrukt, wederom nedervallen: 't geen niet geschiedt, indien zy door de zyluchten de vensters uitgedreeven, of ten minsten in eene gedurige beweginge gehouden worden. Uit dat zelfde beginzel moet men besluiten, dat de kleine huizen, die geen doortocht hebben, om dat zy van achteren en ter zyden toegemuurd zyn, nadeelig zyn voor de gezondheid: ook de zoodanige, die laag van verdiepinge zyn, en kleine smalle vensteren

ren hebben. Omtrend de slaven vertrekken is men tot hier toe ook niet omzichtig genoeg geweest, om dat dezelve meestal alleen van voren deuren en kleine vensters hebben, die toegelooten worden, zonder dat 'er eenige lucht door speelen kan.

'tIs eene uitgemaakte zaak, dat de Zeewind of Noordenwind ongezondheid aanbrengt, om dat de Moerassige dampen langs het Jaagpad, den Houtkap en oostelyker aan onverhinderd, over eene ruime morsige vlakke naar de Stad overwaait, en de droevige onderzindinge daar van de nadeelige gevolgen op het Vierkant en de Noordzyde van *Batavia* ten allerlevendigsten vertoont. De huizen derhalven en de vertrekken, die naar het Noorden openstaan, en geenen doortocht noch beschuttinge hebben, schynen noodzakelyk voor ongezond te worden aangezien. De Hoofdwachten van het Kasteel zyn omtrend in dat geval: en wie weet, of de Soldaten en Dragonders daar door aan geene besmettinge van de lucht zyn bloot gesteld: en of 'er iets diergelyks geene plaats heeft in het Binnen-Hospiti-

pitaal : daar , behalven dat , de doortocht bekrompen en gebrekkig is.

Men zou ook , met recht kunnen vooronderstellen , dat de Zinkputten , welke altyd dieper zyn , dan de Rioolen , door welke de onreine vochtigheid uit de huizen geloost wordt , in zekeren zin , iets toebrengen tot het vermeerderen der ongezonde opdampingen. Dus ook deze byzonderheid niet uit het oog moet verlooren worden.

Indien nu deze bespiegelingen wigtig geoordeeld worden , zullen , hope ik , ook deze raadgevingen ter verbetering der byzondere en openbare gebouwen , niet onaanneemelyk zyn.

1. Vooreerst zou ik de Rottingramen , wederom in gebruik brengen ; en tefens zoogroote en zoo menigvuldige kruiskafynen maaken , als met eenige mogelykheid , behoudens de sterkte der muuren , konden geplaatst worden : uitgenoomen aan de Noordzyde , daar ik vensters minder in getal en kleiner zou laten toestellen.

2. De

2. De Slavenvertrekken, die meest al boven zyn, en andere bovenhuizingen, vooral binnen de Stad, sehy- nen minder beschut te zyn, voor het inkomen der verderffelyke Zee- winden en luchten, dan de beneden- woningen. Maar indien men dezelve doorluchtig maakt, het zy boven in de zolderinge door een soort van luiken of schoorsteen, of door rottingramen boven de vensters en deuren, of wel door vensters of lucht- gaten achter uit of ter zyden in de muuren te brengen, zal men gewis- felyk, daaromtrent, voordeel doen.
3. De onderwoningen, of de huizen van ééne verdiepinge moeten, ten minsten, twee voeten boven de aarde ryzen met haare vloeren, en vyftien voeten hoog van verdiepinge zyn, van den vloer tot aan den zolder gerekend. Ook mogen de houten sluitvensters slegts de helft der kasyen beslaan; en de bovenhelft, met goede kolom- men voorzien, moet alleen met rot- tingramen afgesloten worden, om den noodigen doortogt te behouden: zon- der dat de lichamen der slapende daar van merkelyk gevoel, of van den door- rocht der wind eenige verstyvinge of knokkelkoorts te vreezen hebben.

4. Rondom langs den ganschen zolder moet de zy-muur een voet beneden de pannen openblyven, om alle de dampen van ademen, lampen, kaersfen, zweet en andere onreinigheden te doen wegvliegen.
5. Rondom het gebouw moet een breede gang zyn, onder een schuins aflopend dak, of zoo veel mogelyk eene buitengaldery, om de sterke lucht en heete zonnestralen, uit het huis te houden.

Er behoorde ook vooral zorg gedraagen te worden, dat de *Riolen* en *Zinkputten* niet dieper waren, dan de uitwateringen derzelve, en dat zy alle, zoo binnen als buiten de huizen met goede rooftern voorzien waren: daar de vuiligheid niet mede door kon spoelen. En er behoorde, ten minsten eens in de week, van Stadswege onderzoek gedaan te worden, of de onreinigheden voor de rooftern behoorlyk zyn weggenoomen, en alle de riolen behoorlyk worden doorgespoeld. En hier omtrent zal de Regeringe wel zulke maatregelen weeten te neemen, welke iederen huisbewoner zorg zullen doen dragen, dat dit, zoo wel binrens huis, als buiten in de gaanbare Kanalen en Riolen geschiede.

II.

Van het Drinkwater.

Al het Rivierwater, zelfs dat geen, het welk van de Waterplaats in de Stad gebragt wordt, is onrein en min of meer drabbig, en kan niet zuiver geheeten worden, voor dat het in groote Potten is doorgezakt. In groote Potten, zegge ik, om dat de kleene daar toe niet genoegzaam zyn: behalven dat men eene menigte van zulke Potten moet hebben, om het water niet te gebruiken, voor dat het reeds eenen langen tyd is doorgezakt; en van zulke voorrechten zyn de Armen meest al ontbloot: hoe zeer er ook de Hooge Regering, ten jaare 1753. reeds voor gezorgd heeft, dat er dubbelde Potten en Vaten by de Wachten zouden voorhanden zyn.

Leksteen en, welke anders te *Gouda* en in andere Steden van Nederland met nut gebruikt worden, heeft men hier niet voor handen. Ondertusschen zou men misschien iets kunnen uitvinden, 't geen tegen den dienst der Leksteen opwoeg.

Men zou, by voorbeeld, achter de Wacht op de Waterplaats eenen steenen bak kunnen metzelen van 20 voeten breed en 40 voeten lang, waar van

de eerste water-ontvanger ten zuiden met losse steenen, keyen en schoon rivier water aangevuld, de onreinigheden ophield en het helder water, als door eene zeef, doorliedt in den Noorde-lyken Waterbak, alwaar het nog wat kan doorzakken, terwyl het helderste en zuiverste water naar de Stad wordt afgeleid. En 't spreekt van zelf, dat die laatste Waterbak, nog van tyd tot tyd moet gezuiverd worden, even gelyk de Potten, als er langen tyd water in gestaan heeft.

Daarenboven zou men nopens de Watergoten uit de Waterplaats naar en door de Stad, nog dit volgende kunnen aanmerken; dat de Waterbakken vooral waterdicht moeten zyn, om geen vreemd en ziltig water binnen te laten, dat zy inwendig voorzien moeten zyn van eene openinge veel grooter dan de drie openingen der buizen te samen, om, by verstoppinge, eene genoegzame doorspoelinge toe te laten. Dat die doorspoelinge by nacht geschieden moet, om den gemeenen man over dag niet te ontrieven. En dat na de doorspoelinge alle die bakken recht met wel bezorgde schuiven aanstonds worden toegemaakt.

Mogelyk zou het ook niet ondienstig geoordeeld worden de groote watergoten

ten door kleine looden waterbuisjes alomme af te leiden, om dat het gemak ende luiheid veelyds, in dit warm gewest, veele menschen, voor al slaven, en diergelyken verhinderen om goed water, opeenen zekeren afstand, te gaan zoeken. Trouwens drie buizen van 9. duimen middellyns, gelyk de groote watergoten zyn, zouden naar myne rekening eenen kolom van 191. duimen quadraat water kunnen geeven, en dus dertig looden buisjes aan den gang houden: die alomme, in 't Kwartier, in 't Kasteel, aan de Uittersche Poort, en tot in het Vierkant en aan de Timmerwerf genoegzaam drinkwater zouden verzorgen. Maar dan zullen ook die buizen evenwydig moeten zyn, om aan geene onvermydelyke verstoppingen te worden bloot gesteld.

III.

Van het Begraaven der Dooden.

Gelyk wy nu voor de gezondheid van de Lucht, en het water binnen de Stad gezorgd hebben, zoo zouden wy ook gaerne, de oorzaken der ongezondheid van binnen, en uit de nabuurschap der Stad, verdreeven zien.

In Europa heeft men reeds begonnen,

nen, de begraafplaatzen, naar de wyze der Oosterlingen, buiten de Steden te verleggen: en er zyn menigte van geschrieten voorhanden, die het verderffelyke en besmettelyke van het begraaven binnen de Stads wallen ontegenzeggelyk aantoonen. Ook zyn de drie Kerkhoven te klein om alle de menigvuldige lyken te bergen. By het openen van zommige Grafkelders, gaat een vuile stinkende damp op, die delucht besmet: en op het buiten Portugeesche Kerkhof, worden er de Kisten, met halfverrotte lyken uitgehaald, vervolgens op een gestapeld en verbrand, om plaats voor andere lyken te maaken. Zoo bekrompen begraaven de Chineezen niet. Zy openen geene graven, om dat zy hun heilig zyn, gelyk ook by de Javanen, Mooren en andere Oosterlingen. En in der daad het is zeer afzienelyk, dat men met de lyken onzer arme Europeezen zoo onverschillig omspringt, als geevende dit een jammerlyk vooruitzicht, voor de Soldaten en Matroozen, die ziek worden, en een afkeer aan anderen in Europa, om herwaards te komen.

Wel is waar, de Chineezen hebben machtig groote en overschoone landstreeken rondom Batavia reeds ingezwol-

zwolgen, voor hunne grafsteden: en men begint zelfs verlegen uit te zien, naar uitgebreider strecken, om nieuwe graven aan te leggen. Maar wy behoeven daar omtrend niet verlegen te staan. Eene streek van 45. Morgen, gelegen tusschen het Horendragers pad en de Zuider weg, en tusschen de weg van Ansjol en de Rivier de Sonthar heeft men aan den Inlander verkogt voor omtrend naar giffinge Rs. 60000. na dat men er de schoone Tuinen en Huizen van wegens de ongezondheid, gesloopt had. Dit land zou wederom voor den Koopprys, of iets meer kunnen worden te rug geeischt, om tot eene openbare Begraafplaatze te dienen. Daar zou men dan 50. jaaren en meer kunnen begraven; eer er een enkellyk behoefde geroerd te worden: 't geen gewisselyk alle die besmettelyke luchten zou voorkomen, welke het gedurig en ontydig openen der graven veroorzaakt.

Om het Geld tot den inkoop van die Begraafplaats magtig te worden, zou er eene Collecte kunnen uitgeschreeven en dezelve van den Predikstoel aangepreezen worden. Van de groote giften tot dit heilzaam gebruik, zouden Aanteekeningen ter gedachtenisse kunnen gehouden worden: en zoo zou men

de mildadigheid genoegzaam kunnen opwekken, tot het verleenen van de noodige penningen. Behalven dat men voor Familie-graven de quadraatroede tegen Rds. 30. of daaromtrent zou kunnen verkoopen: en nog andere middelen uitvinden om dit ontwerp gemakkelyk ter uitvoer te brengen.

IV.

Van de Varkenfokkeryen en Leerbereideryen in de Chineefche Campong.

De Leerbereideryen maaken kort onderde Stad zulken vervaarlyken ftank, dat men er bezwaarlyk voorby durft ryden, en dit niet doen kan zonder de neus te ftoppen. Zy zyn meer dan twintig ingetal en altyd bezig. En het is ongeloofelyk, hoe veele kudden Varkens er, by duizenden, worden aangekweekt. By die Varkens en in de kitten daaromtrent, ftinkt het ruim zoo verfchrikkelyk, als by de Velleploomeryen. Men moet het zelf in perfoon hebben opgenoomen, of men kan er geen denkbeeld van vormen.

Ondertuffchen zyn die ftinkpoelen, gelegen tuffchen de Stad en de Landwind, verhinderende dus, dat de Landwind de noodige zuivering en verfrifginge aan de Stadlucht te weeg brengt.

Men,

Men zou die onreine Varkensdryvers en Leertouwers eene andere plaats kunnen aanwyzen, daar zy hun werk onverhinderd konden verrichten, als, byvoorbeeld, langs den weg naar de Fluyt, boven de twee bruggen, of elders. En overal, voornamentlyk tusschen de Land-en Zeewind, zal men naerstig moeten doen toezien, dat alle overige stinkpoelen en onzuiverheden worden weggeruimd.

V.

Van de Araksbranderyen.

In de Zuidervoorstad en buiten de Rotterdammer Poort staan kort by, twaalf Araksbranderyen, die altyd morfige damp en ongezonden stank aan de lucht mededeelen, welke wy in Batavia moeten inademen.

Men zou dezelve gevoegelyk tot op eenen verderen afstand kunnen verplaatzen, by voorbeeld op de Amanus gracht, alwaar de meeste Tuynen en Huizen afgebrooken, ofdeerlyk in verval geraakt zyn. De verplaatzingen dezer Branderyen zou gewisselyk veel kosten en eenigen stilstand in dat bedryf veroorzaaken. Maar de Eigenaars dier panden konden eenigzins schadeloos gesteld worden met een somma van

Rds. 4000. naar gelang van het verlies, 't geen zy, by die verplaatzinge leeden.

VI.

Van de Kalkovens.

De vyftien Kalkovens tuffchen den Landwind en de Stad Batavia gelegen, mogen gerekend worden, de eene meer dan de andere, het geheel jaar door, eenen dikken rook en ftinkenden nevel naar de hoogte en vervolgens over de Stad te verheffen, en dus de lucht, ter inademinge gefchikt deerlyk te vervuilen. Er zyn 't is waar, eenige Geneesheeren die durven fttaande houden, dat de Kalkbrand en damp de lucht zou zuiveren; en dus meer voordeel dan fchade zou aanbrengen. Maar hoe is dat te gelooven, daar men in Nederland en elders het tegendeel gewaar wordt, en daarom de Kalkovens zoo verre van de Steden en Dorpen verwydert, als maar doenlyk is. Elk kan er hier ook de proeve van neemen, als hy des nachts, wanneer de Kalkovens aan 't branden zyn, en de dikke rook over de Stad vliegt, zich op straat begeeft en de lucht inademt.

Ook heeft de Hooge Regeringe, reeds ten jaare 1753, aan Heeren Heemraden opgedraagen de bepalingen van meer afgelegene plaatzen, om er
Kalk-

Kalkovens op te richten. En schoon 't my niet gebleeken is, dat Heeren Heemraden zoodanige plaatzen nog hebben aangewezen, wil ik het echter waagen, om dit thans te doen; Ten einde eene zoo heilzame veranderinge niet langer uitgesteld moge blyven. Langs de Groninger weg, op 300. Roeden van de Stads Buitengracht, en vervolgens Westelyk aan, vindt men de geschikste gelegenheid voor de Kalkovens. Men heeft er water overvloediger, en er zal nog meer kunnen gebragt worden. Daarenboven kan er het hout en kunnen er de Kalksteen gemakkelijk worden aangebragt.

Edog voor het koopen der gronden en andere noodige onkosten zouden de Eigenaars ook eene vergoedinge van Rds. 1500. moeten genieten.

VII.

Van de Schorren en het Zeestrand.

Niemand kan of mag 'er aan twyffelen, of het aangroeiend Zeestrand en de vermodderde buitenschorren, ten Noorde van Batavia, geeven eene schadelijke opdampinge, welke met den Zeewind stedewaards en landwaards in wordt overgevoerd: om welke reden men zich zoo verre van het Zeestrand ver-

verwydert met zyne woninge, als mogelyk; en de Angiolſche vaart, Groninger en Amanusgrachten verlaaten heeft, en zelfs Jacatra begint te verlaaten. Om dat ongemak eenigzins te matigen, zou ik 'er zeer voor zyn, om in den aſtand van twintig roeden, in eene Zuidelyke en Noordelyke ſtrekkinge, breede ſlooten te graaven, daar het Zeewater rechtſtreeks uit en in kan loopen. Met het ſlyk en de aarde, welke men uit die ſlooten haalt zou ik de tuſſchen in liggende ſchorren ophoogen, en 'er dan Antjak- en Warongboomen in planten, die den eerſten aanval van den Zeewind eenigzins zouden aſttuiten, en dus den laagen voortvloeienden en onzuiveren dampkring, eenigzins ten minſten, van Batavia afhouden. 't Geen ook de zaak zou zyn, ten Ooſten en ten Weſten van de Stad, indien men het beplanten der ſchorren zoo verre zou willen doorzetten.

VIII.

Van de Hospitalen.

De laaſte ſchikkingen omtrend de Hospitalen gemaakt, maaken het byna onnoodig, om over de misbruiken, welke daar oudtyds plaats hadden, iets te berde te brengen. Het eenige, 't geen
ik

ik 'er op weet, is de winzucht ten voordeele der Kranken te doen verstreken.

1. Vooreerst zouden de Medicamenten, benevens het eeten en drinken, van de Compagnie verstrekt, alleen door de Practizyns genooten worden, van de Patienten, die in leeven blyven; maar geenzins van de stervende: waar voor niets, of ten minsten zoo weinig, als maar mogelyk was, zou moeten verstrekt worden.
2. Vier bekwaame Chirurgyns zouden de zieken verdeelen, en zy, die de minste dooden hadden, maandelyks eene premie genieten. By het verdeelen van de zieken zou de Binnenregent de beste evenredigheid en zulks tot genoegen der Buitenregenten moeten in acht neemen. Anders kan men het lot gebruiken. En dan moesten nog die vier Chirurgyns, en hunne onderhoorige naar mate van het minder getal hunner dooden, in hunne bevorderingen, den voorrang hebben! 't Geen ook omtrend alle de Europische bedienden stand moest grypen.
3. Indien 'er in een der vier Wyken van het Hospitaal eene meerdere sterfte vernomen wordt, moeten de drie andere Chirurgyns de oorzaken daar

daar van opspeuren, er verslag van doen aan den Binnenregent en den President der Buitenregenten: ten einde de nalatigen in die wyk, indien men het daar zoeken moet, naar behooren gestraft worden: of spoedige hulpmiddelen ter stuitinge van het kwaad mogen worden be-raamd. Ook zullen de bedienden be-loond worden, die de oorzaken van dat kwaad zullen ontdekken en aan-brengen: indien hunne berichten waar bevonden worden.

4. By het overbrengen der zieken van de schepen naar het binnen, en voor-al naar het buiten-hospitaal zal men zorge dragen, dat 'er Orangbajis en Prauwen voor handen zyn, met ma-trassen voorzien en met linnen over-dekt: zullende 'er altyd een Quar-tiermeester of Corporaal als Gezag-hebber mede moeten, die verant-woordinge zal moeten doen van het spoedig en vroegtydig overbrengen der ongezonde manschappen: zon-der dat men die zorge voortaan; aan, slaven of eenen zwarten Mandoor zal toevertrouwen.
5. In plaats van den overtoom by de Waterplaats, zouden 'er schutdeuren kunnen gemaakt worden, waar door
de

- de zieken ten spoedigsten in de Molen-
vliet kunnen geraaken, om naar het
buiten-hospitaalgetrokken te worden.
6. Men kon ook het Hospitaalschip
zoo wel als de andere schepen op de
reede zeer gevoegelyk 200 roeden
Oostelyker of Westelyker verplaat-
zen, op dat de Landwind, zoo min mo-
gelyk, de schadelyke luchten van Bata-
via, over dezelve verspreiden mogte.

I X.

Van den Krygsdienst.

Niets is 'er zekerder, dan dat het
invoeren der nieuwe exercitie, ten
tyde van Zyn Excell: den Heer BARON
VAN IMHOF, en het geduurig verplaat-
zen der bezettingen op de posten, dat
is het overbodig vermoeden der Solda-
ten, aanstonds eene ongeloofelyke
sterfte onder dezelve verwekt heeft.
Voormaals bleeven zy, dikwyls hun-
nen tyd, op eenen post, uitdienen,
werden aan dien post gewend, hadden
'er hun gemak en stonden onder hoof-
den, die niet alleen hunnen dienst,
maar ook hun huishouden gade sloe-
gen. Die Ambachten verstonden of
iets anders, daar wat mede te winnen
was, besteedden hunne wachten: en
alles leefde rykelyk en vergenoegd:

zoo zelfs, dat men voor het jaar 1744: doorgaans meer Soldaten had, dan men plaatzen kon. In den tegenwoordigen bekrompen toestand van het Guarnizoen vallen 'er weinige Marschen en Contra Marschen. Zoo dit gebrek eens vervuld wordt, moet men vooral blyven zorge draagen, dat in dit warm Climaat, de menschen zoo weinig vermoeid worden, als mogelyk, en zulk een onbekrompen, vroolyk matig en zuiver bestaan hebben, als nu aan hun verzorgd wordt.

Wat de Matroozen betreft, die zou ik, zoo veel mogelyk, op de schepen houden, en zoo weinig doenlyk te Batavia laten rinkelrooijen: als zynde hun ongeregeld leven meestal de oorzaak van hun eigen verderf; en van het verderf en droevig uiteinde hunner medemakkeren.

X.

De twee kaarten, welke ik hier heb bygevoegd, kunnen de Heeren van het Genootschap gebruiken, ten minsten ter ophelderinge van het geen ik, in deeze Verhandelingen, van de Kalkovens, Arakbranderyen en het Begraven der Dooden heb bygebracht.

BEKROONDE
ANTWOORDEN;
EN
BERICHTEN.

II. DEEL

A

DE BOEKBINDER MOET DIT ALPHABETH HET LAAFST BINDEN.

OM HET

TOENEEMEND

HOUTGEBREK DER

ZUIKER-MOLENS,

IN DE

BOVENLANDEN,

spoedig en duurzaam te verhelpen.

BEKROOND ANTWOORD

VAN

CHRISTIAAN JACOBI,

Onze Zuiker-molens hebben houts gebrek, terwyl die der Amerikaanse Colonien, genoegzaam doorgaans, rondschieten met het tras, of de houtachtige zelfsstandigheid, die van het riet, na dat het zap daaruit geperst is, overblyft; en zulks niet alleen tot het kooken van het Zuiker-zap, maar ook tot het stooken van sterken drank: behalven, het geen daar van, dagelyks, gebruikt wordt, tot het bereiden der spyzen voor de slaven.

Daar moet dan, tusschen beiden, eenig verschil zyn, ten onzen nadeele, het welk hier de voormelde verderfelyke verteeringe van hout veroorzaakt.

II. Deel.

A

Dit

Dit onderscheid kan in niets anders liggen, dan alleen in de krachten van het vuur, in de gesteldheid van het zuiker-zap, of in de gesteldheid der molens, combuizen, en gereedschappen. Want deze zyn de ingredienten, en middelen, tot het werk behoorende, zonder meer.

Het vuur hier kan niet ten onzen naadele verschillen, van het vuur ginter; om dat, in de West-Indische Colonien, de warmte, en gevolgelyk ook de verdunninge der lucht, ruim zoo groot is, als hier; mitsgaders de tegenstand, die de deelen van het vuur verhindert, zich te verspreiden: zoo dat ook de kracht van het vuur, naar de meerdere of mindere dichtheid der lucht, moet geschikt zyn.

Het zuiker-zap hier kan mede niet slegter zyn, dan het geen de West-Indische rieten geeven; want vele andere vruchten en gewassen, die hier en ginter groeyen, toonen, daar door, dat ze, op onzen grond, ruim zoo goed, als daar, vallen, genoeg aan, dat hier geen nadeelige invloed voor hun is: terwyl men geen reden heeft, om dit, met opzicht tot het zuiker-riet, alleen te vermoeden; vermits vele der Americaansche plantagien langs groote rivieren liggen, en
 dus

dus, blykbaar, een vogtiger grond en lucht, dan onze bovenlanden, hebben; behalven dat ook de menigte en grootte van die rivieren genoeg bewyft, dat de fafoenen, ginter, ruim zooregenachtig zyn, als hier: welk een en ander echter, volgens eene vastgaande ondervinding, voor oorzaaken van een fchraal en waterachtig zuiker-zap, in de West-Indien, en hier, worden gehouden.

Dan naardien het voorgemeld, voor ons fchadelyk, verfchil niet is te vinden in de krachten van het vuur, noch in de gefteeldheid van het zap der zuiker-rieten: zoo ligt het zelve, buiten twyfel, alleen in de gefteeldheid onzer molens, combuizen, en gereedschappen; mitsgaders voornaamelyk in den voortgang, welken deze werktuigen maaken, met het perffen, en verdikken van het zap, terwyl het vuur tot de uitdampinge noodig, in den vereifchten graad, moet worden onderhouden: want in geen ander opzicht, konnen die middelen de verteeringe der brandstoffen vermeerderen.

Deeze bepaalende aanwyzing, en hare overeenftemming, zoo wel met het getuigenis, het welk een ieder, die onze

Molens in de bovenlanden heeft gezien, zal moeten geven: dat name-
lyk de beweging der perffende rollen
in dezelve, die de spoed, waarme-
de het geheele werk voordgaat, zonder
fout, toonen, zeer langzaam en krui-
pende is: als ook met het getuigenis,
dat de perffende rollen, in de West-
Indifche molens, met een vliegende
fnelheid, worden omgedreeven (het
welkik van allen, als die de laaftgemel-
de gezien hebbe, eenparig heb te ver-
wachten) geeven my grond, om te beflui-
ten, dat de flegte gefteltheid onzer Mo-
lens, Combuizen en gereedfchappen,
waar door de krachten van het vuur
nutteloos verfpild worden, het toenee-
mend houtgebrek derzelven veroor-
zaakt; dat, door het verbeteren van
het een en ander, naar het voorbeeld der
West-Indifche Molens, of liever zoo
veel mogelyk, de houtgebrekmaakende
oorzaak, voor altoos, zal worden wegge-
noomen; en dat, als dit zonder uitftel
gefchiedt, gelyk zekerlyk het belang
der Geïntereffeerdens zulks vereifcht,
het *toeneemend houtgebrek, fpoedig, en
duurzaam, zal zyn verholpen.*

nov 10 1790
Ik

Ik zoude derhalven den draad van deze redeneering hier kunnen afbreken: doch naardien ik gelegenheid heb gehad, om eene onzer bovenlandsche Zuikermolens te bezichtigen, en geloofwaardige lieden my teffens hebben verzekerd, dat alle de overigen met deze overeenkomen, daar in, te weten:

1. Dat de persfende rol wordt bevoogen, door een buffel aan een windboom, ter lengte van omtrend 20 voeten, zoo dat de voormelde rol maar eens wordt rondgedraaid, terwyl de buffel, met een langzaam tred, een weg van omtrend 126 voeten aflegt.
2. Dat de Combuis bestaat uit een klein, rondom met muur ingeslooten, en boven gedekt, vertrek.
3. Dat de drie ketels klein van omtrek, en, naar evenredigheid van hunne wydte, vry diep zyn.
4. Dat de oven, onder elke ketel een stookgat heeft, en dat die, alle drie in de combuis uitkomen.

Zoo kan ik, ter bevestiginge van myn voorgemeld gezegde, nog het volgende hier byvoegen.

Het gemeen is van begrip, dat het

Zuikerzap tot de vereifchte verdikkinge, moet worden gebragt, door de kracht van 't vuur alleen: daarom mag men vaststellen, dat het vuur, in de ovens van onze Zuiker-molens, geduurig zoo geweldig is, als het, met mogelykheid, door stookken kan gemaakt worden.

Echter doet het vuur, tot dat werk, niets meer, dan het oplossen, en uitzetten der deelen van het vocht, zoo dat het tot de uitwaassening bekwaam wordt.

En wanneer iets de uitdamping verhindert zoo spoedig te geschieden, als anders wel mogelyk waare, dan verkrygt het vocht, zoo veel langzaamer, de vereifchte dikte; en hoe geweldiger het vuur dan is, hoe meer daar van, en gevolgelyk ook van de tot dies onderhoud noodige brandstof, inmiddels vruchteloos wordt verspild.

Voorts is gewis, dat de hitte van den oven, en de ketels, in onze kleine, rondom beslotene, Combuizen, en vooräl de hitte, die door de stookgaten in dezelve slaat, de lucht verdunt, en in een toestand stelt, waar in dezelve weinig bekwaam is, om veel vogt uit de ketels opteneemen; en dat de reeds opgepropte lucht, die tot het op-

opneemen van meer vocht, geheel en al, is onbekwaam geworden, door het dak en de muuren, wordt opgehouden: terwyl deze den indrang van versche lucht teffens beletten; waardoor de Combuis, door de eerstgemelde, zoo veel meer moet worden vervuld; naar maate ze minder kan vervliegen: en dat dus de uitdamping van het vocht, in onze combuizen, grootelyks wordt verhinderd, door de bekrompenheid van het dak, van de muuren en van deovens.

Niet minder wordt de uitdamping verhinderd, door de voorafgemelde gesteldheid der ketels; want een en dezelfde hoeveelheid waters, die, op eene heete plaat, uitgegooten zynde, in weinig minuten, geheel en al vervliegt, heeft, in een diepe en naauwe pot, zoo veel uren noodig, om te verkooiken; om dat het vuur dan minder vat op de deelen van het vocht heeft, en in het voordraagen van het zelve verzwakt, en de kleine oppervlakte maar weinig uitdamping teffens toelaat.

Dat deeze verhindering der uitdamping in de combuizen onzer Zuikermolens zeer groot moet wezen, blykt overvloedig daaruit, dat de traage voort-

gang van de Molens, die zekerlyk zeer weinig vocht, in de combuis, van het ter aanvullinge uitgedampte, levert, echter het kooken aan den gang houdt, zoo dat, voorzeker! het geen 'er uitdampt, ook maar zeer weinig moet wezen.

Maar, als de beletzelen der uitdamping wierden weggenoomen, zoude de Molen te kort schieten, in de aanvulling van het vereischte zap, welke opleeveringe nogtans onvermydelyk noodig is.

Dus zouden de ovens, ketels, combuizen en molens moeten worden veranderd, om de nuttelooze spilling van het vuur, en de daartoe noodige Brandstof te doen ophouden.

Dan dit kan niet geschieden, zonder groote kosten! Edoch hoe groot de somme daar van ook moge vallen, zoo kan dezelve maar gelyk staan met een bepaald bedraagen van de nutteloos verfpilde Brandstof, in eenige jaren: terwyl de Molens enz: onveranderd gelaa- ten zynde, niet alleen een gelyk bedraagen, in dien tyd, staan te verliezen, met de verder te verkwistene Brandstof; ongerekend de daghuuren, en andere ongelden, die, met het langer draalen
van

van het werk, onaffcheidelyk gepaard gaan; maar men zal ook, na het afloopen van eengelyken, of zelfs minderen tyd, zich al weder, even, als nu, tot de noodzaakelykheid gebragt vinden, om het geld, 't geen men niet tot verbetering der molens enz: wil besteeden, voor nuttelooze en verspillende Brandstof te betaalen; en dit, niettegenstaande het toeneemend houtgebrek en de ryzende prys van die Brandstof, voortzetten, tot dat het een en ander de Molens, in 't geheel, zal doen stilstaan.

Nogtans geeft de bekende regel, dat veele hoofden moeilyk onder eenen hoed te brengen zyn, weinig hope, dat de gemelde drangreden, hoe krachtig ook, de geïnteresseerdens zal kunnen beweegen, om dien grooten stap te doen: zonder welken wy blyven, daar wy zyn: te meer daar velen derzelven, alleen in de tegenwoordige, en niet in de toekomstige voordeelen belang hebben. Dus is ook gewis, dat, om de algemeene verandering, met zekerheid en spoedig, ter uitvoer te brengen, nog zoude noodig zyn, dat alle Molens voortaan moesten komen in de hand van eenen en denzelfden verstandigen en vermo-

genden bezitter, en alle eens afhangen van eenen wille, die de algemeene welvaart voor de byzondere genoeg vooruistelt, waar toe nogtans, vooreerst, weinig hope is.

Waarschynlyk is deze vreeze gegrond; en daarom is 'er nu van dat werk geen spoedige voortgang te verwachten; als naar maate, dat de ondervinding en het nut der onkostelyke veranderingen, tot naarvolging, aanleiding geeven zal.

Uit dien hoofde, agte ik my verpligt, nog voortestellen, dat, indien, door het maaken van openingen in het dak en de zymuuren der combuis, mitsgaders door de verandering van den oven: indiervoegen, dat zyne stookgaten, zoo niet verminderen, ten minsten buiten de combuis vallen, de uitdamping waarschynlyk zal worden verdubbeld, of, in eene mindere evenredigheid vermeerderd. Daarenboven zal door het gebruiken van twee korte, in plaats van den thans gebruikt wordenden eenen langen windboom, en het aanspannen van een buffel aan elk der eerstgemelde, de Molten, eens zoo spoedig, of in een minder vermeerderden voortgang, rond gaan.

Dit

Dit kan te gemakkelijker geschieden, als de even gemelde korte windboomen, met uit-en inschuivende leden, worden voorzien: die men, als er meer toevloed van vocht in de combuis wordt verwekt, kan inschuiven, om de molen spoediger te doen rondgaan; en daarentegen, om deeze langzaamer te doen draayen uitschuiven, als de toevloed van vocht te groot is.

Ook denk ik, dat tegen dit voorstel van korte windboomen, in plaats van den eenen langen, te gebruiken, zal kunnen ingebracht worden.

1. Dat de buffels, door het te spoedig ronddraayen, zouden duizelig worden. Want ondersteld zynde, dat de lange windboom was van 20. voeten, en dat men, in stede van dien, twee, van 10. voeten elk, bezigde, zoo zouden de buffels, met hun langzaamen tred, nog een weg van 62. voeten, ontrend, moeten afleggen, om eens rond te koomen.

2. Dat er geen plaats genoeg zal overschieten, om het riet tusschen de rollen te laten steeken. Want, als de weg der buffels gerekend wordt

3. voe-

3. voeten te moeten breed zyn: en men, voor de helft daarvan, $1\frac{1}{2}$. van de lengte des Windbooms af-trekt, dan zal het overig gedeelte der ruimte, rondom de spil der perffende rol, nog 226 vierkante voeten bedraagen.

3. Dat het toedraagen van riet tot de perffende rol daardoor zal worden belet: want de weg der buffels zal dan wezen 62. voeten ruim; daarvan is de helft, of de afstand van het einde des eenen windbooms tot dat van den anderen, 31 voeten, waarvan 11. voeten, voor den buffel en zyn tuig, afgetrokken zynde, nog 20 voor een toegang tot de perffende rol overblyven, die door de beweging van den windboom, wel verminderd, maar niet geheel weggenomen wordt, voor den buffel, en ten minften 20. voeten verder is; terwyl de weg voor den toegang tot de rol, maar 10. bedraagt; en deze, door het verlangen der spil van de perffende rol, en het gebruik van kromme of fchuinsche windboomen, nog gemakkelyker kan worden gemaakt. Dan

Dan, indien deeze of eenige anderezwaarigheden, met der daad, tegenwerkten; verdient egter het belang der zaak, dat men die, zoo veel mogelyk is, eerder tragte uit den weg te ruimen, dan geheel werkeloos te blyven. Want de bezorging van eens zoo veel uitdamping, en teffens van eens zoo veel vocht, tot aanvulling, dienen zamen te gaan: en dan zal het werk, terwyl het vuur blyft, gelyk het thans gemeenlyk is, met een verdubbelden spoed, worden verricht; en dus maar half zoo lang duuren, als thans; en gevolgelyk de helft der bevorens noodige Brandstoffe uitgewonnen worden.

De helft der Brandstof uitgewonnen zynde, zoude het wel de moeite waardig weezen, door vermindering der openingen van den oven, zoo veel immers zal kunnen geschieden, het tras zoo verre te doen strekken, als doenlyk zal zyn. En naar dien het Zuiker-riet, daarvan, in tegenstelling van het vocht, dat daaruit geperft wordt, een groote hoeveelheid uitmaakt, zoo is teffens te denken, dat, als hetzelve nog niet mogte toereiken, de daarenboven noodige Brandstof egter niet veel zal kunnen bedraagen. zoo dat, mitsdien, zal kunnen in bedenking

king koomen, of niet, daar alleen, een meerdere voorraad aan tras zoude ontbreken, en dat vooral op plaatzen, die houtgebrek hebben, de jaarlyks groeiende houtachtige planten, heesters, en het jong ligt opschietend houtgewas, tot vervulling, konden dienen?

Deze vermoedens konden ligtelyk tot meerdere zekerheid worden gebragt, door het laten maaken van de voorgeslaagene veranderingen, op eene der Zuiker-molens, die wegens gebrek aan Brandstof, tot het uiterste is gebragt.

En naardien de uitwinning van de helft der Brandstof de helft der daghuuren, en andere ongelden, mitsgaders de voltooying van het werk eens zoo spoedig, als bevorens, voordeelen zyn, waarin alle geïnteresseerdens belang hebben; zoo is te vermoeden, dat dezelve, gewillig, de te doene geringe onkosten zullen willen draagen, indien de eigenaar daartoe niet vermogend ware.

Het welk men, en zelfs meer, billyk van hen mag verwagten; ook daarom, dat, met de te makene verandering aan zulk eene Molen, schoon die niet tot een dubbelden, maar alleen tot een

min-

minderen graad van spoed te brengen waare, door ondervinding nader, als in deezen kan geschieden, zal worden beweezen, dat de slegte gesteldheid onzer Molens, Combuizen, en gereedschappen de oorzaak is, van het toeneemend houtgebrek onzer Zuikerplantagien; en dat, met het verbeteren dier werktuigen, zoo veel verder mogelijk is, niet alleen het toeneemend houtgebrek spoedig, en duurzaam zal verholpen zyn, maar ook evenredig, met den graad van volmaaktheid, die aan gedachte middelen wordt gegeven, de voordeelen der zuikermolens en zuikerplantagien zullen moeten toeneemen.

De Zinspreuk was

Cessante causa, cessat effectus.

KORTE AANTEEKENING,

WEGENS EENE

ALGEMEENE ZIEKTE,

DOORGAANS GENAAMD DE

KNOKKEL-KOORTS,

DOOR

DAVID BYLON,

Stads Chirurgyn.

Deze zonderlinge ziekte nam eenen aanvang, met het begin van Maart: en nog heden, terwyl ik dit schryve, woedt dezelve. De waarneemingen daaromtrent zyn door, eigen bevindinge, ontleend uit een groot getal van allerhande personen, die ik behandeld hebbe.

Inlanders, Chineezen, Slaven, geene natie uitgeslooten, noch geene van de beide Sexe, Kinderen, volwassene en bejaarden, alle zyn er, zonder onderscheid, van aangetast geweest, niet alleen in deze Stad Batavia, maar ook in den omtrek derzelve, en in de Buitenstad: ja zelfs verhaalt men, dat dezelfde ziekte, op de Eilanden, binnen de straat Sunda

II. Deel.   B   ge-

gelegen, als mede op de schepen, ter rheed, en aan de Eilanden geankerd liggende, wonderlyk gewoed heeft.

De toevallen bestonden in eene aanhoudende koorts, van een, twee, en zelden drie, etmaalen.

Zederd boven gemelde tydsbepaling tot heden, heb ik 88. personen, onder myn bezorging, gehad, als 35. Mans, 24. Vrouwen en 9. Kinders, die alle aan deze ziekte hebben gelegen; en onder welk getal ik zelfs begreepen ben.

De ziekte begon, by zommigen, met eene geringe ongesteldheid van het geheel lichaam, 'tgeen, den anderen dag, gevolgd wierd van een brandende heete koorts (*) die, by veelen, als de koorts op het heevigst was, met ylhoofdigheid (*delirium*) wierd gevolgd. De pols was sterk, gelyk en vol; en by de meeste lyders, was het hoofd en het aangezicht zeer gezwollen, met eenen roozagtigen
uit

(*) Eenigen kreegen eenen aanval van de koude Koorts, verzeld van eene pynelyke koude over het gansehe lichaam. *Aanteekening van het Genootschap*

uitslag, die de ziekte, by zommigen, bepaalde tot onder aan de kaake; maar anderen hadden geen een deel des lichaams daar van bevryd.

Wanneer, by dezen, de uitwaaffeming begon (die, by allen, van den aanvang der ziekte gestremd was) hadden zy eene steekende en als jeukende pyn, in de oppervlakte van den huid des geheelen lichaams. By anderen begon de ziekte (zonder eenige voorafgaande ongesteldheid ontwaard te hebben) met pynen in 't een of ander lid, of in meer leden te zamen. Aanmerkelyk was het, hoe de ziekte aan my zelveu zich openbaarde.

Het was den 26 Mey jongstleeden, des nademiddags om 5. uuren, dat ik, op myn stoep, in gesprek zynde met twee van myne goede vrinden, ontwaarde eene, als knagende, pyn in myne rechter hand, en de gewrichten van den onderarm, die, trapsgewyze, toenam; opklimmende naar den schouder, en zo vervolgens in alle myne leden: zoodanig, dat ik, om 9. uren, dien zelfden avond, reeds met eene hevige koorts op myn rustbed lag.

Den geheele nacht bragt ik onrustig en slaapeloos door met de hevigste pyenen van het geheele lichaam, voor al die der ledemaaten, en der gewrichten. Wel haast zwol myn aangezicht met een geringen roozagtigen uitslag, die de geheele oppervlakte van den huid besloeg, vergezeld van eene bolle opzwellling.

De palmen myner handen en myne voetzolen waren, als kussens, opgezet, en, als marmersteen, gevlakt. Eenige lyders konden niet rusten van de jeuking, welke my echter weinig kwelde; velen, die, na de genezing, van den uitslag, ontsierd zyn, gelyk men, aan my, heden nog ontwaar kan worden.

De dorst was, by deze ziekte, niet eigen, en de eetlust ontbrak: de tong was, by eenigen, ligt beslaagen: echter was dit hier geen gevolg van vervuilde ingewanden; gelyk anders doorgaans. Meest alle de lyders hadden geen en stoelgang, 't geen nochtans weinig nadeel toebrengt: en waar aan ik spoedig (door een zagte aarspuiting) herstel verzorgde.

Twée

Twee lyders heb ik behandeld, by wie de ziekeftoffe zich had geplaatst in de darmen, met gevolg van een hevig kolyk; by anderen had zy zich op het tandvleefch gevestigd, met zwelling, pynen en losheid der tanden.

By eenigen was de ftoffe op de oogbollen gevallen, en verwekte pyn met ontfteeking. Hoe eer de doorwaaffeming voor den dag kwam, des te fpoediger brak de koorts. En als die met een fterk zweeten eindigde, waren er velen, die, als dan, ten eenemalen, van de pynen verlost waren: waar door dus de geheele ziekte geneezen was.

Edoch het grootfte aantal der zieken, na dat de koorts was gestuit, hebben pynen in de gewrichten, en verftyvingen overgehouden. Het is nu drie weeken geleeden, dat ik (gelyk ik reeds heb gemeld) met de ziekte wierd aangetaft, en daar voor, 5 dagen lang, het huis heb moeten houden; maar, nu nog op heden, heb ik, by aanhoudendheid, de pyne en verftyvinge, in de geledingen van

de beide voeten , met zwellling der beide enkels ; dermaten , dat , wanneer ik des morgens op - staa ; of een weinig , op den dag , heb opgezeeten , en my weder in beweging zal begeeven , ik niet dan zeer bezwaarlyk gaan kan , en my het op en neder - klimmen allerpynykft valt. Dit toeval bespeure ik by velen , en het schynt hardnekkig te zyn.

Sommigen zyn weder ingestort , en langer ziek gebleeven , dan by den eersten aanval : doch meest allen zyn zelve de oorzaken daar van ; gelyk ik my zelve daar ook niet vry van durve spreekken. Men begeeft zich al te schielyk in de lucht : de dagelykse oeffeninge wordt te spoedig hervat : en in het drinken en een onmatigen eet - regel , verwaarlooft men zich zelve.

Tot deze (Knokkelkoortze) dien ik eene rooz - agtige zinking - koors noem , geeft aanleiding , al wat scherpe , vogtige en dikwyls veranderlyke lucht, (*) en

(*) De regen , en dus de vochtige en veranderlyke lucht heeft veel langer aangehouden , dan in andere Jaren ; en in dit jaar denkelyk zullen de groenten inzonderheid , en de uitwaaffeminge der lichamen , daar iets zonderlings uit hebben verkreegen. *Aanteekening van het Genootschap,*

en alles, wat de werking van scheiding en uitloozinge, inzonderheid van doorwaassening belet, waar door er een scherpe wey, in het lichaam, ontstaat, die, in de vaten der oppervlakte van het lichaam, inzonderheid, die van den huid, stil staande, de zelve steekt, prikkelt, en tot ontsteeking, aandoet.

En hier van die roozagtige uitslag te voren beschreeven.

Deze Stoffe vereifcht meerder uitbreiding, om de afgelegene oorzaken van deze doorgaande ziekte, met meerdere nauwkeurigheid, te beschryven.

Hier toe dient, en wordt vooral vereifcht, eene nauwkeurige waarneeminge van de gesteldheid van de lucht, van den aart der winden, der hitte en droogte, van den vogtigen dampkring, enz.

Maar ik verzoeke, dieswegens, verschooning, als geene gelegendheid hebbende (door myne uitgestrekte be-

zigheden) die waarneemingen zelf te maaken.

Derhalven zal ik tot de eenvoudige geneeswyze dezer ziekte overgaan.

Deze Roozagtige Zinkings-koortse is van geenen kwaad-aartigen aart. Alle die, ik behandeld hebbe, zyn hersteld, in zoo verre, dat er eenigen pynen, styfheid in de gelederen, vooral in die der voeten, met verzwakkinge, hebben overgehouden; gelyk wy, te voren, reeds gezegd hebben.

Met het aankomen der pyne, gedurende de koors, heb ik dunne doorspoelende dranken voorgeschreeven, heet theewater met versch limoen-sap en suiker voor den dorst, huy van melk, gekookt met azyn; of voor die geen stoelgang hadden, met *Cremor tartari*, om hier van, naar genoegen, te drinken.

De doorwaaffeming was, by de meesten, zeer bezwaarlyk, hoewel er eene ontlastinge verwekt was, door de aars-
spui-

spuiting; maar, na het veel drinken van den volgenden beschreeven drank, kwam die zeer spoedig voor den dag. *R.* *Cremoris tartari* een once, *Salis Nitri*, twee Drachmas: deze te smelten in 2. pinten water, en, by het doorzygzel, mengde ik wat Kandy-fyroop, en ook veelyds eene halve once Limoen-sap. Hoe heeter die drank werd gedronken, hoe spoediger het zweet doorbrak, met verligting van pynen; en de koorts ging ten eenemalen af.

Sommigen, die eenen af keer hadden van den beschreeven drank, in ruime mate te drinken, liet ik gebruiken den volgenden koeldrank:

R. *Aq. Sambuci unc. iv.*
Sp. Nitridulcis gutt. xxx.
Syrup Limon. unc. Sem. m.

Hier van liet ik den lyder, om de 2. uren, $\frac{1}{2}$. theekopje vol inneemen. By eenigen bleef de doorwaasfeming nog gestremd, die eindelyk evenwel, na 't gebruik van dit volgende buik-openend middel, spoedig, by de meesten, ten voorschyn kwam.

R. *Rad. Rbei.*
Fol. Sennæ aa dr. j. sem.

B 5

Met

Met drie oncen water gekookt, tot op de helfte, en, by het doorzygfel, mengde ik een half once Manna. By anderen voegde ik er tweedrag mas *Sal. Glauberi* by, en liet de lyders zulks, met gevolg van 4 á 5 stoelgangen, gebruiken: als wanneer ik, den derden dag, vele lyders ten eenemale van de ziekte, door een sterk zweet, bevryd zag.

Een groot getal waaren zoo gelukkig niet: en schoon de koorts een einde had genoomen, wilde het zweet niet altoos volgen: 't geen dan, meer en minder, eene ongesteldheid van loomheid, pyne &c. veroorzaakte. Om dan te tragten die zondigende stoffe ten onder te brengen, ware het mogelyk, door de doorwaassening te bevorderen, schreef ik dit mengsel voor:

R. Sal Nitri.

Ocul Cancr. aa dr, j.

Aq. Simp. unc. iij.

Aq. Flor. Samb. de still. dr j.

Liq. Anod Min Hoffm. gutt: xxx.

Syrup. Sacc. albi dr. ij.

Om de 3 uuren, een klein kopje vol in te neemen. Maar hier van geen voldoende of zichtbaar voordeel ziende, liet ik vervolgens gebruiken deezen drank:

R. Floo

℞. *Floo Sambuci m. sem:*
Flor Chamomillæ Rom:
Crem Tartari aa Unc. j.
Nitri dr. ij.

Dit gekookt zynde met 2 pinten water, mengde ik het doorzygzel, met een once *Rob. Sambuci*, en liet den zieken hier van, om het uur, een theekop vol, warm drinken, met een gewenscht gevolg.

Die een tragen stoelgang hadden, liet ik, in voorschreven drank, wat *Sal Policrestii* smelten; waar door een zachte afgang verwekt wierd.

By de genen, die pyn en verzwakking der leden behielden, liet ik stovinge, uit verzagtende kruiden, aanleggen, wasschinge met azyn, en de waasembaden. Indien de pynen hartnekkig bleeven aanhouden, en zich, op het een of ander deel, bepaalden, en het lichaam, voor het overige, zonder hitte, koorts, en welgesteld was; liet ik de pynelyke deelen aanleggen, en dezelve wasschen met arak, waarin gember gekookt was: en dit heeft velen geholpen.

Sommigen, schoon nog lang met pynen van dien aart gekweld, wilden ech-

echter niets inwendig meer gebruiken.

Anderen, die zich, van het nadeelige wilden onthouden, en binnens huis bleeven, heb ik, met een gewenscht gevolg, laatengebruiken:

℞. *Campb. Baros dr Sem*
Sal Nitri dr. ij.
Ocul. Cancr: dr. j.

Heel fyn gewreeven en gemengd, in tien inneemsels verdeeld, om de drie uren: en dit middel had ook eene gewenschte uitwerking, by ettelyke lyders, die, door eene verkeerde behandeling, als waare verlammingen, verzeld van groote verzwakkingen, hadden overgehouden.

Anderen heb ik, om de uitwaasseming te bevorderen, en de hardnekkige bepaalde pynen, die vooral, in de geleden der voeten voorvielen, te verbeteren, het volgende voorschrift: (getrokken uit PRINGLE) laatengebruyken:

℞. *Gum Guajae dr sem*
in vitell ovi qv. Solut:
Aq. Simplic unc iij.
Aq Alexiter Spir dr ij.
Spir: Minderer unc. j.
Sacchar misa alb dr. ij.

Dit,

Dit, om de 3. uuren, 2 lepels vol,
van in te neemen. (*)

Door deeze eenvoudige wyze van behandeling, zyn er velen hersteld, en volkomen geneezen: schoon, onder het getal van 88. verschillende perfoonen, die ik heb bezocht, er velen noch de reeds opgenoemde naweenen hebben van styve pynelyke leden. Maar zy zyn de zulke, die, in 4, 5, a 6 dagen, zich geneezen dachten; hebbende zy zich in hare dienften en bezigheden begeeven, en hunne vorigen levens-aart aangenoomen, als of zy volkomen gezond waren.

Ik heb dikwils waargenoomen, dat die zich, eenen geruimen tyd, in huis hebben gehouden, de winden en nachtlucht hebben gemyd, en ook veele zachte doorspoelende dranken hebben gedronken, wyn en bier gemeeden, ook zachte voedzels, die ligt te verteeren zyn,

(*) Andere Geneesheeren hebben thee met saffraan doen drinken, den Lyder wel toegedekt, te bedde gebragt, en zoo de Knokkelkoorts ten spoedigsten overmeesterd. *Aanteekeninge van het Genootschap.*

zyn, hebben gegeten, in volkomene gezondheid fchielyk hersteld zyn.

Maar het getal van de zulken was gering; daarom is het, dat men er zoo velen ziet, die sukkelende en ziekelijk blyven: gelyk ik ook aan my zelve bevinde.

Zie daar dan eene korte aanteeke-ninge, wegens eene zeer bekende ziekte, welke echter, by geheugen van menschen, alhier, binnen Batavia, nimmer zoo sterk, als eene *Epidemique* ziekte, heeft gewoed, en die daarom, den inwoonderen, tot een wonder verstrekt heeft.

Offchoon nu wel deze ziekte van een goedaartigen aart is, is het echter van de uiterste noodzakelykheid, dat men van dezelve, ten allen tyde, en bygevolg, ook nu, eene naauwkeurige aantekening houde; om, ware het mogelyk door kundige waarneemers, te ontdekken, de afgelegene oorzaaken van zulke eene ziekte, hoedanige ontdekkingen altyd strekken zullen tot nut van het menschdom.

Batavia, den 19. Juny 1779.

F L U.

FLUXUS VENTRIS,
OF DE
BUIKLOOP.
DOOR
BERNARD WOLF

Oppermeeſter.

HET is een ziekte, die den lyder ^{Defini-} overvullige en dikwyls herhaalde ^{tio.} ontlastingen, door den stoelgang, doet uitwerpen.

Deeze ziekte verschilt, naar mate ^{Differen-} van hare hevigheid. Want zy wordt ^{tia.} *Diarrhea*, van 't Grieksche *Diarrhein* (doorvloeijen) genoemd, als 'er geen hevige pyn of koorts by is, en geen bloed, of vezelachtige slym mede afgaat. Maer de ziekte word *Dysenteria* (van *Dys* en *Enteron*) kwade gesteldheid der ingewanden, genoemd, als 'er zwaare pynen bykomen, zonder, of met koorts; als men vliesachtige slymen van de bekleedzelen der ingewanden, zonder, of met bloed, afgaat; en eindelyk, als 'er de *Tenesmus*, Persing, of stoeldwang by is, waar by de lyders dikwyls tot afgaan aangedrongen worden, en te vergeefs moeite doen, om

om iets anders kwyt te worden, dan eenige druppels of kleine hoeveelheid van ſcherpe ſlymen. Maer als de lyders veel bloed, of maar bloed alleen, afgaan, wordt de kwale Bloed- of Roodeloop genoemd.

Cauſa
proxima,

Als de zenuwachtige deelen der ingewanden van iets aangedaan worden, trekken zich de ſpierachtige vliezen geweldig te zamen, veroorzakende tefſens pyn, en ſterken toevloed van vochten. Indien nu, op iedere kramp-trekkinge, eene verflauwing der deelen volgt, zoo moeten hier, als de kracht van tegenſtand die verflauwt, de vochten los geraaken, en zich loozen.

Door de hevige ſamentrekkinge der ſpierachtige vliezen maakt zig de ſlym der ingewanden los, en gaat dus, met den afgang, weg. Is de *Materia peccans Corroſyf*, dan byt en knaagt zy de bloedvaten, en werpt het bloed mede uit. Edoch, als zy ſterk bytende wordt, dan gaan de vezelen der vliezen alleen, door die bytinge, mede, maar geen Bloed; indien de bloedvaten ontſtooken, en, gelyk als door eene verſchroeiing, geſlooten blyven.

Cauſa
remota.

Onder de verder afgelegene oorzaaken mag men tellen alle bytende en he-

vige buikzuiverende, en andere scherpe stoffen, die ingenoomen worden. Ook behoort hier toe de scherpe stoffe, die het bloed naar de ingewanden leidt, om ze, langs dezen weg, uit het ligchaam te brengen. Insgelyken de Gal, die, in heete dagen, en, inzonderheid, als 'er nog vlug *alcalisch* zout bykomt, zeer bytende (*corrosyf*) wordt.

Eene vuile lucht, en inzonderheid eene warme en vochtige, wordt, door het ademhaalen, aan 't speekfel mede gedeeld; 't geen verder, by 't inflokken, de maag aandoet. Ook kunnen, by gebrek van uitwazeming, de *Vasa absorbentia* eene kwaade stoffe, uit de lucht, inzuigen.

Hier toe behooren ook ongewoone voedzels, waar van de Maag en Ingewanden, in den beginne, doorgaans, aangedaan worden.

Eene *Plethora*, die zich door de *Meseraica*, uit het lyf ontlast; en eindelijk, eene wonde, of verzweering in de ingewanden, of op eene andere plaats, *per Metastasin*, de etter naar de ingewanden toevoerende.

De toevallen, die deze Ziekte ver-

II. Deel.

C

zel-

Symp-
tomata.

zellen, zyn, naar de trappen van heftigheid, ook, min of meer, hevig. By de *Diarrhea*, vindt men, dat de afgang doorgans met vele winden verzeld gaat; en dat de lyder eene eenigzins hardere pols heeft: de uitwazeming en de eetlust zyn ook minder, als in den staat der gezondheid: dikwyls is 'er pyn in 't lyf, boven den navel, met hoofdpyn, en leelyke smaak in den mond: het gemoed is verdrietig, de slaap onrustig, en de armen en beenen loom. By de *Dysenteria* vindt men de evengenoemde toevallen heviger, naar mate de ziekte kwaadaardiger is. De pols is dikwyls flauw, met tusschenpozingen: en zodanige pols, zelfs, is, meermalen eene voorbode van de ziekte. De pynen, in 't hoofd en in 't lyf, zyn hevig, met snydingen en krimpelingen; waar by zig ook de koorts zomwylen voegt, gebrek van slaap, geduurig afgaan by nachte; bittere, zoutagtige of andere leelyke smaaken, in den mond. Persingen tot stoelgang, zonder iets, dan eenige droppels, te kunnen kwyt geraaken. Afgang van vliezig slym; bloedafgang; en ook graauwe slym.

De

Deafgang ftinkt, als eene doode krenge, en is buiten gewoon rottig. Gebeurt het, dat, den lyder, ftinkend dun bloed, 't geen lange rookt, en geen dik bloedftremzel achterlaat, by menigte, wegloopt, zonder de minfte zamentrekkinge van de aars-fluitspier; dan gaat het verzeld van eene zwakke en zeer radde pols, koude, in armen en beene, als meede heete brandende pyn onder den navel. Ook komt 'er, nu en dan, witte afgang, als melk, groote verflauwing en verdorring van 't gansch lichaam, eene drooge tong, pyne in den flokdarm, fterke onlefbare dorst, en groote afkeer van alle fpyzen. Eindelyk volgt er op de Verfterving (*Gangræna*) in de ingewanden.

De Kenteekenen zyn de overtollige dunne ftoelgang, in de *Diarrhea*, en de zwaare pyne, met veele flymen en bloed, in de *Dysenteria*. En geeven de boven opgegevene *Symptomata* den graad der ziekte te kennen.

De *Diarrhea* is veel minder gevaarlyk, dan de *Dysenteria*; maar, als zy verzuimd wordt, gaat ze graag in de *Dysenteria* over. Als de winden de pyn in 't lyf verminderen, en de

stoffen gebondener worden, en de andere *Symptomata* van de *Diarrhea* verdwynen: zoo begint de beterfchap. Als zy, door *adstringerende*, of opftoppende middelen, geftuyt wordt, zoo volgt doorgaans, dat een gespannen lyf en benauwtheid den lyder, met eene andere ziekte, bedreigen; en gefchiedt het ook dikwyls, dat 'er een heete koorts op volgt. De *Diarrhea* is zeer gevaarlyk, als zy, *Symptomatice*, by de Pokken, of eenige andere ziekte met uitflag, invalt; en dat zy de natuur verzwakt, en dus den uitkomenden uitflag vertraagt, of geheel belet. Evenwel is zy, in vefcheidene andere ziekten, als een goede *Crisis*, aan te zien: en, op het eind van veele ziekten, is zy zeer heilzam, om het lighaam glad en gaar te zuiveren.

De *Dysenteria*, daar en tegen, is altoos zeer gevaarlyk, hoewel de graauwe afgang nog gevaarlyker is, dan de roode; en gevaarlyker, in zwakke en uitgeputte lighaamen, dan in fterke en vaftgefpierde. Hevigere Perffingen zyn zoo veel gevaarlyker, als zy de krachten fchielyker wegneemen.

Witte afgang, als melk, is meefal
dood-

doodlyk, als die uit de verstoppinge der Melkvaten ontstaat, en dus bedorven melksap uitlevert. Zulken afgang vindt men meest, na de langduurige ziekten van verslyming, en, inzonderheid, na de waterzugt, en de lang verstopte veranderingen by de vrouwen.

Als 'er stinkend bloed, in eene groote hoeveelheid, geloft wordt, dat geen dik bloed (*cruorem*) zet, lang damp, en dun opgeloft blyft, sterft de lyder zeer schielyk, als hy niet aanstonds kan geholpen worden.

Een zeer groote dorst, gepaard gaande met een grooten afkeer van alle spys, bewyft, dat de ingewanden zich verkankeren. Als dan de armen en beenen koud worden, en de Lyder zeer benauwd wordt, dan is het al ver, met de *Gangraena*, of de verstervinge, gevorderd.

Een drooge roode tong, en, 't geen nog erger is, een bruine of zwarte, met zware halspyn en bezwaarlykheid van flokken gepaard, is ook zeer doodelyk.

En, als de *Dysenteria* tot beterschap overgaat, verandert zy doorgaans in eene *Diarrhea*.

Tot de geneezing der *Diarrhea*, moet men deze drie dingen in acht neemen. Metho-
dus me-
dendi.

1. De *materia peccans* moet *gedilueerd* worden, zoo 't mogelyk is, of afgespoeld, door het gebruik van een olyagtigen, zachten en verkoelenden drank. En dient hier toe inzonderheid het afkookzel van ryft, met wat li-moenfap, aangenaam gemaakt.

2. Ook wordt de kwade ftof, door zachte braakmiddelen, uit de maag verdreeven; en, gedurende eenige dagen, door zachte buikzuivering, uit de ingewanden, afgedreeven. Voor een braakmiddel is het bekwaamfte, *Ipec: 3j*, met wat *Cremor tartari*, in een poeder, of een fyroop, als een *Bolus*, of *Concerf*, genoomen. Tot ontlastinge is best de geroofte *Rhabarber 3j^β*, dagelyks, verscheiden reizen, genoomen. Met de *Rhabarber* moet zoo lang voortgegaan worden, tot dat de *Diarrhea* overwonnen is; waar toe de regelen voor de leefwyze, of *Dieet*, veel voordeel zullen kunnen aanbrengen.

3. Als de *Diarrhea* overwonnen is, moet de Eetlust, door de *Tinctura Absynthii*, of andere bittere *Elixirs*, als het *Elixir propr. Parac.*, of de *elixir Stomach.*, by 60. druppels, tweemaal dagelyks, in witten wyn, of genever, gebruikt, hersteld worden.

Tot

Tot de geneezing der *Dysenteria*, zyn, naar de verschillendheid der ziekte, met betrekkinge tot hare eerste oorzaak, ook verscheide zeer verschillende kunstgreepen in acht te neemen: Maar deze vyf algemeene moeten, meest altyd, waargenoomen worden.

1. Men moet de kwaadaartige Stofse, door't gebruik van een olyachtigen zachten en verkoelenden drank, wegspoelen: en hier toe is dienstig, gelyk in de *Diarrhea*, het afkookzel van ryft, met limoensap zuur gemaakt.

Is de lyder flauw, dan kan men hem gerooft brood, behoorlyk afgekookt, of iets diergelyks, laten gebruiken. Is de pols klein en driftig, en de afgang zeer rottig stinkende, kan men, met goed gevolg, in plaats van limoensap, in elken bottel van dien drank, 30. droppels *Sp: Vitriol: Acidi* inmengen.

2. Ook moet de kwaadaartige stoffe, door zachte braakmiddelen, uit de maag, en, geduurende eenige dagen, door zachte buikzuiveringen, uit de ingewanden, geloft worden.

De *Ipecacuanha* is hier weer het beste braakmiddel; en kan, aan zwakke lyders, naer believen, in een drankje,

gegeeven worden , om , in 3 of 4 teugen , met een halfuur tuffchentyd , genoomen te worden ; waar by de pogingen tot braaken veel minder geweldig zyn ; hoewel niet minder werkzaam : indien de eerfte en tweede teuge de maag en de ftoffe , tot de ontlaftinge , voorbereiden .

De braakmiddelen worden , tegen den avond , beft gegeeven ; om dat de lyder , na 't braaken , ruften kan .

Den morgen daarop wordte een Buikzuiverend middel van *Rbe: toft.* gegeeven ; en alzoo gaat men voort , eenige dagen lang , tot dat de leelyke fmaak , in den mond , zigh verbetert .

3. Om den Lyder tot ruft te brengen , die hem hoogft noodig is , op dat hy niet , ten eerften , zonder vernieuwing van krachten , verflaauwe , wordt een flaaapmaakend middel vereifcht , waar toe , hier te lande , het *Opium purificatum* het befte is . Ik heb , met eene pil van 4 grein , nooit dit oogwit bereikt , maar wel met 5 , 6 à 7 grein . De lyders flaaopen hier op , tot den anderen morgen , ruftig , zonder afgang ,
en

en de stilstand van pynen duurt nog, in den voormiddag, eenigen tyd voort (*).

4. Wanneer de lyder geen bitteren, of anderen kwaden smaak, in den mond, heeft; en de persingen en krimpingen geen groote hevigheid meer hebben, dan gebruikt men zachte *adstringeerende*, en te gelyk versterkende, middelen, by de *Rhabarber*.

Het *specificum* is hier, gelyk in Europa, de *Cortex Simarubæ*, die opstoppend en versterkend is, en het laatste nog meer, dan het eerste. Van dezen *Cortex* worden ʒj. in *decocto*, of in *pulvers* gebruikt. Edoch, in *pulvere* is hy onfeilbaarder. Met de *Rhabarber* word die alcu; gebruikt:

R. Pulv. Rbei. dr. ij

Pul Cort. Simarub dr. j et sem

Misce. fiant pulveres Sex;

3. dagelyks te neemen.

5. Als, na een vier-dagig gebruik van deze poeders, de lyder nog altoos, met de ziekte, voortgaat, zoo wordt eindelijk de *Cortex Simarubæ* alleen gebruikt.

De *Dosis* is ʒj β. dagelyks, in drie

C 5 of

(*) 10. of 12. druppelen *Laudanum liquidum Sydenhami* zyn genoegzaam, in den uitersten nood. Vyftien Proeven zyn 'er mede gedaan, met goed gevolg. *Aanteekeninge van het Genootschap.*

of vier poeders. Daarmede wordt zoo lang aangehouden, tot dat de afgang volkomen, in zyn natuurlyken staat, gebragt is.

Tot deze vyf byzonderheden moeten nog de volgende, na de verschillendheid der ziekte, gevoegd worden.

6. Als een lyder zwaare hoofdpyn heeft, en een volle pols, met veel drift en hette, teekenen van een zwaare *Plethora*, moet er eene laatinge, van ʒvjj. gedaan worden; en deze laating zelfs, moet, naar vereisch, als de evengedachte *Symptomata* niet verminderen, verscheidene malen, herhaald worden, om het vuur te stuiten, 'tgeen anders zeer schielyk voortgang maakt. En als de lyder zwak is, en zomwylen reeds den hik heeft, moeten er kleine *revulsive* laatingen gedaan, en het bekende Kampherdrankje van AMADÆUS, hem gegeven worden.

7. Als een lyder, voor dat hem de *Dysenteria* overvalt, aan een Venusziekte gelaboreerd had, en te vermoeden stond, dat het bloed de nog overgeblevene scherpe stoffen, naar de ingewanden voerde: en inzonderheid, als de lyder
niet

niet alleen eenige zinkingspynen, maar ook nog pynen in de beenderen voelt, waar van hy te voren vry was; zoo moet hy ook, met *Mercurialen* geneezen worden; en, in zulk geval, zyn de volgende pillen aanteraaden:

℞. *Pulvis Mercurius dulcis* scr. j.
 ——— *gum arabicum* uuc j. sem.
 ——— *Rhei* unc ij. et sem.

*Solvatur Merc. in Gummarab. huic
 postea Rheim misceatur: fiant.
 Pillule 160, quarum octo pro
 Dosi Quotidiana.*

Met het gebruik dezer pillen, kan hy, zes of acht dagen, aanhouden, en, by volgende beterschap, na acht dagen, twee dagelyks minder neemen. Na opvolgende acht dagen wederom twee verminderen, en eindelyk de genezinge daar meede besluiten.

8. Als een lyder, van het begin af, al zeer flauw is, zoo moet ook de koortsbast, van begin af, in gebruik gebragt worden, en zelfs de ryfdrank voor geduurig gebruik, met *Cortex*, voorzien worden. En, inzonderheid, waar de pols zeer klein en koortzig is, waar er bruine, groene of zwarte, zeer stinkende, afgang bykoomt; en, in 't
 wa-

water van gelyke gesteltheid, zich een *Sediment* opdoet, als Koffy: zynde deze alle teekenen der zwarte Gal, en van een groot gevaar, 't geen, op een algemeen bederf der zappen, volgt. Van den Vitrioolgeest is al, in de eerste behandeling, gesproken. Ook kan het baaden in het water, met de lucht, in gelyken graad van warmte gesteld, hier goede diensten doen.

9. Indien de lyder al te veel krimpelingen heeft, zoo moet hy, van de Arabise Gom, gebruik maaken; en wel, alle twee uren, ʒj. , in poeder, of in drank, opgeloscht. Ook kunnen *Lavementen* van rystwater, met *Gum. Arab.* daar in opgeloscht, tot twee of drie achter een, warm, gegeven worden: tot dat de pyn bedaart. En gelukt het, hier mede, nog niet; zoo moeten 10 à 20. druppels *Laud. Liquidi* gegeven, en dit herhaald worden, tot dat de pyn bedaart. Zoo dient ook, tot dit oogmerk, het baaden. Edoch het water moet, met de lucht, in een gelyken graad van warmte gebragt zyn: gelyk wy reeds hebben aangemerkt.

10. Zoo de lyder geen slot, in *Sphinctro ani*, meer heeft, en eene menigte

te dun en rottig stinkend bloed kwyt raakt, 't geen, ongevoelig uitloopen- de, geen dik bloed nalaat; dan is 'er ook weinig tyd, om de uitwerkinge van andere *Medicamenten* af te wachten. *Opium* alleen is hier het prompt- ste middel, om den bloedafgang te stremmen. Ik heb die uitwerkinge, op zeven grein *Opii Purificati*, gevonden.

De lyder, een Jongman van 16. Jaaren zynde, sliep er niet op, maar de bloedafgang stilde, in minder, dan vyf minuten. De ziekte bleef naderhand, te weeten de Roodeloop, met, veel koorts, perssingen, en groote zwak- heid, verzeld. De lyder werd genee- zen, in tien dagen, met de gebruik van *Rheum*, en *Cort. Simarubæ* en *Cort: peruv.* in een gemengden drank, ge- geeven, die rykelyk met *Op. vitr: acid.* voorzien wierd. De gewone drank was theéwater met limoensap, ook ryfdrank; maar baaden was van geen nut. Het eeten van de lyder was zaleb met melk.

11. Als de *Tenesmus* hevig is, en daar mede de Endeldarm al te pynlyk wordt, zoo mag men wel aanraaden, over een pot af te gaan, waar in warm

wa-

water is. En ingevalle, met eenigen grond, te vermoeden staat, dat 'er *Ascarides*, of eene andere soort van wormen, in den endeldarm, de geduurige prikkelingen voortbrengen, dan moeten *Trochisquen* of kaartsjes, met *Ung. Mercuriale* voorzien, in den endeldarm, ingestooken worden. En als eene geduurige mislykheid, en dikwyls slymbraaken, de *Lumbricales* of andere wormen, in de ingewanden, doen vermoeden; zouden, tot afdryvinge derzelve, vier pillen dagelyks, van de, in de 7. voorstellinge, beschreevene Mercurialpillen, vele voordeelen kunnen aanbrengen.

12. Als de lyder koude extremiteiten begint te ontwaren en zeer benauwd is, dan moeten de *Lavementen*, te vooren aangewezen, met *Cort Peruv.* voorzien, alle twee uren, herhaald worden: en, op de kuit en dyen, *Empl: Vesicatoria* geappliceerd worden. Kampher, in een drankje, doet hier ook goedendienst.

13. Waar de afgang wit is, als melk, moeten de Opiaten geheel buiten gebruik blyven; maar, in de plaats, versterkende middelen, zoo veel te meer gebruikt worden. Een goed glas rhyne
fe

se wyn en *Martialia* moeten hier goed doen: inzonderheid, waar eene *Obstructie* in *Mesenterio* te vermoeden is. Vindt men eindlyk eene drooge tong en Esquinancie, dan is ook doorgans de dood niet meer ver af.

14 Zoo de lyder *Scorbutyk* is, moeten *Antiscorbutica*, en byzonderlyk alle zuuragtige kruiden gebruikt worden.

Dikwyls 's daags, moet men den mond met limoensap zachtjes zuiveren, en voornamentlyk eer en wanneer de lyder eenige voedzels neemen wil; om dat anders het rottige spouwzel, met de voedzels, in de maag gebragt zynde, zodanigen lyder ongemeen aandoet.

Regelen der leefswyze, voor de Zieken.

1. Voor alle spyzen moet hy zich wachten, die bezwaarlyk gekleinsd worden, en die veel luchten aanhouden, als kool en peulgewassen. evenwel gebruikt den Inlanders door ondervinding geleerd in deeze ziekte geen ander voedsel dan ryst en vis.

2. Vlees

2. Vlees en vis, zoo veel als mogelyk, buiten gebruik houden; om dat zy de *Alcalische* stoffe, in de ingewanden, vermeerderen zouden.
  3. Alle heete drogeryen en heete dranken zyn nadeelig. Edoch kan iemand wel een enkel glas rooden wyn drinken.
  4. De beste spys, voor een *Dysentericus*, is pappige gekookte rys, met wat melk, zuiker en kaneel. Edoch moet de kaneel matig gebruikt worden; want hoewel zy versterkend en stoppend is, zoo is zy daar tegens ook heet. Hoendersoep, niet al te krachtig gekookt, is ligt te verdouwen en voedzaam: er kan dus ook ryft, met hoendernat, gegeven worden. Tot verandering kan ook de zaleb met melk genoomen, en ouden lieden of zeer verzwakten, waar geene drift in de pols is, Zaleb met wyn. Sago is ook goed tot gebruik: maar zy is minder voedzaam, dan de Zaleb.
  5. Diep en veel nadenken verzwakt de verdouwings krachten; en een *Dysentericus* moet dat vermyden.
6. Ver-

6. Vervolgens is het nodig, dat de lyders zig, in deeze ziekte, vooral warm houden, en gedurig zagte-lyk uitwasemen, maar een sterk zweet is schadelyk en verzwakt te veel.
7. Dewyl den afgang zeer besmette-lyk is, moet dezelve altoos, ten eersten werden weggedragen, ook moet de lugt in de kamers zoo veel mogelyk, gezuivert werden, het welk, wanneer dezelve warm en vogtig is, kan geschieden, door het ontsteeken van buskruit, ten einde de nodige zwaarte en veerkragt aan de lugt te rug te geven, ook door het verbranden van Zandehout, of het rooken met Genever bezien.

In tegendeel als de lucht heet en droog is, zoo doet men best, met dagelyks azyn op een gloeiende steen te laten rooken, of by vermogenden lieden, veele bloempotten in de kamers te plaatzen. De lucht mag ondertusschen buiten zoo slegt zyn, als ze wil, de lucht moet nogtans in de kamers altoos vernieuwdt en verfrist worden; om dat eene be-

flootene lucht altoos de flegfte is. De kamers met een vryen doortogt van lucht, zyn dus de beste. Evenwel moet zich een ziekte, of zwaklyke wel in agt neemen, van zich aan zoo eene togt, niet rechtstreeks bloot te stellen.

BERICHT

WEGENS DE ZWAARE

AARDBEVING,

van den 22. January 1780.

D O O R

Mr. J. C. M. RADERMACHER.

§. I.

Op den 15. January begon met het eerste quartier de wind uit den Westen sterk te waayen, met zwaare regens, 't geen dien zelve dag nog de geheele beneden Stad wel een voet onder water zette: dit weer hield aan tot den Nagt tusschen den 21. en 22. wanneer het zwaar stormde.

Aardbe-
ving op
BATAVIA.

Saturdag den 22. was het volle Maan s'morgens om 1. uur 43. min: tegen den middag, begon het weder wat te bedaaren, dog om 2. uuren 39.

D 2

mi-

minuten hoorde men een zagt geluid en gedreun, en een weinig daar na een onder aards gedruis als van zwaar geladene Wagens, en een trillende en golvende beweging: om 2. uuren 40. minuten begon de Slingering van het Oosten na het Westen, het geen tot 2. uuren 42. minuten duurde; terwyl het water in de rivier tegen en over de oevers floeg.

Deze Aardbevinge heeft dus omtrent drie minnuten geduurt, hoewel het aan veele door de schrik veel langer heeft toegescheenen.

Door dezelve storte in de Stad ses-entwintig Huizen, en buiten de Stad drie, in de Stad wierd niemand gekwets, dog buiten, heeft er eene Vrouw en een Kind het leven by verlooren.

Geduurende de Aardbeving was het zeer stil, de *BAROMETER* was maar eenliny gedaald, en stond op 28. duim 5. linien, en de *THERMOMETER* op 79. Graden.

De Nagt na de Aerdbeving had men weder een zware Storm, die af-
ne-

nemende, en met zware regen verzelde duurde tot den 29., wanneer men 's Nagts een zwaar Donderweer hadt: 't geen een scheiding in het Weer heeft gemaakt, dewyl sedert die tyd het water gezakt is, en het weder zig ten beste geschikt heeft.

Na deze verschrikkelyke ontsteltenissen der Natuur, zyn zwaare Ziekten ontstaan, en veele zyn door Rotkoortze heen gesleept, 't geen door de zeer vogtige grond die daar op door droogte veele dampen op geeft, kan veroorzaakt zyn.

Op Zondag, den 20. February 's avonds om elf uuren, heeft men nog een ligte schudding gevoelt.

§ II.

Men vernam korte dagen daar na In het om- dat het op *Tangerang*, 5. uuren bewes- liggende ten *Batavia* gelegen, twee uuren Land, voor de Aardbeving zwaar gedonderd hadde.

Op *Tjipannas* aan den voet van de Berg *Pangerango* of *Gedé*, hadt men

door den zwaaren regen niets bezonders ontdekken kunnen als dat de Berg zedert die tyd eenige reizen gerookt heeft.

Dog op *Buitenzorg*, 13. uuren van *Batavia*, en omtrend zo verre vanden berg *Pangerango* gelegen, was aan het Woonhuis van den Heere GOUVERNEUR GENERAAL, veele schaden geschied, en men heeft tweeminuten na de Aardbeving een zwaare slag in het Westen, na den Berg *Salak* gehoord, als of verscheiden stukken Geschut op eens losgebrand wierden: denkende sommige, dat dezelve geborsten is, waar van men egter tot heden geen sekerheid heeft kunnen bekomen, door de ontoegankelijkheid van dat zwaare Gebergte.

Van *Cberibon* en *Javas Oost-Cust*, heeft men ook tyding van eene Aardbeving, dog niet zeer zwaar.

Op *Bantam* is dezelve sterker geweest, en moet zig verder westwaards uitgestrekt hebben, alzo de Scheepelingen van het Schip WILLEM FREDRIK, buiten Straat zunda, daar van de Zeebeving onwaardt hebben.

§. III.

§. III.

Men heeft sedert den Jaare 1699. geene zoo zwaare Schudding hier gehad. Egter schynd de laatste zoo sterk niet geweest te zyn. (a) De

D 4 an-

(a) Zie de Resolutie der Indische Regeering van den 7 en 14 January 1699. ook ABRAHAM BOGAERTS, Historische Reizen, I. Boek pag. 170. Nu was my eene gelegenheid gebooren, om veele zaken, welke my voor dezen onbewust waren, naukeurig te kunnen onderzoeken. Doch niets trok in den beginne myn oog meer dan de watergrachten, welke Batavia doorsnyden, en op myn Jongste vertrek naar Holland die stad zo veel luister, den bewoonder zo veel vermaak toebrachten, maar nu door een bittere Aardbeving onbevaarbaar, en op veele plaatzen droog waren, zynde de groote Rivier, welke dwars door de Stad loopt, niet dan in 't midden door kleene en platgeboomde Vaartuigen te gebruiken. Deze ramp overkwam die Stad tusschen den vierden en vyfden van Louw-maand des Jaars 1699, 'sNachts de Klokke half twee. Even voor de schudding zag men in de Lucht geweldige Blickzemstraalen, gevolgt van een gedruis, als van eenen van verren aanrollenden Donderslag, baarende zulk een geweld in d'ooren, als of men honderden van Wagenen met Paarden over eenen zolder hoorde hollen. Thans kon men onderscheide-lyk drie slagen tellen, even als zwaare Kanon-schooten, diep in een bosch uitgedondert, waar op de beweging, verzelt met zwaare stooten en schuddingen, aanstonds volgde; zynde deze Aardbeving zo sterk en verschrikkelyk, dat nooit diergelyke by menschen geheugen aldaar beleeft was, en yder vreesde, dat alles overhoop zou storten: omtrent een half quartier duurde deszelfs hevigheid, gevolgt ten half vieren van noch eene zwaare Schokking, die 's morgens ten vyf uren vernieuwt wierd

andere Aardbevingen daar men aantekening van gehouden heeft zyn van

den 13. Febr. 1684.

— 24. Augustus 1757.

— 14. Mey 1758.

— 25. Jan. 1769.

— 10. Mey 1772.

— 4.

wierd, mitsgaders zo nu en dan in de volgende dagen, alhoewel die schuddingen met d'eerste bevinge niet in 't minste te vergelyken waren. Jammer baarde dit aan de Bewoonders, schaade aan de gebouwen, zo binnen als buiten de Stad gelegen. want de meeste huizen of muuren waren gescheurt, of de toppen der gevelen afgevallen, of deszelfs daken ingestort, behalve een groot getal menschen, die ellendiglyk verzeert waren, verlooren noch 28. door 't instorten van 21. steene Woonhuizen, en 20. Pedakken het leven, bedolven onder deszelfs Puinhoopen. Hier uit rees eene bystere verflagentheid, en was de vrees voor een tweede schudding by veele zo groot, dat ze in d'opene lucht onder Tentjes, en in Prauwen op 't water in de gragten eenigen tyd de nachten sleeten. Geen merkelyke ramp kwam nochtans het Kasteel over, welkers zwaare Gebouwen in d'eerste bevinge scheenen te zullen instorten; overmits deszelfs muuren slechts op eenige plaatzen gescheurt zyn. Zelfs *Bantam* gevoelde de schokking, en liep zy voort tot aan den Oosthoek van *Sumatra*, bewegende deszelfs Zuidwestkust op eene matelyke wyze; doch was haar woede tot *Lampon* zo hevig, dat meest alle de huizen te gelyklyk kwamen in te storten. 't voornaamste onheil, veroorzaakt door deze Aardbeving, was de verstopping der groote Rivier, en die van *Tangerang*, waar van d'eerste uit den berg *Pangerango*, de laatste uit den berg *Salak* haaren oorsprongk neemt, beide achter Ba-

ta-

- 4. Jan. 1775. 2. dagen na Vollemaan.
- 12. February 1778. by Vollemaan.
- 28. July 1779. by Vollemaan.
- 22. January 1780. by Vollemaan.

D 5 IV.

tavia gelegen, zynde de eerste de bronader, waar door die Stad bewatert word, vloeyende thans ten oceaen in. want door 't instorten van eenige afhangende heuvelen der twee gezeide Bergen, doch voornamentlyk door dien van *Salak*, oorzaak des onheils, overmits hy by na geheel uit Zwavel bestaat, en een tydlang te voren zwaar gebrand had, wierden die twee Rivieren door eene ongelooffelyke meenigte van zwaare Boomen, gerukt van den wortel, en opgewelt door de schudding, ruim een Myl boven de Stad, alwaar zy zich op eene verte van eenige hondert Roeden door de kracht der Stroomen vast gezet hadden, zodanig verstoppt, dat het water de Landeryen overstroomde, en eenen anderen uitgang zocht. Hier volgde zo groot eene menigte van Slik, Modder en Zand op, dat niet alleen die twee Rivieren; maar zelfs de Stads-gragten en andere Vaarten daarten eenemaal mee gevult, en onbruikbaar gemaakt wierden; zynde hier door het drinkwater bedurven, en elk genoodzaakt dat verre, en uit de Rivier *Passangrahan* te halen; door welke ramp ook de Visch gestorven is, latende zich honderden, als bedwelmt door de beroering van 't Water, met de handen in de rivieren grypen. Maar 't allergrootste der ongmakken, hier door veroorzaakt, was de vervuiling van de mond der groote Rivier, alwaarze zich in Zee stort, en der kielen van de daar voorgelegene Zandbank aan d'Ooft en Westzyde; zodanig vervuult en verdroogt door d'afgespoelde modder, dat geene geladene Vaartuigen, dan met het hoogste water, dezelve passeeren konden, noch by laag getyde voor geene gemeene Scheeps-schuiten te gebruiken waren; een ramp, die de Maatschappye in 't lossen en laden der Scheepen veel arbeids en moeite veroorzaakt, en mogelyk nimmer, wat kosten en yver men daar toe ook aanwend, naar behooren herstelt zal worden.

§. IV,

Bedenkin-
gen over
de Ooor-
zaak.

Wy bewoonen een Eiland dat eeni-
ge vuurbrakende Bergen heeft, als
die van *Loehoe*, (a) gelegen vyftien
uuren ten Z. O. van *Samarang* op Javas
Ooft-Cuft, den Berg *Papondayang* (b)
in het *Cberibonsche*, en de Berg *Gedé* of
Pangerango, (c) bezuiden Batavia,
die in 1747 en 1748. nog zwaar ge-
woed heeft, en federt nog rook op-
wierp. 't Geen egter federt den 3.
January 1775. niet gezien is: hoe-
wel dezelve Zwavel en Salpeterstoffen
opwerpt, en federt deze tyd zyn de
Aardbevingen hier omftreeks ook me-
nigvuldiger.

Ik

(a) De Berg Loehoe is den 1. Mey 1752. ge-
fprongen, zie het 14. Deel der Haarlemsche Maat-
fchappy. pag: 92.

(b) De Berg Papondayang is den 11. Augustus,
1772. geheel ingestort, zynde dit droevig voorval
beschreeven door Wylen den Predikant J. M. МОНН
in het veertiende Deel van de Haarlemsche Maat-
fchappy. pag: 82.

(c) Zie 1. Deel der Verhandelingen. pag: 21.

Ik verbeelde my dus, dat de zwaare Aardbevingen alhier, die gemeenlyk by Vollemaan geschieden, groten deels veroorzaakt worden door den invloed van den Maan op onzen dampkring voornaamelyk deze keer daar de Maan in deszelfs *Perigeum*, of naaste stand by de Aarde was: en dus door hooge water-vloed in Zee, de rivieren die door de zwaare regensgezwollen zyn, beletten afteloopen, een opstopping in het Gebergte maaken, en de Zwavel en Salpeter-Stoffen ontvlammen tot dat zig hier of daar eene opening maakt.

Even gelyk in het bekende Experiment van L E M E R Y, daar men een door kunst gemaakte Aardbeving voorbrengh, als men een Deeg van gelyke hoeveelheid Zwavel en Yzer vylzel, met eene genoegzame quantiteit water vermengt, in de Aarde begraaft; waar op men na eenige Uuren, een sterke rook ziet opgaan, dan Vlam, en vervolgens, een beweging in den grond, tot dat dezelve barst.

DOOD.

DOODLYSTEN
VAN DE
STAD BATAVIA
van 1759—1778.

DE mening is niet met het bekend maken dezer Doodlysten, de Compagnies Dienaren optetellen van de Militie en Zeevaard die in de Hospitalen overleeden zyn, want dit zoude van geen het minste nut voor het algemeen zyn, dewyl *Batavia*, als de Hooftplaats van Neerlands India, in een Jaar, met dertig Scheepen uit Nederland, en zoo veele van hare bezittingen van India een grote menigte volk ontfangt waar onder ook veele zieke, en dus hier op geene de minste rekening te maken.

Onse oogmerk is jaarlyks te geven de Doodlyste der Ingezetenen van Batavia. Bestaande

1. In een matig getal gequalificeerde Compagnies Dienaren (*a*) en Europee-

---

(*a*) Deze staan alle by het Naamboek bekend en be-
loopen omtrent sevehnhondert,

Doodlysten van de Stad Batavia. 61

peefche Burgers diemeest begraven worden in de Hollandsche Kerk of haar Kerkhof.

2. De Inlandsche Christenen in beide Portugeefche Kerken.
3. De Chineezen boven de post Jacatra.
4. De Mahumedanen uit de 18. Campongs die om de Stad liggen in haare Campongs.
5. De Slaven uit de Stad, en voorsteden op twee Kerkhoven. (a)

Om het getal der levende hier uit te beoordelen is niet wel mogelyk, dewyl het zelve, volgens de Zielbeschryving die egter gants niet accuraat is, zoude bestaan in.

1138 Gequalificeerde en Europeefche Burgers.

895 Inlandsche Christenen.

22000 Chineezen.

68000.

(a) Zie I. Deel. Verhandeling, pag. 61.

62 *Doodlysten van de Stad Batavia.*

68000 Inlanders.

17000 Slaven.

129003 Menschen in de Stad *Batavia* en haare voorsteden die zig een half uur om de Stad uitstrekken tot aan de Posten *Antjol, Wilgenburg, Jacatra, Noordwyk, Ryswyk, de Keten* en *Ankee.*

Wat verder landwaards in ligt, is met geene mogelykheid te begrooten, om dat ieder zyne doode, op zyn eige land begraaft.

Over-

Overledene in en rondfom de Stad *Batavia* geduurende de 20. laafte Jaren.

Jaaren.	Holl. Kerk, Euro-peeſche Burgers en gequalificerden.	Binne en Buite Portugeeſche kerk Mittiſe of Inlandſe Chriſten.	Chineſe kerk hof boven de poſt Jacatra Chinezen.	in de 18 Campongs Mahomedanen.	op de 2 llave kerkhoven Slaven:	Samen
1759	121	632	463	482	1218	2916
1760	117	577	547	472	1441	3154
1761	129	523	547	552	1288	3039
1762	109	503	605	610	1180	3007
1763	170	732	1071	1048	1370	4391
1764	199	612	706	942	1236	3695
1765	106	537	552	685	1261	3121
1766	148	574	743	940	1343	3748
1767	137	564	802	912	1382	3797
1768	108	498	626	816	1571	3619
1769	140	578	728	805	1120	3371
1770	183	662	1026	1052	1268	4191
1771	113	573	895	1152	1287	4020
1772	148	615	1060	1253	1448	4524
1773	132	505	1072	1109	1103	3921
1774	81	461	829	770	884	3025
1775	127	620	843	1000	1505	4095
1776	112	629	782	1304	1390	4217
1777	110	546	751	1107	1509	4023
1778	133	589	731	1177	1598	4228

Zamen 2623, 11530, 15379, 18188, 26534, 74254

NB. In vergelyking van de Jaaren blykt dat 1763. het nadeeligſte is: dog federt het Jaar 1770. moet *Batavia* meer bevolkt zyn, of men moet beter aantekening gehouden hebben.

Vergelyking der Maanden , in 20. Jaren overleden van 1759 - 1778.

	Euro- peefche Burgers.	Miffife.	Chinee- zen.	Maho- meda- nen.	Slaven.	Samen.
January.	258	979	1307	1600	2378	6522
Febr.	194	821	1310	1472	2088	5885
Maart.	183	549	1398	1421	2067	5618
April.	214	871	1201	1215	1863	5364
Mey.	233	919	1178	1261	1899	5490
Juny.	214	909	1356	1490	2123	6092
July.	238	1035	1382	1462	2433	6550
August.	259	1166	1362	1776	2981	7544
Sept.	228	957	1141	1646	2419	6391
Octob.	228	1063	1109	1611	2276	6287
Nov.	211	963	1141	1495	2129	5939
Decemb.	224	999	1494	1739	2339	6795

Zamen 2623, 11530, 15379, 18188, 26534, 74254

NB. Uit deze Lyft blykt dat de Maanden van Decemb.
January, July en Augustus de vier flegfte zyn.

B E R I G T

WEGENS DE HOOGTE DER

B A R O M E T E R

E N

T H E R M O M E T E R

de gesteldheid van Weêr en Wind, en
 hoogte van het Water aan het Zee-
 hoofd, en in de Rivieren in 1779, op
Batavia. en van Weêr en Wind tot
Caap de goede Hoop, en Nan-
gazaki.

Het Genootschap heeft van *Japan en Ca-*
bo de goede Hoop, eenige Berigten van
 Wind en Weêrs gesteldheid ontvangen, die
 met die van *Batavia,* een geheel deel uit
 zouden maken, en heeft verkozen, daar van,
 voor eerst, een uittrekzel te geeven.

I.

B A T A V I A. 1779.

BAROMETER.	<i>Januar.</i>	Hoogste	28	d.	4	l.	7	tdn.
		Laagste	28	--	3	--	1	--
		Middestand	28	--	3	--	9	--

II. Deel.

E

S. i

§. I BAROMETER.		Febr.	Hoogfte	28	d.	4	l.	5	td.
			Laagfte	28	--	3	--	0	--
			Midden	28	--	3	--	9	--
	<i>Maart.</i>		Hoogfte	28	--	4	--	9	--
			Laagfte	28	--	3	--	5	--
			Midden	28	--	4	--	2	--
	<i>April.</i>		Hoogfte	28	--	4	--	6	--
			Laagfte	28	--	3	--	5	--
			Midden	28	--	4	--	1	--
	<i>May.</i>		Hoogfte	28	--	4	--	6	--
			Laagfte	28	--	3	--	0	--
			Midden	28	--	3	--	8	--
	<i>Juny.</i>		Hoogfte	28	--	4	--	6	--
			Laagfte	28	--	3	--	0	--
			Midden	28	--	3	--	8	--
	<i>July.</i>		Hoogfte	28	--	5	--	5	--
			Laagfte	28	--	3	--	4	--
			Midden	28	--	4	--	5	--
	<i>Aug.</i>		Hoogfte	28	--	5	--	0	--
			Laagfte	28	--	3	--	4	--
			Midden	28	--	4	--	2	--
	<i>Sept.</i>		Hoogfte	28	--	5	--	9	--
			Laagfte	28	--	3	--	4	--
			Midden	28	--	4	--	3	--
	<i>Octob.</i>		Hoogfte	28	--	4	--	9	--
			Laagfte	28	--	3	--	1	--
			Midden	28	--	3	--	4	--
	<i>Nov.</i>		Hoogfte	28	--	4	--	9	--
			Laagfte	28	--	3	--	1	--
			Midden	28	--	4	--	2	--
	<i>Dec.</i>		Hoogfte	28	--	4	--	7	--
			Laagfte	28	--	3	--	0	--
			Midden	28	--	4	--	3	--

§. 2 THERMOME. <i>Janu.</i>	Hoogſte	84 grad:	
	Laagſte	77 --	
	Midden	's Morgens	77 --
		's Middags	83 --
's Avonds		81 --	
<i>Febr.</i>	Hoogſte	85 --	
	Laagſte	75 --	
	Midden	's Morgens	78 --
		's Middags	82 --
's Avonds		80 --	
<i>Maart.</i>	Hoogſte	84 --	
	Laagſte	79 --	
	Midden	's Morgens	79 --
		's Middags	81 --
's Avonds		81 --	
<i>April.</i>	Hoogſte	84 --	
	Laagſte	79 --	
	Midden	's Morgens	80 --
		's Middags	82 --
's Avonds		81 --	
<i>May.</i>	Hoogſte	83 --	
	Laagſte	79 --	
	Midden	's Morgens	80 --
		's Middags	82 --
's Avonds		81 --	
<i>Juny.</i>	Hoogſte	82 --	
	Laagſte	77 --	
	Midden	's Morgens	79 --
		's Middags	81 --
's Avonds		81 --	

THERMOMETER.			
<i>July.</i>	Hoogfte		80 gra.
	Laagfte		78 --
	Midden	's Morgens	77 --
		's Middags	80 --
		's Avonds	79 --
<i>Aug.</i>	Hoogfte		80 --
	Laagfte		76 --
	Midden	's Morgens	77 --
		's Middags	80 --
		's Avonds	79 --
<i>Sept.</i>	Hoogfte		83 --
	Laagfte		76 --
	Midden	's Morgens	78 --
		's Middags	81 --
		's Avonds	80 --
<i>Octob.</i>	Hoogfte		83 --
	Laagfte		79 --
	Midden	's Morgens	79 --
		's Middags	82 --
		's Avonds	82 --
<i>Nov.</i>	Hoogfte		84 --
	Laagfte		77 --
	Midden	's Morgens	79 --
		's Middags	81 --
		's Avonds	80 --
<i>Dec.</i>	Hoogfte		85 --
	Laagfte		79 --
	Midden	's Morgens	80 --
		's Middags	84 --
		's Avonds	82 --

§. 3 WEER en WIND.

January. Van het Zw. tot het Nw.
agt dagen-Regen,
22. goed Weer.

February. Van het Zw. tot Nw.
twee dagen Regen,
26. goed Weer.

Maart. Vanden 1. tot den 18. Nw. en W.
van den 18. tot 31. NO. ZO.
28. dagen goed Weer.

April. Van den 1. tot 12. Nw. W.
van den 12. tot den 30. ZO.
tot NO. vier dagen Regen,
26. goed Weer.

May. Meest van ZO. tot NO.
geen Regen.

Juny. Van ZZO. tot NO.
twee maal Regen.

July. Van ZZO. tot NO.
geen Regen,
den 27. Aardbeving.

Augustus. Van ZZO. tot NO.
geen Regen.

September. Van ZZO. tot NO.
geen Regen.

October. Van ZZO. tot NO.
geen Regen.

November. Variabel,
twee maal Regen.

December. Westelyke Winden,
6. maal Regen.

§. 4 Hoog en Laag Water aan het ZEE - H O O F D.

Januar. Den 3. Vollem. Hoog water. om 6. mor. 5. v. 7^{dm}.

Laag	---	-	9. nam.	2. - 8. --
Middel Hoog	---	-		5. - 2. --
Laag	---	-		2. - 7. --

Febr. Den 1. Vollem. Hoog --- - 6. mor. 5. - 8. --

Laag	---	-	9. nam.	2. - 6. --
Middel Hoog	---	-		5. - 10. --
Laag	---	-		2. - 9. --

Maart. Den 2. Vollem. Hoog --- - 5. mor. 6. - 2. --

Laag	---	-	4. nam.	2. - 5. --
Middel Hoog	---	-		5. - 5. --
Laag	---	-		2. - 7. --

April. Den 1. Vollem Hoog --- - 6. mor. 5. - 10. --

Laag	---	-	9. nam.	2. - 4. --
Middel Hoog	---	-		5. - 7. --
Laag	---	-		2. - 4. --

May. Den 30. Vollem. Hoog --- - 7. nam. 5. - 8. --

Laag	---	-	6. mor.	2. - 6. --
Middel Hoog	---	-		5. - 5. --
Laag	---	-		2. - 6. --

Juny. Den 29. Vollem. Hoog --- - 9. nam. 5. - 6. --

Laag	---	-	6. mor.	2. - 5. --
Middel Hoog	---	-		5. - 6. --
Laag	---	-		2. - 6. --

Ju-

<i>July.</i> Den 28. Vollem.	Hoog	---	-	9. nam.	5. v ^t .	4. d ^m	
	Laag	---	-	6. mor.	2. -	7. --	
	Middel Hoog	---	-		5. -	3. --	
	Laag	---	-		2. -	4. --	
<i>Aug:</i> Den 27. Vollem.	Hoog	---	-	9. nam.	5. -	4. --	
	Laag	---	-	6. mor.	2. -	7. --	
	Middel Hoog	---	-		5. -	4. --	
	Laag	---	-		2. -	6. --	
<i>Sept.</i> Den 25. Vollem.	Hoog	---	-	9. nam.	5. -	7. --	
	Laag	---	-	6. mor.	3. -	3. --	
	Middel Hoog	---	-		5. -	7. --	
	Laag	---	-		3. -	3. --	
<i>Octob.</i> Den 25. Vollem.	Hoog	---	-	6. mor.	5. -	7. --	
	Laag	---	-	9. nam.	2. -	4. --	
	Middel Hoog	---	-		4. -	8. --	
	Laag	---	-		2. -	6. --	
<i>Nov.</i> Den 24. Vollem.	Hoog	---	-	6. mor.	5. -	5. --	
	Laag	---	-	9. nam.	2. -	4. --	
	Middel Hoog	---	-		4. -	9. --	
	Laag	---	-		2. -	7. --	
<i>Dec.</i> Den 23. Vollem.	Hoog	---	-	6. mor.	5. -	3. --	
	Laag	---	-	9. nam.	3. -	2. --	
	Middel Hoog	---	-		5. -	3. --	
	Laag	---	-		3. -	2. --	

§. 5 Hoogte van 't Water in de

		July		Aug.	
		hoogft	laagft	hoogft	laagft
Groote River	by Mr. Cornelis	4-	4	1-2	1- 8 1-0
	by de Mond der				
	Slokan	-	8	-4	. - 6 0-3
	by Godong				
	Badak	1-	4	-4	1- 3 0-4
Slokhaan	by Mr. Cornelis	10-	2	0-9	-10 0-3
	by Mond	1-	6	-6	-10 0-3
	by Tiloar	1-	6	1-	-11 0-7
Tjesidane	by Buitesorg	1-11	1-6		1- 10 - 9
	by Tangerang	8-	6	6-5	7-6-5-6
Mokervaart	by Pifing				
	by Ankee				
	by de Fluit				
Om de Stad	by de Punt Groningen				} onder } boven
	Boere Verdriet				
	Diespoort				} buiten } binnen
	Nieuwpoort				
	Heemrade Tuin				} buiten } binnen

Ri-

Rivieren rondsom de Stad.

Sept.		Oct.		Nov.		Dec.	
hoogft	laagft	hoogft	laagft	hoogft	laagft	hoogft	laagft
1-2	0-7	10-0	2-0	5-0	1-0	7-0	4-0
0-9	0-3	0-11	0-2	0-8	0-6	1-5	1-0
0-7	0-3	1-0	0-6	0-10	0-8	1-6	1-4
0-9	0-1	2-0	0-6	2-0	1-0	3-0	1-0
0-9	0-2	1-1	0-7	0-10	0-7	1-8	1-6
0-10	0-3	1-6	0-5	1-3	0-5	2-0	1-7
1-6	1-1	1-6	1-2				
6-6	4-3	17-8	5-3	16-8	8-7	19-6	11-9
		3-5	1-0	5-11	3-4	9-5	7-5
		3-5	1-1	4-4	3-3	4-9	3-2
		3-9	2-11	4-9	3-2	4-7	4-1
		4-6	3-7	5-1	4-3	5-6	4-7
		5-8	4-11	5-1	4-3	4-9	2-8
		5-1	4-4	4-9	3-9	3-7	3-0
		3-8	2-7	4-2	2-4	4-10	4-4
		3-9	2-6	4-2	3-5	4-8	4-2
		3-0	1-5	3-5	2-4	4-0	3-4
		2-11	1-4	3-0	2-0	3-9	3-3
		3-1	2-2	3-10	3-1	4-5	4-0

E 5

G. 6

§. 6 Lyst der Huisgezinnen Ult., December 1779. in de Stad *Batavia*, en *Ommelanden*, waar onder geene Compagnies Dienaren als de Gequalificeerdens die by het Naamboekje staan, gerekend worden.

		Ooft.	West.	z. Voorft.	Totaal		
Europeesen	Mans.	214	179	50	443		
ditto	Vrouw.	115	93	24	232		
ditto	Kinderen.	68	77	17	162		
						837	
Christen Inl.	} Mans.	59	55	56	170		
of Mixtiesen.		} Vrouw.	128	75	64	267	
ditto			} Kinderen.	53	43	47	143
ditto							580
Malejers	Mans.	75	65	46	186		
ditto	Vrouw.	74	110	46	230		
ditto	Kinderen.	56	94	46	196		
						612	
Mooren.	Mans.	6	335	20	361		
ditto	Vrouw.	6	186	23	215		
ditto	Kinderen.	7	136	16	159		
						735	
Chineezen	Mans.	314	105	314	733		
ditto	Vrouw.	160	98	144	402		
ditto	Kinderen.	115	77	122	314		
						1449	
Slaven	Mans.	1491	1655	586	3732		
ditto	Vrouw.	1189	1307	408	2904	5636	
		4130	4690	2029		10849	
						Oos.	

OOSTERVELD WESTVELD

		Camp. rond de Stad Blok L.	Buiten de Posten Blok A-K.	Chineefse Camp. Blok O. 5 deelen.	Camp. Rond de Stad M. N. O. 6. 7. 8 P. 1. 10.	Buiten de Posten P. 11. en 12. Q. en R.	Samen
Europeefen	Mans.	60	I	- - -	90	-	157
dito	Vrouw.	22	-	- - -	50	-	72
dito	Kinderen.	32	-	- - -	40	-	72
Christen Inl. of Mixtiefen.	Mans.	80	2	- - -	11	-	93
dito	Vrouw.	77	2	- - -	11	-	90
dito	Kinderen.	88	-	- - -	14	-	102
Mardyker	Mans.	523	71	- - -	293	7	894
dito	Vrouw.	696	104	- - -	389	7	1196
dito	Kinderen.	577	87	- - -	729	52	1445
Chineezen	Mans.	235	1172	7966	2150	1148	15671
dito	Vrouw.	144	641	4130	1538	1405	7858
dito	Kinderen.	184	718	2380	2045	1637	6973
Amboneefen	Mans.	48	52	- - -	23	- - -	123
dito	Vrouw.	50	43	- - -	35	- - -	128
dito	Kinderen.	72	80	- - -	40	- - -	198
Bandaneefen	Mans.	-	-	- - -	149	- - -	149
dito	Vrouw.	-	-	- - -	175	- - -	175
dito	Kinderen.	-	-	- - -	294	- - -	294
Mooren	Mans.	I	-	I	218	23	243
dito	Vrouw.	2	-	-	319	18	339
dito	Kinderen.	4	-	3	699	28	734
Transporteere.		2895	2970	14489	9308	7825	37496

OOSTERVELD.

WESTERVELD.

	OOSTERVELD.			WESTERVELD.			Saamen.
	Camp. rond de Stad Blok L.	Buiten de Pos- ren Blok A-K.	Chineese Camp. Blok O. s. declen.	Camp. rond de Stad M. N. O. 6. 7. en 8. P. 1-10.	Buiten de Posten P. 11. en 12. Q. en R.		
Pr. Transport	2895	2979	14489	9308	7825	37496	
Maleiers Mans.	499	240	16	-	-	755	
dito Vrouw.	568	218	19	-	-	805	
dito Kinderen.	532	280	26	-	-	838	
Boetonders Mans.	-	89	-	307	-	396	
dito Vrouw.	-	99	-	319	-	418	
dito Kinderen.	-	120	-	606	-	1026	
Maccassaren Mans.	408	98	-	992	116	1614	
dito Vrouw.	444	114	-	1298	125	1981	
dito Kinderen.	692	281	-	1860	215	3048	
Boegineezen Mans.	393	485	-	465	205	1548	
dito Vrouw.	424	470	-	492	197	1583	
dito Kinderen.	723	560	-	912	338	2533	
Timoreezen Mans.	-	-	-	594	30	624	
dito Vrouw.	-	-	-	545	38	583	
dito Kinderen.	-	-	-	844	46	890	
Mandareezen Mans.	-	-	-	599	46	645	
dito Vrouw.	-	-	-	798	36	834	
dito Kinderen.	-	-	-	2213	40	2253	
Transporteere.	7578	6033	14550	22453	9257	59871	

OOSTERVELD.

WESTERVELD.

	OOSTERVELD.			WESTERVELD.			Samen.
	Camp. rond de Stad Blok L.	Buiten de Posten. Blok A - K.	Chineese Camp. Blok O. 5. deelen.	Camp. rond de Stad M. N. O. 6. 7. 8. P. 1-10.	Buiten de Posten P. 11-12. Q. en R.		
Pr. Transport.	757	5033	14550	22453	9257	59871	
Sumbauwarezen Mans.	-	85	-	701	44	830	
dito Vrouw.	-	86	-	867	46	999	
dito Kinderen.	-	186	-	1425	57	1668	
Baliers Mans.	258	674	-	1608	755	3295	
dito Vrouw.	362	581	-	1746	751	3440	
dito Kinderen.	436	713	-	3304	679	5132	
Javaanen Mans.	655	2515	-	4954	4260	12384	
dito Vrouw.	662	1405	-	5055	2681	9803	
dito Kinderen.	624	1804	-	2044	3749	26618	
Slaaven Mans.	1903	956	3285	7300	244	13688	
dito Vrouw.	1607	167	2487	6668	235	11464	
dito Kinderen.	508	135	479	6829	153	8104	
Te samen.	14593	15640	20801	83351	22911	157296	

Stad

	Stad		Benede de Posten		Boven de Posten		Samen.
	en Zuider. voorst.	Chineefe Cam- pong.	O.	W.	O.	W.	
1. Europee- zen.	837	—	114	186	1	—	1138
2. Christen- Inlanders of Mixtie.	580	—	245	36	4	—	865
3. Chinezen.	1449	14485	563	5733	2531	7189	31950
{ Mardyk- { Ambonezen.	—	—	1790	1411	262	66	3535
{ Bandanezen.	—	—	170	98	181	—	449
{ Mooren.	735	4	7	1236	—	69	2051
{ Maleiers.	612	61	1599	—	738	—	2960
4. Boeronders.	—	—	—	1532	208	—	1740
{ Macassar- { Boeginezen.	—	—	1544	4150	493	556	6743
{ Timorezen.	—	—	1540	1879	1515	740	5674
{ Mandare- { zen.	—	—	—	1983	—	114	2097
{ Sumbau- { rezen.	—	—	—	3610	—	122	3732
{ Bali- { ers.	—	—	1056	6658	1968	2185	11867
{ Javanen.	—	—	1941	30450	5724	10690	58805
5. Slaven.	6636	6251	4018	20797	1558	632	39892
Stad en Z. Voorst.	10849	20801	14593	83351	15640	22911	168145
Chineefe Camp.	20801						
Binne Posten. O.	14593						
Dito W.	83351						
Zamen benede de Posten		129594					
Buiten de Pos- ten O.	15640						
Dito W.	22911	38551					
Totaal	—	—	168145				

§. 7 In 1779. zyn op B A T A V I A,
binnen de Posten overleden de
Hospitalen ongerekend,

	Holl. Kerk.	Binnen Kerk.	Buiten Kerk	Samen.
Europeiën Gequalifi- ceerde Dinaaren -	45	41	37	123
Europefe Burgers - - - - -	11	11	2	24
Christen Inlan- ders. - - - - -	2	41	47	90
Vrouwen. - - - - -	28	80	86	194
Kinderen. - - - - -	30	55	62	147
Chineezen. - - - - -	—	—	—	793
Mahumedanen. - -	—	—	—	872
Slaven. - - - - -	—	—	—	1287

Overledene 3530.

In 1779. Zyn 82, Christen
Paaren getrouwt.

In 1779. Zyn gedoopt

By de Gereformeerde 143. Jong.
122. Meisj.

By de Lutersche - - 13. Jong.
8. - Meisj.

De Onegte 'er ondergerekend

Ca-

II.

CABO DE GOEDE HOOP. 1779.

§. I BA-

ROMETER. <i>January.</i>	Hoogst	29.	d.	4.	l.
	Lengst	28.	-	20.	-
	Middelbare.	29.	-	-	-
<i>February.</i>	Hoogst	29.	-	3.	-
	Laagst	28.	-	20.	-
	Middelbare.	29.	-	1.	-
<i>Maart.</i>	Hoogst	29.	-	3.	-
	Laagst	28.	-	21.	-
	Middelbare	28.	-	23.	-
<i>April.</i>	Hoogst	29.	-	8.	-
	Laagst	28.	-	20.	-
	Middelbare	29.	-	-	-
<i>May.</i>	Hoogst	29.	-	6.	-
	Laagst	28.	-	18.	-
	Middelbare	29.	-	-	-
<i>Juny.</i>	Hoogst	29.	-	6.	-
	Laagst	28.	-	17.	-
	Middelbare	29.	-	-	-
<i>July.</i>	Hoogst	29.	-	11.	-
	Laagst	28.	-	23.	-
	Middelbare	29.	-	4.	-
<i>Augustus.</i>	Hoogst	29.	-	8.	-
	Laagst	28.	-	21.	-
	Middelbare	29.	-	-	-
<i>September.</i>	Hoogst	29.	-	8.	-
	Laagst	28.	-	20.	-
	Middelbare	29.	-	-	-

TER]

§. 2 THER-

MOMETER. *Janua.* Hoogste 76 O.

Laagste 69 =

Midden 's Morgens 71 =

's Middags 73 =

's Avonds 72 =

Febru Hoogste 71 =

Laagste 70 =

Midden 's Morgens 72 =

's Middags 74 =

's Avonds 73 =

Maart Hoogste 78 =

Laagste 70 =

Midden 's Morgens 73 =

's Middags 76 =

's Avonds 75 =

April. Hoogste 73 =

Laagste 74 =

Midden 's Morgens 67 =

's Middags 71 =

's Avonds 79 =

May. Hoogste 71 =

Laagste 73 =

Midden 's Morgens 65 =

's Middags 66 =

's Avonds 54 =

THER-

MOMETER.

<i>Juny.</i>	Hoogste	63 =
	Laagste	56 =
	Midden 's Morgens	61 =
	's Middags	62 =
	's Avonds	62 =
<i>July.</i>	Hoogste	62 =
	Laagste	59 =
	Midden 's Morgens	60 =
	's Middags	61 =
	's Avonds	61 =
<i>Augus.</i>	Hoogste	62 =
	Laagste	59 =
	Midden 's Morgens	60 =
	's Middags	61 =
	's Avonds	61 =
<i>Sept.</i>	Hoogste	68 =
	Laagste	59 =
	Midden 's Morgens	64 =
	's Middags	68 =
	's Avonds	66 =

WIND en WEER.

- § 3 *January.* Tien dagen Z. tot ZO.
20. dagen NW. tot WZW.
goed Weer.
droog
- February.* Sestien dagen Z. tot ZO.
14. dagen NW. tot W.
goed Weer.
droog.
- Maart.* Vier en twintig dagen ZO.
6. dagen NW. tot W.
goed Weer.
Eens Regen.
Eens Weerligt.
- April.* Dertien dagen ZO.
17. dagen Weerligt.
goed Weer.
Twee maal Regen.
- May.* Vyf dagen Oosten.
vyf en twintig NW. waarts
6. maal Regen.
Eens Hagel.
Eens Donder en hooge Zee.
- Juny.* Drie dagen ZO.
de overige dagen NW.
agt maal Regen.
twee maal Donder.
- July.* Seven dagen van O. tot ZO.
24. dagen van NW. tot ZO.
6. maal Regen.
- Augustus.* Vyf dagen ZO.
drie van ZW. tot NW.
drie dagen Regen.
- September.* Elf dagen ZO. Wind.
de overige van ZW. tot NW.
Vier maal Regen.

<i>Janu.</i> THERMOMETER. Hoogst	58
Laagst	27
Middelbaar 's Morgens	36
's Middags	44
's Avonds	42

Agt en twintig dagen NW. Wind.

drie dagen Z. Wind.

2. dagen Storm.

3. maal Regen.

1. Vorst.

<i>Febru.</i> THERMOMETER. Hoogst	60
Laagst	33
Middelbaar 's Morgens	36
's Middags	47
's Avonds	41

Vyf en twintig dagen NO, tot N.

drie dagen Zuiden.

vier maal Regen.

twee maal Ryp.

<i>Maart.</i> de THERMOMETER. Hoogst	66
Laagst	29
Middelbaar 's Morgens	48
's Middags	52
's Avonds	48

Seven dagen N. Wind.

Negen dito O. Wind.

Ses dagen Z.

Negen dagen W. tot ZW.

Agt dagen Regen.

Twee dagen Stormagtig.

April.

Japan 1778. 85

April. de THERMOMETER. Hoogft 69
Laagft 39
Middelbaar 's Morgens 62
's Middag 62
's Avonds 53
Vyftien dagen N. Winden.
Agt dagen Z. iden.
Vyf dagen Ooft.
Drie dagen Weft.

May. de THERMOMETER. Hoogft 80
Laagft 40
Middelbaar 's Morgens 62
's Middags 70
's Avonds 64
Vyf dagen Ooften Wind.
Vyfrien dagen Noorden Wind.
Ses dagen Zuden.
Vyf dagen W. tot ZW.

Juny. de THERMOMETER. Hoogft 84
Laagft 36
Middelbaar 's Morgens 70
's Middags 83
's Avonds 71
Vyf dagen Ooften Wind.
Seven dagen Noorden.
Veertien dagen van ZO. tot ZW.
Vyf dagen Westen.
14. maal Regen.
2. maal Onder.
2. maal Storm.

<i>July.</i> de THERMOMETER. Hoogst	92
Laagst	73
Middelbaar 's Morgens	83
's Middags	91
's Avonds	83

Drie dagen Weste Wind.

Ses dito Ooste.

Seventien dagen Zuidelyk.

Vyf dagen Noordelyk.

Vier maal Regen.

Eens Donder.

<i>Augus.</i> de THERMOMETER. Hoogst	98
Laagst	76
Middelbaar 's Morgens	84
's Middags	88
's Avonds	84

Ses dagen Oosten Wind.

14. dagen Zuidelyk.

10. dagen Noordelyk.

1. dag West.

<i>Sept.</i> de THERMOMETER. Hoogst	92
Laagst	60
Middelbaar 's Morgens	76
's Middags	88
's Avonds	84

12. dagen Zuider Winden,

15. dagen Noorden.

3. dagen Oosten.

11. maal Regen.

Japan 1779.

87

<i>Octob.</i> , de THERMOMETER, Hoogst	79
Laagst	48
Middelbaar 's Morgens	60
's Middags	70
's Avonds	62

Vier dagen Zuide Winden.
overige dagen de Winde.
Noordelyk.
6. maal Regen.
Den 9. en 11 Aardbeving.
Den 28. Storm.

<i>Novem.</i> , de THERMOMETER, Hoogst	79
Laagst	32
Middelbaar 's Morgens	48
's Middags	52
's Avonds	48

De Winden Noordelyk.
5. maal Regen.
1. maal Sneeuw.
Den 15. en 16. Storm

NB Het Genoodschap hadde gaarne gewenscht deze Waar-
ningen volmaakter uittegeven, dan het gebrek aan de no-
dige Instrumenten heeft dit niet mogelyk gemaakt, en zy
hoopt daartoe in het vervolg beter in staet te zyn ondertussen
dient men aantemerken dat het Weer en Wind op Pag. 63 alleent
ten tyde der observatie is aangetekend.

BLADWYZER.

Bladz:

VOORBERICHT. . . . . 1.

VERHANDELINGEN

<i>Verhandeling over de Historie-Kennis,</i> door J. VAN IPEREN.	1.
<i>Vervolg der Beschryving van het Eiland</i> <i>Timor en der naby gelegen Eilanden,</i> door Mr. W. VAN HOGENDORP.	63.
<i>Verzameling van eenige Timoreese-woor-</i> <i>den,</i> door den zelven.	102.
<i>Beschryving van het Eiland Borneo, voor</i> <i>zoo verre het zelve tot nu toe bekend is,</i> door Mr. J. C. M. RADERMACHER.	107.
<i>Lyst der geestelyke en wereldlyke KEIZERS</i> <i>van JAPAN, zynde een vervolg op de</i> <i>Beschryving, van den Heer E. KÆM-</i> <i>PHER.</i>	149.
<i>De Belemmeringen, Treurgezang, door</i> J. VAN IPEREN.	151.
<i>Toezang aan het Bataviaasch Genootschap,</i> <i>door den zelven.</i>	161.
<i>Vervolg der Verhandelingen over den</i> <i>Land-bouw, door J. HOOYMAN.</i>	162.
<i>Proeve over de Verschiliende gedaante Ko-</i> <i>leur der Menschen, door Mr. J. C. M.</i> RADERMACHER.	213.

Be-

B L A D W Y Z E R.

<i>Beschryvinge van eene blanke Negerin,</i> door J. VAN IPEREN.	229.
<i>Beschryving van de groote Borneosche Orang-Outang, door F. BARON VAN WURMB. . . . .</i>	245.
<i>Vervolg van eene Javaansche Historie Sadjara Radja Java, door-wylen J. VAN IPEREN . . . . .</i>	263.
<i>Froeven van Hoog, Gemeen en Berg Ja- vaans. . . . .</i>	289.
<i>Kort verhaal van de Deensche Zending op de Kust Chormandel, door J. HOOY- MAN. . . . .</i>	298.
<i>Verbandeling over de Dood Straffe en het Pynigen, door Mr. J. C. M. RADER- MACHER. . . . .</i>	319.
<i>Waarneemingen over de Verbetering on- zer Hollandsche Zee-Kaarten, door Mr. J. C. M. RADERMACHER. . . . .</i>	327.
<i>Redenvoering der Inenting tot de Ingeze- tenen van Batavia, door Mr. W. VAN HOGENDORP. . . . .</i>	332.
<i>Bericht aangaande de Gamber, door A. COUPERUS. . . . .</i>	356.
<i>Beschryving van de Wouwwouwen, door wylen J. v. IPEREN en F. SCHOUMAN. . . . .</i>	383.
<i>Bericht omtrent het Katoen Spinnen en We- ven, door J. HOOYMAN. . . . .</i>	416.
<i>Historische opheldering over I. Chronyk: 22. vs. 14, door Mr. W. VAN HOOGEN- DORP. . . . .</i>	438.

B L A D W Y Z E R.

Bydraagen tot de Natuurlyke Historie, bekroond Antwoord der vyfde algemene Prys-vrage onder de Zinspreuk Erit wei bedagt, daar na volbracht. 455.

BEKROONDE ANTWOORDEN en BERICHTEN. . . . 491.

Verhandeling om het toeneemend Hout gebrek der Zuiker-moolens spoedigen duurzaam te verhelpen, door D. JACOBI. 1.

Korte aanteekening wegens eene algemeene Ziekte de Knokkel-Koorts genaamd, door D. BYLON. . . . . . 17.

Verhandeling over de Fluxus Ventris of Buikloop, door BERNARD WOLFF. 31.

Bericht wegens de zwaare Aardbeeying van den 22. January Ao 1780, door Mr. J. C. M. RADERMACHER. . . . . . 51.

Dood Lysten van de Stad Batavia van Ao. 1759 tot 1778. . . . . . 60.

Bericht wegens de hoogte der Barometer en Thermometer op Batavia, Cabo de Goede Hoop en Nangazaki. . . . . . 65.

Z I N.

ZINSTORENDE DRUK-FOUTEN.

Bl: 12. lin. 4.	staat de onafhankelyke Een-	Lees de onafhankelyke eene
	hoofdige	Eenhoofdige.
- - 14 - - 25.	- meende et ontdekken	— meende te ontdekken.
- - 17 - - 19.	- woestenvan	— woestenyen.
- - 24. - - 21.	- werjes	— werkjes.
- - 33. - - 11.	- Don Juan en Ulloa	— Don Juan d'Ulloa.
- - 40. - 16, 17.	- iemand der Leezers ders	— iemand der Leezers
	my &c.	my &c.
- - 53. - - 5.	- Romeinsch oudheden	— Romeinsche oudheden.
- - 54. - - 5.	- ons heilige Schriften	— onze heilige Schriften.
- - 56. laatstereg.	- Mindkundigen	— mindkundigen.
- - 90. lin. 5.	- zonder eenig ander	— zonder eenig ander
	voedzel hier te heb-	voedzel, dan dit te
	ben	hebben
- - 94. - - 11.	- eenen grooten Saber	— eenen grooten Sabel.
- - 122. - - 17.	- beschonken	— beschonken om dat.
- - 140. onder in de		
Noot lin. 5. staat	preent	— present.
- - 165. - - 16.	- ten ten einde	— ten einde.
- - - - - 21.	- kulpen	— kuipen.
- - 171. - - 1.	- byzondere geleegeid	— byzondere gelegenheid.
- - 176. - - 9.	- dee bovenlanden	— de bovenlanden.
- - - - - 11.	- Leggen	— Legger.
- - 178. - - 7.	- die neegen jaaren laa-	— die neegen jaaren laa-
	ren laater	ter.
- - 179. - - 7.	- Jaar	— Jaar.
- - 180. - - 19.	- producten	— producten.
- - 188. - 11, 12.	- hier in met hunnen sle-	— hier in niet kunnen
	gen	slagen.
- - - - - 12.	- een sprutje	— een ip uitje.
- - - - - 14.	- Nytgestrektheid	— uitgestrektheid.
- - 189. - - 15.	- naaukeurig riet	— naaukeurig uit.
- - 102. - - 13.	- maunier	— manier.
- - 211. - - 7.	- haatst	— haast
- - 222. - - 23.	- oorfrak	— oorzaak.
- - 232. - - 17.	- uytzie	— uitzien.
- - 233. - - 7.	- belast	— betaast.
- - - - - 24.	- doet	— en doet.

ZINSTORENDE DRUK-FOUTEN.

El 242. lin. 17. staat. dat de ziekke	Lees dat die ziekke
- 251. - 27. - - outside	— outside
- 275. onder in de	—
Noot lin. 10. staat. Tserien	— Tseribon, of Cheribon.
- 273. onder in de	—
Noot lin. 13. staat. Toewak toppers	— Toewak-tappers.
- 275. onder in de	—
Noot lin. 6. staat. weet dan	— weet, dat.
- 355. onder in de	—
Noot staat. Sp. 137.	— Psalm 137.
- 360. lin. 1. - heeft	— heeft.
- 371. onder in de	—
Noot staat. gebruik	— gebruikt.
- 401. lin. 7. - ee dat	— en dat.
- 401. - 9 - - oorzaak von	— oorzaak van.
- 401. - 13. - - aanstonden	— aanstonds.
- 404. - 2. - - verbaardheid	— verbaasdheid.
- 414. - 6, 7. - - ongestaarte Apen	— ongestaarte Apen.
- 440. - 19 - - niel	— niet.
- 448. - 16. - - Linnæ	— Linnæus.
- 487. - 11. - - ploogen	— plooyen.
- 487. - 14. - - breede	— breette.
- 488. - 7. - - ter rypet	— ter rypheid.

NB. De andere Druk Fouten. die in dit Tweede Deel gevonden
 mochten worden. gelieve de gunstige Leexer zelve te verbeteren.

